

ILARION V. FELEA

RELIGIA CULTURII

Redactare computerizată: Călin Chendea și Sorin Duma

Tipărit la S.C. „Gutenberg” SA Arad sub c-da nr. 7/1994

EDITURA EPISCOPIEI ORTODOXE ROMÂNE A ARADULUI ARAD-1994

Dedicație

„...am dedicat lucrarea studenților, educatorilor și creatorilor de valori culturale, - deoarece în sufletele lor se întâmpină și se frământă mai intens ideile -, cu scopul de a-i ajuta să-și formeze despre lume și despre viață, prin dospirea lor, o concepție fecundă și binefăcătoare, iluminată de idealul religios creștin. Speranța și viitorul Bisericii este educația și instrucția bună a tineretului. Când tinerețea este rea, și societatea e rea. Salvarea societății este salvarea tineretului, orientarea lui, a educatorilor și a creatorilor de valori spre ideile și virtuale culturii umane, creștine. Lucrarea de față are acest scop; ea ajută pe oricare om de carte să-și clarifice atitudinea — în propriul lui interes sufletesc - atât față de religie cât și față de cultură. Pentru că de la atitudinea pe care o avem în fața religiei și a culturii, și mai ales de la hotărârea pe care o luăm în fața lor, începe slava sau osândă unui om, mărirea sau decăderea unui neam, mântuirea sau pierzarea, binecuvântarea sau blestemul, viața sau moartea. Milităm pentru primatul spiritului, pentru tradiția sacră a culturii, pentru cultura creștină care a umanizat și a civilizat omenirea, pentru armonia dintre religie și cultură, pentru viață”.

Preot profesor dr. ILARION V. FELEA

Prefața

Lucrarea de față am isprăvit-o din secure în ziua de 23 August. 1944. Eram la Valea Bradului. În dimineața zilei de 24 August țărani care veneau la tirgul Bradului, aduceau plini de bucurie vestea că s-a schimbat guvernul, s-a încheiat armistițiul cu Uniunea Sovietelor și e pace. La bucuria țăranilor, un presentiment de tristețe mi-a copleșit sufletul. Nu puteam crede în pace - și nici nu a fost - pentru că nu vedeam nicăiri la muritorii păcii condițiile preliminare ale păcii: omenia și sinceritatea. De atunci am tot revizuit și șlefuit manuscrisul. Evenimentele care au trecut peste noi mi-au întărit și mai mult convingerea în veritatea și actualitatea problemelor de care m-am ocupat în cuprinsul lucrării. Nu le-am putut dezbate pe toate. Am ales abia câteva. Am căutat mai întâi, în mulțimea definițiilor, câte o definiție potrivită pentru religie și pentru cultură. Apoi după ce am definit religia: comuniunea de iubire sfântă dintre om și Dumnezeu, trăită în conștiință și manifestată prin credință dreaptă, cult duhovnicesc, virtuți și fapte morale, am definit cultura: efortul de trezire, dezvoltare și perfecționare a însușirilor bune din om, prin religie, morală, știință, filosofie, artă și sport. După definiții ar fi trebuit să rezumăm principiile fundamentale ale religiei (le-am prezentat în „Religia Iubirii”, Arad 1946). Apoi să rezumăm cuprinsul culturii, vast cât nu-l pot epuiza toate cărțile și școlile omenirii. Ne-am mulțumit să prezentăm doar raportul dintre religie și formele culturii: raportul dintre religie și morală, raportul dintre religie și artă, raportul dintre religie și știință, raportul dintre religie și filosofie, raportul dintre religie și sport, raportul dintre religie și progres. Am dezbătut apoi și alte subiecte de mare interes: am menționat contribuția creștinismului la patrimoniul culturii europene, am fixat locul religiei în sistemele marilor pedagogi și în ierarhia valorilor culturale. Am vorbit despre religie și filosofia culturii, am arătat mizeria și tragedia culturii antireligioase, am lămurit problema actualității și necesității religiei în cadrul culturii, și am încheiat cu capitolul despre religie și cultură în serviciul meliorismului. În chipul acesta, în volumul despre „Religia Iubirii” am făcut expunerea și apologia creștinismului; în volumul de față facem apologia culturii creștine - și adeverim prin dovezi istorice, logice și psihologice faptul și definiția care străbate ca un fir conducător în treaga lucrare: creștinismul este religia culturii umane. Ambele lucrări se întregesc; ambele schițează cuprinsul unei Apologetici creștine, actuale și necesare. De ce ar putea fi actuală și necesară o astfel de sinteză, despre religia creștină și cultura europeană? Întâi de toate din trebuința de a lămuri cât mai simplu și corect cele două noțiuni capitale - „religia” și „cultura” - și de a limpezi raportul dintre creștinism și creațiile culturale, în vederea cristalizării unei concepții armonioase și adevărate despre lume, despre viață, despre om și despre Dumnezeu, fapt de primă și hotărâtoare însemnătate pentru învățământul și educația cetățenilor unei țări. În rândul al doilea, studiul nostru se impune din nevoia sistemizării și unificării cunoștințelor din domeniul religiei și al culturii. Amândouă cuprind întinderi vaste, nestăpânite, încât adeseori li se pierde legătura și unitatea. În fine, studiul nostru se mai impune și din necesitatea de-a aduce o contribuție, cât de modestă, la înțelegerea omului și a destinului său, care nu este de a se coborî pe treptele animalizării și ale îndrăcirii până în adâncurile, întunecaciunile și mizeriile infernului, ci tocmai invers: de a se ameliora și urca treptat pe scara desăvârșirii morale și spirituale, spre lumină, până la sfințenie și cerească fericire. Din astfel de considerații, am dedicat lucrarea studenților,

educatorilor și creatorilor de valori culturale, deoarece în sufletele lor se întâmpină și se frământă mai intens ideile, cu scopul de a-i ajuta să-și formeze despre lume și despre viață, prin dospirea lor, o concepție fecundă și binefăcătoare, iluminată de idealul religios creștin. Speranța și viitorul Bisericii este educația și instrucția bună a tineretului. Când tinerețea e rea, și societatea e rea. Salvarea societății este salvagardarea tineretului, orientarea lui, a educatorilor și a creatorilor de valori spre ideile și virtuțile culturii umane, creștine. Lucrarea de față are acest scop; ea ajută pe oricare om de carte să-și clarifice atitudinea - în propriul lui interes sufletesc - atât față de religie cât și față de cultură. Pentru că de la atitudinea pe care o avem în fața religiei și a culturii, și mai ales de la hotărârea pe care o luăm în fața lor, începe slava sau osânda unui om, mărirea sau decăderea unui neam, mântuirea, binecuvântarea sau blestemul, viața sau moartea. Milităm pentru primatul spiritului, pentru tradiția sacră a culturii, pentru cultura creștină care a umanizat și a civilizat omenirea, pentru armonia dintre religie și cultură, pentru viață. Creștinismul a inițiat asezămintele sociale; Creștinismul a întemeiat școlile și a pus bazele culturii europene; Creștinismul stă la temelia marilor sisteme ale pedagogiei: sisteme instructive, educative și melioriste; Creștinismul este cel dintâi în ierarhia valorilor spirituale. Criza culturii a început cu marea revoluție, cu despărțirea culturii de religia creștină. Prin despărțirea de religie, cultura devine civilizație, tehnică, industrie, „satanocrație”. Etica, filosofia, arta, știința și sportul, toate formele, puterile și factorii culturii: statul, școala, cartea, tiparul, artiștii, profeții și învățații, au menirea să reprezinte în lume o cultură sacră, creștină; o cultură a bunătății, a iubirii, a nobilării morale și a desăvârșirii spirituale. Bunătatea și lira lui David au înlănzit furia ucigașă a lui Saul; bunătatea, iubirea și sfințenia lui Iisus Hristos au înlănzit, umanizează și ameliorează în permanență o lume întreagă, barbară și păgână. Nici o mirare deci, dacă într-o eră creștină milităm pentru o cultură creștină.

Religia

1. Definiția religiei. 2. Învățătura creștină despre Dumnezeu, lume și om. 3. Să facem ordine în gândurile, în concepțiile și în conduita noastră morală, prin religie.

1. În lucrarea despre „Religia Iubirii” am înșirat o serie întreagă de definiții care se dau religiei (p. 2-3). Nu ne-am oprit decât la definițiile cele mai simple. Dacă ar fi trebuit să facem inventarul tuturor definițiilor, bune și rele, care s-au dat religiei în cursul vremii, desigur că lista lor ar fi fost pe cât de lungă pe atât de puțin folositoare. Deoarece vorba lungă mai mult complică și întunecă, decât lămurește. Adevărul e simplu ca o linie dreaptă și luminos ca ziua însorită. De aceea preferăm totdeauna o definiție simplă și clară, în locul uneia complicate. Noi am definit religia: comuniunea fiască de iubire sfântă dintre om și Dumnezeu, trăită înlăuntrul inimii și manifestată în afară prin credință dreaptă, cult duhovnicesc, virtuți morale și fapte bune. În definiția aceasta, care corespunde celor trei facultăți ale sufletului omenesc, înzestrat cu rațiune, sentiment și voință, am cuprins întreg conținutul religiei creștine: doctrina dogmatică sau crezul ortodox, cultul liturgic și învățătura morală.

2. Religia ține trează conștiința omului în fața adevărilor eterne și a răspunderilor pe care le avem cu toți - căci toți suntem oameni - în fața lor. Acesta este scopul și rostul ei de fiecare ei. Dacă citim Cartea Facerii (cap. 1) și Evanghelia de la Ioan (1,1 -18), aflăm că în aceste capitole biblice se cuprinde cea mai simplă teorie asupra universului, cea mai limpede și veridică învățătură despre originea și autorul lumii văzute și nevăzute. Cărțile de știință ne vorbesc despre o mulțime de ipoteze și teorii cosmogonice, ipoteze și teorii care, cu cât evoluează știința, cu atât se dovedesc tot mai puțin satisfăcătoare. Dacă în cuprinsul lor există o parte de adevăr, aceasta o cunoaștem de când a scris profetul Moise Geneza și Apostolul Ioan Evanghelia. Se vorbește despre eternitatea materiei și a lumii, dar observația și experiența, știința și revelația, ne arată că materia îmbătrânește, și tot ce îmbătrânește are o tinerețe la început și o moarte la sfârșit. Sigur este că lumea nu a fost totdeauna așa cum se înfățișează acum. Astăzi lumea e „cosmos”, ceea ce înseamnă podoabă, frumusețe, ordine. Înainte de cosmos, lumea a fost „haos”, amestec haotic al tuturor elementelor, nebuloasă lipsită de ordine și de frumusețe. În privința aceasta acordul între știință și revelație este perfect. Dacă cercetăm în momentul de față legile materiei și ale vieții, așa după cum le întâlnim în lumea astrală, în lumea minerală, în lumea vegetală și în lumea animală, ajungem la concluzii impresionante. În cosmosul întreg nimic nu merge la întâmplare, ci totul în ordine, după niște legi prestabilite și inteligent gândite și aplicate. În lumea stelelor întâlnim legea și ordinea, în lumea pietrelor - cristalelor - întâlnim legea și ordinea, în lumea vegetalelor întâlnim legea și ordinea, în lumea animalelor întâlnim legea și ordinea. Nimic la întâmplare, totul după lege și ordine. Cine are vreo îndoială în privința aceasta, să studieze și să mediteze: astrologia, cristalografia, botanica, zoologia și anatomia și fiziologia umană. Ce ne învață legea și ordinea din univers? Ne revelează - în forma cea mai văzută și mai înțeleasă - pe marele Autor, pe Atotputernicul și Atotînțeleptul Dumnezeu. Căci unde e lege e și legiuitor; unde e operă trebuie să existe și autor; legile nu se fac singure. Unde nu e lege și

ordine e haos. O casă lăsată la voia întâmplării se ruinează singură. Când legea se calcă, atunci groaza și revolta umplu toate inimile. De ce ne îngrozește războiul, revoluția, revărsarea apelor, crimele, jafurile, incendiile? Pentru că toate acestea reprezintă dezordinea și se fac prin călcarea legilor divine și umane. Legea este expresia unei rațiuni, iar rațiunea e calitatea unei ființe inteligente cu existență personală. Armonia infinitezimală, privită și studiată prin telescop sau sub microscop, pledează pentru o inteligență universală. Legile vieții și ordinea lumii presupun existența unei ființe cu existență personală, existența lui Dumnezeu. Lumea a fost asemănată cu un mecanism, cu o mașină. S-a spus: lumea merge după legi mecanice și poate să meargă înainte și fără Dumnezeu. Asemănarea aceasta se întoarce împotriva mecaniciștilor, deoarece orice mașină presupune un mecanic, un constructor. Nici o mașină nu se face singură și nu merge singură până la infinit. Așa după cum mașina presupune un mecanic, tot așa lumea presupune existența ființei lui Dumnezeu. „Căci orice casă se zidește de către cineva, iar ziditorul a toate e Dumnezeu” (Evrei 3,4).

Iată deci, cum mintea sănătoasă ne conduce de la contemplarea operei la existența autorului, de la existența legii la descoperirea legiuitorului, de la mecanismul lumii la existența ființei lui Dumnezeu. Religia, prin revelație, ne învață că lumea este capodopera atotputerniciei și atotștiinței lui Dumnezeu. Dumnezeu o aduce de la inexistență la existență - deus ex nihilo, -Dumnezeu transformă haosul în cosmos. Dumnezeu este creatorul lumii, lumea e capodopera atotștiinței și atotputerniciei lui. Cine se ridică împotriva lui Dumnezeu, se ridică împotriva ordinii, împotriva legilor, aduce din nou haosul împotriva cosmosului. Înainte de a exista lumea așa cum este, a existat în idee, în rațiunea atotștiitoare și în voința atotputernică a lui Dumnezeu, ca planul în mintea și în voința arhitectului. Rațiunea divină, gândirea creatoare a lumii spirituale și materiale, în filosofia greacă și în Evanghelia creștină se numește Logos, Cuvântul lui Dumnezeu. „Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul...” (Ioan 1,1-3). El se naște din Dumnezeu, cum se naște cuvântul din gândire. Voința divină, energie mișcătoare și forța însuflețitoare a lumii spirituale și materiale se numește Pnevma, Duhul lui Dumnezeu. El purcede din Dumnezeu, întocmai cum purcede fapta din voință (Eusebie Popoviciu). Logosul se naște, Pnevma purcede din Dumnezeu - Tatăl, și sunt una cu El, la fel cum rațiunea, voința și sentimentul laolaltă formează unitatea sufletului omenesc. Dumnezeu crează lumea: spiritul și materia, cerul și pământul, prin puterea Cuvântului Său atotînțelept și prin energia voinței Sale atotputernice. „A zis: Să fie! - Și s-a făcut” (Geneză cap. I). Așa s-au creat toate, în ordinea pe care o constată și știința: de la elementul luminii, care e condiția primară și esențială a vieții, până la făptura care încorporează capodopera creației și reoglindește chipul și slava lui Dumnezeu, care e omul. Ca să ne facă să înțelegem cât se poate de limpede învățătura creștină despre Dumnezeu, despre lume și despre destinul omului în lume, înțelepții creștini s-au folosit de două litere luate din alfabetul grecesc: litera Π -Pi (H. Rovența) și Y (Lactanțiu). Litera Π (Pi) este formată dintr-o linie orizontală din care coboară în verticală două linii paralele. Linia orizontală e linia existenței divine, care vine de la infinit și merge la infinit; simbolizează astfel ființa infinită și eternă a lui Dumnezeu-Tatăl. Liniile paralele care coboară în verticală din linia orizontală simbolizează pe Cuvântul și Duhul lui Dumnezeu, adică pe Fiul care se naște din Tatăl și pe Duhul Sfânt care purcede din Tatăl. Paralel cu linia existenței divine avem linia existenței umane, care începe odată cu timpul, în momentul creației, când Tatăl a făcut prin mijlocirea Logosului cerul și pământul, care atârnă de El cum atârnă policandrele și

candelile de cupola bisericii. Legătura dintre Logos și creație se poate face printr-o linie oblică punctată. Linia existenței umane - care reprezintă tot un pi, dar răsturnat și atârnat de existența divină - merge câțva timp drept, apoi în urma căderii merge în zig-zaguri.

Păcatul devine element de dezordine, dezarmonie, și dezechilibru; e dezordinea în locul ordinii, fărâdelegea în locul legii, răul în locul binelui, urâtul în locul frumosului și minciuna în locul adevărului. Păcatul e călcarea ordinei din lumea fizică, călcarea legii din lumea juridică; e răul din lumea morală, urâtul din lumea estetică și minciuna din lumea științifică și filosofică. El produce dezordinea în lume, până când Fiul coboară prin întrupare, și trimite pe Duhul Sfânt, iarăși prin coborîrea pe linia existenței umane, ca să o sfințească. Astfel, existența umană se leagă organic de cea divină - și, precum am spus, atârna de ea - prin Cuvântul și Duhul lui Dumnezeu, prin Fiul și Duhul Sfânt, prin Logos și Pnevma, prin energia Spiritului și prin darul Harului. Ruptă din această comuniune, omenirea și lumea întreagă se pierde în neant, în haosul din care a ieșit. Cum linia existenței umane are un început, tot așa va avea un sfârșit, într-un moment când va afla de bine Dumnezeu. Deci și începutul și sfârșitul ei presupune intervenția lui Dumnezeu-Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, intervenție care asigură existenței umane nemurirea, eternitatea.

Destinul omului pe linia existenței a fost asemănat cu litera Y (y grec culcat), litera care reprezintă simbolul și răspântia libertății. Libertatea este unul dintre cele mai alese daruri cu care a înzestrat Dumnezeu pe om. Pe linia existenței, între toate ființele, numai omul se mișcă, lucrează și crează liber. Animalele trăiesc după legea instinctului, omul după legea libertății. Aici stă toată puterea și gloria omului, toată mărirea, dar și căderea lui. Căci omul e așezat liber, se zice la o distanță egală între perfecțiune și imperfecțiune (Marin Ștefănescu). Litera Y culcat, constă dintr-o linie care se bifurcă (tot o treime de linii ca și Π). Libertatea este linia dreaptă care se bifurcă; drumul în care întâlnim răspântia. De la răspântia aceasta a libertății începe pentru om legea meritului și a răspunderii, căci aici are de ales: dreapta sau stânga, binele sau răul, virtutea sau viciul, urcarea spre cer sau coborîrea spre iad. Aici își arată omul demnitatea, vrednicia, meritul, și răspunderea. Fiindcă libertatea implică răspunderea. Linia existenței divine - Linia existenței umane. Fără libertate, omul e un oarecare animal; un robot. În libertate omul devine creator de opere care poartă sigilul personalității lui; aici începe binele și răul, bucuria și durerea, fericirea și osânda. Sub regimul libertății, omul crează cultura și civilizația, dar le poate și distruge; poate spori ordinea sau dezordinea, poate face din lume cosmos sau haos. Acesta e destinul omului prezentat în forma cea mai simplă - „Dumnezeu a creat ordine”. Dumnezeu prin Cuvântul și Duhul său a făcut din haos cosmos. Dumnezeu e Π, omul e Y (culcat). - De aci trebuie să începem meditațiile noastre religioase, de la sensul celor două litere și de la axioma: Dumnezeu a creat ordine, cosmos, și în cosmos a așezat omul, ca să trăiască liber și fericit, în comuniune de iubire cu El.

3. Religia creștină este crezul ordinei, cultul ordinei, și morala ordinei în lume. Pornind de la acest principiu, al ordinei, o întrebare ni se impune: noi ce credem? Menținem ordinea și sporim frumusețea, cultura și civilizația lumii, sau ne întoarcem în haos? Omenirea întreagă, obosită de război, dezbinată și nefericită, strigă după ajutor, dorește însetată ordinea, pacea și bunăvoirea între oameni și între popoare. Numai în numele lui Dumnezeu se poate regenera și uni o lume haotică, prin trezirea răspunderilor personale în toți oamenii, din toate

funcțiunile, din toate administrațiile și din toate guvernele. Indiferența față de Dumnezeu și față de religie e un pericol, ca și rugina: mănâncă și cel mai tare metal. Dușmănia și defăimarea lui Dumnezeu aduce cu sine defăimarea omului, a ordinei și a tuturor virtuților. Iubirea, slujirea și adorarea lui Dumnezeu aduc cu sine respectul și desăvârșirea omului, a ordinei și a tuturor virtuților. Religia pune ordine morală în gândurile, în concepțiile și în conduita noastră, așa cum Dumnezeu a pus ordine și lege în haos de a făcut din el cosmos. De aceea, noi pentru acest ideal ne rugăm, milităm și scriem. Lozinca noastră este: Un Domn pentru o lume creștină. Un Dumnezeu pentru o omenire împăcată și înfrățită în iubire, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh.

Cultura

1. Ce este cultura.
2. Geneza culturii.
3. Rostul și finalitatea culturii.
4. Cultura și civilizația.
5. Cultura și religia.

1. După ce am definit ce este religia și am schițat, cuprinsul și rostul ei, să lămurim: ce este cultura. Ca și religiei, culturii încă i s-au dat numeroase definiții. Astfel se numește cultură: nobletea sufletească; semnul distinctiv al popoarelor civilizate, hrana sufletului, reacțiunea împotriva animalității; materializarea spiritului (Simmel); totalitatea valorilor spirituale create sau însușite ele om; creația spiritului omenesc - spre deosebire de natură, care e creația lui Dumnezeu; totalitatea creațiilor geniului omenesc; produsul activității spirituale a popoarelor și a personalităților de elită; „existența într-un mister și revelație” sau „o existență în albă adâncită și sub bolți cu rezonanțe transcendente” (L. Blaga); „invenția proprie a geniului etnic prin care se afirmă în lume personalitatea specifică a unui popor” (Nichifor Crainic); „promovarea omului spre umanitate” (I. Petrovici); suma valorilor religioase, morale, filosofice, artistice, științifice și tehnice; prelucrarea naturii în vederea scopurilor, bunurilor și valorilor supreme, care sunt adevărul, binele, frumosul și sacrul; acțiunea sufletului omenesc spre înaintare și înălțare; semnul neliniștei metafizice; „expresia căutării lui Dumnezeu” (V. Gheorghiuță); umanizarea naturii; „totalul puterilor creatoare în ordinea adevărului, binelui și frumosului etern” (Gr. Gristescu); „creația de valori” (T. Vianu); „realizarea tuturor valorilor etice și filosofice (P. Andrei: Teoria valorilor, p. 236); „produsul dorului omenesc de-a lega ființa de valori și realități eterne” (D. Stăniloae: Iisus Hristos, p. 383); marele depozit, totalul cugetărilor și sentimentelor, la care se poate ridica omul prin muncă, în școală și afară de școală (Episcopul Vartolomei Stănescu: Cum stăm cu progresul, p. 19-20); expresia integrală a sufletului unui popor; diferențierea unui individ prin calitățile lui religioase, morale, estetice, fizice, științifice sau filozofice; procesul de dezvoltare și echilibrare lăuntrică a unui om sau neam; icoana sau chipul spiritual specific sau suma însușirilor și particularităților unui neam; ș. a. Se dau culturii și alte definiții, mai lungi, mai complicate și mai greu de reținut în memorie. Pentru o cât mai corectă lămurire a acestei noțiuni, cu care operăm de multe ori fără să-i cunoaștem de ajuns conținutul, e necesar să-i facem un cât de sumar studiu etimologic. În înțelesul originar, „cultură” înseamnă lucrarea pământului (cu diferitele ei ramuri): cultivare, îngrijire, creștere, în strânsă legătură cu verbul latinesc colo,

colere (mai ales cu participiul: cultus, a, um): a lucra, a îngriji, a împodobi și tot cu latinescul: cultus, a, um, care înseamnă: cult religios, închinare, adorare adusă zeilor. Lucrarea pământului în așa fel ca să dea roade bune, era și este cultură; cultivarea semințelor bune de plante și pomi, era și este cultură; îngrijirea de semințe bune, nobilarea soiurilor de pomi și creșterea animalelor de rasă bună, era și este cultură. Tot cultură era și este și nobilarea inimii și dezvoltarea minții omenești, cultivarea sentimentelor și a cugetărilor religioase, adorarea lui Dumnezeu. Așadar, prin cultură înțelegem lucrarea de cultivare a însușirilor bune; îmbunătățirea, înfrumusețarea, creșterea, nobilarea naturii. Dacă ne referim numai la om, atunci prin cultură înțelegem îmbunătățirea, nobilarea, înfrumusețarea și perfecționarea lui; înțelegem trezirea și folosirea însușirilor nobile, desăvârșirea virtuților și dezvoltarea tuturor puterilor bune care zac în om din fire.

2. Definiția aceasta a culturii: - opera de îmbunătățire, împodobire, creștere, nobilare și desăvârșire a omului, - derivată din sensul etimologic al cuvântului, nu este numai simplă și foarte ușor de reținut în memorie, dar și cea mai potrivită pentru a lămuri geneza, rostul în lume și scopul final al culturii. Religia e izvorul și sufletul culturii. Scânteia - și apoi flacăra culturii - s-a aprins din focul sacru care ardea pe vatra altarelor. În privința aceasta nu este și nu poate să fie nici o îndoială. Dacă studiem istoria culturii sub toate formele ei: istoria artelor, istoria științelor, istoria filosofiei și în general istoria tuturor creațiilor spiritului omenesc, la toate aflăm o origine comună, religioasă. Toate s-au născut din religie; mai precis, din cultul religios. Literatura a început cu cele dintâi rugăciuni și imne adresate lui Dumnezeu. Cele dintâi versuri au fost închinare zeilor, și astfel s-a născut poezia; cele dintâi cântece au fost compuse în onoarea zeilor, și astfel s-a născut muzica; cele dintâi statui s-au ridicat zeilor și astfel s-a născut plastica; cele dintâi zidiri artistice au fost templele, și în legătură cu ele s-au născut sculptura, pictura și arhitectura; cele dintâi concepții despre lume, viață și om au fost schițate de slujitorii altarelor, și astfel s-a născut filosofia; cele dintâi încercări de a explica stihiiile lumii, de a vindeca bolile, de a lămuri mersul astrelor cerului, și de a se înregistra succesiunea evenimentelor pământului, le-au făcut tot preoții, și astfel s-au născut științele: astronomia, medicina, matematica, chimia, fizica, istoria. Așa încât, din acest punct de vedere, A. Comte a avut dreptate când a spus că stadiul inițial al omenirii a fost religios, deoarece tot ce este cultură, toate ramurile în care apoi ea se diferențiază, își are originea în religie, în cel mai vechi, mai fecund și mai venerabil monument de cultură al omenirii. Cultul religios, dedicat Divinității creatoare, proniatoare și mîntuitoare, a făcut mai întâi să vibreze sufletele și mințile, să se inspire, să facă eforturi și astfel să creeze opere de artă, de știință și filosofie, în serviciul altarelor sacre.

3. Dar nu numai la început, ci și în evoluția ei - în cea mai mare parte - cultura s-a dezvoltat tot în legătură cu religia și cultul ei; în limitele și sub directivele religiei. Tot ce cuprinde cultura mai de preț, mai vizibil, mai impunător, a fost creat și este pus în slujba religiei; s-a zămislit prin influența religiei și servește cultul religios: cărți, temple, școli, poezii, cântece, tablouri, etc¹ Religia dă putere, prilej de manifestare și trăinicie culturii. Până de curând,

¹ Nichifor Crainic a dezbătut și limpezit magistral subiectul acesta în partea II din Nostalgia Paradisului. „Cultul divin, scrie D-sa, îmbracă formele cele mai strălucitoare: ale culturii

cultura a fost una cu religia. Îmbunătățirea, înfrumusețarea morală și desăvârșirea spirituală a omului a fost întotdeauna, precum și este, o preocupare religioasă.

Sfânta Scriptură nu ne vorbește despre „cultură”, dar ne vorbește la tot pasul despre îmbunătățirea, înălțarea, purificarea și desăvârșirea omului. În Predica de pe Munte, Mântuitorul numește pe creștini „lumina lumii” (Matei 5, 14-16), și îndeamnă să se nobileze, să fie desăvârșiți, ca Dumnezeu (Matei 5, 48). După Evanghelie, vrednicia omului se cunoaște după faptele sale bune, ca pomul după roade. „Omul bun din visteria cea bună a inimii scoate cele bune, și omul cel rău din visteria cea rea a inimii sale scoate cele rele” (Luca 6, 44-45). Cultura e trezirea, dezvoltarea și arătarea în afară a comorilor bune de gândire și simțire, care se află acumulate în visteria inimii, de unde se cer dezrobite; e rodul darurilor cerești, pe care ni le inspiră și ni le împlinește Duhul Sfânt. Cine realizează o operă de cultură, fără să aibă certitudinea că a lucrat sub lumina unei inspirații bune și cine poate contesta efortul pe care l-a făcut religia ca să îmbunătățească omul? Concepția despre cultură, ca și dogma religioasă despre mintuire, se zămislește din constatarea că omul e perfectibil, dar și din necesitatea de a primi un răspuns bun la marile neliniști, la grelele întrebări care ne chinuie și la nepotolitele doruri care ne frământă inima mereu avântată spre mai bine, spre luminile raiului și ale fericirii cerești. Religia a dat omului cea dintâi filosofie, cea dintâi etică și cea dintâi estetică, cele dintâi preocupări culturale. Astfel se înțelege de ce, în toate veacurile, până în pragul vremii noastre, cultura după sensul ei nobil și după conținutul ei autentic, a avut un caracter filosofic, etic și estetic sacral, apoi filosofic și științific. Cultura este organic legată de religie; se naște, se dezvoltă și moare deodată cu religia. Ceea ce înseamnă că mai presus decât orice religia crează, inspiră și propagă cultura. S-a vorbit despre culturile popoarelor antice. Se știe că a existat o cultură feniciană, asiro-babiloneană, egipteană, greco-romană. Astăzi se vorbește despre cultura europeană, creștină. Popoarele pământului au avut și au o cultură în măsura în care se bucură de o religie culturală. Unde a lipsit condiția aceasta, sau unde există religii primitive, degradate sau deviate de la rolul lor mântuitor, cultura e inexistentă sau cu totul disparentă față de cea a popoarelor cu o religie culturală. De aceea sensul culturii nu poate să fie altul decât cel tradițional, adică religios, sens care dacă ne referim cel puțin la religia creștină, implică și pe cel etic și pe cel estetic, științific și filosofic. Noi nu putem să ne imaginăm altfel cultura decât în serviciul îmbunătățirii morale și a perfecționării spirituale a omului și prin individ a societății. Fără acest ideal etic religios prin excelență creștin, care luminează căile, rostul și finalitatea culturii, nu vedem ce rost ar mai avea să vorbim despre cultură. Dacă prin cultură nu se poate realiza un tip de om mai bun, mai uman în raport cu aproapele său și mai fericit în

omenești. Geniul arhitectonic ridică în cinstea lui cele mai mărețe monumente din câte există pe pământ. Geniul pictural îi aduce ofrandă cele mai fermecătoare plăsmuiri de culori. Geniul statuar cele mai desăvârșite modelări în marmoră, în metal, în lemn și în ivoriu. Geniul literar, cele mai sublime cuvinte. Geniul muzical, cele mai înalte melodii. Geniul înțelepciunii, gândurile cele mai adânci pentru a lămuri tainele credinței. Geniul științific, întreaga tehnică a spiritului omenesc pentru a construi și a explica rostul tuturor acestor ofrande. Cultul divin e sinteza superlativă a culturii. Din acest punct de vedere, el reprezintă prin excelență fuziunea istorică a spiritului transcendent cu geniul omenesc și ne ajută să înțelegem mai bine poziția religiunii față de cultură” (p. 64-65).

sufletul său, toate mijloacele de care se folosește cultura pentru a se propaga: școlile, cărțile, tipografiile, laboratorul, bibliotecile, institutele, pot fi nimicite fără nici o strângere de inimă.

4. Sensul și valoarea culturii se precizează și mai bine, dacă o privim față în față cu civilizația, cu care adeseori se confundă. În opera sa capitală, „Nostalgia Paradisului” despre care am mai amintit aici, Nichifor Crainic are una dintre cele mai fericite inspirații, când formulează următoarele idei:

- „Întreaga creație omenească se naște din nostalgia paradisului” (p. 345).

- „Civilizația își are impulsul primar în memoria paradisului terestru”;

- „Cultura își are impulsul primar în aspirația către paradisul ceresc” (p. 358).

Într-adevăr, toată opera vieții omului nu este decât un neconținut zbucium de creație și cucerire. Luptă omul neostenit să-și asigure ziua de mâine, să adune bani albi pentru zile negre, să-și zidească un cuib de casă, să-și mărească zi de zi comoara cunoștințelor, să împlinească anumite scopuri pentru care muncește din straja dimineții până în adâncul nopții, să îmbunătățească mediul familiar sau cel social în care trăiește, să atingă fel și fel de idealuri, sub orizontul cărora îi zvâcnește inima de bucurie și simte adieri și fioruri de fericire. Chinul și elanul acesta spre mai bine, este ceva specific omenesc. Toate păsările se mulțumesc cu grăunțele și cuiburile lor; toate animalele cu hrana care le umple stomacul și cu un adăpost fie cât de simplu. Omul nu. Dimpotrivă. Toți facem impresia că suntem în căutarea unei comori pe care am pierdut-o cândva, undeva, în noaptea trecutului; toți luptăm să ne îmbunătățim condițiile de trai și de mulțumire internă. Nu încapem nici o îndoială că toți luptăm după un colț de rai, pe care îl dorim întruchipat atât în jurul nostru sau în familia noastră, cât și în conștiința noastră. Prin urmare, adevărat este că tot ce facem, poartă inspirația unui dor nestins, a unui elan misterios, după o stare de mulțumire și fericire, de rai. Civilizația, adică totalitatea înfăptuirilor tehnice pentru îmbunătățirea materială a condițiilor de trai, răspunde trebuinței de a înfăptui instinctiv sau conștient, raiul pe pământ. Cultura răspunde cerințelor de îmbunătățire, trebuinței de a înfăptui raiul în suflet. În consecință, substanța civilizației este materia, substanța culturii e spiritul; pasivul e materia, activul e spiritul creator și idealul călăuzitor. Când civilizația tehnică se desparte de cultura spiritului e semn rău, semn de decadență. Atunci, din frică, civilizația devine „mumia” culturii. Între cultură și civilizație în mod normal trebuie să existe o legătură organică, așa cum există între suflet și trup. Civilizația presupune cultura, așa după cum trupul implică existența sufletului. Omul civilizat cu adevărat, nu poate să fie decât un om cult, adică nobil, ameliorat².

5. Am văzut că geneza culturii se află în religie. Mai apoi, operele de cultură, pe măsură ce s-au înmulțit și rafinat, s-au diferențiat treptat de religie. Au tins mai mult sau mai puțin spre autonomie. Astfel se poate vorbi astăzi despre bunuri și opere culturale: etice, estetice, științifice și filosofice, independente de religie, autonome. În ce legături se află ele cu religia? Pentru a putea cunoaște mai deaproape raportul dintre religie și cultură, - scopul principal al studiului nostru, - e necesar să cercetăm raportul în care se află religia cu diferitele ramuri,

² Emerson scrie: „Civilizația implică dezvoltarea unui om constituit în cel mai înalt grad, ajuns la o delicateță superioară de sentimente, ca și la puterea practică, la religie, libertate, la simțul onoarei, și al gustului...”

forme și puteri ale culturii, care sunt: morala, arta, filosofia, știința și putem adăuga sportul. Adică se impune să studiem în paginile următoare:

1. Raportul dintre religie și morală; 2. Raportul dintre religie și artă; 3. Raportul dintre religie și știință; 4. Raportul dintre religie și filosofie; 5. Raportul dintre religie și sport (educație fizică) și 6. Raportul dintre religie și progres, - ca apoi să schițăm o dare de seamă asupra contribuției pe care a dat-o culturii europene, religia creștină. Abia după ce am limpezit aceste probleme ne putem da seama, cu toată obiectivitatea, de raportul care a existat și e necesar să existe și în viitor între religie și cultură.

Religia si morala

1. Idealurile binelui, adevărului și frumosului moral sunt răsrângeri ale dumnezeirii în suflete. 2. Asemănări și deosebiri. 3. Morala e rodul religiei. 4. Binefacerile legăturii organice dintre religie și morală. 5. Morala teonomă și morala autonomă: fără religie, fără obligațiuni și fără sancțiuni. 6....7...8. Concluzii

1. Adevărul și frumosul sunt „răsrângeri ale dumnezeirii în sufletele oamenilor mari. De aceea ei se jertfesc pururea înfăptuirii acestor idealuri, ca slujitori credincioși ai puterii divine”. Sunt demne de reținut și subliniat aceste cuvinte, cu adaosul că idealurile binelui, adevărului și frumosului se răsrâng și luminează în toate conștiințele, nu numai în sufletele oamenilor aleși. Toți oamenii, unii instinctiv, alții conștient, trăiesc sub farmecul și atracția acestor idealuri; toți vor binele, toți caută adevărul, toți simțesc vraja frumosului. Că în foarte multe conștiințe, idealurile acestea sunt întunecate, pervertite, sau chiar răsturnate, e adevărat. Sunt oameni care văd binele suprem în binele propriu, în egoism; adevărul în minciună și frumosul în condiții cu totul decăzute. Cu toate acestea, principiul tot în picioare rămâne. De când e omul om, a năzuit fără încetare spre bine, spre adevăr și spre frumos și spre tot ce e divin. Până în pragul vremii noastre, cele mai curate, mai alese și mai înalte idealuri ale omenirii au fost zămislite, ocrotite și stimulate în spiritul și sub scutul religiei, tocmai pentru că sunt chemări, răsrângeri și atracții ale dumnezeirii în suflete. Nici binele, nici adevărul și nici frumosul moral nu fac excepție de la regula aceasta. Binele aparține moralei, frumosul aparține artei, adevărul aparține religiei, științei și filosofiei. În ce raporturi se află toate aceste ramuri ale culturii cu religia?

2. Începem cu definiția. După cugetătorii din vechime (Socrate, Platon și Aristotel) morala este învățătura despre virtute. După gânditorii de astăzi, morala e știința care se ocupă critic și sistematic de normele de conducere în viață pentru a ajunge la desăvârșire și fericire (Șerban Ionescu, Morala creștină, ed. II., p. 9). Pentru creștini, morala e sinteza valorilor: principiilor, datorii și virtuților condusei evanghelice, așa cum e cuprinsă în Sf. Scriptură și întrupată în viața lui Iisus Hristos și a sfinților. Mai pe scurt: morala e teoria binelui. Raportul dintre religie și morală nu este totdeauna ușor de stabilit. Unii le confundă, alții le separă total, după credințele ce le au despre una sau cealaltă*. Pentru a stabili corect raporturile dintre religie și morală trebuie să vedem care sunt asemănările și deosebirile dintre ele precum și binefacerile

legăturii organice care există între religie și morală. Întâi de toate și religia și morala dau omului o valoare deosebită. Omul e chipul și asemănarea lui Dumnezeu; eudemoniștii văd raportul acesta foarte strâns. Scopul vieții fiind fericirea veșnică, e moral ceea ce e religios, căci religia arată scopul suprem al vieții. Rigoriștii declară moral binele moral, binele independent de religie; binele de dragul binelui; virtutea. Helvetius spune că „unica religie adevărată e morală”. Bentham susține că morală de dragul lui Dumnezeu compromite fericirea și cauzează suferința, deoarece omul căutând să placă lui Dumnezeu și să asculte de poruncile lui renunță la o parte din fericirea proprie. Feuerbach afirmă că „Iubirea identifică pe om cu Dumnezeu, dar îl separă prin credința religioasă. De aceea să renunțăm la ea; în raporturile cu Dumnezeu, raporturile morale sunt singurele raporturi religioase adevărate. Astfel de păreri contradictorii sunt numeroase, dar tocmai diversitatea lor le indică subiectivismul.

Omul se deosebește nu gradual, ci esențial de restul ființelor. Pe Kant îl umple de admirație cerul înstelat și voința autonomă a omului. Omul produce cultură; personalitatea lui este obiect de educație și admirație. El e imaginea lui Dumnezeu. De aceea și religia și morala îl plasează din sfera materialismului în sfera valorilor celor mai înalte. Religia și morala urmăresc deopotrivă fericirea omului. Urmărind în privința aceasta același scop: maximum de fericire pentru toți oamenii, este de la sine înțeles că între ele este o mare apropiere și asemănare. Religia și morala dau o însemnătate deosebită conduitei omenești, faptelor și cugetărilor bune. Deci iarăși asemănare între ele. Religia și morala admit ideea de răspundere și sancțiune personală în fața lui Dumnezeu, a istoriei, a oamenilor și a conștiinței. Virtutea se cere răsplătită, viciul pedepsit; și acestea nu numai extern, ci după starea internă a sufletului. Principiile religioase și morala nu se discută, ci se cred și se execută. După starea sufletească cu care ele sunt înfăptuite, oamenii sunt declarați religioși și morali, sau nu. Religia și morala fac din libertate ideea de bază și specificul actelor lor. Prin libertate, faptele primesc calitatea lor de bune, de religioase și morale. Nu există fapte bune sau rele, dacă nu există libertate. Religiozitatea și moralitatea în ființa lor sunt una. Religia fără morală e ca sufletul fără trup, e pasivitate și misticism vag. Morala fără religie este o casă descoperită, un pom fără rădăcini, ceva neisprăvit.

Pe lângă asemănări sunt și deosebiri, și anume: Religia condiționează și produce morala, nu invers. Cum e religia, așa e și morala. Morala primește lumina de la religie, nu religia de la morală. Religiiile superioare au o morală superioară. Dacă ideea de Dumnezeu e ca în mitologia greco-romană, cum sunt moravurile zeilor așa vor fi și moravurile oamenilor. Dacă ideea de Dumnezeu e ca în creștinism, avem morală creștină, morală cea mai înaltă, singura absolută. Oamenii religioși sunt în genere morali. În timpurile în care a fost vie religia și morala a înflorit. Decăderea religioasă a adus cu sine decădere morală. Doctrina religiei naște doctrina moralei, ca pomul poamele. Fără religie morală e pom sterp. Religia e transcendentă și privește problemele mai mult sub specie aeternitatis, morală e imanentă, privește mai mult viața vremelnică, binele imediat. Religia are o eshatologie. Morala n-are eshatologie și nici finalitate, decât pe pământ. Creștinul moral trăiește pe pământ, ca în cer. Ideea de judecată divină nu formează obiectul moralei, ci al religiei. Psihologic, religia se referă mai mult la sentiment și rațiune, morală la voință. Morala nu poate trăi fără religie cum nu poate merge: un motor fără carburanți. Religia inspiră și înnoiește forțele morale ale omului, care altfel s-ar istovi. În schimb religia nu are nimic de la morală, ca principii, dar are ca roade și legături cu

viața. Religia fără fapte morale, fără practica virtuților, pierde forța și contactul cu realitatea. Morala nu poate înlocui religia. Moralismul modern începe cu deismul englez și cu Kant (morala fără religie); de aici marea lui criză.

3. În începuturi, morala - atât cu principiile ei normative, cât și cu virtuțile ei trăite și propagate - a fost una cu religia. Făcea parte din corpul și sistemul religiei. De la popoarele primitive și până la cele contemporane, religia a inspirat și îndrumat toate normele conduitei morale. De aici, constatarea generală: cum este religia unui om sau popor, așa e și morala lui. Religiile superioare au o morală superioară; religiile popoarelor inferioare au o morală inferioară. Sunt tari credințele religioase, sunt tari și frânele morale; slăbesc credințele religioase, slăbesc și frânele morale. Reciprocitate. La popoarele primitive și sălbatice, unde religia e plină de superstiții și uneori de cruzimi, morala încă e la fel. La indieni, brahmanismul și budhismul, religie cu un pronunțat caracter pasiv, au inspirat o morală statică, a renunțării, chiar și la dorința și bucuria de a trăi. La greci și la romani, religia politeistă a dat naștere la o morală după chipul și asemănarea zeilor. Cum în sfatul zeilor erau reprezentate aproape toate virtuțile și viciile, așa era și morala: viciile egalau virtuțile oamenilor, când nu le întreceau. Icoana societății greco-romane oglindea societatea zeilor. La popoarele idolatre, în ale căror religii se practicau pe o scară întinsă desfrâul și omorul, morala se desfășura pe același plan, decadent, sângeros. La egipteni, religia inspira nu numai moravurile, dar și guvernământul și toată viața publică și particulară a cetățenilor, ca de altfel la toate popoarele antice. La perși și la toate popoarele iranice, religia severă (parsismul) a dat naștere la o morală severă. La chinezi, religia de stat, confucianismul, este un sistem de morală transformat într-un sistem de guvernământ. La israeliți, monoteismul a dictat decalogul, chintesența celor mai alese principii morale, codul unei etici care reglementează pentru totdeauna datoriile omului față de Dumnezeu, fală de aproapele și față de sine însuși. La semințiile arabe, mahomedanismul fanatic a determinat toate datoriile, viciile și virtuțile, care au constituit mărirea și căderea imperiilor întemeiate. Totdeauna și pretutindeni: cum e religia, așa e și morala. În creștinism avem de făcut aceeași constatare: religia este rădăcina moralei. Între religia creștină și morală este același raport, ca între mamă și fiică, ca între pom și roadă, ca între gând și faptă. După o expresie admirabilă și destul de binecunoscută, religia ne învață ce să credem, morala ne învață ce să facem și cum să trăim, ca să ne mântuim sufletul și să ne fericească viața. Religia e principiul, crezul, dogma; morala e consecința practică, norma de conducere în viață, conduită în conformitate cu dogma. - „De Mă iubiți, păziți poruncile Mele” - învață Mântuitorul (Ioan 14, 15). În aceste cuvinte se arată mai limpede decât oriunde legătura organică dintre religia și morala creștină. În creștinism, iubirea lui Dumnezeu, adică religia, se manifestă prin viața morală: prin păzirea poruncilor și trăirea virtuților evanghelice. Nu poți iubi pe Dumnezeu sincer, fără să dovedești iubirea aceasta, religia, în fapte morale. De aceea, morala creștină e morala credinței în Dumnezeu și a dragostei față de oameni, e morala raporturilor evanghelice dintre Dumnezeu și oameni, dintre părinți și copii, dintre conducători și conduși, dintre patroni și muncitori. În creștinism, și religia și morala se cuprind într-un singur nume: Iisus Hristos. În religie Iisus Hristos ni se descoperă ca Domnul și Mântuitorul lumii; în morală ni se arată ca ideal, model de om desăvârșit. În Evanghelie, El ne învață ce să credem ca să ne mântuim; în exemplul vieții Sale, El ne arată cum să trăim - în iubire, evlavie, pace, smerenie, frăție, iertare, simplitate,

milostenie, blândete, sinceritate, cumpătate, bunătate - ca să ajungem cea mai înaltă treaptă a desăvârșirii morale, adică, sfințenia. De aceea pentru creștin binele suprem este Dumnezeu, întrupat; și descoperit în Iisus Hristos, iubit și trăit în virtuțile evanghelice până la desăvârșire, deci până la asemănarea morală cu El.

4. Din istoria religiilor se vede așadar limpede că raportul normal dintre religie și morală este cel organic. Din raportul acesta rezultă o serie de binefaceri atât pentru una, cât și pentru cealaltă. Întâi, religia împrumută principiilor morale autoritate divină. În cursul veacurilor, în cadrul diferitelor sisteme filosofice, s-au constituit diferite sisteme de etică liberă, filosofică, autonomă, care și-au primit numele după curentul filosofic în care s-au născut. Astfel avem morala: utilitaristă, pozitivistă, idealistă, evoluționistă, materialistă, sociologică, sensualistă, egoistă, pesimistă, freudistă, umanitaristă, liberalistă, autoritaristă, evdemonistă, anarhistă, erotică, iraționalistă, naturalistă. Toate sunt lipsite de autoritate și mai ales de roade binefăcătoare, pentru că nici una - afară de morala creștină - nu este expresia autorității și voinței lui Dumnezeu³. Toate sunt biete încercări raționaliste, confecții de cabinet care poartă în ansamblul lor stigmatul tuturor slăbiciunilor omenești. Toți reprezentanții lor „se arată foarte abili și cutezători în latura distructivă, dar cu totul împărțiți și încurcați în latura constructivă”⁴. Dacă în cuprinsul sistemelor lor se află ceva bun, e sigur că acel bun se află și în morala creștină. În schimb, morala creștină cuprinde norme și exemple care lipsesc eticei filosofice. „Morala creștină este morala absolută, pentru că și religia creștină, este religia absolută”⁵. Religia impune moralei o concepție despre lume și un ideal de viață care dau sens culturii și vieții. Nu trebuie să ne mirăm că religia creștină a dat și dă cel mai mare număr de personalități morale, de sfinți și martiri, în vreme ce sistemele morale adverse sunt total lipsite de astfel de merite. Moralele filosofice nu pot entuziasma și îndupleca voințele multimilor, pentru a sluji un ideal de puritate și jertfa până la moarte, pentru că le lipsește temeiul unei convingeri adânci și orizontul larg al concepțiilor religioase. Severitatea principiilor morale se poate impune numai în cadrul și sub autoritatea unui ideal religios. Altfel morala devine imorală. Religia creștină oferă moralei un model de om desăvârșit, un exemplu de contemplat și urmat în viață. „Iisus Hristos este Omul, - „Iată Omul! - omul ideal, omul perfect, omul care entuziasmează și atrage, omul după care aproape jumătate din omenire se trudește să-și modeleze chipul sufletească și conduita vieții morale. Exemplul lui mișcă inimile, însufletește, atrage și cucerește. Nimeni nu revarsă și nu inspiră atâta iubire, atâta bunătate, atâta putere de atracție și de convingere, cum revarsă și inspiră El. Prin El ne-a vorbit cuvântul, bunătatea și iubirea lui Dumnezeu care vrăjește și stăpânește sufletele cu o putere care nu are termen de comparație. Prin El „Dumnezeu s-a făcut om, ca tu de la om să înveți cum se poate ridica omul la Dumnezeu” (Clement Alexandrinul). Un astfel de model de om, cu un așa mare număr de ucenici, nici o etică filosofică nu ne poate oferi.

La rândul ei morala, cu rostul și scopul ei evanghelic, încă exercită asupra religiei o influență binefăcătoare. Morala ferește religia de formalism și de fariseism. Face ca principiile ei

³ Unele dintre aceste sisteme „morale”, ca freudismul, erotismul, imoralismul, în loc să îndrepte, corup viața socială, de aceea se cer cu totul înlăturate!

⁴ Em. Vasilescu: Interpretarea sociologică a religiei și moralei, pag.115.

⁵ I. Mihălcescu: Teologia luptătoare, p. 29.

mântuitoare să se reverse în virtuți și fapte bune, să se concretizeze în așezăminte publice, de cultură și asistență socială. Cu alte cuvinte, morala face ca religia să rodească nu numai dincolo de moarte, ci chiar aci pe pământ, încredințată că aceleași principii fac viața fericită și pe pământ și în cer.

5. Rezultă deci că între religie și morală există un raport organic, o legătură binefăcătoare, ca între pom și roade, mamă și fiică, izvor și râu, teorie și practică, locomotivă și tren. Morala fără de religie este ca râul fără izvor (seacă) și ca trenul fără locomotivă (stă pe loc). Dogma, adevărul religiei, arată ținta vieții, morala arată drumul spre țintă. Montesquieu avea toată dreptatea când spunea că „religia e totdeauna cea mai bună garantă pentru păstrarea moravurilor”. Religia impune disciplina morală și disciplina morală scoate pe om din barbarie și animalitate. Când frâna morală se rupe și religia se înlătură, omul recade din nou în barbarie și animalitate. Amândouă, si religia si morala colaborează la îmbunătățirea omului și prin urmare, îndeplinesc un eminent rol social și cultural în sânul omernirii. Nu toată lumea se împacă cu sistemul moralei religioase. Oricât ar fi morala creștină de bună și binefăcătoare, se ridică și împotriva ei obiecțiuni. Unii o socotesc prea învechită, demodată; alții o învinuiesc, că e prea severă, prea rigoristă, pentru că e contra naturii; înfrînează prea tare voința liberă, reduce prea mult numărul plăcerilor, face din societate o comunitate de călugări și asceți. De aceea în locul moralei teonome, care-și are principiile prin revelație, de la Dumnezeu, ei preferă morala autonomă, laică, liberă, independentă de religie, morala care-și are principiile numai în om și care se pot schimba și evoluează cu vremea și cu oamenii. Acuzele ridicate împotriva moralei religioase creștine sunt superficiale și în întregime false, iar temeiurile moralei autonome sunt iluzorii, din următoarele motive: întâi de toate, nu se poate spune că morala creștină e învechită și prin urmare demodată, câtă vreme a treia parte din omenire consimte liber să se supună normelor ei. Când neamurile cele mai evolute ale omenirii se declară creștine, citesc Evanghelia, mărturisesc crezul creștin, este o îndrăzneală prea mare să declari învechite niște principii în plină desfășurare. Normele moralei creștine nu sunt principii de viață după care se orientează cea mai luminată parte din omenire. An de an apar Evangheliile și celelalte cărți biblice, în ediții după ediții, probă vie și eclatantă că principiile morale ale religiei creștine aparțin în măsură mai mare prezentului și viitorului, decât trecutului. Ele nu stau numai la temelia culturii europene, dar inspiră, îmboldesc și fecundează fără încetare sufletul omenesc, îndemnându-l pe căile fericite ale binelui și progresului. Nici învinuirea adresată moralei creștine că e prea rigoristă nu e valabilă. Creștinismul, deși este religie revelată, nu se ridică împotriva naturii. El caută să îndrepteze natura decăzută, pervertită, abătută de la rostul ei original. Creștinismul condamnă abuzul de libertate, nu libertatea; excesul de plăceri vinovate, nu plăcerea vinovată. De pildă: creștinismul nu condamnă băutura, dar condamnă beția; nu condamnă căsătoria, dar condamnă desfrâul; nu condamnă proprietatea, dar condamnă furtul. Creștinismul pretinde maximum de conștiință, de iubire și de sfințenie; de seriozitate și sinceritate morală. Aceasta nu înseamnă rigorism excesiv, nici luptă contra naturii, nici societate de călugări și asceți, ci dimpotrivă, înseamnă întoarcere la natura pură, la firea nealterată, la societatea pacificată și ameliorată. Sunt antinaturale, antisociale și imorale, instinctele egoiste: furtul, minciuna, desfrâul, ura, omorul și toate viciile, pe care morala creștină le osândește, nu virtuțile evanghelice. Numai cine este orbit și subjugat de instinctele și viciile nedemne de natura

umană, poate afirma că morala creștină e prea rigoristă, antinaturală și antisocială. Slavă Domnului, de când există creștinismul, societatea a putut prospera, fără ca să întâlnească nici o piedică în virtuțile moralei evanghelice.

Mai departe, pretenția de a înlocui morala teonomă, religioasă, cu morala autonomă, filosofică, este tot așa de puțin întemeiată, ca și obiecțiunile examinate mai sus. Etica filosofică, laică și liberă, este o construcție abstractă a minții omenești, un produs al rațiunii logice și al rațiunii logice și al studiului teoretic, care mai mult justifică decât înlătură păcatele omului și ale societății.⁶ Ea reprezintă o frână foarte slabă împotriva imoralității, deoarece nu se adresează omului decât prin studii reci, pe cale intelectuală. Instinctele deviate, pasiunile vinovate și sentimentele pervertite duc la fapte rele pe care rațiunea singură nu le poate înfrâna. Cei mai mulți oameni știu teoretic ce este binele și-l aprobă, dar fac răul. Nu fac binele pe care îl vreau, ci răul pe care nu-l doresc. Firea lor cea rea se luptă cu legea minții lor neputincioase, uneori până la disperare (Romani 7). Morala religioasă reprezintă o forță teoretică și practică. E o știință normativă, un îndreptar, o valoare eternă, care satisface trebuințele științifice și nevoile practice ale umanității, rata de adversari, ea știe să se apere prin metode științifice, apologetice, față de mulțime, ea se impune prin ucenicie și prin exemple incomparabile. Morala creștină nu este o elaborare de cabinet, de catedră, sau bibliotecă. Morala creștină este viață trăită, conduită evanghelică, experiență religioasă, care angajează toată ființa rațională, volițională și afectivă a omului. Autoritatea ei se întemeiază pe viețile sfinților și ale martirilor, și mai ales pe exemplul viu al Mântuitorului, care a întruchipat idealul binelui, în cel mai desăvârșit chip de om, în cea mai luminoasă personalitate morală, în cel mai atrăgător și cuceritor model de viață din câte cunoaște omenirea. Tot ce e bun în morala filosofică, se află multiplicat în morala creștină. Tot ce lipsește în morala filosofică: viața, caracterul nobil, exemplul de model, forța de cucerire și modelare a sufletelor, avem din belșug în morala creștină. Morala filosofică e laxistă, subiectivistă, lipsită de unitate și de autoritate. Nimeni n-o poate impune, nimeni nu-i poate da viață și autoritate. E morala bunului plac. Criza, și apoi dezastrul culturii europene, a început deodată cu tentativa despărțirii moralei de religie. Zi de zi, prin exemple nenumărate, se constată că laicizarea moralei duce inevitabil la discreditarea și anihilarea ei. Când oamenii nu mai țin seama de Dumnezeu, de suflet și nemurire, nu mai pot sluji alt ideal în viață decât interesul propriu, idolul egoismului, din slujirea căruia se nasc inevitabilele și nenumăratele conflicte sociale, toate semne vădite de laxitate morală, toate roade nefericite ale eticei autonome⁷. Nu poate morala autonomă, adică morala fără obligațiuni și iară sancțiuni, să dea

⁶ Unii dintre reprezentanții ei, fac apologia păcatului, a viciului și chiar a crimei. „Există o mulțime de scriitori cari, în virtutea moralei lor autonome, acordă uciderii un loc foarte larg: Oswald de exemplu, zice că astăzi se face prea mare caz de dreptul fiecărui individ la viață. Haeckel recomandă selecțiunea naturală spartană, adică uciderea copiilor anormali, slabi sau rău formați. Forel face propuneri la fel, alții susțin uciderea celor în suferințe grele și a nebunilor incurabili” (Foerster).

⁷ Ca urmări ale moralei autonome, anticreștine, mai amintim euthanasia și eugenia. Euthanasia este moartea, stingerea ușoară, prin stupefiante a bolnavilor „incurabili”; moartea dulce, voită, provocată, pentru a pune capăt durerilor. A fost legiferată în statul Ohio în 1906 și în statul hitlerist, în reichstag. - Creștinismul nu o admite, întâi de toate pentru că este o

roadele bune si îmbelșugate ale moralei religioase, pentru că e prea subiectivistă, prea lipsită de unitate și autoritate. Unitatea moralei creștine o avem în Dumnezeu, care a revelat-o, în Iisus Hristos care a întrupat-o, în Evanghelie care o cuprinde și o propagă de-a lungul veacurilor, peste toată fața pământului. O astfel de unitate și autoritate lipsește moralei filosofice. Avem, precum am mai spus, o morală utilitaristă, alta sociologistă; una pozitivistă, alta evoluționistă; una idealistă, alta materialistă; una pesimistă, alta optimistă; una freudistă, senzualistă și egoistă, alta rigoristă și altruistă; una a forței, alta a sinuciderii ș.a.m.d. Care-i cea mai bună? După care să ne orientăm?... Nici una nu se bucură de unitatea și autoritatea moralei religioase creștine. Ibsen avea dreptate când a scris: „Nu prea pun preț pe acea moralitate, care nu-și are rădăcina în credința Bisericii” (Kroll, în Rosmerholm).

6. Spre deosebire de eticile ateiste, materialiste, sociologice și filosofice, religia și morala creștină, dau o valoare deosebită omului; îi respectă personalitatea și în același timp se străduiesc să-i formeze cel mai frumos caracter moral. Amândouă așează omul sub scutul și autoritatea lui Dumnezeu, căci însingurarea sau îl omoară sau îl anarhizează, sau îl supune celei mai mari robii.⁸ Amândouă pun preț deosebit pe virtuți, datorii și legi, pe conștiință, libertate și sancțiune. Una condiționează pe cealaltă și colaborează atât de infim, încât de multe ori foarte greu poți să-ți dai seama care sunt actele religiei și care sunt ale moralei creștine. În orice caz, datorită acestei colaborări fericite, religia și morala creștină au putut să formeze un tip de om, creștinul, care până astăzi a rămas fără concurent, cel mai reușit, cel mai îmbunătățit, cel mai desăvârșit chip de om.

Sunt și excepții, că nu este regulă fără excepție, dar în genere oamenii religioși, bunii creștini, sunt și morali. Când religia e vie, moravurile sunt bune. Când sentimentul religios s-a răcit și cele mai alese principii morale sunt călcate în picioare, fără de nici un scrupul.⁹

abdicare ele la suferință; în rândul al doilea pentru că se fac adeseori diagnosticuri greșite; în rândul al treilea pentru că bolnavilor trebuie să li se dea mereu speranțe de viață și nu stupefiante de moarte; și în rândul al patrulea pentru că e omucidere și medicina nu are dreptul de a ucide. Știința stă în serviciul suferinței, nu a morții, a crimelor „de caritate”. Eugenia, știința ameliorării raselor, prin oprirea de la procreare a indivizilor slabi și cu neajunsuri fizice (debili), încă este imorală. Cine știe câte genii poate pierde omenirea prin aplicarea regulilor și a mijloacelor de oprire a procreației? Până astăzi, prin metoda eugeniei, omenirea ar fi putut, avea pierderi imense de valori morale, și artistice, când se știe că între cei mai slabi oameni se numără cele mai mari genii: Sf. Pavel a fost mic și suferind; Esop ghebos, Homer orb, Pascal slab, Hugo bolnăvicios, Schiller, Eminescu, Cerna - tuberculosi, Beethoven surd, Dostoevski epileptic...

⁸ I. Petrovici: „Omul nu poate trăi fără stăpân. Însă atunci singurul mijloc de a evita robiile grele și umiltoare, este să ne constituim de-a capul robi aceluia față de care lucrul acesta nu este o scădere și umilință, anume robii lui Dumnezeu. Fiindcă așa cum spune o veche maximă plină de înțelepciune: „Cine nu-și face din Dumnezeu un stăpân, acela va avea numeroși alți stăpâni” (Momente solemne).

⁹ Hip. Taine (1828-1893) când scria despre influența religiei creștine asupra vieții morale, avea mare dreptate: „Sub învelișul său ortodox, catolic sau protestant, creștinismul este încă

7. Cât de binecuvântat și rodnic este raportul organic dintre religia și morala creștină, ne încredințăm și mai bine cercetând care este contribuția Bisericii la progresul social. Întâi de toate ce înțelegem prin progresul social? Prin progresul social înțelegem acele trei condiții de favorizare morală și materială a progresului, aplicate la om (Condiții stabilite de prof. P.P. Negulescu în „Destinul Omenirii”, vol. III, pg. 58.): 1. Recunoașterea drepturilor fiecărui om la viață și la bunurile ei, 2. Simpatia pentru suferințele omului și munca pentru remedierea lor și 3. Ajutarea omului să se poată cultiva, înfrumuseța și desăvârși în toate direcțiile posibile. Cuvântul social este echivalent cu moral. S-a bucurat omul de ocrotirea morală și materială a Bisericii? Ca să putem răspunde obiectiv la întrebarea aceasta e trebuință să vedem cum era omul privit înainte de Hristos? Care era valoarea omului înainte de era noastră și cum este privit omul în era noastră? Este prea bine știut că din punct de vedere social, raporturile dintre oameni în lumea antică se caracterizează de o parte prin sclavaj, în care trăiau fără să se bucure de nici un drept două treimi din omenire (majoritatea oamenilor) și pe de altă parte prin libertinaj, în care trăia o minoritate de oameni care se bucurau de toate drepturile. Raporturile dintre soți erau la fel de inegale: bărbatul se bucura de toate drepturile, femeia era sclava bărbatului. Raporturile dintre părinți și copii erau de asemenea antisociale: tata putea să-și recunoască sau nu copilul. Taighetos din Grecia și stânca tarpeică de pe colina Capitolium din Roma s-au stropit nu numai cu sângele criminalilor și al trădătorilor, ci și al copiilor osândiți la moarte de proprii lor părinți. Starea aceasta de drept și de fapt este cu atât mai tristă cu cât ea se întâlnește nu numai în raporturile obișnuite dintre oameni, la cele mai culturale dintre popoarele din antichitate, dar și în scrierile celor mai înalte culmi de gândire pe care le-a produs lumea veche, în scrierile și ideile unor filosofi ca Platon și Aristotel. Cu ivirea creștinismului aceste raporturi dintre oameni se schimbă esențial, de la început și din

pentru patru sute milioane de făpturi omenești (acum numărul creștinilor e mult mai mare), organul spiritual al marelui perechi de aripi indispensabile pentru înălțarea omului mai presus de el însuși, mai presus de viața de târâtoare și de orizonturi mărginite, pentru a-l conduce prin răbdare, resemnare și speranță până la seninătate, pentru a-l ridica mai presus de cumpătare, curățire și bunătate, până la devotament și sacrificiu. Totdeauna și pretutindeni, de optsprezece veacuri, îndată ce aceste aripi au lipsit sau au fost frânte, moravurile publice și private au decăzut. În Italia, în timpul Renașterii, în Anglia sub restaurație, în Franța sub convenție și directorat, omul s-a făcut păgân ca în veacul întâiu. S-a făcut dintr-odată ca pe vremea lui August și a lui Tiberiu, dornic de plăceri și brutal: abuza de alții și de el însuși. Egoismul brut și calculat avea întâietate, cruzimea și senzualitatea se practicau pe față, societatea devenise un călău și un maidan primejdios. Față de acest spectacol, se poate prețui ceea ce a adus creștinismul în societățile noastre moderne: pudoarea, blândețea, onestitatea, credința și dreptatea, pe care el le-a insuflat. Nici rațiunea filosofică, nici cultura artistică și literară, nici chiar onoarea feudală, militară și cavaleriească, nici un cod, nici o administrație, nici un guvern nu poate să aducă acest serviciu. Numai el ne poate opri în loc pe priporul fatal, ca să stăvilească alunecuşul pe nesimțite, prin care fără răgaz și cu toată greutatea caracteristică ei, rasa noastră dă mereu înapoi. Bătrâna Evanghelie, oricare i-ar fi învelișul actual, este încă și azi cel mai bun auxiliar al instinctului social” (Revue des Deux Mondes, 1 Juin 1891).

temelie. Pentru om se întrupează Dumnezeu; pentru om se jertfește Fiul Hristos; pentru om se întemeiază Biserica; pentru om se scrie Evanghelia și se rânduiesc Sf. Taine. Un singur suflet de om valorează, după crezul creștin, cât greutatea lumii întregi. Poate da omul ceva în schimb pentru sufletul său? Nu, nimic, chiar dacă ar dobândi în schimb lumea întreagă. În doctrina creștină, omul este fiul și moștenitorul, „chipul și slava lui Dumnezeu”. De aceea toți oamenii sunt fii și frați întreolaltă, fie robi sau slobozi, fie iudei sau elini, fie învățați sau neînvățați. Cu astfel de idei înnoitoare despre om începe creștinismul să revoluționeze și să schimbe radical mentalitatea și societatea omenească. Lucrul acesta nu era ușor. Ca să schimbi ideile și stările sociale încetățenite de milenii, se cereau veacuri de muncă și de martiriu. Să spui împăraților să fie drepti, tiranilor să fie blânzi, bogaților să fie milostivi, filosofilor să fie smeriți, războinicilor să fie pașnici, părinților să fie buni și sclavilor să fie iubitori de oameni, căci toți sunt frați și fii ai aceluiași Tată ceresc, nu era nici ușor de înțeles, nici fără să-ți primejduiești viața. Au trebuit să treacă multe veacuri și să se dea din partea creștinilor multe jertfe, până ce s-au putut lămuri oamenii și până ce s-a putut schimba mentalitatea și societatea veche cu o mentalitate și societate nouă. Dar cu toate acestea, legea cea nouă între creștini schimbă fundamental și radical raporturile dintre oameni. Pescarul Simon ajunge Apostolul Petru; învățatul Saul își pune de acord învățăturile cu ale Apostolului Petru și Ioan; Pavel face din sclavul Onisim creștin, apoi episcop cu nume de sfânt în istoria și calendarul Bisericii. Desfrâmate ca Măria Magdalena și Samarineanca ajung misionare și sfinte. În vreme ce Apostolii, ierarhii și preoții Bisericii vestesc Evanghelia mântuirii, diaconii și diaconesele fac colecte, împărtășesc ajutoare, îngrijesc de săraci, de văduve, de bătrâni și de neputincioși. Pentru sf. Nicolae și pentru sf. Laurențiu, săracii sunt averea Bisericii. Deodată cu triumful creștinismului, cu ieșirea lui din catacombe la lumina libertății, ocrotirea celor oproșiți devine grija de căpetenie a Bisericii. Sf. Vasile cel Mare întemeiază cunoscutele și celebrele „basiliade”, cele dintâi așezăminte sociale creștine: spitale, orfelinate, și azile pentru bătrâni. Pe vremea unor patriarhi ca sf. Ioan Gură-de-Aur (sec. IV) și sf. Ioan Milostivul (sec. VI-VII), nu numai venitele lor, dar și averile Bisericii îndeplineau o funcțiune socială. Într-o vreme când statele nu aveau nici o grijă de capitalul biologic uman, mănăstirile Bisericii aveau bolnițe din care s-au născut spitalele, azilele și orfelinatele. Într-o vreme când nici un stat nu se gândea să încurajeze căsătoriile, bisericile și mănăstirile înzestrau fetele sărace. Într-o vreme când statul nu avea nici preocupări culturale și nici preocupări sociale - toate având în istoria lor date destul de apropiate de noi, Biserica era singurul așezământ care se ocupa de problemele culturii și ale asistenței sociale. Până în pragul vremurilor noastre, Biserica nu numai că n-a stat în calea progresului social, ci ea a purtat și a răspândit fermentii lui prin aluatul Evangheliei, care dospește neîncetat sufletele; ea a ținut la suprafață problemele și preocupările sociale, teoretic și practic prin îndemnul și exemplele ei permanente la ajutor frățesc, la solidaritate, la împărțirea durerilor și la colectivizarea bunurilor, în măsura în care a putut, ea lucra, evident, nu în măsura în care poate lucra astăzi statul modern, care deține în mâna lui toate puterile și toate bunurile societății. Care sunt problemele sociale și cum se prezintă progresul social în veacul nostru? Veacul trecut și mai mult veacul nostru, mai ales în legătură cu uriașa dezvoltare a industrialismului, a scos la iveală o mulțime de probleme sociale care își cer necondiționat și urgent rezolvarea. Să amintim pe cele mai importante și mai cunoscute: problema muncii și a salariului, raporturile dintre patroni și muncitori, lupta dintre clasele sociale, problema

capitalului și a câștigurilor, problema pauperismului și a șomajului, problema suprastructurii, a supraproducției și a plus valorii, a repartiției bunurilor și a brațelor de muncă, asistența bolnavilor și accidentaților, protecția mamelor și a copilului, problema locuințelor și a odihnei, problema păcii și a războiului și alte multe probleme economice și sociale, care agită și revoluționează veacul nostru, cu care începe o eră nouă în istoria omenirii. Care este atitudinea și aportul Bisericii și al moralei creștine la rezolvarea acestor probleme? Cum ajută Biserica lămurirea și rezolvarea lor? De la început trebuie să recunoaștem că aceste probleme depășesc puterea și competența Bisericii. Pentru rezolvarea lor este în drept și competent Statul. Totuși, Biserica nu s-a arătat față de aceste probleme indiferentă, în sfera ei de activitate și competență morală. Biserica a fost și este întotdeauna împotriva capitalului parazitar și exploatator, împotriva câștigurilor imorale și inechitabile, împotriva războiului agresiv și pentru pace, pentru protecția muncii și a muncitorilor, pentru o justă salarizare a muncii, pentru ocrotirea mamei și a copilului, pentru socializarea bunurilor, pentru armonia societății și în genere pentru progresul social. Până în zilele noastre, Biserica a întreținut orfeline, a dat și dă asistență materială și morală văduvelor, bătrânilor și orfanilor, și unde nu poate ajuta, mângâie sufletele prin cuvântul Evangheliei și alină durerile prin puterea harului. Astăzi misiunea Bisericii în câmpul întins al multelor și complicatelor probleme sociale este mai puțin de ordin material și mai mult de ordin moral, să-și dea concursul ei moral atât la lămurirea cât și la rezolvarea lor pe teren. Să-și lămurească fiii săi credincioși că reformele și legislațiile sociale care se fac sunt cerute de legea iubirii aproapelui, a tuturor oamenilor (nu numai a unora); că maternitățile, creșele și azilele, care în anii din urmă s-au înmulțit atât de îmbucurător, sunt tot așezăminte sociale create în folosul omului, ca forme concrete ale iubirii și ocrotirii lui; că ocrotirea și sporirea capitalului biologic uman nu este numai o datorie morală, ci și o datorie cetățenească, un interes de stat, care are în vedere maximum de vitalitate, bunăstare și fericire pentru cel mai mare număr de cetățeni. Iar când constată că progresul social este evident și se arată în cifre pozitive: în protecția muncii și a muncitorilor, în înmulțirea bisericilor, a școlilor și internatelor, a spitalelor și a policlinicilor, a sanatoriilor și a azilelor, a creșelor și a maternităților pentru protecția mamei și a copilului, în deschiderea stațiunilor balneare și climaterice la munte și la mare pentru populația muncitoare, în înlăturarea șomajului, asigurarea concediilor pentru lăuze și ajutoarelor pentru familiile cu copii mulți, Biserica nu poate decât să se bucure, să facă cunoscute astfel de efecte bune ale progresului social și totodată să meargă și mai departe pe linia ei tradițională, dând concurs dezinteresat problemelor sociale, după legea dată ei de Mântuitorul: „Toate câte voiți să vă facă vouă oamenii, faceți-le și voi lor asemenea” (Matei 7, 12). În consecință, Biserica proclamând de la început frăția dintre toți oamenii și luptând pentru dezrobirea omului din sclavie și pentru emanciparea femeilor și copiilor, a creat cele cinstite condiții ale progresului social. Intemeiând și susținând cele dintâi așezăminte sociale: spitale, azile și orfeline, Biserica a menținut la suprafață de-a lungul veacurilor interesul pentru problemele sociale. În timpurile moderne, după dezvoltarea industrialismului și în actualitate după ce problemele sociale au intrat în grija Statului, Biserica a dat și dă întreg concursul ei moral (uneori și material) lămuririi problemelor sociale și aplicării reformelor revoluționare,

imperios cerute de legea iubirii aproapelui.¹⁰ Din toate aceste fapte morale se vede limpede aportul considerabil pe care Biserica l-a adus, fără încetare, de-a lungul veacurilor, progresului social - de care este organic legată misiunea ei sacră, trecută, prezentă și viitoare. De aceea și în viitor, ca și în trecut, ea sprijinește dezinteresată și nelimitat orice lucrare, orice plan, orice muncă ce se desfășură pentru a face pe om mai bun și mai fericit.

8. În concluzie, între religie și morală este un raport de reciprocitate. Când suferă una, suferă amândouă; când prosperează una, prosperează amândouă. Dezlegată de viața religioasă, viața morală devine o iluzie. În creștinism moralitatea își ajunge apogeul, tocmai pentru că religia e perfectă, ceea ce nu se poate spune nici despre budhism, nici despre parsism, nici despre mahaoedanism, nici despre celelalte religii păgâne, cu zeii lor cruzi și desfrânați, cum au fost: Baal, Moloh, Astarte, Afrodita, Durga etc. nici despre sistemele moralelor independente de religie. Religia și morala au fost asemănaute cu inspirarea și expirarea, care compun respirația. Religia e inspirație: influențează gândurile și sentimentele nobile; morala e expirație, căci rodește faptele bune; și amândouă ne redau viața în splendoarea ei divină și în continuitatea ei biologică și istorică - respirația. Religia este cu atât mai necesară moralei, culcat fără de ea morala nu-și poate ajunge integral scopul. În lupta cu păcatul, omul are lipsă de un adaos de forță care să-i compenseze slăbiciunile. Este deosebire între a voi și a putea. Video meliora proboque, deteriora sequor, spunea Ovidiu. De câte ori nu exclamăm noi cu Apostolul Pavel „Nu fac binele pe care îl voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc”. (Romani 7,19). Religia nu numai constată răul, ci indică și remediul mântuirii: ajutorul de sus, harul, prin care ne întărim, renaștem, ne purificăm, ne îndreptăm și astfel devenim părtași naturii divine (II Petru 1,2). Când încetează religia, morala se descompune. Morala, independentă de religie, este o teorie fără experiență sau de-a dreptul o practică imorală. Formulele ei variate, sub care vrea să se ascundă, urmăresc un singur rezultat: înlăturarea religiei. Dar cu acest rezultat se obține deodată și înlăturarea moralei. E același lucru pe care l-a înfăptuit Samson, când a mișcat de la loc stâlpii pe care se răzima templul cu adversarii săi. Sub dărâmurile zidirii și-a aflat și el moartea, vrând oarecum să ne arate că morala stă sau cade, viază sau se stinge, deodată cu religia. Cultura morală e rodul credinței și a vieții religioase. Cine crede altfel, nu este prieten nici al religiei, nici al moralei, și în cele din urmă nici al culturii.

¹⁰ Altfel numită demofilie. Creștinismul e demofil și democratic, e religia mântuirii pentru toți oamenii; e universalist, propagă frăția, dreptatea, libertatea, pacea și iubirea între oameni de toate culorile și masele. Prin puterile lui spirituale, de convingere nu de violență, topește ideea sclavagistă, face să cadă lanțurile purtate de oameni și binecuvântează orice strădanie de pace, înfrățire, libertate și dreptate, din cea mai pură iubire de popor, prin esență demofilă.

Religia si arta

1. Binefacerile artei. 2. Asemănări și deosebiri. 3. Artă pentru artă. 4. Între religie și artă. 5. Din experiențele religioase și mărturișirile marilor artiști despre Dumnezeu și suflet, religie și artă. 6. Încheiere.

1. Între religie și artă există legături tot așa de strânse, ca și între religie și morală, cu deosebire că morala are de obiect principal idealul binelui, iar arta are în vedere idealul frumosului. Amândouă sunt fiicele religiei, cu menirea să dezvăluie și să cultive, una, valorile etice și cealaltă, valorile estetice. Începem și aici cu definiția. Artă e re-crearea, idealizarea și eternizarea naturii, în versuri, în proză, în culori, în sunete muzicale, în forme sculpturale și în monumente arhitecturale. Artistul e un creator, un plămuitor de frumusețe, în versuri poetice, în proză literară, în picturi alese, în muzică armonioasă, în sculptură și în arhitectură. Teoria artei este estetica, așa după cum teoria religiei e teologia, teoria binelui e morala, teoria naturii e știința, teoria cunoașterii e filosofia. Despre însemnătatea și binefacerile artei, nimeni nu se îndoiește. Contribuția ei la împlânzirea moravurilor, înseninarea frunților și educarea oamenilor este impresionantă. Ca să se mângâie, să se bucure și să simtă fiorii fericirii, din vremuri imemorabile, omul cântă, pictează, modelează, construiește, dansează, ascultă sau face versuri și muzică. În faptul acesta descoperim originea psihologică a artei cu toate ramurile ei, care sunt: poezia, muzica, sculptura, pictura și arhitectura. Primele capodopere ale omenirii, în pictură sunt icoanele zeilor; în arhitectură sunt templele închinat zeilor, în sculptură sunt statuile care reprezintă zeii, în dans sunt jocurile rituale în onoarea zeilor, în poezie rugăciunile adresate zeilor și în muzică glasurile, cântecele intonate la altarele și sărbătorile zeilor. Istoria tuturor artelor este în privința aceasta mărturie indubitabilă. Adunând la un loc toate artele și dacă e cu puțință - toate capodoperele omenirii, tot ce geniul omenesc a putut crea mai de valoare, vom avea în față pagode, sfînci, obeliscuri, temple și catedrale, tablouri, statui și monumente sacre, toate în primul rând de natură religioasă, încât trebuie să constați, nu fără uimire, că omenirea - în epocile ei de înflorire culturală - nu a avut un ideal mai sfînt decât munca, dăruirea și creația, în onoarea lui Dumnezeu. Toate puterile, toate averile, toate bunurile morale și spirituale ale omului au fost puse în slujba lui Dumnezeu. Artele idealizează și eternizează cele mai alese clipe din viața omului. Iată de pildă muzica. Despre rolul și însemnătatea acestei arte vorbesc religiile și înțelepții pământului. După Sf. Scriptură, în ceruri îngerii și sfinții cântă fără încetare gloria lui Dumnezeu (Isaia 6,2 -3; Apocalips 15,1-3); lumea s-a creat în cântecele îngerilor (Iov 38,4-7); în sunetul trâmbițelor se dărâmă zidurile Ierihonului (Iosua 6) și sub vraja cântecelor lui Orfeu se mișcă pietrele, se împlânzesc animalele și se domolesc chiar și demonii în infern (unde se coboară el pentru a se întâlni cu Euridice). În acordurile armonioase ale harfei lui David, unul dintre cei mai mari poeți și cântăreți ai lumii, tristețea și nebulia regelui Saul dispăreau și buna dispoziție înlocuiau duhul cel rău care-l mistuia (I Regi 16, 23). În cântecele îngerilor s-a întâmplat nașterea Mântuitorului - (Luca 2,14). În Nazaret, pe drumurile Galileii și Samariei, în Iudeea, spre Ierusalim și la Cina cea de Taină, Iisus Hristos și cu sfinții Apostoli cânta psalmi (Matei 26,30; Marcu 14,26).

Pavel Apostolul scrie Efesenilor să trăiască în cumpătare și în cântece duhovnicești: „Să nu vă îmbătați de vin... ci să vă umpleți de Duhul. Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în

cântări duhovnicești, lăudând și cântând întru inimile voastre Domnului” (Efeseni 5,19; Cofoseni 3,16). Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bithiniei, raportează împăratului Traian la 103: „creștinii nu au altă vină decât că se adună înainte de răsăritul soarelui și cântă imne lui Hristos ca lui Dumnezeu.” Cei dintâi creștini petrec viața în rugăciuni, în citiri biblice și în cântece sfinte, care însoțeau serbarea Sfintei Euharistii și agapele (mesele iubirii). Cântând se bucurau de razele iubirii mântuitoare și tot cântând mergeau la moarte pentru Hristos și pentru Evanghelie. În sunetul trâmbițelor îngerești se va întâmpla marea minune a viitorului: învierea morților și se va face judecata din urmă (Matei 24,30-31; I Tesaloniceni 4,15-16). Cele mai mari. biruințe și bucurii sunt cântate. Romanii își cântau legile, așa după cum noi astăzi cântăm în biserică și afară de ea toate credințele, toate dogmele, toate ideologiile. Cântăm la toate slujbele și la toate sărbătorile; cântăm la botez, la cununie și la prohod; cântăm la bucurie și la durere, când muncim și când ne recreem. Cântecele - în genere arta - se zămislesc în chip mistic, ca și viața. El apare în același chip, cum „apare cântecele paserilor, cum circulă seva, cum încolțește planta în tainele seminței, cum slomnește un izvor de apă limpede din rărunții pământului, cum palpită viața în natură” (G. Breazul). Muzica descoperă armonia lucrurilor și înfioară simțirile sufletului; trezește înconștientul și exprimă în forme artistice, sonore mișcările interioare ale inimii. Asociată cuvântului biblic sau liturgic, muzica devine sacră; asociată versurilor poetice, devine cântec, de bucurie sau durere, marș de luptă sau imn de biruință.¹¹

În biserică, în școală, în armată, la radio, la sate și la orașe, muzica este o artă care slujește tuturor oamenilor; e un factor de cultură universală, dar și expresia sufletului și a concepției noastre despre viață¹². Ea exprimă mai clar și autentic firea, tradiția și avântul unui popor. În

¹¹ Dacii, după cum ne informează filosoful Platon, încă de pe vremea lui Zamolxe, considerau muzica un mijloc de purificare a sufletului. Prin Zamolxe strămoșii noștri sunt dascăli ai grecilor nu numai în ale medicinei, dar și în ale muzicii. Iată ce informație, avem în privința aceasta de la Platon, care și el a primit-o de la un doctor trac: „Zamolxe, regele nostru, care e zeu, spune că precum nu se cade să încercăm a vindeca ochiul fără să ne ocupăm de cap, ori capul fără trup, tot astfel nu se cade să încercăm a vindeca trupul fără să vedem de suflet, și că tocmai din pricina asta, sunt multe boli la care nu se pricep doctorii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să îngrijească. Căci dacă acesta merge rău, este peste putință ca partea să meargă bine. Toate relele și bunurile trupului și omului îndeobște pornesc de la suflet, care înrăurește asupra trupului, precum capul înrăurește asupra ochilor. Prin urmare, întâi de toate și mai presus de orice, trebuie să îngrijim de suflet, dacă vrem să fie în bună stare capul și trupul întreg. Cu cântece de vrajă să ne curățim sufletul!”

¹² Despre geniul muzical al românilor scrie poetul Vasile Alecsandri la 1852, următoarele rânduri binecunoscute: „Românul e născut poet! Înzestrat de natură cu o închipuire strălucită și cu o inimă simțitoare el își revărsă tainele sufletului în melodii armonioase și în poezii improvizate. De-l muncește dorul, de-l cuprinde veselia, de-l minunează vreo faptă măreață, el își cântă durerile și mulțumirile, el își cântă eroii, el își cântă istoria, și astfel sufletul său e un izvor nesfârșit de frumoasă poezie. Nimic nu poate fi mai interesant decât a studia caracterul acestui popor din cuprinsul cântecelor sale, căci ele cuprind toate pornirile inimii și toate razele geniului său”. Un neamț, călător prin Transilvania în sec. al XVII-lea, Martin Opitz, rămâne încântat de muzica și de cântecele românilor. „Când aud un cântec românesc -

cântec se oglindește caracterul omului și al neamului; stilul, gustul și originalitatea lui. Cântecul este mărturia simțirii și a gândirii noastre, și dovada bunătații de inimă. „Poposește fără de teamă în casa unde se cântă; oamenii răi nu știu ce-i cântarea” (Seume). Acesta fiind rolul cântecului: de a face pe oameni mai [buni și caracterul general al muzicii: de a înălța și a purifica Isufletele, este evident că atât în viața personală și familială, cât și în cea publică și de Stat, muzica are un înalt și esențial rol educativ și distractiv. Pe lângă aceasta, ea mai este un mijloc ideal pentru formarea caracterului. O bună educație muzicală contribuie mai mult la formarea caracterului moral și la dezvoltarea puterilor sufletești ale copilului, decât toate pedepsele din lume și decât foarte multe dintre lecțiile ce le facem copiilor. Muzica trezește energiile latente și dă aripi avânturilor. Un om caruia-i place să cânte sau să asculte cu pasiune muzica, simte în el o misiune; are în el sau dureri înăbușite, sau daruri, talente necunoscute și încă neeliberate. „Omul care nu are melodie în el însuși și pe care nu-l mișcă acordul sunetelor armonioase, e capabil de tot felul de trădări și chiar de crime” (Shakespeare). Muzica înflorează, face să răsunе în noi gândurile și sentimentele cele mai curate și mai înalte. De aceea toate slujbele religioase, sărbătorile naționale și marșurile se fac în cântece de laudă, de mulțumită, de cerere, de slăvire a virtuților religioase, umane sau ostășești. „Muzica - scrie Plafon - e o lege morală. Ea dă universului suflet, gândului aripi, imaginației avânt, tristeței farmec, tuturor veselie și viață.” Beethoven, cel mai mare geniu muzical al omenirii, spune că „muzica e o revelație mai înaltă decât înțelepciunea și filosofia.” Muzica ne face mai buni, mai pașnici, mai serioși, mai nobili, mai religioși. „Cu cât ascult muzica mai mult, cu atât mai evlavios mă întorc către Tine, Doamne”, - mărturisește I. Nonna Ottescu. Cât de însemnat este rolul educativ al muzicii, se vede și din faptul, pe care l-am mai amintit, că religia și-a înveșmântat toate dogmele în haina regală a poeziei și a cântărilor. Și pe urma ei au făcut la fel toate școlile. Apoi, toate ideologiile care au făcut în lume carieră, tot prin vraja poeziei și a muzicii s-au susținut și răspândit. Poezia în general și cântecele în special încălzesc și unesc inimile în mistica aceluiași ideal. De aceea muzica a fost și rămâne unul dintre cei mai însemnați factori educativi și cel mai plăcut mijloc distractiv și recreativ pentru toți oamenii. Se spune într-un crâmpei de basm că Sfânta Vineri, când întâlnește pe feciorul lui Alb împărat -care umbla după apa vie - îi grăiește: „Ee, dragul mamei! apa vieții se găsește cale de trei zile pe nehodinite de aici. E-ntr-un izvor, unde se bat munții în capete. Da-i tare greu ca un muritor să poată să răzbată acolo și să ia un strop din ea. Și după ce mai stă și tace, ispitindu-i dorurile și, neînțelegându-i durerile, se înduioșează de el și-i dă o turturică și un fluier, zicându-i: - Uite, ia seama la ce-ți spun. Numa' cu astea poți să te ajuți. Să dai drumul păsăricii, să zboare-n voia ei. Să te ții în goană nebună după ea, cântând în odorul ăsta vrăjit. Una ți-o arăta calea, iar altu' o opri munții-n loc să nu mai bată până-i lua niște apă și te-i înapoia norocos” - Și așa a făcut feciorul de împărat

scrie el - îmi vine să cred că muzica anume e creată pentru Român, și Românul pentru muzică”. Românul are o iubire pasionată pentru muzică; are un suflet, muzical, ușor de aprins. Prin colinde și cântece, copiii Românului intră în comunitatea națională și creștină a neamului. Prin doine și hore, prin cântece de bucurie și de bărbăție, de dor și jale, românul își exteriorizează tumultul sentimentelor și geniul său propriu. Cum se aude în scoică ecoul valurilor mării, așa se aude în cântec ecoul dorurilor și focul din inima românului (G. Breazul).

și s-a întors cu bine, cu-n ulcioraș plin în sân” (M. Lungeanu). Când munții răutăților se bat în capete și când ne topim de dorul vieții liniștite, de setea apei vii a vieții fericite, avem un remediu care să ne mângâie în speranță și să ne întărească în credința unor vremuri mai bune: e arta muzicii, poezia și cântecul, pasărea măiastră și fluierul fermecat. Remediu acesta este religios de adevărat, căci scrie Sf. Iacov, apostolul (5,13): „Suferă cineva dintre voi? Să se roage. Este cineva cu inimă bună? Să cânte...” În felul acesta putem vorbi despre rostul, însemnătatea și binefacerile tuturor artelor. Căci toate artele au menirea să ne încânte, să ne mângâie, să ne lumineze și nobileze, ca și poezia și muzica. Toate artele aduc vieții noastre un spor de fericire și putere; toate artele sunt binefăcătoare, întocmai ca și muzica, despre care am amintit.

2. Studiul raportului dintre religie și artă pune în discuție o serie de probleme, care interesează deopotrivă și arta și religia. În primul rând ni se impune să arătăm care sunt asemănările și deosebirile dintre artă și religie. Oamenii fără suficientă pătrundere în miezul problemelor, artiști, scriitori mediocri din punct de vedere religios și moral, socotesc că arta aduce omenirii aceleași foloase ca și religia, și că prin urmare - prin teatre, muzee, concerte și cărți, în care se contemplă frumosul - arta poate înlocui religia. Că arta nu este religie și deci nu poate înlocui religia, constatăm ușor, cercetând care sunt apropierea, afinitățile și deosebirile dintre ele. Părintele I. Mihălcescu, ocupându-se în special de problema aceasta, înșiră următoarele asemănări și deosebiri între religie și artă: Din cele mai vechi timpuri, arta apare în vecinătatea și în slujba religiei. Poezia, muzica, arhitectura, sculptura, pictura, dansul, au avut mai întâi un conținut religios. Primele versuri cuprind rugăciuni și imnuri către zei. Cele dintâi cântece sunt adresate zeilor. Arhitectura, sculptura și pictura s-au ridicat la nivelul de arte prin zidirea și împodobirea templelor. Chiar și dansul în începuturile lui a avut tot caracter religios. Mai departe procesul artelor se realizează în strânsă legătură cu religia. De la desenele cu scene religioase de pe pereții cavelor s-a ajuns la celebrele picturi creștine. Din imprecățiunile adresate zeilor și din serviciile religioase publice s-a dezvoltat poezia și arta dramatică, teatrul. Epopeile și capodoperele artistice ale omenirii, toate apar în strânsă legătură cu idei și probleme religioase. Profeții și poezii apar în procesiuni religioase și în fața templelor în sunete de harpe, chimvale, fluier și chitare. De la pietrele de altare și de la stâlpii cortului sfânt, s-a ajuns la templele din vechime și la catedralele monumentale din evul mediu și din zilele noastre. Toate creațiile artistice au apărut și s-au dezvoltat sub aripile religiei, ca forme de manifestare ale sentimentelor și ideilor religioase. Ideea de revelație și inspirație divină, e proprie religiei și artei. Atât în vechime cât și astăzi, credința că inspirația transcendentă face pe artist, este generală. Slujitorii muzelor, poezii, sunt considerați profeții popoarelor, ca și proorocii Vechiul Testament. Poezii revelează gândurile zeilor, cum revelează proorocii voința lui Dumnezeu. Din convingerea aceasta, poezii antici - în cele dintâi versuri - invocau ajutorul muzelor și al zeilor, ceea ce nu-i altceva decât un semn al credinței în originea și puterea suprafirească a inspirației artistice. Homer invoca muzele și zeițele ca să-l inspire. Horațiu mărturisește: „Insufletirea lui Apollo mi-a dat arta de a face poezie.” Ovidiu spune: „Dumnezeu trăiește în noi. Avem părtășie cu cerul. Din sferele eterice ne vine inspirația”. Haydn, după ce a ascultat din oratoriul său „Creațiunea”, partea „Și s-a făcut lumină”, a ridicat mâna în sus, către cer și a exclamat: „Nu de la mine vine aceasta, ci de acolo” (din cer). Goethe, ca și Socrate, acordă

inspirației un caracter transcendent, când declară că orice producție mai înaltă, menită să lase urme în istoria culturii omenesti, „orice gând, care aduce roade și lasă urme, nu este în puterea nimănui și este mai presus de orice forță pământească. El e înrudit cu demonul, care, atotputernic face cu el ce vrea, pe când el crede că lucrează din propriul impuls.” (Convorbirile cu Eckermann). Nietzsche, cât a fost de ateu, consideră inspirația o încercare de o intensitate uriașă însoțită de o „revărsare de lumină”, sub care omul lucrează ca un instrument, ca un „medium al unor puteri covârșitoare”.¹³ În același sens se exprimă și L. Rebreanu, alt mare scriitor: „Darul creației mari e un dar divin. Clipele de adevărată inspirație ale scriitorului, producătoare de opere nepieritoare, sunt o împărțășire din duhul marelui creator, o adevărată pogorâre a Duhului Sfânt” (Amalgam, p. 119).

La fel se exprimă un alt scriitor, dublat de un filosof, Ion Petrovici: „Este foarte caracteristic cum oameni de geniu, oameni care au simțit o bogăție imensă în resursele sufletului lor, marii creatori de artă ori știință, niciodată nu au crezut că înfăptuirile lor au izvorât integral din ei înșiși, ci totdeauna au păstrat convingerea că ele au fost inspirații primite de aiurea, șoptite de un glas misterios, datorite de o putere care îi depășea” (Fulgurații filosofice, p. 163). Am înșirat atâtea mărturii din care se constată, cum nu se poate mai limpede, cât de mare este apropierea și asemănarea între religie și artă, în momentul lor - am putea spune - inițial al inspirației. Amândouă au origine sacră, divină, cu deosebirea că religia își are izvorul în revelația sau inspirația supranaturală, iar arta se datorește revelației sau inspirației naturale, amândouă de la Dumnezeu.

Religia și arta răspund aspirațiilor idealiste ale sufletului omenesc. Amândouă sunt ca niște aripi fermecate care înalță sufletele din praful nevoilor trecătoare spre zărilor luminoase ale idealului nemuritor; de la pământ la cer, de la relativ la absolut, de la materie la spirit, de la imanentă la transcendentă. Religia reprezintă pe Dumnezeu ca adevărul, iubirea, sfințenia și perfecțiunea absolută; arta îl reprezintă sub chipul frumosului absolut. Sub harul religiei și sub vraja artei, inimile se înfloară, se entuziasmează, se înalță, se purifică. Bunurile și emoțiile religioase și artistice fac oamenii mai buni, mai entuziaști, mai idealști, mai împăcați, mai fericiți și-i ridică mai aproape de cer, de raiul lui Dumnezeu. Religia și arta, pentru a-și dezvălui fondul, se folosesc mai mult de analogii, imagini și simboluri, decât de idei, concepte și silogisme. Plutesc mai mult în mister și în spirit, decât în materie; mai mult în sfera idealului, decât în cea a realului. De aceea, de regulă, cine iubește arta, iubește și religia. În fine, e de remarcat că cei mai mari artiști ai omenirii au fost oameni religioși și au primit din cuprinsul religiei cele mai alese și mai bogate inspirații. Și nu numai atât. Religiozitatea însăși, în forma ei cea mai autentică și adâncă, se manifestă artistic, reclamă arta, cum arta reclamă religia. Din vechime și până astăzi, capodoperele artistice au un substrat religios. Religia a inspirat pe constructorii templului lui Solomon din Ierusalim și a zeiței Minerva de pe Acropole; templul lui Tezeu la greci și Capitoliul la romani, Sf. Sofia și

¹³ „Noțiunea de revelație în sensul că, năprasnic, cu negrăită siguranță și finețe, ceva divin, vizibil și auzibil, zguduindu-te și răscolindu-te până în adâncul adâncului, descrie pur și simplu această stare de lucruri: auzi și nu cauți nimic; iei și nu întrebi cine dă; ca un fulger străluminează un gând cu necesitate în formă nepregetată. Totul se petrece pe nevrute, în cel mai înalt grad, dar ca într-un uragan de sentiment al libertății de putere, de Divinitate... aceasta este experiența mea asupra inspirației” (Nietzsche: Ecce Homo).

Sf. Petru la creștini, catedralele și bisericile celebre, și picturile lor din Constantinopol, Roma, Paris, Viena, Strasbourg, Milano, Londra, Moscova, Kiev, Iași, București, Curtea de Argeș, Cluj și Timișoara. Sculptori și pictori, ca Bezaleel și Oholiab, Phidias și Praxiteles, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Rafael, Pouswin, Correggio, Cellini, Rembrandt, Rubens, Durer, Murillo, Scheffer, până la Grigorescu și Demian; muzicieni ca Grigorie cel Mare, Palestrina, Haendel, J. S. Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Cezar Frank; poeți ca Homer, Vergilius, Dante, Milton, Goethe, sunt cu toți tributari inspirației religioase și credinței. Religia este cea mai serioasă preocupare a sufletului, care însuflă gândurile cele mai înalte și pătrunde în adâncurile cele mai nepătrunse ale misterului De aceea și operele care se nasc sub influența ei sunt cele mai alese, cu cea mai sigură garanție de nemurire. Goethe a avut dreptate când a scris cunoscutele cuvinte: „Oamenii numai atâta timp sunt productivi în poezie și artă, cât sunt credincioși”. Dar pe lângă asemănări între religie și artă sunt și deosebiri mari, fundamentale, care fac iluzorie pretenția de a înlocui religia cu arta. Religia are un conținut dogmatic, un crez și un cult care înalță sufletele spre o realitate transcendentă; arta e iluzoristă și immanentă. Religia crede în axiome, arta în imagini. Religia cuprinde o doctrină, un sistem de credințe, dogme care au de obiect o realitate de ordin spiritual și ceresc, divin și etern, fără de care existența ei ar fi cu neputință. „La spatele simbolurilor religioase se ascunde întotdeauna o lume de realități pozitive” (I. Mihălcescu).

Religiile idolatre și politeiste au trebuit să dispară în fața religiei creștine, tocmai din pricină că divinitățile lor au fost născociri de ale fanteziei. Cum am și putea să ne rugăm în fata unui zeu cu existență imaginară?... Cine ar mai crede în viața de dincolo de mormânt, fără credința în existența sufletului nemuritor?... Artele nu pierd nimic din valoarea lor dacă la spatele plăsmuirilor și creațiilor lor nu există nici o realitate obiectivă. Artele există și pot progresa și sub imperiul iluziilor, din creațiuni și imagini fictive, religia însă nu. În arte îndoiala asupra conținutului obiectiv al operelor este permisă și admisă; în religie nu. Nimeni nu condiționează valoarea unor opere de artă, de existența obiectivă a conținutului lor. Un roman, o piesă de teatru, un tablou etc, există numai în imaginația artistului, pe hârtie sau pe pânză, și cu toate acestea pot avea o nediscutată valoare artistică, pe când o religie cu un conținut fictiv, iluzionist, este un nonsens și dispare, cum dispar eresurile și superstițiile primitivilor. Artele idealizează și există numai în închipuire. O religie în astfel de condiții nu poate exista, decât ca înșelăciune sau amăgire trecătoare. Religia caută să influențeze permanent și în întregime sufletul omului. Se adresează rațiunii, sentimentului și voinței pentru a le stăpâni și îndruma în sensul principiilor ei. O religie care nu influențează viața morală a membrilor ei, care nu formează credincioși în conformitate cu imperativele, normele și idealurile ei, decade la nivelul unui misticism care se răcește și se stinge în scurtă vreme. Artă se adresează sentimentului, părții emotive din sufletul omului. Scopul ei este atins când produce emoții, sentimente de înălțare, încântare, bucurie și fericire. De aceea efectele ei sunt de scurtă durată, ca orice entuziasm, ca orice emoție. Dacă arta poate totuși determina acte de eroism sau alte fapte nobile, de durată, aceasta se datorează fondului religios sau moral care se cuprinde și se ascunde în ea. Artă e contemplativă, religia e mântuitoare. Artă urmărește frumosul, religia adevărul¹⁴. Artă se mulțumește cu admirația frumosului. Religia nu se

¹⁴ Gh. Moțiu: „În religie transcendentul, și eternitatea coboară spre om, în artă immanentul se înalță spre transcendent. Religia e comuniunea lui Dumnezeu cu omul din motive

mulțumește cu contemplarea armoniei naturii sau a frumuseților pe care le cuprind operele de artă. Ea află mulțumirea în adorarea lui Dumnezeu, în credința că Dumnezeu are existență personală, în convingerea că viața noastră depinde de puterea lui creatoare, pronietoare și mântuitoare. De altă parte, mulțumirea pe care ne-o dă arta e trecătoare și adeseori superficială. În fața durerii ne lasă dezarmați și adeseori pregătește climatul unei depresii sufletești care sfârșește prin sinucidere. Mulțumirile religioase sunt profunde și permanente; ne ridică moralul în fața durerii și alungă gândurile negre ale sinuciderii. De aceea între oamenii convingerilor religioase, și cu osebire între preoți, sunt cele mai puține sinucideri și omucideri. Religia este frâna cea mai puternică împotriva disperării; arta, poate, cea mai slabă. Sensibilitatea lină a artiștilor, ca și sensibilitatea creată prin emoții artistice, lasă pe mulți să fie răpiți în brațele disperării, când lipsește reazimul binefăcător și frâna autoritară a religiei. Din astfel de considerații, religiozitatea și moralitatea se învață de la sfinți, nu de la artiști; de la Biserică, nu de la teatre; de la capodoperele religioase, în fruntea cărora stă Biblia, nu de la romanele, nuvelele, poeziile, tablourile sau statuetele care de atâtea ori sunt discutabile nu numai religios și moral, dar și artistic. Arta poate deveni un mijloc și un focar de corupție și disoluție socială. Prin teatre, circuri și scrieri pornografice, ea poate deveni o unealtă de molesire, de ațătare a poftelor, de cultivare a patimilor și de distrugere a societăților. Religia nu. Religia ne oferă o concepție despre lume și viață, cu menirea să ne îmbunătățească, să ne purifice, să ne spiritualizeze, și astfel să ne desăvârșească până la maximum cu putință, până la asemănarea cu Dumnezeu. Arta e lipsită și cu totul liberă de orice concepție despre lume și viață. Arta nu caută să explice nici rostul lumii, nici scopul vieții. Din acest punct de vedere e total indiferentă. Religia dimpotrivă, e în întregime interesată.

Religia e colectivistă, arta e individualistă. Religia este organizată în comunități și joacă un foarte important rol social și cultural: e principiul constitutiv al familiei și al statului, dă putere legilor (*quid leges sine moribus*), asigură bunăstarea și propășirea popoarelor, dă naștere și avânt culturii, întărește solidaritatea socială (I. Mihălcescu: *Teologia luptătoare*, p. 38-39), și astfel îndeplinește o misiune pe care arta nu și-o poate nici însuși, nici îndeplini. Din astfel de motive, arta nu se poate confunda cu religia. Arta nu e religie și nici nu poate să devină religie. Arta e creația omului. Religia este iubirea Creatorului. Sufletul omului nu se poate satisface numai prin artă, mai ales că nu toți oamenii pot gusta și aprecia arta, și nu toți artiștii ne pot servi de model prin viața lor. Unii sunt lacomi de bani și de plăceri. Alții sunt egoiști, ursuzi, certăreți, bârfitori, invidioși. Religia și morala se învață de la sfinți, nu de la artiști. De aceea orice încercare de a înlocui religia cu arta manifestă un act necugetat, un semn de superficialitate, o preocupare cu totul străină de idealurile artei. Religia nu se poate nici confunda, nici înlocui cu arta. Dar în schimb, amândouă se pot sprijini și pot colabora împreună, cum de altfel au și făcut în tot cursul istoriei lor, din începuturi și până astăzi. Iată de pildă catedrala română ortodoxă din Timișoara, sfințită Duminică 6 Octombrie 1946. Ea reprezintă, ca și atâtea altele înaintea ei, o fericită și monumentală sinteză religioasă, în care s-au întâlnit toate artele: arhitectura, pictura, sculptura, muzica și poezia, într-o armonie desăvârșită. Arhitectura, prin geniul creator al prof. I. Traianescu; pictura, prin geniul creator

providențiale; arta e comuniunea omului cu Dumnezeu din motive existențiale” (Artă și religie)

al maestrului At. Demian și a colaboratorilor și ucenicilor săi, C. Genan și C. Bogdan și ceilalți ostenitori; sculptura, prin strădania și iscusința prof. St. Gajo; muzica, prin cântecul armonios al clopotelor, la care s-a adăugat, de la sfințire, compozițiile și corurile religioase ale lui S. Drăgoi, S. Columba, I. Ursu și At. Lipovan -, zămislite din ideologia imnurilor liturgice ale Bisericii ortodoxe - toate s-au întâlnit și contopit într-o sinteză magnifică, într-o capodoperă în care s-a întruchipat și apoteozat geniul artistic și sufletul religios al unui popor creștin.¹⁵

3. Altă problemă pe care o ridică studiul raportului dintre religie și artă este cea cuprinsă în deviza „artă pentru artă”, sub care se ascunde așa numita chestiune a sexologiei și pornografiei. Se spune - și nimeni nu contestă - că arta e liberă; nu poate fi îngrădită în inspirațiile și creațiile ei. Din acest principiu s-a tras o concluzie eronată că artistul poate și trebuie să lucreze independent de orice idei, sentimente sau sugestii religioase, morale, naționale, etc. Astfel, de la libertatea în artă s-a ajuns la anarhie și mai departe la... pornografie. Așa după cum soarele libertății de conștiință a crescut buruienile anarhiei, demagogiei și ale teroarei, tot așa din principiul libertății de creație s-a ivit deviza „artă pentru artă”, sub masca căreia se speculează naivitatea oamenilor și se întinde corupția, ca o pecingine și ca o ciumă ce devastează sufletele candidе ale tineretului din toată lumea.¹⁶

Trebuie să remarcăm că teoria „artă pentru artă” este o marfă de speulă, nicidecum un principiu călăuzitor pentru marii și adevărații artiști, care sunt geniile. „Omul de geniu - spune Nichifor Crainic - nu face artă pentru artă. Acesta e privilegiul trist al talentului care, neputându-se impune printr-o putere covârșitoare, recurge fie la artificii formale ale tuturor lozincilor abracadabrante ce bântuie arta, fie la pornografie, fericit că a provocat o celebritate de scandal sau a cucerit astfel grația gustului vulgar” (op. cit. p. 221). Un artist genial împlinește „misiunea de a revela frumusețea”. Prin creațiile sale, el exercită o putere de încântare, înălțare și înnobilare a sufletelor. Geniul ne plimbă printr-o lume ideală, care

¹⁵ T. Vianu: „Fără îndoială că arta nu e religie, dar contemplația creează o stare de suflet favorabilă religiei. Există o anume coincidență a valorilor superioare ale culturii; un entuziasm comun care le învăluie pe toate deopotrivă și care permite artei să le găsească sau cel puțin să pregătească acțiunea religiei”. (Estetica, vol. I.).

¹⁶ Despre originea și efectele acestui principiu, care sub pretextul artei propagă viciile, Nichifor Crainic scrie: „Deviza l'art pour l'art nu e nici belgiană, nici olandeză, și nici germană, fiindcă e autentic franceză și Parisul a lansat-o în numele ideologiei de libertate a revoluției. Exaltarea amorului liber, divinizarea cocotei în poezie, monopolul înspăimântător al adulterului în roman și în piesele de teatru, nudul libidinos și scenele obscene în plastică, ironizarea caustică și batjocorirea perversă a tot ce e sacru în religie și în patrie, disprețul nimicitor față de țărâtime, toate cuprinzând în filosofia demonică a pederastiei... acestea nu sunt lucruri importate în Franța, ci formidabila microbărie morală crescută din putrefacția ideologiei de libertate și răspândită din Paris în largul lumii ca holera și ciuma. Omul de geniu, care e Pasteur, a salvat trupul omenirii descoperind microbii fizici; viciul artistic al Parisului a distrus însă sufletul aceleiași omeniri prin microbii disoluției morale”. „În țara noastră nu exista nici cel mai mic semn de pornografie până la invazia influenței franceze” (N. Crainic, Nostalgia Paradisului, pag. 223).

tocmai de aceea se deosebește de cea reală, pentru că e mai bună, mai frumoasă, mai atrăgătoare. Marii creatori de opere artistice au fost oameni de bun simț. În fiecare dintre ei a trăit un dascăl, un preot, un părinte, un binefăcător, un spiritus rector, deci un om de răspundere morală pentru opera și activitatea sa. „Arta pentru artă” apără de fapt iresponsabilitatea și imoralitatea în „artă”. Dar falsitatea devizei „artă pentru artă” o descopere însuși cuprinsul capodoperelor artistice pe care le numără până astăzi istoria culturii omenesti. Nu există monumente artistice și nici un fel de capodopere „pornografice”. „Orice operă de artă e morală” spunea E. Lovinescu. Moralitatea, seriozitatea, frumosul, sublimul, se țin de condițiile esențiale ale unei opere de artă; nu viciul, nici urâtul, nici scandalosul, nici noroiul. Ceea ce-i obscen, „porcos”, animalic, nu e sublim.¹⁷

O operă de artă presupune un anumit nivel moral, o anumită distincție, o valoare care contrastează în chip izbitor cu plâsmuirile ieftine, sexologice și pornografice. Capodoperele artistice sunt creațiile spiritului și menirea spiritului este să pătrundă, să stăpânească și să transfigureze materia, nu să se lase robit de ea. Beethoven cu toate că era surd și deci urechea nu-l mai ajuta să asculte armoniile creațiilor sale, a putut să creeze, în starea aceasta, opere nemuritoare, pentru că le-a creat spiritul din el, nu materia. Milton a fost orb și în starea aceasta și-a dictat fiicelor sale opera sa celebră: *Paradisul pierdut*. În cuprinsul ei se citesc pagini despre iubirea dintre Adam și Eva, înainte și după cădere, care sunt scrise într-o „castitate de spirit” care umple de admirație. - „Ce pildă extraordinară de ținută artistică: să scrii astfel ca fiicele tale „să nu roșească transcriind!” (N. Crainic op. cit p. 405)¹⁸. Religia iubirii ne ridică din animalitatea urii. Opera de artă, ca și în genere cultura, e chemată să înalțe și să îmbunătățească omul, nu să-l târască îndărăt „în bezna animalității” (I. Al. Brătescu-Voinești: *Firimituri*, p. 164).

¹⁷ Cu privire la obscenitățile teatrale, Max Nordau a făcut următoarea profeție, care cu regret trebuie să constatăm că e falsă: „Teatrul va deveni ceea ce a fost la început în Grecia acum 2500 ani, un loc de cultură pentru oameni; nu se va mai vedea dominând în teatru: obscenitatea, lipsa de rușine, cântece mârșave, râs prostesc, goliciuni provocante; în schimb însă se vor vedea într-o personificare demnă și frumoasă, pasiunile și voința, eroismul și devotamentul”.

¹⁸ Liviu Rebreanu, ocupându-se de moralitatea artei, scrie: „Arta n-are menirea să moralizeze pe om, evident, dar poate să-l facă să se bucure că e om și că trăiește, și chiar să-l facă om. Contemplarea vieții pe care o oferă creația, poate fi uneori mângâietoare ca o rugăciune”... (Amalgam, p. 13). Deși e împotriva cenzurii, care în Anglia taie „orice carte lipsită de decența obligatorie” (p. 148) și deși constată că sexologia în literatură prea adeseori e comercializată, același mare scriitor se declară de partea idealului îmbunătățirii și înnobilării morale: „Viața - scrie el - trebuie să însemneze o râvnă spre mai bine, spre mai frumos, spre o purificare. „Literatura nu poate fi îndreptată prin constrângeri. Evoluția literaturii urmează evoluția vieții. Spre îmbunătățirea vieții trebuiesc ațintite toate eforturile. O viață mai nobilă va înlătura singură exagerările sexologice și va restabili acordul între literatură și bunele moravuri. Fiindcă moravurile nu se îndreaptă prin literatură, ci literatura se îndreaptă prin moravurile vieții din care izvorește” (Amalgam, p. 256).

4. Între religie și artă, totdeauna s-a cultivat un astfel de raport, ca între mamă și fiică. O înrăurire reciprocă: religia a inspirat arta și s-a folosit de ea pe o scară foarte întinsă; arta nu numai că a slujit religia, dar are în creațiile ei de valoare un foarte simțit spirit religios. Religia e artistică, arta e religioasă. Religia a fost în toate vremurile prietena și protecția artei; a stimulat-o și a făcut apel la creațiile și contribuțiile ei poetice, muzicale, arhitectonice, plastice, picturale și sculpturale. Din colaborarea aceasta fericită au rezultat nenumărate opere monumentale: catedrale, biserici, mănăstiri, școli, biblioteci, muzee etc. Nici una dintre religiile istorice nu a întreținut o colaborare mai strânsă și mai fecundă cu arta, cum a întreținut creștinismul. Așa se înțelege de ce arta creștină a atins culmi peste care cu greu se poate trece. Creștinismul ne-a descoperit esența adevărului și a binelui; arta caută să ne descopere esența frumosului, din lumea celor văzute și nevăzute. Amândouă se întregesc și se susțin pe terenul esențelor spirituale și în felul acesta amândouă au meritul de a fi realizat opere culturale nepieritoare. Cu toate acestea, când teatrele, amfiteatrele, palestrele și circurile grecești și romane au devenit focare de corupție și când artele: sculptura, pictura, muzica și poezia serveau moravurile păgâne, decadente, Biserica creștină și-a spus cuvântul cu autoritate și după cum a condamnat pe iconoclaști, pe dușmanii artelor, tot așa a condamnat cu severitate creațiile artelor, care în loc să contribuie la înălțarea, îmbunătățirea și perfecționarea oamenilor, servesc la degradarea și animalizarea lor. Astfel sinodul al VI-lea ecumenic aduce următoarea hotărâre în care e concretizată pentru totdeauna atitudinea creștinismului față de artă: „Ochii tăi să caute drept” și „pune inimii tale toată paza” poruncește înțelepciunea (Proverbele 4, 23-25), căci simțurile trupului lesne se furișează în suflet. Poruncim deci ca de acum înainte să nu se mai facă deloc și cu nici un chip picturi care înșeală vederea, fie pe tablouri, fie altfel, care fiind puse înainte, strică mintea și îndeamnă la aprinderea plăcerilor rușinoase. Iar dacă cineva s-ar apuca să facă aceasta, să se afurisească” (Can. 100 trulan). Sinodul al VII-lea ecumenic osândește „cântecele satanice” și „mlădierile desfrânate” (canonul 22). În aceste două canoane, care sunt de o „actualitate strigătoare la cer” (C. Dron), se cuprinde concepția și atitudinea Bisericii creștine față de arte și creațiile lor.

5. Creștinismul vede în artă un mijloc de spiritualizare, de trăire în atmosfera Duhului Sfânt; clipe de alianță a vremelniceii cu eternitatea (N. Crainic), de întâmpinare și unire a sufletului omenesc cu frumusețile divine. Așa admite religia creștină arta: în cadrele decente ale moralei sale și în limitele bunului simț. „Legile moralei sunt și ale artei”, spunea Schumann. Poezia și toate artele trebuiesc să fie „alimentele adevărului”, cum așa de plastic se exprimă Fer. Augustin. Operele care depășesc aceste condiții și aceste hotare, se condamnă singure și se exclud din templul artelor. La concluzia aceasta ne duc experiențele religioase, capodoperele culturale și mărturisirile marilor artiști, de la alții și de la noi, care ne-au lăsat cuvinte alese, atât despre suflet și Dumnezeu cât și despre artă și legăturile ei cu religia. Dăm câteva exemple: începem cu Benvenuto Cellini (1500-1571). Vestitul artist italian, omul fără temere de Dumnezeu și fără rușine de oameni, după ce a gustat furtunatic din toate plăcerile vieții și ale artei, împodobit cu tot felul de daruri fizice și intelectuale, dar și cu un caracter cinic până la crimă, ajunge în temnița din Roma, unde citește Noul Testament și se convertește. Sufletul lui se umple acum de lumina credinței creștine, și când locuitorii Romei se pregătesc de mari serbări și petreceri populare, la care lua și el parte altădată cu atâta

voluptate, acum scrie: „Sunt mulți ani, de când serbam și eu ziua asta, în mijlocul tuturor deșertăciunilor lumești; de aici înainte o voi serba numai cu Dumnezeu ... Oh, câte fericiri îmi dă viața mea de azi, neasemănat mai multe și mai mari decât toate lucrurile de care îmi mai aduc aminte”. Un exemplu asemănător ne oferă scriitorul englez Oscar Wilde, la început tot un cinic și un corupt până în gradul ultim, care apoi prin citirea și meditarea Evangheliei, după suferințe și lacrimi multe, revine la „bucuriile senine ale adevărului creștin”. O. Wilde este întruchiparea unui om care se întâlnește mai mult în vis decât în realitate: bogat, frumos, renumit cu masa lui roșie de vin și trandafiri, înconjurat și admirat de femei și tineri, trăiește copleșit de glorie și fericire. „Trăiam numai pentru plăceri. Fugeam de suferință și de durere, oricare ar fi fost înfrățirea lor; hotărâsem să nu țin seama de ele, considerându-le ca o lipsă de perfecțiune. Nici una, nici alta nu intrau în socotelile traiului meu...” „Când eram la Oxford, în anul din urmă, plimbându-mă pe potecile înguste de la Magdalen College, în cântecul păsărilor, ziceam către un prieten: am să gust din toate poamele câte sunt în grădina lumii; am să intru în viață pătruns de dorul acesta până în adâncul sufletului. Așa am intrat și așa am trăit”... Ținta vieții lui era așadar să trăiască în cea mai mare libertate, să guste toate plăcerile cu cea mai mare intensitate și să dărâme tot ceea ce e religie și morală; să decapiteze pe toți educatorii și legislatorii omenirii. În condeiul lui, leprosul vindecat de Iisus petrece; orbul din naștere privește după femei, păcătoasa iertată merge mai departe pe calea desfrâului. Face apologia păcatului, amestecă arta cu viciul. Parodiază Evanghelia; viața lui este o totală negare a lui Iisus; lunecă „în desfrânări nevrednice de om” și de aici... în temniță. Vestea pedepsirii și întemnițării lui O. Wilde cade peste capitala Angliei ca un trăsnet. Legea a fost lege și pentru el. I se părea că turbează. Dorea să moară, să se sinucidă. Mulțimea îl huiduie și-l batjocorește. „Arbitrul eleganței” doarme pe pat de scânduri, poartă pe piept numărul 33, spală podelele temniței, mănâncă ce capătă, scarmână la capete de frânghii până ce i se rod degetele. Gândește la patimile Mântuitorului, la suferințele lui pentru mântuirea oamenilor, citește Evanghelia și o meditează. Lumina îi străbate în suflet: se umilește și se roagă. Se spovedește în celebra sa carte: *De profundis*; vede lumea cu alți ochi. Păgânul devine creștin. „Nu. N-am să mor. Am să trăiesc... Vreau să întorc spre binele meu tot ce s-a întâmplat. Dumnezeu îmi dăduse de toate și eu m-am ruinat singur. Am lăsat poftele să mă stăpânească, fusesem dușmanul sufletului meu și durerea m-a așteptat ca un prieten... Cunoaște munca, suferința și Evanghelia. Face o răsunătoare experiență. „Cel mai păgân dintre cărturarii moderni, ratatul, convertitul, pocăitul de la Reading House părăsește semeția de antihrist și îngenimchiază în fața lui Iisus Hristos”. (S. Mehedinți: *Trilogii*). L. N. Tolstoi (1828-1910) a trăit 35 ani ca nihilist, om lipsit de orice credință¹⁹.” După acest îndelungat și

¹⁹ „Am trăit pe hune 55 de ani și fără de 14 sau 15 ani ai copilăriei, 35 de ani i-am trăit ca nihilist în adevăratul înțeles al acestui cuvânt, adică n-am fost nici socialist, nici revoluționar, după cum de obicei se înțelege cuvântul acesta, dar nihilist în înțelesul lipsei de orice credință. Cinci ani în urmă am început să cred în învățătura lui Hristos și viața mea dintr-o dată s-a schimbat: am încetat să doresc ce mai înainte doream și am început să doresc ceea ce mai înainte nu doream. Ceea ce mai înainte mi s-a părut bun, mi s-a arătat acum că este rău, și ceea ce mi s-a părut în trecut rău, mi s-a părut acum bun. S-a întâmplat cu mine ceea ce se întâmplă cu omul care a ieșit după lucru și deodată în drumul său a hotărât că lucrul său după care a ieșit nu-i este trebuincios și s-a înapoiat acasă. Și tot ce a fost la dreapta a trecut la

adânc zbucium sufletesc, după ce adică nu-și află mulțumirea și liniștea conștiinței nici în nihilism și nici în lectura nenumăratelor opere științifice, filosofice și literare, se oprește la religie, la Evangheliile și la virtutea fundamentală a Evangheliei, la iubire. Un om fără de religie, după Tolstoi, este întocmai ca un corp fără de inimă. „Poate acela să nu știe că are religie, după cum nu știe că are inimă; dar, fără religie, ca și fără inimă, omul nu poate exista.” Tot așa nu poate exista viața fără de pace, bunătate și iubire. „Înțelesul vieții, pentru fiecare din noi, este să crească în el iubirea. Singur sporul puterii de a iubi, ne poate aduce fericirea... Numai cel care iubește - trăiește. Răutatea toată vine de acolo că oamenii se poartă, cu semenii lor, fără iubire. Dar așa ceva nu-i până la urmă cu puțință... Față de lucruri te poți purta fără iubire: poți să tai lemne, să arzi cărămizi, să bați fierul pe nicovală,... dar în legăturile dintre oameni, iubirea este tot atât de necesară, ca și luarea aminte în purtarea omului cu albinele. Așa e firea albinelor că, dacă nu ești băgător de seamă cu ele, le faci rău și lor și ție însuși. Tot astfel și cu oamenii. Și e firesc să fie așa, deoarece iubirea reciprocă între oameni este însăși legea fundamentală a vieții omenești.” La vârsta de 70 de ani, Tolstoi are aceeași convingere despre iubirea creștină. În epistola către sinodul Bisericii Ruse, el scrie: „Adevărata fericire a omului este în iubirea față de semenii săi”. „Aici se încheie, cum spune Evanghelia, toată legea și profeții. Cred că adevăratul sens al existenței este, pentru fiecare din noi, să sporească în el iubirea”. Este adevărat că Tolstoi are față de Biserica rusă o atitudine de revoltat, din care pricină a fost excomunicat și, pe lângă “interpretările geniale, are la Evangheliile și interpretări grozav de subiective și total greșite, dar pe noi nu ne interesează acestea. Pe noi ne interesează celelalte fapte mari din viața lui: experiența de nihilist și convertirea la religie, la Hristos și la Evangheliile. După Tolstoi „religia deschide înțelesul vieții oamenilor, pe când știința nu face decât să aplice acest înțeles la diferite părți ale vieții (p. 108). Pot fi și înțelesuri greșite, cum sunt de pildă cele pe care le dă știința ultimelor veacuri. „Sunt convins, scrie el, că după câteva veacuri istoria așa-zisei activități științifice a ultimelor veacuri ale omenirii europene va forma un obiect de râs și de tristețe pentru generațiile viitoare”. (În ce constă credința mea, p. 114). Pentru a nu rătăci și a nu da vieții înțelesuri false, trebuie să ne orientăm după învățătura lui Iisus Hristos. Învățătura aceasta „este cea mai înaltă”, deși „are înțelesul cel mai simplu”. Ea călăuzește oamenii să scape de suferințe și „va da fericirea lumii întregi” (p. 214); „ea singură dă acele pravile ale vieții, fără de care nu a trăit și nu poate trăi omenirea, nu a trăit și nu poate trăi nici un om, dacă el vrea să trăiască viața ca om, adică, o viață cuminte, rațională” (p. 209). „Hristos învață pe oameni să nu facă prostii” (p. 174), să înțeleagă ceea ce caută mai mult: lumina, adevărul și fericirea. Fără de El toate acestea rămân căutări zadarnice, și iluzii înșelătoare. Tot L. Tolstoi afirmă că „scopul artei este unirea frățească a oamenilor”, așa după cum Renan spunea că „scopul lumii este dezvoltarea spiritului”. Evoluția și experiența sufletească a lui Tolstoi este mișcătoare. Cât a fost omul de mare, tot atât de mari au fost și greșelile și rătăcirile în necunoscute, ca să ne exemplifice, că în artă, ca și în știință și filosofie, oamenii stânga și ce a fost la stânga a trecut la dreapta: dorința trecută - de a fi cât se poate mai departe de casă - s-a schimbat în dorința de a fi cât mai aproape de ea. Îndrumarea vieții mele, dorințele mele au devenit altele: și binele și răul și-au schimbat locurile. Și toate acestea au avut loc pentru că am înțeles învățătura lui Hristos nu așa cum o înțelegeam în trecut.” (În ce constă credința mea, p.3).

oricât de geniali și de savanți ar fi, pot să aibă în viața și opera lor opinii și atitudini greșite, poate chiar în diametrală opoziție cu geniul lor și cu adevărul. Exemple asemănătoare de convertiri la Hristos aflăm destule în lumea poezilor și artiștilor. Putem aminti pe P. Loti, Fr. Copee, Fr. James, G. Papini, J. Maritain, Newmann ș.a. August Strindberg (mort în 1912), după ce o viață întreagă a renegat crezul creștin și a luptat împotriva Bisericii, la urmă s-a convins că a greșit, s-a convertit și a murit rostind cuvintele gravate pe piatra mormântului său: „Crux ave spes unica”. Cu gândul la toate erorile pe care le fac slujitorii artelor, despărțiți de crezul Bisericii creștine, Paul Claudel, eminentul poet francez, în oda sa „Magnificat”, mulțumește lui Dumnezeu că l-a scăpat de ispita idolatriei: „Fii binecuvântat Dumnezeul meu, care m-ai scăpat de idoli, și care ai rânduit să nu mă închin decât Ție singur, și nu lui Isis și Osiris, ori Dreptății, ori Progresului, Adevărului, ori Umanității, ori legilor naturii, Artei, ori Frumuseții. Doamne, m-ai slobozit de sub puterea cărților și a ideilor, a idoloilor cu ai lor slujitori. Nu voi adora nicicum nălucile și păpușile, nici pe Diana, nici Datoria, nici Libertatea, nici pe boul Apis”²⁰ (Traducere de Gh. Perva).

Trecând la literatura română, aflăm și aici exemple admirabile de armonie între artă și religie. M. Eminescu a numit Biserica ortodoxă „mama neamului românesc”. Când în ședințele „Junimei” de la Iași a fost atacată religia, el intervine în favorul ei și, între altele, scrie: „Religia are în favorul ei forma gata și pozitivă, pe când curentul opus n-are nimic gata, nimic format încă. Încercările de speculațiune metafizică, care culminează în ipoteze și sunt tot atât de deosebite ca și scriitorii lor, sunt departe de a constitui convingeri pozitive pentru milioane de oameni”. Deși s-a spus că Eminescu reprezintă o dublă personalitate, un revoltat ce pare un ateu dublat de un credincios creștin, el compară fruntea senină cu gândirea lui Dumnezeu (Visuri trecute). În „Luceafărul”, Eminescu ne vorbește despre Dumnezeu, în atributele sale, de stăpân peste viață, moarte și nemurire, atotștiutor, atotînțelept și atotputernic. În Satira II are o viziune genială, în care descrie cu o măiestrie originală neîntrecută, momentul care a precedat creațiunea. În „Rugăciunea unui dac” avem iarăși limpede și frumos mărturisită credința în veșnicul și atotputernicul Dumnezeu. E de-a dreptul o impietate a numi ateu pe un poet care are versuri admirabile despre Paști și despre Înviere, care adresează acele cunoscute invocații - adevărate rugăciuni — Mântuitorului: „Iisuse Hristoase/ Izvor mântuirilor/ Și Domn al oștirilor/ De oameni iubitoriule/ Mântuitoriule!” și Maicii Domnului. „Rugămu-ne-ndurărilor/ Luceafărului mărilor:/ Din valul ce ne bântuie,/ înalță-ne, ne mântuie./ Privirea adorată/ Asupra-ne coboară/ O Maică Preacurată/ Și pururea Fecioară, Mărie!”²¹ Ca o mustrare adresată veacului nostru materialist și sportiv, mai avem de

²⁰ E vorba aici de religiile păgâne și de surogatele prin care veacul din urmă a încercat să înlocuiască religia adevărată. - De notat că poetul P. Claudel s-a convertit într-o zi de Crăciun, în momentul când a ascultat în Catedrala Notre Dame din Paris cântarea Magnificat. Experiența religioasă a prezenței lui Dumnezeu a avut atunci asupra lui o influență pe care a-au avut-o nici cărțile literare, nici raționamentele filosofice precum [însuși se destăinuiește (citată D. Joret: La contempl. mystique, p. 189).

²¹ Despre alți poeți, vezi lucrarea: „Dumnezeu și sufletul în poezia română contemporană”, Cluj, Cărțile Vieții, 1937.

amintit încă un mare geniu al neamului românesc, pe G. Enescu (†1955). Anchetat asupra credințelor și convingerilor sale intime, nemuritorul nostru artist răspunde că nu se simte bine într-o lume din care s-au înlăturat armonia și eleganța morală, în care s-a pierdut simțul omeniei, al blândeței, al politeței și „al respectului pentru spirit”; în care se preamăresc „virtuțile mușchiului”, în care s-au omorât „femei și copii, oameni bătrâni și infirmi. Mai rău ca în timpul barbariei primitive...” Cităm: „Odinioară am iubit viața, am iubit oamenii și manifestările lor. Am căutat, în măsura putinței, să mă cufund în palpitul existenței din jur. Participam la ea. Dar de la trecutul război (1914-1918), omenirea a luat o călăuzire care este departe de ceea ce cred că trebuie să fie cu adevărat adevărata fizionomie a lumii.

„Mă ofensează în lumea de acum partea materială, brutală și chiar sportivă. În loc ca echilibrul corporal și sănătatea să fie un mijloc pentru a ajunge la seninătate, grija de corp a devenit preponderentă. Observ o nevoie de cheltuire brutală a forței și o neglijare a părții morale, a bunătății și a inteligenței din om. Acum oamenii sunt inferiori animalelor; acestea au cel puțin anumite calități de instinct, care lipsesc semenilor noștri. De la trecutul război, am început, prin urmare, să mă depărtez sufletește de oameni. Pentru mine omenirea a degenerat, moralmente vorbind, în beneficiul afirmării fizice. Și astfel am ajuns la război. Lumea de acum trăiește fără ideal, firește, cu câteva excepții. Nu mai sunt de acord cu omul. Chiar în artă, chiar în muzică, armonia care împacă și care poate îmblânzi, în credința celor vechi și fiarele, au dispărut. Legenda lui Orfeu este uitată! Lumea de astăzi este agresivă. Nu se aud decât marșuri militare, zgomote de mașini, de oțel, uruituri de motoare. Muzica adevărată a fost uneori invadată de această dezlănțuire mecanică... Sunt un om religios, dar ascund faptul. Repudiez ostentația. Credinciosul nu are nevoie de îndemnurile rațiunii. Ca și în actul creației, introducerea rațiunii anulează forța pe care o dă credința. În momentul în care credinciosul începe să raționeze, totul s-a sfârșit! Nu-mi teoretizez credința. Nu vreau și nu pot. Crezi pentru că trebuie să crezi. Trebuie să fii sincer cu tine însuși. Scepticii sunt în realitate victimele unei iluzii. Rictusul permanent, denigrarea sistematică sunt poze care înșeală în primul rând pe cel ce le practică. În privința aceasta, am o expresie la care țin: c'est etre dupe, que de ne pas vouloir l'etre. „Sunt ortodox și tolerant față de credința altora. Accept toate obiceiurile, toate ceremonialurile și toate culturile.” (La Ion Biberi: Lumea de mâine, Ed. Forum p. 2026.) Apoi, după ce istorisește întâmplarea unui călător evreu care s-a întors din drum văzând pe căruțaș că nu-și face cruce în dreptul unei troițe - despre care apoi a aflat că era un nelegiuit - și a primit de la el sfatul „trebuie să te ferești de cei fără religie”, G. Enescu își încheie spovedania: „Există de bună seamă, corelații strânse între rugăciune și onestitatea cugetului” (La I. Biberi, op. cit. p. 26). O confesiune impresionantă despre artă și religie ne-a făcut învățatul poet, scriitorul și medicul V. Voiculescu. Crescut în atmosfera credințelor și datinilor religioase de la țară, după ce ajunge în „praful orașelor” își uită credința, trecut cu mintea prin toate studiile științelor și „prin toate vămile materialismului”. Studiază literele, filosofia și metafizica, apoi trece la medicină, dar fără să afle liniștea conștiinței, până ce nu se întoarce la Dumnezeuul copilăriei, pe care îl cunoaște din lectura Bibliei, din serviciile divine, din cântările bisericești, din Minee, și din viețile și mărturisirile sfinților. Ca să cunoaștem întreg zbuciumul său sufleteș, evoluția sa de la credință la necredință și iarăși la credință, ar trebui să citim în întregime „Confesiunea unui scriitor și medic”, adică spovedania sa făcută în fața studenților Facultății de Teologie din București în 1935. Cităm din ea fragmentar: Despre Biblie, despre datini și despre serviciile divine: „Din

toate lecturile care m-au impresionat mai mult a fost Biblia cu aspra ei grandoare de dramă jumătate pământească, jumătate divină. Dumnezeu meu favorit a fost Iehova, ale cărui apucături de prigoane pentru vrăjmași - protecție pentru aleși - le râvneam. Până astăzi am rămas un iehovist în străfundurile necercetate ale sentimentelor mele credincioase. Fiul venea pe urmă, blând și ascultător, de mână cu Maica sfântă. E poate și icoana autorității Tatălui, fără umbră de știrbire în casa noastră atunci... Am știut Vechiul Testament de la un capăt la celălalt, ca pe un epos, încât idilica Evanghelie a rămas pentru mine până târziu în umbră. Dar ceea ce cred că a ajutat la întărirea unui temperament cu care m-am născut și care n-a fost prea contrariat de împrejurări, a fost traiul de la țară din prima copilărie: Datinile care se împleteau pe cununa anului și pe care le așteptam și le practicam ca pe niște mari și de preț spectacole. Teatrul nostru cel mai scump era liturghia și serviciul religios din fiecare Duminică și sărbătoare, mai ales după ce descoperisem sensul ascuns al tuturor gesturilor și aluziilor liturgice. Mai desfătătoare decât orice gală de operă din câte am văzut de atunci încolo, mi-au rămas pentru totdeauna deniile Paștilor, cu marea și minunata Vinere, când cântam prohodul. Cu luni de zile înainte îl învățam împreună cu mama, fără greșeala. Ocolirea bisericii, slujba triumfală a învierii au pus peceti indelebile pe o amintire ce n-aș vrea să o pierd niciodată. Sunt emoții neștirbite a căror intensitate o simt la fel acolo în amintire și astăzi. Sufletul nostru, măcar în copilărie prinde, fără să știe, în placa lui sensibilă, pe Dumnezeu. Practicile religioase, cultul, fac să se contureze, să apară și să se fixeze în conștiință chipul Domnului, așa cum manipulațiile în diverși reactivi ajută să reiasă pe placa fotografică chipurile prinse” (Gândirea Nr. 8/1935, p. 402-403)”. După credința copilăriei, urmează epoca studiului, când scriitorul nostru nu mai era nici religios, nici creștin, nici ateu. Epoca aceasta e cea mai zbuciumată și cea mai interesantă. Iată-l cum se destăinuiește: „Am alergat la tot ceea ce atunci, sunt mai bine de 30 de ani, ispitea o minte întărcată de credință, și hrănită științificește de materialism, pozitivism, evoluționism. Littré, Claude Bernard, Aug. Comte, Darwin, Spencer. La începutul lumii, ziceam cu ei, va fi fost Dumnezeu, așa cum la începutul pomului a fost sămânța. Dar cine mai caută sâmburul în haosul teluric din care a răsărit tulpina? Dumnezeu stă sus în roadele ramurilor noastre. La o parte deci cu fastele și arhivele cosmogoniilor divine. Dar ramurile îmi rămâneau mai sterile. Nemulțumit, am dezertat și am trecut la vrăjmaș. Am cunoscut Kabala din studii, mai ales ale lui Frank și Karpe, am citit Seferul, cu comentariile lui, am practicat, pe rosacrucienii lui Peladan, am cercetat iluminismul filosofului necunoscut; am rămas îndelung la teosofie, de la gnoză la Pista Sofia, prin Fabre d'Olivet, SaintYves d'Alveidre, Eliphas Levy și Papus, până la modernii Schure, Rudolf Steiner, M-me Blavatzky, Anny Besant și câți alții. Dar nu m-am afiliat la nici o societate secretă, n-am alergat la nici o sectă, și nu sunt un inițiat, de teamă să nu-mi îngrădesc libertatea. Am simțit că nicăieri nu pot fi mai liber decât în Dumnezeu. E unica libertate a omului. Am respins de la început spiritismul atât cel radical al lui Alan Kardec cât și cel pseudo-științific al lui Crooks. Am cultivat, cu emoție pe Cayle, pe Emerson și prin ei pe Novalis, m-am entuziasmat de Maeterlinck ca să mă întorc apoi la Platon și la neoplatonicieni. Mărturisesc: m-a interesat această preumblare și m-am complăcut, așa cum mi-ar place să mă plimb printr-o galerie închisă cu vitralii colorate. Treci printr-o ciungă de galbeni măhnit, intri în alta de roșu aprins, ca să pășești într-o a treia de violet mistic. Dar am sfârșit prin a dori lumina cea albă, cea adevărată, și am ieșit afară după ea cu ochii la cer...” Și încheie: „Ceea ce pot afirma sfârșind, este că pregătirea științifică, studiile medicale,

cunoștințele de filosofie și tot câștigul meu în celelalte domenii de cultură, artă, literatură, în loc să mă depărteze, m-au apropiat de credință. Unilateral, aș fi fost poate un ateu naiv, un simplist, negativ. Cu cât mai poliedric, cu atât au avut loc pe unde să străbată experiențe complete, puncte de vedere noi, interferențe de doctrine, putința de comparații, lumină mai multă. Iar din toate, sinteza că neapărat credința trebuie să stea la temelia spiritului omului normal. Căci e o tristă unilateralitate traiul într-un spațiu cu o singură dimensiune morală, a trăi de pildă numai în bucurie sau numai în durere. Viața e multidimensională. La cele două laturi de jos, pământești, le-aș zice dimensiuni pasionale - bucuria și durerea - la care se limitează materialismul, trebuie să adăugăm și o a treia, înălțimea, dimensiunea spiritualității... Și transfigurându-ne să trecem în a patra dimensiune metafizică, în extaz și sfințenie. Dar numai în credință ne putem construi un spațiu de viață mai presus de al târâtoarelor, arhitecturat cu dimensiunile adâncirii și înălțimii în infinit”. (Gândirea Nr. 1935, p. 404-405). Mărturisirea aceasta cuprinde aproape tot ce ar trebui să scriem despre religie și artă. Ea trebuie meditată ca orice experiență, și urmată, ca un adevărat îndreptar pe calea spiritualității creștine.²²

6. Doamna de Stael (1766-1817), desigur cu gândul la religie și artă, scrie: „Fiecare om poate găsi în vreuna din minunile universului pe cea care vorbește mai puternic sufletului său; unul admiră divinitatea în trăsăturile unui părinte; altul, în inocența unui copil; altul, în cereasca privire a Fecioarelor lui Rafael, în muzică sau în poezie”. În toate artele se poate admira Dumnezeu. Toate capodoperele artistice ale omenirii sunt ferestre prin care ni se deschide împărăția de lumină a lui Dumnezeu. Pe toate le aflăm în sânul sau în vecinătatea religiei. Cu toate acestea, arta nu are menirea să înlocuiască religia. Poate să o servească sau să o deservească, niciodată să o înlocuiască. Arta, în fondul ei cel mai autentic, este divină, împlinește o funcție prin excelență religioasă, când ne ridică inimile spre ceruri și raiuri; uneori poate să fie diabolică, atunci când ne degradează și ne coboară spre adâncimi de infern. Marii și adevărații slujitori ai artelor însă ca și preoții altarelor la sf. Liturghie, ne cheamă: Sus să avem inimile... Sus - numai în sus, și prin artă și prin religie...

Religia și știința

1. Cauzele psihologice ale conflictelor dintre știință și religie și netemeinicia lor. 2. Credința și misterul în știință și religie. 3. Falimentul stientismului. 4. Cauzele istorice ale conflictelor dintre știință și religie. 5. Tezele cosmologice și antropologice. 6. Caracterul ipotetic și limitat

²² Pentru V. Voiculescu, creștinismul este „o rectificare într-un calcul cu greșala la infinit; credința, a patra dimensiune, darul ubicuității și al eternității, spațiul infinit dimensional, în care viază Dumnezeu; și canoanele, rezumatul experienței marilor savanți ai credinței”. „Canonica în ordinea religioasă are aceeași valoare ca metoda precisă în disciplina științifică. Ea este pentru credință, ceea ce pentru știință este rigoarea datelor, exactitatea dogmelor, determinarea circumstanțelor care trebuie ca să le respecti invariabil, dacă vrei să ai rezultatul căutat: aici un corp chimic, dincolo mântuirea.” „Metoda canonică rezumă experiența marilor savanți ai credinței care au fixat-o acolo pentru totdeauna.” (Gândirea, Nr.12,IX, p. 374).

al cunoștințelor științifice. 7. Criza și critica științei. 8. O nouă viziune despre lume. 9. Savanții străini și români despre acordul dintre știință și religie. 10. Armonia dintre știință și religie.

1. După definițiile cele mai simple, știința este cunoașterea creațiunii, religia este iubirea Creatorului. Dacă acceptăm de la început aceste definiții, problema raportului dintre știință și religie e lămurită. Dar îndată ce ne dăm seama că iubirea presupune cunoașterea și cunoașterea devine izvor și putere de iubire, problema devine mai dificilă. Atât știința cât și religia, ne înfățișează câte o viziune asupra universului, câte o teorie asupra lumii și vieții, câte o concepție despre lume și viață. Care este viziunea, teoria, concepția cea adevărată? După răspunsul pe care îl dăm la întrebarea aceasta, avem între știință și religie un raport de armonie, sau un raport de dizarmonie. Raport de armonie, când datele lor nu depășesc limitele lor, cum au fost de pildă în epoca lui Pericle și în epoca ecumenică a Bisericii. Raport de dizarmonie și dezechilibru, când datele depășesc limitele lor și se ciocnesc, se înfruntă și se războiesc, întocmai ca în epocile crizelor de cultură și de orientare, în epocile de neliniști și tulburări sociale, cum avem Renașterea, epoca revoluției franceze și chiar vremea de astăzi. Conflictele dintre știință și religie se nasc mai ales atunci, când de o parte sau de alta se anunță contradicții și se fac incursiuni în domenii străine, prin inducțiuni și deducțiuni care depășesc observația și experiența; când religia intră în specialitatea științelor și când științele enunță din cazuri speciale și fragmentare, principii generale, prin care se caută a se stabili o concepție generală materialistă și mecanicistă despre lume și despre om. Erori de acestea - logice și psihologice - avem din vremea când unii oameni ai scolasticii, înguști la spirit, se opuneau teoriei heliocentrice a lui Copernicus și Galilei; din vremea filosofului Schelling, care blama natura, că nu se acomodează cu principiile lui filosofice („cu atât mai rău pentru ea...”), sau din vremea lui E. Haeckel, care făcea din natură unicul principiu rațional al lumii. Când ipoteza caută să se supună dogmei și contingentul absolutului, numai de partea științei sau numai de partea religiei, conflictul e gata. În realitate și în adevăr, conflictul dintre ele e numai aparent, deoarece nici știința nu este atât de sigură pe afirmațiunile, faptele și experiențele ei, nici religia nu este (bilanțurile false, statisticile și teoria relativității sunt elocvente), încât un bărbat de știință pozitivă ca H. Poincare numește enunțările științei, ipoteze care-și așteaptă verificarea. După acest mare savant, matematica se întemeiază pe convențiuni și știința pe ipoteze (vezi: *Science et hypothese*). Dacă la acestea mai adăugăm cantitatea „credinței” care există în științe, avem tot dreptul să susținem că știința în general nu este așa de „exactă” după cum se crede. E exactă mai mult „tactic” decât „faptic” (I. Gh. Savin). De altă parte, și religia se folosește în bună parte de aceleași mijloace de investigație ca și știința, pentru a-și menține principiile: intuiția, rațiunea, observația și experiența. Psihologia, filosofia și istoria religiilor, din acest punct de vedere sunt științe tot așa de exacte ca și surorile lor profane. Erorile posibile în religie, mai bine zis la oamenii religiei, sunt tot așa de posibile în știință, adică la bărbații de știință; așa încât din aceste puncte de vedere știința nu se deosebește de religie, nici religia de știință.

2. Se mai susține că știința are mai multă siguranță și veritate decât religia. Știința cercetează, religia crede. Știința are criteriul verității în sine, religia are criteriul verității afară de sine, în

revelație. În parte este adevărat, deoarece religia cuprinde adevăruri care se primesc prin credință, ca ideile despre Dumnezeu, suflet, nemurire, etc, dar izvorul și temeiul credinței nu e numai afară ci și în noi, în studii, experiență și convingeri, în legea firii și în lumina conștiinței, prin care ajungem să credem în Dumnezeu, în suflet și în nemurire. Păgânii au în ei legea firii și lumina conștiinței, noi avem în plus legea revelației și a științei, și una și alta științific documentată și experimental primită în suflet. Știința la rândul ei încă primește o mulțime de date prin credință, fără a le mai cerceta. Le primește pe baza autorității celor ce le comunică (nu măsurăm toate distanțele, nici nu controlăm toate datele, etc). Avem și în știință mistere și dogme, și le credem, ca și în religie: credem în cărți, credem în spusele și în experiențele altora, credem în cifre, credem în zămisirea și propagarea vieții. A putut știința de pildă să arate cum produce oul aripile puilor și cum de toate formele plantelor și animalelor se află în celula sau sămânța din care se dezvoltă? Nu!...Aici și ea crede. Aici credința sau neștiința, e tot așa de mare, ba chiar mai mare, decât în religie. Nici știința nu poate trăi fără dogme, ca și religia. Ce este punctul (aceasta creație din nimic), atomul (declarat atâta vreme indivizibil, azi e divizibil), spațiul, energia, gravitația, radiația - sunt toate dogme și taine ale științei. Ce-i mai mult: nu știm ce-i nici măcar materia. Știința se ocupă de ea ca de un fenomen, cum psihologia se ocupă de suflet, fără să se mai intereseze de ființa, existența și esența lui. Laboratoare compun și descompun materia, fără să ne poată lămuri tainele, originea și existența ei. Crede în punct, în linie, în cifre, în materie, în formule, în ipoteze, în teorii.²³ Așadar, nu numai religia crede. Crede și știința. Fără credință nici știința nu se poate constitui. Toți oamenii cred și atei și savanții ca și cei mai buni credincioși, pentru că toți au nevoie de certitudinile pe care numai credința le oferă. Credința împlinește în viața omenească o funcție religioasă, morală și socială, pe care în cele din urmă a trebuit s-o recunoască și știința. După definiția cea mai izbutită, deoarece e mai simplă și mai adâncă, „credința este adevărarea celor nădăjduite, dovada lucrurilor celor nevăzute” (Sf. Ap. Pavel). Imperiul și obiectul credinței, este invizibilul: lumea cea nevăzută; lumea metafizică, lumea transcendentă, lumea spirituală, lumea divină. Știința nu are nici metode, nici mijloace pentru a pătrunde în lumea aceasta. Credința e certitudinea că lumea aceasta există; e siguranța că Dumnezeu există, că sufletul există, că nemurirea, „viața veșnică”, există. Toate „cele nădăjduite și nevăzute”, prin credință se adevăresc. Mai mult: sunt verificate, deoarece sunt interior experimentate, cunoscute în adâncime, trăite. Prin credință primim viața și revelația divină; prin credință manifestăm o atitudine de încredere în adevărurile revelate și trăite; prin credință aderăm la principiile și tainele vieții religioase. Credința dă sufletului reazim, echilibru, stabilitate, satisfacții morale pe care nici simțurile și nici rațiunea, nici știința și nici filosofia nu i le pot oferi. Credința „trece dincolo de intelect și pune stăpânire pe voința și pe inima noastră pentru a ne face să lucrăm cu căldură și plăcere, așa cum poruncește legea lui Dumnezeu” (Leibnitz). Cine crede, vede în adâncime, trăiește viața în autenticitatea, bunătatea, frumusețea, plenitudinea, eternitatea și divinitatea ei. Individul credincios este omul care își orientează viața după normele ei pure și eterne, fapt care aduce cu sine cele mai prețioase binefaceri sociale: pacificarea, unirea și solidaritatea.²⁴ Toate acestea, nu vin din eroare, sau dintr-un interes trecător, ci din cea mai profundă

²³ Este cunoscută butada lui Langevin, după care: „Oamenii de știință cred că matematica stăpânește procesele microscopice, fără a ști cum”.

convingere. Oamenii cred în Dumnezeu, în suflet, și în viața eternă, deoarece credința aceasta e salutară; le aduce clipe de mulțumire și spor de fericire. Oamenii cred, deoarece credința e fecundă și utilă; aduce cu sine un adaos de forțe morale și spirituale: har și iubire, lumină și progres, bunătate și iertare, libertate și pace. Oamenii cred, deoarece sunt convinși, din cea mai intimă experiență a inimii, că religia îi servește: îi întărește, îi înobilează, îi înalță și desăvârșește. Oamenii cred, fiindcă religia dă sens: rost și scop vieții lor. Oamenii cred, pentru că sunt încredințați că religia nu-i înșală. Eroarea întâmpină rezistență la fiecare pas, și cu cât se întinde mai mult, cu atâta forțele, pentru eliminarea ei sunt mai organizate, mai dârze, mai puternice. Dacă totuși credința e totdeauna biruitoare, înseamnă că ea corespunde unui adevăr și unei trebuințe adânci; înseamnă că ea este adecvată realității și vieții spirituale; înseamnă că ea reprezintă o forță de care omul nu are motive să se lipsească. Credința nu e „oarbă”, cum se spune adeseori. Credința religioasă e aderare din tot sufletul la adevăr; este „adeziune la experiență și cunoștință”, dar ea trece și „dincolo de experiență și cunoștință”. Credința ne orientează în lumea dincolo de experiența științifică și gândirea filosofică. Aici stă virtutea ei specifică, virtute fără de care nu ar mai avea nici o valoare practică. Experiența și cunoștința credinței e mai bogată decât a științei și a filosofiei; o depășește. Lumea credinței este divină; e lumea Spiritului, care depășește materia, și a lui Dumnezeu care transcende omul. Din pricina aceasta încercările culturii moderne de a „raționaliza credința”, cu ajutorul luminilor pe care ni le oferă știința și filosofia, au un succes destul de slab. Există o „credință reflectată”, o „credință luminată de rațiune”, dar deasupra acesteia există Credința în revelația divină, în Biblie, în Tradiție și în Biserică, față de care nu putem avea altă atitudine, decât aceea pe care a recomandat-o Socrate inteligenței, Iisus Hristos inimii și Em. Kant filosofiei: smerenia. Credința nu interzice studiul, dogma nu exclude știința. Teologia - cu școlile și bibliotecile ei - doar nu-i altceva decât demonstrare rațională, știință sfântă care slujește la altarul adevărului. Nimeni - nici religia - nu se teme de adevăr. Ceea ce religia pretinde de la cei ce o studiază și o raționalizează este în primul rând bună credință și în al doilea rând obiectivitate. Adică să înțeleagă că rațiunea nu poate cuprinde și lămuri toate adevărurile religiei, că nu toate dogmele credinței pot primi o exprimare și o explicare pur științifică și că tocmai de aceea apelăm la credință, pentru a ne folosi de organul corespunzător percepției adevărurilor religioase. Credința are ca obiect adevărurile sensibile supranaturale și supranaționale, foarte greșit numite „iraționale” sau „araționale”, numai pentru motivul că ele nu încap în mintea unuia sau altuia din cei ce se ocupă de ele. E cu totul irațional și neștiințific a nega ceea ce nu poți cunoaște sau a da verdicte într-un domeniu care nu aparține științei. Tot irațional și neștiințific, este de exemplu, a studia „originile creștinismului” în felul unui Renan, Kautsky, Turnnel, sau chiar P. P. Negulescu, numai de dragul originalității, sau numai pentru ca să-ți poți justifica oarecare teze preconcepate. O astfel de muncă, în loc să înlăture, sporește confuzia și eroarea. Pe calea aceasta se crează între religie și știință dezacorduri și conflicte. Când știința își recunoaște limitele și rosturile ei, când știința constată că adevărurile ei se pierd în misterele

²⁴ Mircea Florian: „Avantajele credinței (religioase) sunt de două feluri: ea unește membrii unei colectivități, cimentează legătura socială, realizează, solidaritatea printr-un crez comun; dar totodată ea unește pe fiecare om cu sine însuși, îl împacă cu sine și cu soarta, îi dă un reazim, un sprijin, îi asigură un refugiu” (Misticism și credință, p. 245).

credinței, când știința admite funcția religioasă, morală și socială a credinței, când în genere știința este obiectivă și de bună credință, atunci religia și știința trăiesc în cel mai fericit și binecuvântat acord. Atunci nu se mai poate spune decât din orgoliu, că știința are mai multă veritate și siguranță decât religia.

3. Se mai susține că siguranța religiei este subiectivă și relativă; a științei este obiectivă și absolută. Dar cine mai poate susține astăzi - în veacul relativismului - astfel de teorii? Astăzi trăim sub constatarea că totul în lume este relativ. Pozitivismul materialist, este proclamat astăzi: ignorant, simplist și superficial. Veacul al XX-lea, deodată cu relativismul, aduce o mare surpriză: falimentul „științismului”. În 1886, în cartea sa „Science et philosophie”, chimistul M. Berthelot, beat de succesele științei, scrie: „Lumea este astăzi fără mistere; concepția rațională are pretenția de a explica totul, ea înțelege totul... întinzându-și fatalul ei determinism până și în lumea morală. În tot cazul universul material este revendicat de către știință și nimeni nu mai îndrăznește să reziste în fața acestor revendicări. Noțiunea de miracol și supranatural s-a nimicit ca un miragiu înșelător”... Față de astfel de pretenții neștiințifice, care anunță perimarea credinței și înlăturarea misterelor din univers, inspirate dintr-o vanitate diabolică, se ridică numeroși bărbați de știință, cei mai mari și cei mai serioși, care înlătură superbia științismului și, în uimirea unei lumi întregi, proclamă: unii caracterul ipotetic al științelor exacte (ceea ce nu are de a face nimic cu tehnica și marile ei realizări contemporane), iar alții falimentul științei. H. Poincare, marele bărbat de știință francez, om cu renume mondial, declară știința conveniune și ipoteză. Ferd. Brunetiere, luând în considerare caracterul ipotetic al științei și neputința ei de a procura omului fericire dorită, în fața unei lumi consternate, proclamă „falimentul științei”. Chimistii nu știu ce e materia, fizicienii nu știu ce e energia, biologii nu știu ce e viața. Russell a spus: „Matematicile sunt o știință în care nu se știe despre ce e vorba”. L. de Broglie nu poate să ne spună ce-i o rază de lumină. Pe deasupra, Alexis Carrel, un alt bărbat de știință experimentală și om de laborator, anunță abia de câțiva ani în plin progres tehnic și științific, că omul este o ființă necunoscută. Iată câteva din constatările și mărturisirile lui alarmante și uluitoare: fizica și chimia, „dezvăluindu-ne misterul constituției și proprietățile materiei, ne-au dat în stăpânire aproape tot ce se află pe suprafața pământului, afară de noi înșine”. (Omul ființă necunoscută, trad. de L. Busuioceanu ed. II, p. 16). Suntem departe să știm cum se adună moleculele chimice, ce formează organele corpului; raportul dintre conștiință și celulele cerebrale este un mister (p. 18). Cucerirea lumii materiale „a lăsat într-o uitare aproape totală existența lumii organice și spirituale” (p. 21). „Nu stăpânim nici o tehnică în stare să ne introducă în misterele creierului și ale armonioasei asociații a celulelor sale” (p. 23); „nu există nici un mijloc de a observa prezența procesului mintal în interiorul celulelor cerebrale” (p. 44, cf. 104)... „suntem părțile infinite de mici pe suprafața unui fir de praf pierdut în imensitatea cosmosului” (p. 29). Deși medicina în special și în genere toate științele au evoluat, mortalitatea scade, dar numărul bolilor mintale crește; nivelul moral și intelectual scade și cresc contrafacerile științelor și artelor (p. 33). „Civilizația modernă se găsește într-o situație proastă fiindcă nu ni se mai potrivește” (p. 35). „Oamenii de știință nu știu încotro merg” (p. 36); „legile relațiilor omenești sunt încă necunoscute. Sociologia și economia politică nu sunt decât pseudoștiințe” (p. 39). „Omul... nu e un strein în lumea care a creat-o... marele progres câștigat de științele lucrurilor neînsufleteite față de științele ființelor vii, e unul dintre

evenimentele cele mai tragice din istoria omenirii” (p. 40). „Explicația unui fenomen psihologic în termen de fiziologie celulară sau de mecanică electronică, nu este decât un joc verbal” (p. 45). Biologiștii, educatorii, economiștii și sociologii au făcut din ipoteze articole de credință (p. 47); cearta dintre vitaliști și mecaniști astăzi e ridicolă (p. 46). „Vederi fragmentare sunt luate drept expresie a întregului” (p. 50). Savanții „cred bucuroși că ceea ce nu pot explica prin teoriile lor curente, nu există” (p. 51). „Nu științele mecanice, fizice și chimice ne vor aduce moralitatea, inteligența, sănătatea, echilibrul nervos, liniștea și pacea... Trebuie să se întoarcă de la fizic și fiziologic, la mintal și spiritual” (p. 54-55). „Viața modernă se opune vieții spiritului. Oamenii de știință sunt cufundați într-o gloată ale cărei pofte sunt pur materiale”, (p. 61). „Corpul ascultă de mecanisme care sunt cu totul necunoscute” (p. 71); crește dintr-o celulă care cunoaște matematica, biologia și chimia la perfecție; „ca și cum casa s-ar naște dintr-o celulă” (p. 117). Crește în tăcere, dar cu forța unui motor de 16 cilindri (p. 121). Nu știm „cum se naște gândirea” (p. 107), nici embrionul, care se comportă „ca și când și-ar cunoaște viitorul” (p. 208). Spiritul rămâne aproape necunoscut, și „neobservat în sânul materiei însuflețite. Și totuși, e cea mai uriașă putere a acestei lumi” (p. 128). „Civilizația științifică ne-a închis lumea sufletească” (p. 187); „progresul modern ne aduce odată cu aur și multă monedă falsă” (p. 188). Tehnologia, de la Renaștere încoace, a construit omul „după concepții metafizice greșite” (p. 287). „Materialitatea brutală a civilizației noastre pe lângă că stă împotriva avântului inteligenței, strivește pe cei afectivi, blânzi, slabi, singurateci, pe cei ce iubesc inimosul, care caută în viață altceva decât bani” (p. 825-6). Și așa mai departe, mărturisiri în legătură cu religia: „Inteligența singură nu poate construi știința, dar e un element indispensabil la crearea ei”. Ea a adus o certitudine „foarte diferită de a religiei. Aceasta din urmă e mai adâncă . Nu poate fi clătinată cu argumente” (p. 132). Fenomenele mistice nu se țin de știință; totuși, misticismul este una dintre „activitățile umane fundamentale” (p. 143). „Mistica creștină exprimă forma cea mai nobilă a activității religioase” (p. 145). „Moralele biologice și industriale nu au valoare practică, fiindcă sunt artificiale” (p. 139); „simțul moral e mai important decât inteligența, oamenii de cultură înaltă (p. 144). „Intelectualul pur e ființă neizbutită, nefericită” (p. 147). Oamenii poftelor fiziologice, care „n-au nici simț moral, nici simț estetic, nici simț religios... sunt autorii unei părți din cele trei milioane de criminali” care trăiesc liberi în America (p. 149), ș.a.m.d.. Sunt tot mărturisiri și acuze grave, aduse de un bărbat de știință pozitivă împotriva infailibilității și atotputerniciei științei, împotriva științei cu „nume mincinos”, cum o numește Sf. Ap. Pavel (I Timotei 6, 20-21). Mai aducem împotriva stiențismului arogant încă o mărturie, tot un bărbat de știință: A. Blondei, academician, profesor de fizică și mare inventator francez: „Ca cele mai multe dintre prejudecăți, teza incompatibilității dintre știință și religie n-a devenit apanajul maselor decât după ce-și pierduse creditul în mediul său de origine, cercurile științifice. Dar cine mai profesează astăzi „știențismul” ca doctrină filosofică? Căci puțini oameni de știință mai păstrează astăzi intacte iluziile care inspiraseră predecesorilor lor credința în cuceririle rapide și admirabile ale științei și cărora fizica modernă, din ultimii 25 ani, le-a distrus sau ars fundamentele. Cei de astăzi se simt mult mai umili în fața misterului naturii, mereu reînnoit, mereu câștigând în întindere, odată cu întinderea cunoștințelor noastre. Omul de știință nu are astăzi de ales decât între credința religioasă, care a avut de partea sa nume atât de ilustre de la Newton, Descartes, Leibniz, Pascal, și până la Ampere,

Biot, Faraday, Cauchy, Lord Kelvin, Hermite, Pasteur²⁵, și atâția alții, sau un agnosticism binevoitor ideilor religioase. Nemulțumiți și deziluzionați de rezultatele științelor pozitive, numeroși savanți, somități ale științei și filosofiei, ca: W. Crookes, Ch. Richet, Ol. Logde, H. Wallace, C. Flammarion ș.a. s-au îndreptat spre „științele oculte”, să-și afle mulțumire sufletească în studiul fenomenelor metapsihice.

Absolutul nu aparține științei. Științistii, care „știu tot și explică tot”, pentru care nu mai există mistere în natură, trebuie să admită că misterele științei sunt tot așa de mari ca și ale universului, și cu cât explicăm universul, el devine mai misterios²⁶ („Le mystérieux univers”, de James Jeans). B. Pascal aseamănă știința omenească cu o sferă care crește neîncetat; cu cât se umflă și limitele ei se măresc, cu atât crește și numărul punctelor de contact cu necunoscutul; și cu cât ia omul de știință contact cu necunoscutul, cu atât își dă seama de mărirea și splendoarea operei divine.

4. Am înșirat și analizat până aici unele dintre cauzele logice și psihologice ale conflictului dintre știință și religie. Între aceste cauze ar trebui să amintim ateismul. Am vorbit altă dată despre el. Vezi: „Religia Iubirii” p. 156-166. La cele scrise acolo nu mai avem nimic de adăugat. (Am văzut netemeinicia lor). Cauzele reale, istorice, ale conflictului dintre religie și știință sunt următoarele: 1. Absolutismul scolastic și exclusivismul medieval, cu intoleranța, teroare și crimele inchiziției, din ale cărei victime amintim numai pe Giordano Bruno și G. Galilei. 2. Voltaire - cu ura sa neîmpăcată față de Biserică și cu axioma sa: „Striviți infama” axiomă care a făcut atâta rău Bisericii. 3. E. Haeckel cu teoria sa materialistă despre originea ființelor vii, declarată astăzi cu totul antiștiințifică și cu opera sa: „Enigmele universului”, în care declară Biserica, inamicul patriei și al civilizației. 4. Fr. Nietzsche, alt adversar fanatic al creștinismului, care a răsturnat și a căutat să refacă, după criterii cu totul subiective, scara tuturor valorilor. 5. E. Renan cu opera sa eretică despre „Viața lui Iisus”, și cu lucrarea sa despre „Viitorul științei”, în care afirmă că „valoarea științei este cu atât mai mare cu cât va înlocui religia”, și anunță o nouă organizare a omenirii, prin savanți; fără preoți, fără religie, fără supranatural, și fără Dumnezeu; când „rațiunea va înlătura pasiunea și capriciul într-o zi, după organizarea omenirii, va organiza chiar pe Dumnezeu”. 6. Politica laicistă, ateistă și materialistă - toate au zăpăcit mințile, au lăsat în istorie urme neșterse și au creat un climat psihologic defavorabil și chiar potrivnic religiei. 7. Numeroasele teze și ipoteze cosmogonice, care-au dat expresia științei, fără să fie știință. Analizate pe rând aceste cauze, în lumina criticii obiective, ele se dizolvă și dispar fără mare greutate. E adevărat că exclusivismul medieval și îndeosebi inchiziția intolerantă, au lăsat în istorie câteva pete neșterse. Pe urma lor și din atitudinea lor față de știință, se păstrează și astăzi oarecare resentimente față de religie. Dar aceste urme nu trebuiesc exagerate. Faptul că atât catolicismul, cât mai ales

²⁵ De la învățatul Pasteur ne-a rămas următoarea mărturisire de credință însoțită de o profeție care pare deja împlinită: „Va veni ziua când se va râde de prostia filosofiei noastre materialiste. Cu cât mai mult studiez eu natura, cu atât mai adânc mă cuprinde o uimire evlavioasă față de lucrurile Creatorului. În timpul lucrărilor mele de laborator, eu mă rog.”

²⁶ H. Poincaré, matematician neîntrecut, spune: „Oricât de departe ar împinge știința cuceririle sale, ținutul său va fi totdeauna țărnut; de-a lungul granițelor plutește misterul și cu cât granițele vor fi mai depărtate, cu atât tainele vor fi tot mai multe”.

creștinismul în genere, se leapădă de inchiziție, înseamnă că ea n-a existat nici în spiritul, nici în litera Evangheliei creștine. Dacă Giordano Bruno a fost ars pe rug, sau dacă Galileo Galilei a fost silit să-și retracteze unele din convingerile sale științifice, asta nu înseamnă că religia creștină reprezintă o atitudine dușmănoasă sau de dezacord față de știință. Biserica creștină ortodoxă - nu a cunoscut și nu a recunoscut nici inchiziția, nici interdictul, nici indexul; în cursul istoriei sale n-a avut nici un conflict cu știința.²⁷ Dezacordul l-au reprezentat unii oameni ai vremii de atunci, medievali și apuseni, înguști la spirit, intoleranți și imprudenți. Greșeala lor a fost răscumpărată însutit și înmiit de atâția martiri creștini, victime ale intoleranței agresive, pe care nu i-a apărut și nu-i apără nimeni. Numai într-un an, în 1821, în urma mișcării de eliberare națională și religioasă a grecilor din Imperiul otoman - turcii fanatici și răzbunători au spânzurat în ziua de Paști pe patriarhul Constantin V din Constantinopol, împreună cu mai mulți episcopi, și au omorât 25.000 de creștini greci, iar alți 4000 au fost vânduți pe piețele Europei și ale Asiei. Iar în veacul al 20-lea, cine a numărat victimele ateismului de stat? Cine a făcut statistica măcar a catedralelor și a bisericilor profanate, prefăcute prin forța armelor în muzee antireligioase și în magazine, sau a ierarhilor, a preoților, a călugărilor și a credincioșilor mireni martirizați în masă?... De altă parte, chiar din vremea lui Galilei și îndată după el, Biserica a arătat cel mai mare interes față de știință prin înființarea de școli și de așezăminte culturale, dedicate cercetărilor științifice și progresului. E destul să amintim că autorul teoriei sistemului heliocentric, canonicul Copernicus, a fost un slujitor al Bisericii, un om de știință care n-a aflat nici o incompatibilitate și nici o contradicție între știință și religie. Voltaire a ridicat acuze violente împotriva Bisericii catolice din alte motive decât cele de ordin științific. El a făcut aceeași gravă eroare pe care o fac cei mai mulți oameni, care confundă instituția Bisericii cu unii din reprezentanții ei, și anume cu aceia care au mai puțină autoritate morală să o reprezinte. Procedul e greșit, după cum greșit este a confunda greșelile personale ale oamenilor, cu însuși așezământul din care fac ei parte. S-au făcut greșeli, multe greșeli, și ele sunt cunoscute și recunoscute. Dar, dacă s-a ucis în numele Celui de a zis: „Să nu ucizi!” - dacă s-au organizat persecuții în numele Celui ce a zis: „Iubiți-vă unii pe alții” și „vă iertați”; dacă s-au făcut „războaie religioase”, în numele Celui ce a zis: „Pace vouă!” - aceste greșeli nu sunt a se atribui creștinismului, ci unor oameni fără simț de răspundere, stăpâniți mai mult de planurile politice decât religioase, conduși mai mult de instincte decât de idei sociale, preocupați mai mult de pofte egoiste decât de principii morale, frământați mai mult de ambiții decât de virtuți Evanghelice. Nici un fel de logică nu poate atribui greșelile acestora

²⁷ Constatarea aceasta o facem nu numai noi, ci însăși istoria prin reprezentanții ei cei mai îndreptățiți. J. W. Draper, profesor la Universitatea din New-York, care scrie „Istoria dezvoltării intelectuale a Europei” în cartea sa *Les conflits de la science et de la religion* (ed. X, Paris, 1900), scrie: Biserica ortodoxă „nu a luat niciodată atitudine de vrăjmașă a științei; dimpotrivă, ea a primit-o totdeauna bine și a arătat totdeauna respect față de adevăr ori de unde ar fi venit. Ori de câte ori i s-a părut că descoperirile științei contravin dogmelor revelate, ea a așteptat în tăcere ca timpul să-i aducă explicațiile mulțumitoare și împăciuitoare, care rareori i-au lipsit. Ce fericire pentru civilizația modernă, dacă Biserica Romană ar fi urmat această cale înțeleaptă.” - cit. și trad. de prof. Em. Vasilescu, în rev. Ortodoxia Nr. 9-10 1952, p. 524.

creștinismului. A numi din pricina lor Biserica „infamă”, cum făcea Voltaire, este cu totul exagerat și incorect.²⁸ Părerile și scrierile lui E. Haeckel astăzi nu mai pot fi invocate ca motive de conflict între știință și religie. Sunt teorii perimate și falsuri pe care știința le-a înlăturat, creând astfel din nou raporturi de bună vecinătate între religie și știință. Declarația lui că Biserica este inamicul patriei și al civilizației este tot așa de adevărată ca și afirmația că știința este inamicul patriei și al civilizației. Cine poate lua în seamă astfel de acuze mai mult decât insolente?... Nietzsche, cu scrierile lui anticeștine, încă nu poate fi luat în considerare. Un om care adresează Creștinismului și întemeietorului său acuzele cele mai grave și cuvintele cele mai murdare, un om care osândește sentimentele de umanitate și ridică la rang de dogmă violența, un om care se zvârcolește între nebunie și grandoare, un om care răstoarnă scara valorilor consacrate ale omenirii, pentru a ridica în locul ei pe „Antihrist”, pe „supraomul” brutal, crud și violent în vorbe și fapte. Un filosof care în locul rațiunii sănătoase a pus ciocanul prin lansarea lozincii: „Ciocanul vorbește!” - un astfel de om nu poate să ne inspire decât milă și groază. Un gânditor care scrie despre religie în felul lui Nietzsche face indirect apologia religiei, căci de nimic nu se îngrozește omul decât de semenii săi care și-au pierdut noblețea și demnitatea de „om”.

Renan este un poet, în viziunile lui asupra religiei se plimbă într-o lume ireală, o lume de vis. Misiunea științei nu este să înlocuiască religia, nici să organizeze (!) pe Dumnezeu. N-am întâlnit nicăieri în lumea învățaților acest deziderat. Nici nu are ce căuta. Știința nu poate satisface nevoile religioase ale sufletului omenesc: nu poate să asigure purificarea și iertarea păcatelor, îndreptarea și mântuirea sufletelor, iubirea și adorarea Creatorului, sfînțenia, fericirea și nemurirea; comuniunea dintre vii și morți, dintre oameni și Dumnezeu. Menirea aceasta o are - și înainte și după Renan - religia, nu știința. Politica laicistă, întemeiată pe ateism și materialism, poate stabili raportul care îi convine între știință și religie. Poate elimina religia din așezămintele de stat, poate lua măsurile care îi convin pentru a stânjeni cultura, viața și propaganda religioasă, dar opera aceasta nu-i aduce nici un câștig. Pierdere, da, enormă. Profit insignifiant în bugetul statului și pierdere ireparabilă în cultura și educația morală a cetățenilor săi. Acesta e bilanțul. Puși laolaltă oamenii formați în școala religiei cu cei lipsiți de această școală, se deosebesc cum se deosebește lumina de întuneric și virtutea de viciu. Exemple nu trebuie să mai aducem, deoarece sunt prea multe și prea bine cunoscute.

5. O cauză a conflictelor dintre știință și religie aflăm în numeroasele teze și ipoteze cosmologice și antropologice, care au dat expresia științei, fără să fie într-adevăr știință. Așa avem ipoteza lui Kant-Laplace, ipoteza generației spontane („a nașterii fără de sămânță), transformismul, teza dezvoltării omului din maimuță și altele. Deși combătute din răspuțeri, aceste ipoteze au fost totuși introduse în manualele de școală și vulgarizate, fără să aibă creditul și pecetea științei. De aici conflict permanent între dascălul de științe naturale și cel

²⁸ În toate așezămintele publice și particulare sunt oameni care greșesc. Dar aceasta mi înseamnă că instituția greșește. „Un primar, un receptor sau alt slujitor al statului, poate să fie rău sau nepriceput. Aceasta nu înseamnă că primăria, percepția trebuie desființate că sunt rele. În școală nu toți dascălii sunt buni. Dar toți sunt folositori. Sau școala trebuie desființată? Așa și cu Biserica. Nu-ți place cutare preot? Se poate. Dar Biserica este folositoare, este temelia vieții și nu poate fi desființată.

de religie. Timp îndelungat naturaliștii jurau pe arborele genealogic al lui Haeckel și se țineau de legea ontogeniei și a filogeniei, ca și când toate ființele și lucrurile din lume ar avea întreolaltă aceeași legătură ca și crengile cu arborele și arborele cu pământul mamă, fiecare ființă trecând de la zămislire până la naștere prin toate stadiile prin care a evoluat și s-a transformat specia sa, inclusiv omul. Aici e punctul cel mai dificil, punctul nevralgic al raportului dintre știință și religie. Ca să ne lămurim și asupra acestui punct, e necesar să privim raportul dintre știință și religie în lumina principiilor și a problemelor fundamentale pe care le reprezintă știința și religia. Ce ne spun principiile fundamentale și problemele vitale, asupra cărora știința ar putea intra în conflict cu religia, sau religia cu știința? Existența, Ființa, Punctul fix de la care pleacă religia, este Dumnezeu. Nu există și nu ne putem imagina religia fără să admitem adevărul existenței lui Dumnezeu, Creatorul lumii văzute și nevăzute. Dumnezeu e ființa numărul 1, cauza numărul 1, Viața numărul 1, rațiunea numărul 1, voința numărul 1, spiritul numărul 1, energia numărul 1, adevărul numărul 1, Tatăl numărul 1. Știm și cunoaștem, credem și suntem convinși că Dumnezeu există. Ne orientăm și tindem cu inima către Dumnezeu, - întocmai după cum se îndreaptă - fără să se înșele - florile spre soare și acul magnetic spre pol. (Mai pe larg, despre „Dumnezeu”, vezi în „Religia Iubirii”, p. 76-166). Întrebarea e: poate religia să intre în conflict cu știința, sau știința cu religia, pe tema existenței lui Dumnezeu? Nu. Din simplul motiv că adevărul existenței lui Dumnezeu nu aparține științei. Existența lui Dumnezeu e probată prin revelație, e cerută de logică și justificată cu „necesitate științifică”. Ființa lui însă nu poate fi supusă cercetării și experienței științifice. A căuta pe Dumnezeu prin metode de laborator sau prin alte metode științifice, este tot una cu a căuta viața în cadavre și sufletul în morminte. Până astăzi știința nu și-a revendicat misiunea de a căuta și descoperi pe Dumnezeu. De aceea pe tema aceasta n-a existat și nici nu poate exista un conflict între știință și religie. Dezacorduri între religie și știință s-au ivit abia cu privire la problemele cosmologice, geologice, biologice și antropologice, în jurul cărora s-au purtat discuții îndelungate și lupte înverșunate, până ce din nou s-a putut ajunge la pace și înțelegere. Nu putem face istoria, nici măcar rezumatul lor. Ne interesează concluziile și încheierile lor. În privința aceasta ne vine în ajutor o lucrare de știință scrisă de către nouă savanți români și publicată de „Institutul regal de Cercetări științifice al României”. E vorba de lucrarea intitulată: „Materia și viața” (București, 1944), în care se cuprinde o serie de nouă referate, grupate în jurul subiectului: „Evoluția materiei terestre în legătură cu fenomenul vital”. În cuprinsul acestei opere, nouă dintre acei eminente bărbați de știință, au încercat să ne prezinte rezultatele verificate la care a putut ajunge știința până în pragul zilelor noastre, cu privire la tulburătoarele probleme cosmologice, biologice, geologice și evoluționiste. Ne interesează cu deosebire tezele, încheierile și concluziile lor. De aceea facem un mic popas lângă primele opt dintre ele (al nouălea, despre „Răspândirea vieții pe pământ” de C. Motas, neavând pentru studiul nostru nici un interes), pentru a le schița sau cita unele pasagii caracteristice din cuprinsul lor. Începem cu problema cosmologică. 1. D-l prof. V. Vâlcovici își începe referatul despre „Perioada astronomică a pământului. Ipoteze cosmogonice”, prin aceste cuvinte lapidare și oarecum pesimiste: „Pământul, planeta pe care omul este obligat să viețuiască, rămâne un necunoscut, cu toate eforturile noastre de a-l cunoaște și cu toată perfecționarea evidentă a mijloacelor de cercetare științifică” (p. 13). Constatarea aceasta, a prof. V. Vâlcovici, că pământul e o planetă necunoscută, are un efect cutremurător, ca și cea a doctorului Alexis Carrel, care a avut curajul să afirme, în culmea

cuceririlor la care au ajuns științele biologice, că omul e o ființă necunoscută. Mai departe Dl. V. Vâlcovici, după ce arată că știința cosmogoniei „are un caracter pur ipotetic”, și că tot ajutorul pe care îl primește de la Matematică, Fizică și Chimie „rămâne pradă unui vag în care pot prospera tot felul de reverii neștiințifice” (p. 15), schițează cele mai cunoscute ipoteze cosmogonice, a lui Buffon, Karit și Laplace. După ce le examinează critic, domnia sa constată că ele nu ne mai pot satisface, cu toate modificările ce li s-au făcut și concludă: „În rezumat, se poate spune că eforturile oamenilor de știință de a da o explicație genetică sistemului, n-au fost încununate cu succes. Nici una din ipotezele emise nu suportă examenul serios al confruntării consecințelor lor cu materialul observat și cu legile fixe. E probabil că instrumentele de cercetare științifică a domeniului cosmogonic sunt încă prea primitive pentru a putea obține rezultate pozitive integrale” (p. 22-23). În încheiere, după ce face unele consideratului asupra vârstei, energiei și constituției pământului și asupra nașterii Lunii, V. Vâlcovici, trage din referat o concluzie, pentru noi foarte edificativă: „Încheind, trebuie să recunoaștem că n-am fost în stare să prezentăm un material cert în ceea ce privește evoluția materiei terestre în epoca astronomică. Spectacolul aventurilor, aglomerarea de incertitudini și deficitul certitudinilor, inspiră științei o mare prudență și un prețios stimulent de a face noi eforturi pentru deslegarea și lămurirea misterului cosmogonic.”²⁹ Prin urmare, știința cosmogoniei nu ne poate oferi, nici inspira, certitudini. Profesorul Vâlcovici o spune cu sinceritatea și modestia, care împodobesc așa de frumos figurile adevăraților bărbați de știință. Al doilea referat, despre „Geofizica și Geochimia în formarea scoarței”, schițat de prof. Șt. Ghika-Budești, are această încheiere, pentru noi deosebit de scumpă: „Există numai 1500 de specii minerale, pe când regnul vegetal și animal nu conțin mai puțin de 700.000 specii, calitatea energiei în materia vie e de altă esență decât în regnul mineral. Carbonul este capabil de a capta și înmagazina o parte din energia câmpului de forță al epiferei. Carbonul a fost ales pentru a o transforma în putere biogenă: un biet mineralog nu se poate împiedeca de a gândi că a fost creată, s-a născut dintr-un Har” (p. 46). Referatul al treilea, despre „Diferențierea constituțională chimică a scoarței pământului pe verticală”, prezentat de profesorul Ioan Atanasiu, are o încheiere asemănătoare, nu mai puțin interesantă: „Dacă din punct de vedere al economiei energetice problema originii vieții nu pare să ne pună în cale obstacole de netrecut; dacă problema nesfârșitelor variații, în ceea ce privește forma unităților vii nu pare cu totul insolubilă, există însă o întrebare la care încă nici nu întrevădem măcar calea pe care s-ar putea merge spre răspuns. Este întrebarea cum s-a trecut de la materia minerală - cristalină sau coloidă - la unitatea elementară a vieții, la celulă” (p. 62-63). Și problema originii vieții pe pământ este cu atât mai nelămurită și ciudată, cu cât „în scara termometrică posibilă, locul vieții în plină funcțiune este numai între 10° și 40° (p. 63). Cu alte cuvinte, viața e cu puțință numai pe o scară de 30 de grade, între 10 și 40 grade. Și câte grade mai sunt de aici, în sus și în jos!... Profesorul G. Macovei, în referatul despre „Structura scoarței terestre și erele geologice”, are capitole interesante despre „viața în trecutul

²⁹ H. Poincaré spune: „Rotația pământului împrejurul soarelui nu e decât o ipoteză mai comodă decât ipoteza inversă, dar de loc mai adevărată, căci ea ar implica altminteri existența unui spațiu absolut.” Savantul relativist, Michelson, referindu-se la mișcările corpurilor cerești, afirmă: „Totul se petrece ca și cum pământul ar sta pe loc și nu s-ar mișca.” (Citați de I. Firea: Cosmogonia biblică și teoriile; științifice, partea I, Caransebeș, 1943, p. 84).

pământului” și despre „vârsta scoarței terestre”. „Asupra datei apariției vieții pe pământ - scria profesorul Macovei - nu avem nici cea mai mică indicație. În formațiunile grupei arhaice, este adevărat că urme organice indiscutabile nu se cunosc... Tot ce se poate spune, e că viața nu a putut apare, decât după ce temperatura la suprafața pământului s-a coborât sub punctul de coagulare al albumiei” (p. 86). În continuare vorbește despre evaluări „foarte aproximative” și „extrem de variate”, de ipoteze asupra erelor geologice care se lovesc de „obiețiuni grave” și dau rezultate „profund îndoielnice” (p. 89-90). Profesorul Fr. Rainer își încheie referatul despre „substanța vie”, prin aceste cuvinte demne de reținut: „Autonomia vieții rămâne inaccesibilă înțelegerii noastre” (p. 104). Profesorul E. Angelescu își rezumă referatul despre „Circuitul materiei comandat de viață”, în următoarele concluzii: 1. „Aceleași elemente fundamentale servesc pentru construcția substanței vii. Preferința vieții pentru anumite elemente se poate înțelege dacă ținem seama de proprietățile fizico-chimice ale combinațiilor respective”. 2. „Din punct de vedere energetic viața reprezintă o întârziere în evoluția fatală a substanței minerale din litosferă spre echilibrul termodinamic”. 3. „Viața răspunde mediului, adaptându-se”. 4. „Mecanismul după care se desfășoară funcțiile vitale este în liniile sale generale același...” „Ceva mai mult, viața își fabrică ea însăși, de la început, agenții capabili nu numai să-i construiască substanța proprie, dar și să o destrame, redând mediului materia în care a palpitat un moment scânteia vieții...” „Oamenii au căutat totdeauna să construiască cu imaginația mecanisme care să țină locul realului, dându-și iluzia că au reușit să cunoască ceva din nemărginitul necunoscut. În fața tulburătorului mister al vieții, care îi umple de neliniște, oamenii iau aceeași atitudine și caută să reducă viața la procese fizico-chimice. Este sigur însă că mecanismele fizico-chimice imaginate pentru interpretarea fenomenelor ce se petrec sub imperiul vieții sunt departe de a fi satisfăcătoare azi.

„Totuși trebuie să recunoască oricine că progresele cele mai mari s-au făcut în biologie din momentul când cercetarea a fost condusă după metode fizico-chimice, ceea ce arată că aceasta este calea pe care se poate câștiga o mai completă înțelegere a vieții. Un lucru însă nu trebuie pierdut din vedere: mecanismul fizico-chimic nu explică viața, el nu este decât ipoteza de lucru care conduce cercetarea, proiectând o lumină vremelnică pe misterioasele manifestări ale vieții. Viata trebuie înțeleasă prin ea însăși, în afara analogiilor fizico-chimice” (p. 132-4).³⁰ Profesorul Radu Codreanu, în referatul despre „Evoluția ființelor organizate”, pleacă de la constatarea că „în științele biologice, teoria evoluției ocupă o poziție centrală, reprezentând cea mai vastă și mai importantă generalizare, singura care permite o explicare unitară și rațională a imensului număr de particularități, fără să fie contrazisă de nici un argument științific valabil” (p. 137). În continuare, cu toate dovezile pe care se ostenește să le aducă în sprijinul teoriei evoluționiste, domnia sa ne face să cunoaștem că teoria aceasta a evoluat foarte mult de la începuturile ei până acum, și în același timp ne lasă deschisă puțința să înțelegem viața și altcum decât pe cale mecanică și materialistă. Vorbind despre ipotezele originii vieții, Radu Codreanu afirmă că ea este cu atât mai enigmatică, cu cât

³⁰ Gh. Marinescu: „Orice celulă provine dintr-o celulă preexistentă și dă naștere la alte celule: *omnis cellula a cellula* și această formulă se aplică și la elementele care constituiesc celula” (Determinism și cauzalitate în biologie, comunicare la Academia Română, la 19 Nov. 1937).

„pentru a ne reprezenta începuturile ei nu avem de ales decât între două ipoteze: panspermia cosmică și generația spontană (p. 140). Dar ambele teorii sunt cu neputință de susținute, nici una nu rezolvă problema. Panspermia cosmică „întâmpină obiecții grave” și „nu are în sprijinul ei nici o constatare pozitivă”. Presupunând că există și alte lumi locuite, de unde s-a însămânțat pământul, prin meteoriți sau prin influența razelor cosmice, ea nu ne poate satisface, „căci nu soluționează, ci numai deplasează problema” (p. 140). Generația spontană este un postulat, o ipoteză „izgonită din cadrele clasificării viețuitoarelor”. Considerată chiar la limita sa inferioară, viața este separată printr-un hiatus considerabil față de materia anorganică... Cu atât mai exclusă este generația spontană a bacteriilor, de la memorabilele experiențe ale lui Pasteur, confirmate de o practică bacteriologică universală de peste trei sferturi de secol... Putem afirma cu certitudine că toate organismele celulare provin din celule preexistente. Astfel, indiferent de treapta de organizare, materia vie ia naștere numai din ea însăși” (p. 188-190). Dovezile aduse în folosul evoluției, continuă profesorul Codreanu, nu sunt tocmai așa de sigure și de verificate, după cum s-ar crede. Dovezile paleontologice cuprind dificultăți de neînvins. „Fazele inițiale ale evoluției organismelor sunt iremediabil pierdute (p. 144). „Dacă în cursul epocilor geologice, viețuitoarele au derivat într-adevăr unele dintr-altele, fosilele trebuie să cuprindă forme de tranziție. În general, originea grupurilor rămâne obscură; acestea apar brusc și prezintă foarte curând o diferențiere multilaterală, oarecum explozivă” (p. 145). Dovezile anatomiei comparate duc la constatarea că „funcția nu crează organul, ci modifică organul preexistent” (p. 152). Dovezile embriogeniei, cu toată similitudinea structurilor embrionare, trebuie să se oprească, de pildă, în fața oului, care „are o constituție inițială excesiv de complexă, anizotropă și totipotentă, în care sunt înscrise toate proprietățile prezente ale tipului specific” (p. 155). Și după toate dovezile rămânem cu constatarea că evoluția, fiind „un gigant fenomen istoric”, nu putem avea asupra ei „observații directe și verificare experimentală”, ci „suntem reduși la dovezi indirecte”... scoase din analiza unor variații noi de mică amplitudine” (p. 160). „Evoluția se impune mai curând ca un fenomen unic, căci apariția vieții pare să fi depins de condiții, care nu s-au mai reprodus de la începutul istoriei pământului”. Iată-ne în plină incertitudine; la concluzia că din vestitul arbore genealogic al vieții și al evoluției animale nu cunoaștem decât ramificațiile ultime și că „din Paleozoic până în prezent, timp de sute de milioane de ani, n-a mai apărut nici un tip nou de organizare, evoluția limitându-se la diversificarea interioară a grupelor independente” (p. 163). Profesorul T. Săvulescu în referatul despre „Baza genetică a evoluției ființelor viețuitoare”, ne arată în ce constă genetica (știința eredității și a variațiilor) la care sunt supuse ființele viețuitoare și care sunt cauzele schimbărilor, deosebirilor și transformărilor morfologice și fiziologice dintre indivizi, rase și specii, suferite în spațiu și timp. Apoi concludă că, după ce „cunoaștem în parte procesul evoluției, înfățișarea clasică a arborelui genealogic trebuie înlocuită cu altă figură”. Notăm aici că arborele genealogic, socotit până acum „clasic”, era imaginat cu rădăcinile și trunchiul necunoscut, undeva prin adâncul apelor, de unde i-au răsărit crengile cu flora și fauna terestră, inclusiv omul. Până în prezent s-au descoperit cea 233.000 specii de plante și cea 822.765 specii de animale (după ce pe vremea lui Linne se cunoșteau abia 4.236 specii de animale). Inventarierea, evident, încă nu e terminată. Cu toate aceste numere mari, este interesant de constatat că speciile între ele sunt „separate prin lacune”, adică prin „serii între care nu se găsesc tipuri intermediare” (p. 171-2). Din astfel de pricini, prof. T. Săvulescu

propune înlocuirea arborelui genealogic prin altă figură, discontinuă, care poate să fie folosită la clasificarea organismelor în rase, specii, genuri și familii, etc. „Tulpina și ramurile, spune d-sa, se pot reprezenta mai bine printr-un cablu alcătuit din numeroase cordoane cu mers mai mult sau mai puțin paralel și care ocazional se ramifică sau se termină” (p. 211). Notăm că reprezentarea și constatarea aceasta face cât o sută și o mie de cărți care s-au scris de la Haeckel încoace despre „arborele genealogic”. Ea răstoarnă și înlocuiește păreri greșite cu privire la originea și evoluția vieții, și în același timp confirmă științific teza biblică despre originea și evoluția organismelor. După eforturi îndelungate știința recunoaște din nou limite de netrecut între viețuitoare. Speciile sunt cablul care merge mai mult sau mai puțin paralel, cordoane care se ating și se ramifică, fire de telefon, prin care circulă puteri și gânduri deosebite. Teza arborelui genealogic a căzut și prin aceasta studiul evoluționismului a apucat pe o cale nouă, într-o direcție în care îi dorim cel mai desăvârșit succes. Dar de o lămurire definitivă a problemei evoluției, în toată complexitatea ei, nici vorbă nu poate să fie. „Prin ajutorul geneticii s-a putut desluși în parte mecanismul evoluției ființelor viețuitoare, precum și problema variabilității ereditare”; s-a ridicat abia „un colț din perdeaua care acoperă marea scenă a vieții”. „Natura intimă a mutațiilor” și „procesele fine ale variabilității ne sunt încă necunoscute” (p. 211-2). Astăzi, după studii temeinice, evoluționismul este eliberat din cercul speculațiunii și al dialecticii, care îl înăbușeau sub argumentația lor și sub noianul de tot felul de plăsmuiri teoretice: neolamarkism, fiziolamarkism, psiholamarkism, vitalism, neovitalism, neodarvinism, mecanism, s.a.” (p. 212-213). Și studiul încheie: „Pentru cunoașterea realității în esența ei, a „lucrului în sine” cum îl numește Kant, biologia cedează locul și în cercetarea evoluționismului gândirii filosofice. Ceea ce va rămâne nedescoperit prin empirismul experimental sau prin gândirea filosofică - absolutul, misterul - este de resortul metafizicii și al revelației religioase” (p. 213. Despre „Evoluționism”, mai vezi în „Religia iubirii” p. 198, 239). Am citat din studiile înșirate câteva pasaje caracteristice, în special concluziile pe care ni le oferă știința, cu privire la problemele care, în cursul veacurilor trecute, au dat naștere la oarecari conflicte între știință și religie. Din textele înșirate aici, se vede clar că aceste conflicte nu mai sunt posibile. Religia creștină nu vede nicăieri care sunt rezultatele pozitive ale științelor, în numele și pe temeiul cărora să-și revizuiască unul sau altul din principiile sale fundamentale. Întrebarea lui Pasteur, într-un discurs rostit sub cupola Academiei Franceze, ca să i se citeze o singură descoperire care să răstoarne adevărurile religiei creștine, a rămas până astăzi fără răspuns. Știința, la rândul ei, nu numai că și-a revizuit, corectat și înlocuit foarte multe ipoteze, care susțineau neînțelegerile cu religia, dar a întins toate punțile pentru cea mai bună înțelegere cu religia. „Rezultatele verificate” la care a ajuns știința cu privire la problemele cosmologice, geologice, biologice și evoluționiste, sunt precum am văzut, aproape toate favorabile principiilor religioase, aproape sută la sută cu ușile și ferestrele deschise pentru apropierea și colaborarea cea mai armonioasă. Mai mult: știința, cercetând cu răbdarea și atenția cuvenită realitatea existenței, ne duce de mână până la marginea marelui mister al vieții și al lumii, în care nu mai putem înainta sau pătrunde, fără numai cu ajutorul harului și cu luminile revelației divine. Cu toate luminițele pe care le-a aprins știința, se constată deci că: materia, fiind inertă, e lipsită de finalitate, de planuri și scopuri prestabilite (care poartă pecetea spiritului); misterul cosmogonic rămâne nelămurit; viața s-a născut dintr-un har; autonomia ei scapă înțelegerii noastre; viața se înțelege prin ea însăși și nu prin „analogiile fizico-

chimice”; toate organismele celulare provin din celule preexistente; celulele - ca și embrionii - nu sunt corpuri proprii sau organisme independente, autonome, că nu pot trăi pe cont propriu și totdeauna fac parte integrantă dintr-un organism; speciile apar brusc; ouăle și semințele cuprind înscrise în ele toate proprietățile prezente ale speciilor; evoluția are o mică amplitudine și numai în interiorul grupului de ființe independente între specii sunt lacune și hiatusuri cu neputință de umplut și „imposibil de explicat prin artificiiile transformismului; „arborele genealogic” trebuie înlocuit printr-un „cablul” alcătuit din numeroase cordoane care merg mai mult sau mai puțin paralel; omul, e pentru știință o ființă necunoscută; spiritul nu mai poate fi negat sau combătut în numele științei; relativul științei nu implică absolutul unui adevăr suprem și al unei Ființe supreme, fără de care nu poate exista nici relativul.

Prin urmare concluzia: pe lângă experiența științifică și gândirea filosofică rămâne un câmp întins, un mister nelimitat și nepătruns care aparține credinței și revelației religioase. Acesta e glasul științei pe la mijlocul veacului al 20-lea. „O șuviță de scepticism s-a strecurat modestă la poalele unui soclu”, spune poetic un om de știință. E „scepticismul științific”, relativismul, incertitudinea, „epilogul prăbușirii marilor ipoteze și preludiul unei reabilitări totale a spiritului omenesc însetoșat de hrana metafizicii” (N. Roșu: Destinul ideilor, p. 88-91).

6. Marea revoluție, care se desfășoară în câmpul științelor mai mult sau mai puțin exacte, e legată de numele celor trei mari fizicieni care domină știința veacului al 20-lea: M. Planck, A. Einstein și W. Heisenberg. Planck prin teoria cuantelor, Einstein prin teoria relativității și Heisenberg prin teoria incertitudinii. Despre teoriile și principiile revoluționare ale acestor învățați avem numai în limba română o seamă de cărți de filosofie a științei, în care e rezumată și cimentată opera lor creatoare de epocă. Amintim aici numai cinci dintre ele: 1. V. Vâlcovici: Principiul incertitudinii (comunicare la Academia Română, publicată în Memoriile secțiunii științifice, seria III, tomul XIII 1937); 2. I.N. Lungulescu: O nouă concepție despre lume (R. Vâlcii 1929); 3. Anton Dumitriu: Bazele filosofice ale științei (București 1938); 4. Al. Mironescu: Limitele cunoașterii științifice (București, Fundația de Literatură și Artă) și 5. Florian Nicolau: Despre imposibilitatea unei teorii atomiste a lumii fizice (Fundația Regală 1947). E suficient să medităm numai titlurile acestor lucrări, ca să ne dăm seama de criza în care au intrat anumite principii și teorii de ale științei, care au tulburat câteva decenii, aproape veacuri, bunele raporturi dintre știință și religie. Dar să precizăm și să ne lămurim. În 1900, an începător de veac nou în curgerea timpului și de eră nouă în evoluția științei, savantul Max Planck lansează teoria discontinuității materiei, după care propagarea și absorbția energiei nu se face continuu, nu curge liniștită ca apa unui râu, după cum se credea, ci prin întreruperi imperceptibile și imprevizibile. Energia după M. Planck se compune din particule mici, numite quante (de la latinul quantum), atom de energie, sau mai precis foton. În virtutea acestei teorii, propagarea și absorbția luminei, de pildă, se face prin salturi, prin quante de lumină, care înfirmă acel principiu după care natura non fecit saltus. Natura dimpotrivă, face salturi, verificate nu numai în fizică, în știința de temelie a culturii moderne, dar și în biologie, prin teoria mutațiilor, emisă tot în anul 1900 de către naturalistul De Vries. Teoria quantelor descopere indeterminismul electronului, ridică bariera liberului arbitru și astfel lasă drum liber teoriei relativității și relațiilor de incertitudine. În 1905, Albert Einstein lansează teoria relativității restrânse, iar în 1916, după 11 ani de muncă intensă, lansează teoria relativității generalizate, prin care aduce noutăți mari în știință, lumini prin care

încearcă să dezlege enigmele și misterele universului. După teoria relativității mișcarea absolută a unui corp nu se poate afla nici prin demonstrațiuni geometrice, nici prin experiențe mecanice sau fizice, nici prin calcule matematice - prin nimic - deoarece mișcarea nu se poate determina decât în raport cu alte corpuri fixe. Dar și aici apar dificultățile, din cauza dependenței dintre lucruri și ființe. De exemplu: mișcarea trenului e dependentă față de om, omul față de pământ, pământul față de soare, soarele față de Calea Laptelui și Calea Laptelui cine mai știe față de care nebuloasă sau galaxie din spațiul indefinit al Universului. Dependența aduce cu sine relativitatea, independența aduce cu sine absolutul (I. N. Lungulescu, op. cit. p. 17). Absolut se numește tot ce e perfect, infinit și etern, adică nimic din ce știe și poate omul. În cosmos și în știință totul e relativ, deci imperfect, indefinit și schimbător. Mișcarea din punct de vedere geometric, mecanic, optic, electromagnetic și matematic, e relativă; timpul (fluviul peste care trec vasele fenomenelor stau nemișcate) e relativ; masa unui corp - al cărui substrat nu-l mai constituie materia, ci energia - e relativă; razele de lumină sunt deviate, pentru că în mersul lor le influențează gravitația; nu mai există linii drepte, fără numai linii curbe, deoarece gravitația impune curbura razei de lumină, ne mai existând linii drepte nu mai există nici unghiuri drepte, și astfel teorema lui Euclid (suma unghiurilor într-un triunghi este egală cu două unghiuri drepte) cade; nu există nici linii paralele, care să nu se mai întâlnească, fiindcă toate sunt curbe; universul nu mai este și nu mai poate fi numit infinit, fără numai indefinit sau chiar limitat - deci, relativitate pe toată linia. Cu toată receptivitatea însă, universul se conduce după legi imprescriptibile și inteligente. Relativitatea implică Absolutul și Absolutul se confundă cu ființa perfectă, independentă, infinită și eternă - cu Dumnezeu. Altă zguduire puternică în sânul științei veacului nostru produce W. Heisenberg, fizician, laureat al premiului Nobel pentru știință. Acest savant deschide prin fizică drumul înțelegerii dintre fenomenele spirituale și cele materiale. Până la Heisenberg principiul dominant în știință era determinismul, cauzalitatea. Toată știința actuală se întemeiază pe determinism, dar cu sacrificarea problemelor sufletești. Noile descoperiri ale științei însă, răstoarnă felul de a concepe lumea fizică. Prin Heisenberg și alți învățați, fizica demonstrează și matematic și experimental, că „determinismul absolut e o iluzie”, „o aberație” și că „în locul preciziei și siguranței pe care ni le oferea determinismul, cercetarea modernă, aduce aproximația și probabilitatea. Nu determinismul hotărât, ci principiul incertitudinii cârmuește cercetarea experimentală” (V. Vâlcovici, op. cit. p. 2). Descoperirea și demonstrația aceasta s-a făcut în lumea atomului. Atomul este o construcție foarte complicată, un sistem de corpuscule între care lucrează forțe de natură electrică. Aceste corpuscule sunt: electronii, pozitronii, neutronii, fotonii și protonii. Poziția electronului, bombardat cu fotoni, poate fi dată cu o eroare foarte mică, impulsul său însă se redă cu o eroare foarte mare. De aici neputința de „a determina simultan poziția și impulsul fiecărui punct material” (V. Vâlcovici, p. 10). Dacă-i stabilim poziția, nu-i putem stabili impulsul. Dacă-i stabilim impulsul, nu-i mai putem stabili poziția. Descoperirea și demonstrația aceasta are trei consecințe foarte importante și anume: 1. Cunoașterea tuturor împrejurărilor în care se produce un fenomen e imposibilă (Nu putem, de pildă, să aflăm poziția și impulsul corpusculelor care formează creierul, deoarece acest proces tulbură mecanica celulelor sale nervoase). 2. Toate legile fizice, prin urmare, au un caracter aproximativ, incert. (De pildă: fenomenul radiației. Radium-ul emite raze care-i micșorează energia și astfel degenerază dintr-un corp activ într-altul mai puțin activ). 3. Principiul

determinismului nu mai are valoarea de care s-a bucurat până acum. El devine incompatibil cu noile teorii în știință și de aceea suntem siliți să alegem între determinism și noile teorii. În orice caz, în gândirea științifică actuală, determinismul universal nu mai exclude indeterminismul spiritual. Dacă totul ar fi determinat, calculele și evenimentele probabile n-ar mai avea loc, ci totul s-ar prevedea; n-ar mai exista decât întâmplări și socoteli predeterminate, deci dinainte cunoscute. Ori, pretenția de a întinde cunoștința unui fragment foarte redus al lumii la înțelegerea infinitei sale multiplicități e absurdă, spune Heisenberg. De câte ori nu s-au înșelat și se înșală în prevederile și calculele lor chiar și savanții. Dar oamenii de rând? „Teoria mecanică a lumii fizice” nu mai poate rezista cercetărilor și criticii științifice, mai ales din cauza neputinței sale de a ne ajuta să cunoaștem la un moment dat poziția și impulsul particulelor materiale care compun universul. De altă parte, relativitatea, termodinamica și teoria quantelor - care nu admit determinismul - oferă omului o imagine a lumii materiale mai bună decât cea de până acum. „Detronarea determinismului, spune V. Vâlcovici (op. cit. p. 19), deschide calea înțelegerii dintre fenomenele fizice și cele spirituale. Cauzalitatea rămâne și cercetarea de laborator, dar „se schimbă o concepție”. Prin determinism concepția materialistă despre lume și viață a încercat să explice mecanic toate fenomenele, inclusiv cele sufletești. Prin noile principii ale științei, se deschid perspective de cercetări în domenii de care determinismul nici nu se putea apropia. Activitatea liberă, gânditoare și creatoare de artă, știință, filosofie, fapte de valoare, toate fenomenele spirituale, care nu se supun principiului determinist și pe care teoria mecanică le contestă în chip simplist, abia astăzi se poate înțelege. Între cele două ipoteze: 1. fenomenele spirituale și materiale se supun determinismului; și 2. fenomenele materiale se supun iar cele spirituale nu se supun determinismului, astăzi se poate face distincție clară și justă, mulțumită lui Heisenberg, care pe bază de cercetări științifice, calcule și experiențe indubitabile, introduce incertitudinea și indeterminismul în lumea fenomenelor fizice. Microcosmosul biologic, oricât de bine studiat, nu mai înlătură existența sufletului, ci o pretinde. S-a crezut, și de unii se mai afirmă și astăzi, că viața este un rezultat al combinațiilor fizico-chimice ale materiei. S-au atribuit glandelor endocrine, care produc hormoni (substanțe biochimice), virtuți explicative nelimitate”, ca și când ele ar fi cauzele vieții. De la hormoni s-a trecut la cromozomi, care sunt părțile constitutive ale nucleului celular și apoi la geni sau gheni (numiți de savantul Gh. Marinescu atomi ereditari), părți și mai mici, care se înșiră în jurul cromozomilor și au un mare rol în ereditate. Dar toate acestea au strămutat numai hotarul și au păstrat întreagă întrebarea: ce este și cum se naște viața? Știința se învârtă în jurul tainei, fără să poată pătrunde în miezul ei. Când se apropie de centrul ei, se ivesc noi și noi semne de întrebare: de ce efectul cromozomilor depinde de natura organelor, nu de structura lor moleculară? De ce viața se naște numai din oul fecundat? De ce ea apare numai în anumite tipare? De ce acțiunea substanțelor chimice nu poate aduce schimbare în plasma germinativă, în „matca originală” a speciei? De ce omul se dezvoltă după un anumit plan predeterminat, după un anumit plan proiect unitar, care deși se împlinește prin mijloace fizico-chimice, depășește ordinea reacțiunilor materiale? De ce toate organele corpului sunt dependente și toate execută o comandă nevăzută în cadrul nevoilor corporale și spirituale, înlăuntrul unei arhitecturi anticipat și unitar gândită? De ce din ouă esențialmente uniforme și identice, apar

forme deosebite? Și altele... Nu putem răspunde.³¹ Suntem obligați să admitem ceva în plus, o forță spirituală care organizează materia după planuri inteligente și astfel explică permanența speciei în varietatea indivizilor, sufletul. Materia nu e cauză, ci suport; nu e izvor de fenomene, ci condiție de manifestare a vieții; nu organizează materia, ci ea e organizată de forțe raționale care o depășesc. Creierul nu mai e considerat sursa gândirii, ci unealtă, de care se servește gândirea pentru a se exprima. „Mentalul depășește cerebralul” (Bergson). Viața sufletului este independentă de substratul ei material și e mai mult decât „hrana”. Mulți au văzut în creier o uzină minunată, condusă de centrii speciali prin localizările cerebrale. Mai nou s-a dovedit că leziunile sunt localizate, nu funcțiunile. „Inteligența, memoria, voința nu sunt închise în sertare ca obiectele în scrin; nu sunt prizonierele unei structuri, ci stăpânele lor. „A spune că creierul secretă gândirea este tot una cu a spune că orologiul secretă ora sau ideea de timp” (Cl. Bernard). Operațiile făcute la emisferul drept al creierului au dovedit că manifestările psihice supraviețuiesc operației. La fel și la cel stâng. De unde urmează limpede că localizările cerebrale nu corespund adevărului. (Al. Mironescu, op. cit. p. 125). Organismul este un tot indisolubil, un întreg unitar. Nici părerea că inteligența depinde de greutatea creierului și de numărul circumvoluțiunilor nu se mai poate susține. Idioții au aceleași circumvoluțiuni ca și inteligenții. Hotenții și javanezii au creier mai mare decât europenii, și sunt unele animale (elefantul, boul, măgarul) care au la creier un număr mai mare de circumvoluțiuni decât omul, fără să fie mai inteligente decât el. Despre descendența omului din maimuță încă nu se știe nimic. A fost o vreme când mai mult se apăra animalul decât omul și coada decât capul; vreme când unii învățați se fereau să spună în fața lui Platon, Beethoven, Pasteur și Shakespeare, sau Iisus: acesta e strămoșul meu - dar o spuneau cu satisfacție în fața unei gorile dintr-un oarecare muzeu de științe naturale. Admiteau orice, numai spiritul nu. Credeau în tot ce întrupa spiritul, în toate mașinile; numai în spirit nu. Au folosit prestigiul științei pentru a susține o teorie în sprijinul căreia nu s-a adus nici un fapt precis. Lipsesc tipurile intermediare dintre om și animal, iar „cioburile”, fosilele luate de măturie sunt aproximative, neconvingătoare.³² Nici viziunea mecanicistă, nici viziunea evoluționistă nu dezleagă problemele pe care le atacă. (Vezi despre „materialism” și

³¹ Al. Mironescu: „Viața e de toate, apă și protoplasma, nucleu și cromozomi, geni și enzime, vitamine și organizatori, figură și mișcare; și ceva pe deasupra” (Limitele cunoașterii științifice, p. 104). G. Dumas vorbind despre aplicațiile premature ale endocrinologiei, afirmă că ele nu au „nici măcar meritul de a fi umoristice” citat de P. P. Negulescu: Geneza formelor culturii, p. I. p. 214).

³² Multă vreme s-a vorbit de nașterea omului din maimuțele antropomorfe. Teza aceasta nu-i părăsită de materialisti nici astăzi, ci numai garată pe o linie moartă, ca vagoanele învechite și scoase din circulație. Iată cum ni se prezintă într-o carte de propagandă (Materia și conștiința de F.J. Hashic, p. 81, nota 2): „Maimuțele antropomorfe de azi nu sunt strămoșii direcți ai omului. Se pare că strămoșul comun al omului și al maimuței de astăzi a fost o specie dispărută de animale asemănătoare cu maimuța. De la această specie inițială s-a desfășurat în linie directă evoluția omului, iar maimuța de astăzi este o ramificație a acestei specii”. Sub o formă ocolită ni se spune ceea ce se știe sigur: lipsește tocmai proba teoriei, - specia intermediară. Cu afirmații nedovedite, deci neștiințifice, se înlocuiește quod erat demonstrandum.

„evoluționism”, în „Religia Iubirii”, p. 178-185 și 198-230). Poeții nu se judecă după literele și hârtia pe care și-au scris poezia, nici pictorii după natura chimică a culorilor sau a pânzelor; nici muzicienii după materia instrumentelor muzicale, fără numai dacă ne preocupă esențialul operei lor. Noi îi apreciem după măsura geniului lor, după valoarea personalității lor artistice. Mecanismul și evoluționismul materialist s-au folosit de știință ca de „cel mai puternic instrument de inducere în eroare” (Al. Mironescu, op. cit. p. 205), fapt pe care știința de astăzi nu ezită să-l dezvăluie cu toată sinceritatea. Astfel cercetate rând pe rând principiile și problemele fundamentale ale religiei și științei, ne convingem că între ele, atunci când la mijloc e bunăcredința, obiectivitatea și onestitatea științifică, nu pot exista conflicte. Dacă în trecut au existat conflicte între știință și religie, acum ele sunt, înlăturate și în locul lor, din ambele părți, se întind numai punți de trecere și de înțelegere.

7. Un fapt deosebit de concludent, din care se poate cerceta raportul dintre știință și religie ni-l oferă criza prin care trece știința și critica la care e supusă de înșiși reprezentanții ei. În științele actuale s-au ivit o seamă de confuzii și antinomii (propoziții contradictorii). S-a studiat materia și s-a ajuns la quante, energii invizibile și imprevizibile. S-a plecat de la cifre exacte și s-a ajuns la incertitudine și relativitate. S-a folosit în știință metoda deterministă, principiul cauzalității și s-a ajuns la indeterminism. S-a cercetat atomul și s-a ajuns la electroni și nu se poate afla dacă existența lor e de natură corpusculară sau ondulatorie. S-a privit natura prin ochii nenumărați ai aparatelor științifice și s-a ajuns la nenumărate erori și iluzii. S-au descoperit legile infinite de precise și de perfecte ale naturii - „statornicia în sânul varietății” (Ed. Le Roy) - și le cunoaștem rău, deoarece cunoștințele noastre sunt fragmentare, ipotetice, atacabile. Sunt legi constatate, dar neexplicate. Evoluția universului s-a studiat numai dintr-un punct de contact izolat, care e prezentul, și din cauza aceasta savanții construiesc o lume fictivă, iluzorie, teoretică. Știința lor ni se înfățișează ca un drum fără capăt, ca o problemă fără soluții, ca un joc arbitrar al minții, ca o artă de a construi simboluri.. (A. Dumitriu, op. cit. 222-228 și 238). Singura unitate și comunitate între savanți este neliniștea față de soluțiile aflate. În nevoia de a simplifica și a explica natura, savanții pleacă arbitrar și artificial de la fapte izolate, de la atom la electron. Pe calea aceasta, știința în loc să urmărească complexul pentru a afla simplul, urmărește simplul pentru a ajunge la complex. Căutând mintea să desfacă natura în părți cât mai simple, ajunge la complicarea, la diformarea și chiar moartea ei. Ce este disocierea și explozia atomului de uraniu decât protestul naturii împotriva descompunerii lui și în același timp semnalul că în direcția aceasta cercetările și explicațiile sunt închise, au ajuns la punctul terminus. Lumea a fost privită printr-un ocean întors (FI. Nicolau, op. cit.) și de aceea ne apare deformată, paradoxală, descompusă. Atomismul nu ne poate oferi o explicație și o reprezentare sensibilă exactă a lumii fizice și cu atât mai puțin a lumii spirituale. Știința, prin studiul atomului și electronului, ancorează în necunoscut, în transcendent. În starea aceasta, situația științei, recte a pozitivismului și materialismului e paradoxală, iluzorie deoarece studiul atomilor a depășit limitele experienței și totuși se încearcă să se măsoare. Fizica a ajuns la realismul transcendent și prin aceasta la criza realității, la situația de a nu mai putea determina elementele ultime ale materiei. Nu se poate stabili poziția și viteza electronului; nu știm dacă e undă sau corpuscul. Suntem în cumpăna antinomiei. După Sir Arthur Eddington situația bărbatului de știință este asemănătoare cu a omului încărcat de pachete, căruia ori de câte ori

vrea să ridice un pachet de jos, îi cade altul din brațe (FI. Nicolau op. cit. p. 139). Adevărul este că nici unda și nici corpusculul nu explică realitatea. Nici atomii, nici elementele chimice nu au un sens decât în structura fenomenelor și organismelor din care fac parte. Oricare ar fi rolul lor, în „matca originală”, acțiunea lor nu aduce nici o schimbare. Toate elementele, ca și organele corpului, execută o comandă nevăzută, gândită. În cele din urmă electronul e o ipoteză și ipoteza nu ne poate spune nimic despre realitate. Învățații dărmă și reconstruiesc, ostenindu-se să perfecționeze ipotezele și teoriile, rând pe rând le înlocuiesc și le distrug, ceea ce înseamnă că știința întemeiată pe ipoteze și teorii nu are teren stabil. Unii spun că ea reprezintă, ca și istoria, numai „catastrofe, terenuri prăbușite” (A. Dumitriu op. cit. p. 227-229). De la Thales din Milet și până la Heisenberg din Leipzig numai „eroare și naivitate”. Prof. P. Sergescu spune că „etapele științei sunt aproximații succesive către adevărul ultim”. Sir Arthur Eddington, referindu-se la vechile concepții și teorii despre lume și viață, și la nevoia denunțării și revizuirii lor, scrie: „Trebuie să arătăm fără cruțare cum s-au înșelat savanții ultimei generații, prin false presupuneri și în ce direcție concepțiile lor despre univers s-au arătat inadecvate”³³ (Nouveâu Sentie de la Science, p. 425). Putem constata ușor și putem spune fără ocol, că cele mai multe presupuneri false ale savanților s-au arătat în concepțiile, teoriile și ipotezele prin care au căutat să infirme, în numele materialismului adevărurile de bază ale religiei creștine. Astăzi nu mai poate fi vorba de o concepție materialistă a lumii, nici de o explicație simplistă prin elemente și atomi. Pozitivismul e în contradicție cu principiile fundamentale și concluziile actuale ale științei contemporane care nu sunt empiriste³⁴. De aceea se impune o distincție clară între știință și atomism, ca și între adevăr și eroare. Contradicțiile, antinomiile, confuziile și toate dificultățile din fizica actuală aparțin atomismului, derivă din „prejudecata atomistă”. Prof. FI. Nicolau, ne atrage atenția că pe lângă criteriul materialist și sistemul pozitivist mai există și alte criterii și sisteme, așa numite preferențiale: sistemul filosofic, social, religios ș.a.

De pildă, pentru simțul comun, crinul există, cu frumusețea și mirosul lui. Pentru fizicieni există numai atomii de crin, nu crinul (FI. Nicolau p. 38). Când spunem că Dumnezeu există, avem alt sistem preferențial, cel religios, cel puțin așa de sigur ca oricare alt sistem. În orice caz, știința nu poate substitui sistemul fizical tuturor celorlalte sisteme. Cu înlăturarea concepției materialiste-atomiste a lumii, se înlătură criza, dificultățile din sânul științei și dintre știință și religie. Ajunși aici, după veacuri de eforturi, cercetări, experiențe, conflicte și învățăminte, oamenii pot face știință cât vor, și în același timp să nu negligeze nici religia. „Sir Arthur Eddington poate foarte bine lucra în laborator toată săptămâna, pentru ca să se ducă Duminica la Biserică, cu conștiința liberă și împăcată (TI. Nicolau op. cit. p. 153). Putem fi savanți și creștini în același timp. E chiar necesar, imperios necesar să ajungem la stadiul fericit de muncă științifică și viață religioasă, din atâtea și atâtea considerații etice și sociale, și cu deosebire din constatarea că în starea actuală a științei - stare confuză, tragică, paradoxală, imperfectă și de aici probabilități și incertitudini și chiar erori, principiile și problemele religiei încă nu pot fi judecate în fața tribunalului științei.

³³ Erori reprezintă oricare știință care trage concluzii generale din cazuri similare.

³⁴ Cu dreptate se spune că în fiecare pozitivist se ascunde ceva din „furia rătăcitoare și instinctul războinic a lui Don Quijote” (FI. Nicolau, op. cit. p. 31).

8. Atmosfera vremii e încărcată de probleme. „Știința oferă omului putere și confort, dar nu-i poate dezlega enigma existenței, nu-i poate descoperi sensul lumii și al vieții, nu-i poate satisface nevoile sufletului, nu-i poate oferi nici un ajutor în fața răului moral și metafizic, nu-l poate face mai fericit. Metafizica îl neliniștește și-i desfundă gândirea. Ipotezele - punțile prin care legăm de noi ceea ce se întâmplă fără de noi - se învechesc și se înlocuiesc unele pe altele, problemele esențiale ale lumii și vieții scapă de sub observațiile și experiențele învățaților. În cele din urmă, știința se reduce la o seamă de cunoștințe aproximative, ipotetice, limitate. Criza e prezentă chiar și în lumea științelor exacte. Se topesc formele lumii vechi: relativismul lui Einstein înlătură marile certitudini ale științei, indeterminismul lui Heisenberg pune în lumină limitele cunoașterii. Se naște o lume nouă și o viziune nouă despre lume, în care bunurile spirituale religioase, îndelung și temeinic verificate, își pretind dreptul la viață. Obstacolele ridicate altădată între religie și știință, sunt rând pe rând înlăturate și se înșiră pe rând pledoariile pentru acordul dintre știință și religie. Știința veacului nostru se împacă bine cu ideea unui Dumnezeu creator și combate ideea materialistă și atee despre lume, căci nu ne putem imagina creația fără de Creator, cum nu ne putem închipui nici o operă fără de autor. Dacă e vorba de un conflict, acesta e între știința materialistă sau mai bine zis între concepția atomistă și religie, conflict care a existat și va exista. Știința adevărată se apropie tot mai mult de religie și colaborează cu ea. Sistemul de explicație mecanicistă și materialistă a lumii este învechit, și se înlocuiește cu o concepție spiritualistă, care la unii bărbați de știință este de-a dreptul creștină. Creaționismul creștin și evoluționismul netransformist și spiritualist se împacă pe zi ce trece. Nu se mai poate susține originea omului din maimuță, nici apariția materiei organice din materia anorganică, dar se constată treptat că darvinismul în fondul lui autentic nu este nici anticreaționist, nici ateu. Știința a vădit de ajuns că poziția firească a omului e cea verticală, nu patrupedă, datorită numai arhitecturii particulare, gândită și plănuită după idei și scopuri precise. Concepția heliocentrică și cosmocentrică e înlocuită treptat cu una biocentrică și antropocentrică, care susține că prototipurile, tiparele sau speciile ființelor au fost create de Dumnezeu, și odrăslesc și se dezvoltă după legile date de El, așa încât greșit s-a pus conflictul dintre știință și religie pe tema darvinismului. Altă modificare a concepției mecanice despre lume a adus legea entropiei, stabilită de fizicienii Carnot și Clausius, în virtutea căreia mișcarea scade treptat și căldura crește, până se va ajunge la „moartea calorică” a lumii. Atunci procesul mișcării se va sfârși iar lumea se va transforma sau va arde ca orice stea căzătoare, precum este scris (II Petru 3, 10). Ceea ce însemnează că universul de azi va avea un sfârșit, cum spune și religia. Și prin aceasta învățătura despre eternitatea și infinitatea materiei și a mișcării poate fi socotită căzută. La rezultate ce apropie știința de religie ne duc și ultimele cercetări asupra continuității materiei și asupra structurii atomului, care anulează în întregime știința materialistă. Cunoscutele granițe dintre materie și spirit sunt și astăzi deschise și confirmate. Atomul apare ca o lume nouă, complicată și plină de mistere, în care materia e dizolvată în substanța spiritului. Asistăm chiar la un fenomen foarte curios și caracteristic pentru stabilirea raportului dintre știință și religie: în vreme ce veacul al 19-lea declara prin unii din reprezentanții lui că materia este substratul ființelor și unica realitate existentă, veacul al 20-lea ne-a adus la dematerializarea materiei. Se susține că ultimele elemente care alcătuiesc atomii, deci materia (protonii, fotonii, electronii, neutronii, quantele, sau cum s-ar numi), nu au nimic material în ele. Adică după ce se afirma că numai materia există, acum se susține că

materia nu mai există.³⁵ După ce s-a susținut că universul este o creație a Spiritului Suprem care guvernează materia și se folosește de ea ca arhitectul de cărămidă. După ce pământul a fost înlăturat din centrul universului și omului i s-a luat coroana de rege al făpturilor, se încep și în privința aceasta revizuirii și retușări. Se constată că numai pământul e locuibil și că viața este un fenomen unic, o scânteie dumnezeiască, un dar al Spiritului Suprem. Deodată cu viața omul a primit sufletul și conștiința, cea mai înaltă manifestare a vieții, în fața căreia amuțesc toate explicațiile și toate teoriile. Astfel omul revine din nou stăpânul lumii și purtătorul unei misiuni speciale primită de la Creator. Filosofii științei merg mai departe și susțin că nici dacă știința va dezlega toate problemele lumii și ale vieții, nici în acest caz nu va avea motiv de conflict cu religia. Dimpotrivă, chiar dacă știința va dezlega ultima taină a universului, va lăsa o problemă nedelegată: problema Creatorului. Cu alte cuvinte, știința studiind natura ne duce până „în sanctuarul religiei”, în fața Creatorului.³⁶

Să presupunem în adevăr că consecvența cercetării a fost împinsă atât de departe, încât știința a ajuns a cunoaște toate legile care guvernează procesele lumii. Să mai presupunem că spiritul teoretic și-a serbat și acest ultim triumf al lui, încât a putut întruni într-un sistem închis toate relațiile și cauzele care compun fenomenalitatea lumii și că în ochii savantului unor îndepărtate timpuri viitoare, universul a ajuns a fi cunoscut până în ultima lui taină, ca o icoană perfect încheată, ca un ciclu închis de relații. În momentul acela va fi rămas totuși o întrebare căreia știința nu-i va fi răspuns încă, și anume: de ce universul are tocmai forma pe care o are; de ce ciclul închis pe care știința a reușit să-l obțină, are tocmai limitele pe care le are și nu altele și, în definitiv, de ce lumea este supusă tocmai acelor legi pe care știința le-a descoperit și nu altora? Iată niște întrebări cărora știința nu le va fi dat răspuns nici măcar la capătul ultim al întreprinderilor sale. Iată însă o întrebare căreia îi răspunde religia atunci când afirmă cu fervoare existența unui Dumnezeu exterior lumii și care a creat-o, așa cum e, printr-un act suveran de alegere din infinitul posibilităților și, prin urmare, cu afinitate, cu iubire pentru această unică formă a ei. „Ni se pare incontestabil deci că spiritul de consecvență și veracitate, trăit cu ultima adâncime, vine să mărturisească nu numai relativitatea spiritului științific ca un proces natural și nu numai insuficiența lui în fața ultimelor probleme ale speculației teoretice. Cele două atitudini se transformă chiar în fervoare, în simț pentru misterul care înconjoară domeniul asupra căruia ancheta științifică se întinde, în adorație pentru Ființa care stând în afară de lume, a creat-o cu iubire pentru ea. Observați că un astfel de chip de a soluționa conflictul dintre știință și religie, nu presupune nicidecum o renunțare la atitudinea științifică. În marele cadru de mister al lumii, atitudinea științifică poate să continue să dezvolte valorile care îi sunt proprii. Ceea ce însă trebuie combătut în lumina analizelor de până acum este aroganța științifică și dogmatismul ei limitat și miop, niște feluri de a fi pe care de altfel adevărații savanți nu le practică niciodată” (T. Vianu: *Filosofia Culturii*, 1944, ed.I.p. 92-93).

³⁵ Gaston Bachelard numește substanța chimică „umbra unei umbre” (*Le nouvel esprit scientifique*, ed. III Paris 1941 p. 82, la E. Vasilescu: *Noua știință și spiritualismul creștin*, Sibiu 1946, p. 18).

³⁶ T. Vianu scrie: „Consecvența și veracitatea teoretică duc spiritul științific până în sanctuarul religiei.

9. Din analizele de până aci am văzut că atât cauzele, istorice și psihologice ale conflictelor dintre știință și religie, cât și principiile și problemele fundamentale pe care le reprezintă știința și religia, nu mai justifică nici un conflict între știință și religie. Mai mult: am constatat că nu numai pricinile de conflict sunt înlăturate, dar există o serie de probleme care motivează și pretind între știință și religie cel mai deplin acord, cea mai îndreptățită armonie. Ne mai rămâne să facem o anchetă în lumea bărbaților de știință, ca - din mărturisirile lor - să ne convingem cât de fals și cât de greșit se vorbește despre un pretins dezacord între știință și religie. Ce ne vorbesc bărbații reprezentativi ai științelor, creatorii și protagoniștii lor, despre raportul dintre știință și religie? Atitudinea lor e o probă și anume proba cea mai sigură și elocventă a raportului de armonie dintre rezultatele științelor și principiilor esențiale ale religiei. Toți marii creatori ai științelor au crezut în Dumnezeu: Pascal, creatorul matematicii moderne, Newton al mecanicii, Lavoisier al chimiei, Pasteur al bacteriologiei, Linne al botanicii, Cuvier al geologiei, Cl. Bernard al fiziologiei și medicinei experimentale (numit de N. Paulescu cel mai mare spirit științific al sec. al 19-lea), Volta și Ampere al fizicii, Galilei, Copernic și Kepler ai astronomiei, Ranke și Mommsen ai istoriei, Humboldt și Ratzel ai geografiei și etnografiei, Descartes, Leibniz și Kant ai filosofiei; Laplace (admite pe Dumnezeu creator al elementelor prime), Darwin (era deist, nu era ateu), Rontgen și Curie descoperitorii radium-ului, Hertz și Edison descoperitorii undelor pe care se întemeiază telefonul, telegraful și radiofonia, - cei mai mari creatori și protagoniști ai științelor moderne: matematicieni, fizicieni, chimiști, medici, naturaliști și astronomi, toți au crezut în Dumnezeu (Texte din operele lor, a se citi din: Pr. T. Ghiricuță: Religia omului de știință, prof. I.G. Savin: Curs de apologetică, voi. I, Pr. Nedelea Georgescu: Argumentele pentru existența lui Dumnezeu și Existența și nemurirea sufletului, etc.).

Dar raportul dintre știință și religie se poate stabili oarecum și statistic. Cine reprezintă știința și cine poate vorbi în numele ei? Desigur, mai întâi creatorii ei. Profesorul naturalist Dr. E. Dennert tipărește ca răspuns la „Enigmele universului” a lui Haeckel o lucrare: *Die Religion der Naturforscher* (Religia fizicienilor), care de la 1897-1925 apare în nouă ediții, revăzute și adăugate de autor. În opera aceasta el face o anchetă printre creatorii și slujitorii științelor și ajunge la niște rezultate de o foarte mare valoare documentară și de convingere. După constatările lui în veacurile 15-17 se numără 82 bărbați de știință (dintre care 25 teologi), cu faimă recunoscută în lumea învățaților. Dintre aceștia 80 au fost credincioși și abia 2 nu au putut să fie aflați ce credințe religioase au nutrit. În veacul al 18-lea, din 56 bărbați de știință: 2 sunt declarați necredincioși (matematicianul Lagrange și astronomul Halley), unul, indiferent (naturalistul Buffon), 4 nu se poate afla ce credință au avut și restul de 49 de inși au fost credincioși. Și să nu uităm că ne aflăm în veacul deismului, al raționalismului necredincios și al revoluției franceze. În veacul al 19-lea, „veacul materialismului și al necredinței”, se numără 430 de bărbați de știință. Dintre aceștia, dacă lăsăm la o parte 113 a căror atitudine religioasă e necunoscută, 10 au fost indiferenți și agnostici, 297 credincioși și 10 ateu: Rari Vogt, T. Molescott, E.A. Forel, K. Gegenbauer, Huxley, Burmeister, Claus, H. Muller, Leuckart și E. Haeckel, toți naturaliști, biologi și zoologi. Între indiferenți mai sunt numărați: fizicianul E.D. Arago, antropologul Al. Humboldt, fiziologii și anumiști E. Dubois Reymond (cel cu enigmele universului), Virchow, J. Lubbock și Ch. Darwin, toți deisti și oameni neîncadrați în disciplina religioasă, dar nici unul ateu sau materialist. Tot în veacul al 19-lea mai face o anchetă A. Eymieu, în lucrarea: „La part des croyants dans les

progres de la science”. El numără 432 figuri reprezentative (cu două mai multe decât Dennert). Dintre aceștia 34 sunt cu credință religioasă necunoscută. Rămân 398, dintre care: 15 indiferenți și agnostici, 16 ateți și 367 credincioși. Dacă însă ne referim numai la inițiatorii de știință și restrângem numărul lor la 150, 13 sunt cu atitudine religioasă necunoscută și 9 indiferenți (Poincare, Darwin ș.a.). Din restul de 128: 5 sunt ateți (Berthelot întemeietorul științismului, chimist, Suess, Strassbourger, Magendie și Charcot, psihiatru) și 123 credincioși. Toate aceste cifre arată că raportul dintre știință și religie este de colaborare și de înțelegere, nu de excludere sau contradicție. Să ne însemnăm că anchetele amintite privesc pe bărbații științelor exacte, pe specialiștii în matematici, fizico-chimice și științele naturale. Dacă ar fi să trecem la științele istorice și la disciplinele filosofice și artistice, totdeauna mai aproape de religie, balanța desigur ar trage și mai mult în favorul credinței religioase. Astfel ajungem în pragul veacului al 20-lea, veac ciudat, plin de curiozități și contradicții. Practic și politic, e veacul materialismului teoretic împotriva materialismului și mecanicismului; materialismului economic și al mașinismului teoretic împotriva materialismului și mecanicismului; e veacul socialismului și al spiritualismului. Cu ei apare o lume nouă, un veac de sbucium și de lupte pentru descătușarea spiritului din lanțurile materiei, veacul eliberării lui Prometeu. Ca și în veacurile trecute și în veacul nostru, raportul dintre știință și religie este studiat, cel puțin parțial, nu numai prin concepție și doctrină, dar și mult mai simplu, prin cifre statistice. Un astfel de studiu a făcut literatul și academicianul francez Robert de Flers printre membru Academiei de Științe din Franța. Rezultatul anchetei a fost publicat în 1928, prin lucrarea „Le sentiment religieux et la science”. În cuprinsul ei se constată că din 88 de membri: 16 au rămas la apelul anchetatorului și dintre aceștia: 27 au mărturisit că nu este nici o opoziție între știință și credință, 14 inși au subliniat „caracterul modest al științei respectuoasă față de credință” și 47 au declarat și afirmat legătura strânsă dintre știință și religie. Nici unul nu s-a declarat ateu în numele științei.³⁷

Iată câteva din răspunsuri: „Nu există nici o ostilitate a științei contra religiei... Cineva poate avea simultan spirit religios și spirit științific” (Paul Appel). „Dacă au existat și există o mulțime de savanți dotați cu spirit religios? Da. Această constatare are insolența brutală a unui fapt” (D. Arsonval, o glorie a fizicii și științei franceze). „Geologia n-a ajuns în zilele noastre decât să modernizeze probele clasice ale existenței lui Dumnezeu” (Ch. Barrois). „Știința n-are religie, dar savantul poate avea una...” (E. de Bouvier). „Știința este un efort către creație, religia un efort către Creator” (Ed. Branly, mare fizician și descoperitor). „Că știința ar fi opusă sentimentului religios, voi fi crezut-o poate cândva în timpul tinereții mele și voi fi considerat atunci că Dumnezeu și nemurirea sufletului sunt concepțiuni bune pentru oamenii simpli, de care trebuie să se elibereze spiritele într-adevăr „libere”... Mai târziu am fost constrâns prin necesitatea cercetărilor personale să aprofundez chestiunile și să-mi schimb părerile. La început știința și religia mi se păreau lucruri care se exclud. Mai târziu, pe măsură ce-mi înmulțeam cunoștințele, această opoziție se ștergea și de mult timp această opoziție nu mai este pentru mine decât, o simplă amintire.”³⁸ „Între religie și știința naturii nu găsim nici o contradicție, ci dimpotrivă deplin acord în punctele hotărâtoare. Religia și știința

³⁷ I. Gh. Savin: curs de Apologetică, vol. I, p. 132-133.

³⁸ Ch. Moreau, chimist, iarași o glorie a științei franceze. Cf. I. Savin: Curs de Apologetică, vol. I, p 138-140

naturii nu se exclud, cum cred sau se tem unii în ziua de astăzi, ci se întregesc și se armonizează împreună” (M. Plank, marele fizician german și tot așa de bun practicant religios într-o conferință despre „Religia și știința naturii”). „Știința nu furnizează nici un argument raționalistilor ateï” (L. Bertrand, medic, om de știință, iarăși cu renume mondial). Astfel de nume și de citații se pot. continua și se pot completa cu nume și autorități consacrate din alte țări, de la alte academii și de pe alte continente. În istoria contemporană a României se pomenesc abia câteva nume de ateï: Ioan Nădejde, C. Stere, C. Mille, Dobrogeanu-Gherea și profesorii ucenici ai lui Haeckel: Dr. Leon Voinov și Paul Bujor de la Iași, combătuți de N. Paulescu și A.C. Cuza. Dintre ei Nădejde și Mille s-au întors la Biserică, Bujor și-a botezat copiii, iar Dr. Leon în cele din urmă se declară împotriva ateismului. În cunoscutele sale „Amintiri” (Iași 1922) scrie despre ateism și ateï următoarele rânduri: „Ateismul este agresiv și intolerant. Ateïștii deși pretind că luptă pentru libertatea cugetării, sunt cei mai mari dușmani ai liberei cugetări; ei atacă și înjură pe toți care nu gândesc ca ei” (p. 218). În aceeași carte, Dr. Leon ne informează că Darwin în conversația cu Buchner în privința ateismului, îi obiectionează - în prezența unui preot - de ce se numesc ateïști și sunt agresivi. Mai bine s-ar numi agnostici (p. 220-221). Astăzi numărul profesorilor Universitari ateï se va fi înmulțit, dar în orice caz e disparent față de numărul celor ce au rămas creștini. Din rândul acestora amintim pe eminienții bărbați de știință care au zidit, din temelie și au ridicat știința românească până la nivelul universal: chimistul Istrati, fiziologul N. Paulescu, profesorul A.C. Cuza, Ștefan Minovici, G. Marinescu, V. Babeș, G.G. Longinescu, Chr. Muscelanu, C. Mihăilescu, P. Sergescu, V. Papilian, Iulian Hațieganu, etc. Dintre aceștia să ascultăm pe N. Paulescu ce spune despre Dumnezeu și despre materialismul ateu: „Ideea de „Dumnezeu este o noțiune fundamentală, fără care știința cade în absurd. Materialismul ateu a pus stăpânire pe societatea modernă care l-a acceptat orbește pentru că el s-a dat ca expresia științei, ca rezultat sau sinteză a descoperirilor sale cele mai recente. El s-a servit de prestigiul științei, el care, ca sistem, este negația științei, pentru a se impune mulțimii semidoctilor, incapabili să sesizeze amăgeala. Prin aceștia materialismul s-a furișat în școli, unde în mod laș a exploatat și exploatează candoarea și naivitatea copiilor și tinerilor neexperimentați, care n-au nici cunoștințe suficiente, nici spiritul critic destul de dezvoltat, pentru a deosebi adevărul de falsitate. În felul acesta el a otrăvit, cu doctrina sa răufăcătoare, mai multe generații. Ca orice eroare, materialismul înseamnă ignoranță fie prin lipsa de cultură, fie prin lipsa de inteligență... La 17 ani, eram materialist, pentru că n-aveam decât un bagaj foarte restrâns de cunoștințe asupra materiei brute; pentru că rațiunea mea nu era încă dezvoltată și pentru că neavând spirit critic, credeam tot ce citeam; pentru că și eu căzusem în cursa acestei perfide afirmațiuni, că oamenii de știință sunt toți materialişti. Ei bine, dacă de atunci n-aș fi câștigat printr-un studiu persistent, cunoștințe noi asupra naturii brute și asupra ființelor vii - sau dacă, din nenorocire facultățile mele intelectuale ar fi rămas în același stadiu ca în vremea copilăriei - sau în fine, dacă n-aș fi constatat că adevărații savanți resping sistemul materialist, aș fi și astăzi încă o victimă a acestei doctrine. Adepții materialismului au repetat adesea că știința modernă a izgonit definitiv din domeniul său ideea de „Dumnezeu”; și au știut să manevreze așa de bine, că astăzi cuiva îi este rușine să pronunțe cuvântul „Dumnezeu” în fața altor persoane. Toate acestea s-au făcut în numele științei. Și totuși, marii savanți, creatorii și gloriile științei au admis, si au proclamat toți existența lui Dumnezeu” (Și-i înșiră). Tot de la N. Paulescu ne-au rămas cuvintele grele și clare ca o

axiomă: „Nu <<Cred în Dumnezeu>> trebuie să zică bărbatul de știință, ci <<Știu că Dumnezeu există>>”. Ștefan Minovici, creatorul Institutului medico-legal din București, lasă urmașilor și ucenicilor săi un testament creștin, în care le recomandă ca ideal de viață pe Iisus Hristos. Cităm din el: „Urmașilor și elevilor mei le recomand să aprecieze cuvintele Mântuitorului: „Eu sunt lumina lumii. Cel ce urmează Mie nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții”. Prin aceasta vă veți asigura timpul vieții și al activității voastre. Ridicați-vă în viața spirituală care înalță și a jertfei, care nobilează. Fără ideal nu e nici muncă constructivă, nici energie creatoare. Ca să nu greșiți, ascultați totdeauna glasul conștiinței: conștiința e sufletul și sufletul e divin.” Profesorul Chr. Muscelanu ne istorisește cum a devenit ateu în cursul superior al liceului, influențat de unul dintre profesorii de partea științifică. După terminarea Facultății de Științe din București, el pleacă la Berlin în vederea doctoratului și ajunge elevul marelui fizician M. Planck. Într-o sâmbătă se întâlnește cu dascălul în tramvai, care-l întreabă ce face duminecă dimineața. Studentul nostru i-a răspuns că face excursii în împrejurimile Berlinului. Savantul îl invită să vină cu el la Biserică. „Am fost și nu mi-a părut rău, dar am avut una din cele mai frumoase zile din viața mea. Mă uitam cu admirație, dar și umilit, la acest titan al științei, care parcă se transforma în alt om când se ruga cu o adâncă evlavie și cânta împreună cu toată lumea. Am plecat împreună cu el. Eram un alt om. În fața acestui mare profesor și om de știință, fostul meu profesor de liceu, cu știința lui, aproape nici nu conta. Totuși acela cu bruma lui de știință ne făcuse nouă un mare rău. Ne distrusese o latură a sufletului nostru. Latură care astăzi, după 25 de ani de preocupare neîntreruptă în specialitatea mea, fizica, văd că este de cea mai mare importanță, pentru a avea o îndrumare temeinică în viață. În știință ne zbuciumăm să pătrundem și să ne lămurim tainele naturii. Și când am prins să ne lămurim un mic fapt, și ridicăm numai puțin vâlul de pe unul din misterele lumii în mijlocul căreia trăim, constatăm în același moment că se deschide un alt domeniu, cu mult mai vast și mai de nepătruns. Dacă este adevărată spusa lui Buffon, tot pe atât este de adevărat, că cu cât știm mai mult vedem cât de puțin știm față de ceea ce ar trebui să știm. Vor trece ani mulți încă, descoperirile și invențiile se vor înmulți zi de zi și an de an, omul va căpăta impresia din ce în ce mai mult a atotputerniciei lui, știința îl va duce pe căi noi pentru descoperirea adevărului și pentru stăpânirea naturii, se va sui mereu pe scara nesfârșită a culturii, însă oricare va fi viitorul și gloria lui, pentru ca să fie cu adevărat și să se simtă bine, să nu-și piardă nici un moment credința, care pe deasupra tuturor, este cel mai mare bine, pe care poate să-l aibă în lume. Știința îl ridică, credința îl susține” („Fântâna Darurilor”, cit. de I. Mihălcescu - Em. Vasilescu în „Apărarea credinței”, p. 17-21). Dr. C. Mihăilescu, profesor universitar și membru al Academiei de Științe, în broșura „Credința și știința” (București 1937), care valorează cât o carte de Apologetică, spune de la început: Știința nu exclude și nu este adversara credinței. Principiile credinței se pot foarte bine încadra în raționamente științifice, iar omul de știință poate și trebuie să ajungă în mod mai sigur decât cel incult, la adevărurile eterne ale credinței”. Mai departe d-sa arată ce este știința, ce sunt ipotezele și cum ajungem la credința în suflet și în Dumnezeu, cu ajutorul științei. Cităm: „Religia, prin credință, susține că materia brută, ca și ființele viețuitoare sunt create, adică sunt efecte ale unei cauze independente (Dumnezeu), iar nu că sunt propria lor cauză, cum susțin materialistii. Să examinăm, deci în mod științific ființele viețuitoare și corpurile brute. Din studiul lor se constată că toate organele și aparatele ființelor viețuitoare, de la animalul cel mai simplu și până la om, se alcătuiesc după un plan bine stabilit și sunt

bazate pe legi minunate, care se îndeplinesc în modul cel mai armonios. Nimic nu este mai frumos, mai înălțător și mai plin de învățăminte, decât studiul acestei organizații la plante și la animale și mai ales la om, care reprezintă organismul cel mai perfecționat. O frunză, o floare, un vierme, o broască, un iepure, un câine, plante și animale pe care studenții încep să le disece și să învețe să cunoască mecanismul vieții, sunt adevărate minuni în care nu știi ce să admiri mai mult: frumusețea și finețea formelor și a structurii organelor, sau îndeplinirea regulată și matematică a funcțiunilor lor! Ani, zeci de ani, vieți întregi de oameni și de generații s-au scurs până să se poată pătrunde și cunoaște mecanismul acestor funcțiuni. Cărți, biblioteci întregi s-au scris și se mai scrie din explorarea organismului viețuitoarelor! În fiecare an, în digestie și nutriție se descoperă noi fenomene, noi schimburi și combinații chimice: în circulație și respirație noi legi minunate, în funcțiunile nervoase noi orizonturi, noi relațiuni care ne dovedesc din ce în ce mai mult cât de minunată este această organizație, ce legătură strânsă și câtă armonie există între toate aceste funcțiuni, fără de care noi nu suntem decât niște spectatori neputincioși, deoarece noi nu putem crea nimic; nu o insectă sau o globulă de sânge, dar nici măcar un grăunte de praf. Studiind modul cum iau naștere și se dezvoltă ființele viețuitoare, rămânem înmărmuriți, chiar de la început, în fața frumuseții fenomenelor de creațiune. Ce lucru mai impresionant și mai măreț, ce minune mai mare, decât, să asști la microscop și să vezi din prima zi, cum se formează, cum se dezvoltă și cum crește o ființă viețuitoare, un pui viu dintr-un ou! Dintr-o singură celulă, în urma unor fenomene de o frumusețe rară, care, ele singure constituie o știință întreagă, embriologia, la un moment dat se formează două celule; fiecare din acestea se divide în alte două și așa mai departe, până se formează mii și miliarde de celule, care se aranjează toate, cu o regularitate și o precizie admirabilă, după un plan care e același pentru fiecare specie de animale, de când ele există..., cum toate organele noastre se adaptează perfect unor funcțiuni de care noi nici nu ne dăm bine seama, căci este foarte adevărat, că nici mama și nici embrionul care este într-însa nu au cunoștință de actele acestei organizații mărețe. Dar, ceea ce întrece toată admirația noastră, ceea ce mintea noastră nu poate cuprinde și ceea ce nici biologia modernă, cu toate cercetările ei minuțioase n-a putut explica, este că tot acest plan grandios de organizație se găsește la un moment dat în celula fecundată, microscopică, invizibilă, care conține în ea individul întreg, cu toate funcțiunile și aptitudinile lui de mai târziu!

Celula de om nu se deosebește ca formă și compoziție chimică de celula de câine, și cu toate acestea dintr-una iese un om și dintr-alta un câine! Se pune întrebarea: Cine conduce dezvoltarea și evoluția acestor organisme în mod atât de minunat, de vreme ce nici mama și nici copilul nu-și dau seama de ceea ce se petrece într-înșii? Care este agentul care conduce aceste lucrări în chip atât de sigur și de armonios? Ei bine, acest agent, care execută și conduce organizația atât de minunată și evoluția fiecărei ființe viețuitoare, care face ca dintr-un ou să iasă un pui viu și dintr-o celulă microscopică un om inteligent, care prezidează, coordonează și duce la execuția tuturor actelor vitale, reprezentând ceea ce numim într-un tot „viață”, acest ceva, care la un moment dat de multe ori în mod subit și în plină sănătate, dispare din corp și corpul fără el rămâne o simplă materie brută, care se descompune în substanțe minerale, acest ceva, acest agent, care în știință încă nu a luat un nume special, omenirea întreagă l-a recunoscut întotdeauna prin intuiție și l-a numit suflet” (p. 1116). În continuare autorul, după ce se minunează de tainele universului mic care este atomul și de legile după care se mișcă astrele nenumărate ale universului mare, se întreabă: „Cine a făcut

aceste opere mărește în fața cărora cei mai mari savanți, geniile strălucitoare ale omenirii, rămân într-o profundă admirație? Dar sufletele ființelor viețuitoare, pe ele cine le-a creat? Veți zice: copilul moștenește viața și sufletul constructor de la părinții săi; agentul vital, care se găsește în ou și conduce la dezvoltarea puiului, este pus acolo și provine de la un animal viu, de la găină ș.a.m.d., orice celulă vie provine dintr-o altă celulă vie. Dar este vorba: primele celule vii, primii agenți cauzali ai vieții sau primele suflete, pe ele, cine le-a creat? Ei bine, domnilor, principiul cauzalității și raționamentul științific, care a condus pe savanți la atâtea frumoase descoperiri, care i-a făcut să admită existența eterului imponderabil și să-i studieze proprietățile fără ca el să fi căzut vreodată sub simțurile omului, care a descoperit și descoperă mereu atâtea radiațiuni invizibile despre care noi până acum nu avem nici o cunoștință, același raționament ne face să admitem în mod științific existența unei cauze primare, creatoare a universului fizic și biologic și a legilor care îl guvernează în mod atât de măreț și armonios. Pe acest creator savanții pot să-l numească: Infinit sau cauză primară, cum vor voi. Omenirea întreagă, moșii, strămoșii noștri și noi înșine îl numim „Dumnezeu” (p. 1920). După ce reproduce axioma cunoscută că: „Multă știință te apropie de Dumnezeu; puțină știință te depărtează de El, D-l Dr. C. Mihăilescu încheie: „Ca încheiere a acestui studiu găsesc foarte nimerite cuvintele Mântuitorului adresate Apostolului Toma, care n-a vrut să creadă că El a înviat, până ce n-a văzut și n-a pus mâna în semnul cuielor: „Tu ai crezut Toma, fiindcă ai văzut; fericiți însă cei ce n-au văzut și au crezut”. Tot astfel, dacă muritorul de rând, care nu poate cu creierul lui să adâncească adevărurile eterne și legile mărețe ale creațiunii, ascultă de cuvântul Evangheliei și zice smerit: Cred în Dumnezeu... Omul de știință, adevăratul om de știință, nepătimăș și neinfluențat de rău, având puțința să pătrundă în misterele vieții și ale lucrurilor, nu trebuie să se mulțumească numai a spune: Cred în Dumnezeu, ci el trebuie să strige cu tărie și cu siguranță: Știu și sunt convins că Dumnezeu există!” (p. 34-35).

Prof. P. Sergescu subliniază adeseori că între știință și religie nu poate să existe contraziceri și conflicte. Știința, după domnia sa, are domeniul relativului, al adevărului spre perfecționare. Religia are domeniul absolutului, al revelației, al dogmelor. Pe cei mai mari învățați îi cunoaștem ca adevărați creștini. Știința și religia sunt două domenii separate care se completează unul pe altul și se dezvoltă armonic (Știință și suflet, Știință și religie etc.). Prof. V. Papilian spune, fără înconjur, că noțiunile: spirit, creație și finalitate, sunt odioase pentru anumiți bărbați de știință. Pentru ei „materialismul dă substanță; mecanismul explicația și pozitivismul tehnica”. Totul, după ei, se reglementează după legi fizice. Teoriile lor, însă, sunt strălucitoare în aparență și goale în fond. Materia e inerție, geometrie, necesitate; viața e mișcare, creație și libertate; spiritul e forță, energie inteligentă și gândire creatoare. Iată o constatare care încurcă pe materialişti. În concluzie: „Legile veritabile, care domină lumea fizică, sunt legi transcendente”. Lumea spirituală înfrânge determinismul³⁹ (Știință și

³⁹ „După V. Papilian știința nu neagă realitățile transcendente. Ajunsă la limitele investigațiilor ei, trebuie să lase loc credinței. În calitate de biolog, el a studiat, ca nimeni altul în România, creierul și la sfârșit a trebuit: să recunoască faptul că „spiritul nu poate fi produs de creier. Este o legătură între ele, creierul e un instrument al spiritului, dar ele sunt de natură cu totul diferită, cum a spus Descartes. Cum se face legătura dintre suflet și creier, aceasta este o taină, pe care n-a putut-o dezlega nici știința, nici filosofia. Biserica are

spiritualism, Gândirea, 1935). După prof. Octav Onicescu, ciclul culturii, care a început cu naturalistii Darwin și Lamarck, și a sfârșit cu Biichner și Vogel s-a închis. Azi știința e mult mai evoluată, mai pretențioasă și mai moderată, de cum a fost știința epocii pozitivistice. Nu mai prescrie realității să fie numai fizică, chimică sau biologică. E ca un fotograf care aleargă să prindă din toate laturile înfățișările personajului care-l interesează (Gândirea, 1931, p. 179-180). Încheiem aceste mărturii și mărturisiri ale bărbaților noștri de știință, asupra raportului dintre știință și religie, cu un pasaj din cuvântarea pe care prof. Dr. Iuliu Hațieganu, fost rectorul Universității din Cluj, a rostit-o la deschiderea cursurilor Universității în toamna anului 1941: „Religia noastră în toate timpurile a fost forța cea mai puternică de regenerare națională. Universitatea nu poate trăi fără această religie. Românism și creștinism sunt două idei ce nu pot trăi decât în simbioză, fortificându-se reciproc. Dar și știința, cu care noi universitarii ne mândrim, trebuie să fie dublată de conștiință. Religia nu este, cum cred unii, ceva pentru popor, ci este primul element prin care se ridică elitele la rang de conducere. Adevărul științific și doctrina creștină sunt două flăcări necesare pentru luminarea vieții noastre universitare și naționale. Să ne apropiem deci tot cu mai multă iubire de Biserică, purtând cu abnegație crucea lui Hristos, căci această cruce ne duce spre înălțimi - drept că prin sacrificiu - dar numai prin sacrificiu se renaște omul, se renaște națiunea”.

10. Din expunerea de până aici, am putut constata, ceea ce ne interesează, că: între știință și religie în mod normal nu există decât un raport de armonie. Nu este dușmănie între ele. Pentru armonie sunt și problemele și oamenii. O religie culturală, cum e creștinismul, creatorul culturii europene, nici nu ar putea să fie împotriva științei. Nici știința nu e împotriva religiei. Ea ne duce „până în pragul misterului” și încolo ne lasă să ne descurcăm singuri.⁴⁰

Eșecul științismului, iluziile raționalismului autonom, pătrunderea incertitudinilor și a iraționalului în știință, au schimbat în bine raporturile dintre știință și religie. Dar mai putem face o constatare tot atât de justă, și anume: că știința în mâna unor bărbați preinși de știință, este în contradicție cu religia și astfel devine instrument de inducere în eroare, dar în mâna adevăraților bărbați de știință, afirmă adevărul și susține pacea. Ceea ce înseamnă că știința este o putere ca și electricitatea sau praful de pușcă, este o forță ca și banul, în sine însă este tot atât de puțin morală sau imorală, nobilă sau nenobilă, precum sunt electricitatea, praful de pușcă sau banul. Cine-i imoral le dă o întrebuintare imorală (Bettex - Negoită: Creștinismul și studiul naturii, p. 228). Știința - cunoașterea rațională a naturii - de fapt este materialistă; așa și trebuie să fie. Ea are ca obiect materia și prin materie ne procură instrumentele moralității. Știința poate servi religia și morala, dar nu le poate înlocui. Știința e neputincioasă în fața

dreptate când afirmă existența sigură a realităților de dincolo, a căror prezență fiind în același timp o taină, accesul spre ele îl ușurează numai credința” (Din cuvântarea rostită la 16 Februarie 1942 în holul Universității din Cluj, la Sibiu; Vezi; Telegraful Român Nr. 8, 1942).

⁴⁰ „Rostul Științei rămâne acela al unei călăuze condiționate care te oprește în fața misterului spunându-ți senin: De aici descurcă-te-singur! Știința nu este relevantă, ci explicatoare; rostul ei este de a te duce până în pragul misterului. Odată aici ea te părăsește, nu după ce nu a încercat, cu aceleași mijloace, cu aceeași metodă, cu aceeași mentalitate, să reducă însuși misterul”. (Petre P. Ionescu).

răului moral și metafizic. Ceea ce trebuie să respecte ea sunt marginile ei. Și ea are enigme, precum Biserica are cele șapte taine și celelalte dogme creștine. Câteva i-au fost stabilite de Dubois Reymond: 1. ființa materiei și a forței, 2. originea mișcării, 3. apariția vieții în univers, 4. teleologia cosmică, adică organizarea naturii intenționat corespunzătoare scopului, 5. conștiința, 6. cugetarea rațională și originea graiului și a sentimentelor, 7. libertatea voinței. Al. Carrel dezvăluie și mai multe noțiuni ale științei și enigme ale materiei, toate ascunse în elementele cu care știința operează zilnic, precum zidarul lucrează zilnic cu pietrele, cărămizile și tencuiala, fără să ne poată răspunde ce sunt acestea în esența lor. Nu știm ce e materia, ce-i energia, ce-i electricitatea, ce-i electronul. Ne-am încurcat într-o mulțime de antinomii și incertitudini, care au pătruns chiar și în știința cea mai clară și mai sigură de rezultatele ei, care e matematica. Electronul e un corpuscul sau un fenomen ondulatoriu? Radiația este corpusculară sau ondulatorie? Eterul există sau nu există? Viteza luminii e constantă sau variabilă? Cine știe? Aceste întrebări și altele, la care învățații răspund și da și nu, adică unii da alții nu, arată că științele aduc o mulțime de surprize deasupra cărora planează incertitudinea, iraționalul, relativismul „ignoranța specialiștilor” și „probabilismul științific”. La misterele clasice se adaugă artele, mărinind astfel și mai mult câmpul necunoscutului, în raport invers cu secretele pe care științele reușesc totuși să le mai fure naturii.⁴¹ Adunând un material imens de cunoștințe, știința modernă - fără de religie - „e ca o regină bogată, dar oarbă” (P. Rezuș), ca o zeiță - marea zeiță - de la care se așteaptă în zadar - mântuirea.⁴² Atunci în numele cărui adevăr științific se mai caută a se răpi omului suportul religios-moral? Numai pentru că unii bărbați cu oarecare știință s-au îmbătat de succesele descoperirilor lor?... Dar descoperirea legilor naturii, chiar dacă este un lucru mare, nu e tot una cu stabilirea lor și mai ales cu creația și creșterea organismelor vii, în direcția în care știința nu a realizat nimic, nici un fir de sămânță, nici un fir de iarbă verde și nici măcar un fir de praf (ex nihilo), și cu atât mai puțin pilule pentru sentimentul și forța iubirii (cum se laudă că ar fi în stare să facă unii laboranți care nu mai cunosc decât fizica și chimia). Știința nu creează ci cercetează, analizează, sistematizează, aplică. De pildă, chimia produce pe cale artificială peste o sută mii substanțe organice, dar nu poate să producă nici o celulă vie. Știința imită natura.

Locomotiva care duce vagoanele imită omul care-și duce poverile în spate; vaporul imită înotul peștilor, avionul zborul păsărilor și chimia combinațiile elementelor. Așa stând lucrurile în realitate, este în interesul științei și al religiei, ca reprezentanții lor să se ferească

⁴¹ Mai întâlnim în știință și o mulțime de erori și de afirmațiuni pentru care nimeni nu se gândește să-i conteste valoarea. Aristotel, călăuza științei aproape 2000 ani, admitea sfericitatea pământului, dar îi nega mișcarea. Descartes explica dilatarea inimii cu ajutorul căldurii și căldura cu ajutorul inimii, Bacon socotea telescopul ca ceva suspect; A. Comte era împotriva telescopului și își închipuia că materia corpurilor cerești ne este în veci necunoscută; Humboldt, intemeietorul climatologiei, își închipuia că adâncurile oceanelor nu vor putea fi descoperite niciodată.

⁴² Louis de Launay, membru al Academiei de Științe din Paris, numește știința „cea mai delicioasă dintre metrese, pe care o iubești pentru capriciile ei”, iar religia „soția legitimă căreia îi dai inima întreaga, odată pentru totdeauna” (Creștinismul, trad. N. Alexandru, București 1939, p. 119-120).

de exagerări și de afirmațiuni gratuite pentru a nu spori prin acestea haosul creat în lume de oameni.⁴³ Cât zgomot nu s-a făcut cu teoriile transformiste și câte lovituri nu a suferit - pe nedrept - religia din partea aderenților lor fanatici, ca astăzi să fie declarate pur și simplu „abuzuri și exagerări, erezii”, poeme intelectuale și romane de aventuri (Ilene Berthold), creațiuni ipotetice și teorii perimate, peste care, în urma lucrărilor unor învățați ca: L. Vialleton, Cuenot, R. Collin, Ch. Deperet, Kunstler, Grasset, Ives De Lage, N. Paulescu ș.a. - „va rămâne o lespede grea de mormânt” (N. Roșu: Destinul ideilor, p. 10-98). Câte persecuții antireligioase, câte vărsări de sânge și dărâmări de biserici nu s-au făcut în numele unor păreri personale îmbrăcate în haina regală a științei!... Greșeala condamnării lui G. Galilei și G. Bruno a fost răscumpărată cu o intoleranță neasemănat mai îndelungată și mai sângeroasă din partea pseudo-științei, mai ales atunci când a devenit armă de guvernământ... Dar nu este locul să dezbatem aici și acum acest proces. Noi am privit aportul dintre religie și știință numai de pe culmi, de pe piscurile lor înșorite, - de pe înălțimi până la care nu se pot ridica negurile patimilor omenești. De aceea, din tot ce am spus până aici, concludem:

Dacă studiul atomului nu ne duce la concluzii materialiste, dacă pretențiile dictatoriale ale „erudiților” au căzut, dacă majoritatea absolută a oamenilor de știință proclamă armonia dintre știință și religie, dacă unii dintre ei fac chiar o severă critică științismului, dacă știința nu împiedică pe nimeni să fie om de știință, trebuie să constatăm cu bucurie că între știința dezinteresată și religia creștină este un raport de pace și de înțelegere. Și el există atâta vreme cât știința își recunoaște limitele neștiinței. Religia nici nu pretinde de la savanți, decât ceea ce pretinde de la orice credincios: judecată rațională, credință dreaptă, virtute și smerenie în fața necunoscutului, în fața marilor probleme care stau și astăzi deasupra noastră, ca sabia lui Damocles. (Dr. Gh. Marinescu: „Determinare și cauzalitate în domeniul Biologiei”, comunicare la Academia Română în noiembrie 1937). Trebuie să ne mai dăm seama că, ce este ființa chimistului în laborator -- și iară de el nimic nu se face din tot ce se face acolo - aceeași și mai mult este ființa lui Dumnezeu în laboratorul lumii. Cum laboratorul nu se creează singur și nu produce nimic singur, tot așa nici hormonii, nici neuronii, nici localizările Cerebrale, nici celulele, nici atomii, nici embrionii, nu explică și nu produc nimic fără planurile misterioase pe care le împlinesc sub imperiul unei forțe nevăzute, fără Dumnezeu.⁴⁴

Veacul materialismului a trecut. Dacă astăzi mai există conflicte pe ici pe colo între unii bărbați de știință și religie, ele sunt o urmare a domniei materialismului veacurilor și

⁴³ Un model de exagerări și afirmațiuni gratuite ne oferă profesorul Marcel Prenant de la Sorbona, care în două conferințe pe care le-a ținut la București (în februarie 1948), între altele, nega că Pasteur a fost un spirit religios și afirmă despre sine că mai mult a învățat de la studenți și muncitori decât de la el: „Pot afirma și vă rog să mă credeți, că nu fac demagogie, ca am învățat mai multe eu de la ei, decât ei de la mine. M-au învățat mai multe pe mine profesor la Sorbona, decât profesorii mei din Universitate” („Timpul” din 20 și 21 Februarie 1948). Dacă astfel poate vorbi un profesor de la Sorbona, atunci trebuie să disperăm, văzând cât a scăzut prestigiul și obiectivitatea științei...

⁴⁴ „Viața - spunea Dr. N. Paulescu - este efectul a două cauze imateriale: una, cauza secundară, sau Sufletul, unică pentru fiecare ființă vie; cealaltă, cauza primă sau Dumnezeu, unică pentru totalitatea ființelor vii”...

deceniilor trecute. Ele întârzie ca umbrele nopții prin adâncurile văilor după răsăritul soarelui. Veacul nostru, de revoluții totalitare și de războaie mondiale este „veacul eliberării de sub dogmele materialismului ateu” și al întoarcerii spre zărilor spiritualismului creștin. Nici știința - și precum vom vedea nici filosofia - nu mai ridică impedimente împotriva religiei creștine. Necredincioșii care mai există printre noi, sunt după expresia lui Aristotel, „filosofii nopții”, întârziați, care fără să primească noile lumini ale științei, trăiesc din ură și din moștenirile materialismului decedat (I. G. Savin: Creștinismul și gândirea contemporană, p. 48). În „Comedia Cavalerilor” lui Aristofan, se cuprinde acest dialog: - „Crezi tu, Nicea, în zei?! - „Cred”. - „Și ce dovadă ai?” - „Dovada e că îi urăsc!...” Cam așa cred materialiștii în Dumnezeu: prin ură și violență. Noi însă credem în Dumnezeu, și în suflet și în nemurire. Dar știința și religia și credința noastră este iubirea.

Religia și filosofia

1. Începuturile filosofiei. 2. Filosofia și religia în epoca antică. 3. Filosofia creștină. 4. Religia și filosofia în epoca medievală, Scolastica. 5. Religia și filosofia în epoca modernă. 6. Filosofia religioasă rusă. 7. Religia și filosofia în gândirea românească. 8. Religia și filosofia se întregesc, nu se înlocuiesc. 9. Încheiere.

1. De când raționează, oamenii caută - unii mai mult, alții mai puțin - să pătrundă, să lămurască și să înțeleagă misterul lumii în care trăiesc. Și nu numai lumea, ci și lucrurile din ea, ființele, viața și pe ei înșiși. De unde, din ce cauze și cum vin toate, ce rosturi au de îndeplinit, ce sens are zbuciumul luptei pentru existență, spre ce scopuri și limanuri aleargă toate fără odihnă? La aceste întrebări s-au dat, și se mai dau nenumărate răspunsuri. Cele mai serioase și mai adânci răspunsuri sunt cuprinse în marile sisteme de religie și de filosofii, cu deosebire că adevărurile religioase sunt descoperite, revelate de Dumnezeu aleșilor Săi, prin științe, din firea lucrurilor și a ființelor, de către înțelepți. Bineînțeles că, la început, filosofia - după unii: studiul și iubirea înțelepciunii, după alții: știința științelor și a neștiinței, după C. Noica „regăsirea vieții spiritului” - ca și arta și știința, era nediferențiată de religie. Filosofia, ca și arta și știința se făcea în sânul religiei, de către slujitorii și iubitorii altarelor sacre. Cultura acestora în vechime era atât de evoluată, încât în anumite privințe n-a putut fi întrecută nici astăzi. O mulțime de calcule matematice, formule chimice, rețete medicale, reguli arhitectonice, cercetări astronomice și experiențe mistice, pe lângă așa numitele minuni ale lumii antice, ne uimesc și ne privesc ca niște sfîncși, fără să le putem descoperi secretul. De pildă: secretul îmbălsămarilor (mumiile), tencuiala care leagă cărămizile, focul grecesc, calculele care stau la temelia sfînxului și piramidelor, sculpturile de pe statuile zeului Memnon, peste care la răsăritul soarelui, susurul picăturilor de rouă, intonau imnul soarelui, formula „ex Oriente lux”, ca și călătoriile marilor artiști, ca și călătoriile marilor înțelepți ai Greciei antice, ani de zile, prin țările Răsăritului, -- pe unde au luat contact cu izvoarele unor culturi strălucite, astăzi aproape în întregime dispărute, - nu sunt lipsite de tâlc. Dimpotrivă: ele ne indică direcția în care trebuie să căutăm începuturile culturii omenești, cu toate ramurile ei, religioase, artistice, științifice, filosofice.

Cu toate acestea, patria originală a filosofiei e considerată Grecia antică, poate din motivul că aici apare pentru prima oară filosofia independentă de religie. Din pricina aceasta, filosofia e socotită ca o creație specifică a geniului grec. De la Greci, preocupările filosofice au trecut la Romani și apoi la popoarele europene, ca o moștenire, care - precum au curs veacurile - s-a tot îmbogățit cu idei, probleme și sisteme, pe cât de numeroase, pe atât de interesante. Ca să ne putem face o convingere limpede, sintetică și obiectivă asupra raportului dintre religia creștină și filosofic, e necesară întâi de toate o privire fugară peste istoria filosofiei, din începuturi și până astăzi. „Istoria filosofiei este oglinda filosofiei” (M. Florian), însăși filosofia în esența și evoluția ei. De aceea vom cerceta în scurte popasuri, fondul și aspectul filosofiei în epoca antică, în epoca medievală și în epoca modernă.

2. Filosofia greacă s-a născut prin veacul al VI-lea înainte de Hristos cu reflecții și concepții naive asupra originii și substanței naturii. Rând pe rând apar, se schițează și (unele) fac cariere celebre, sistemele filosofice, prin care s-a încercat să se explice lumea, viața și omul; realitatea cu principiile, esența, legile și substraturile lucrurilor și ființelor. Astfel avem de înșirat, în ordinea apariției: naturalismul, filosofia care tinde să explice natura prin elementele din care e compusă; Thales prin apă, Anaximandros prin apeiron (nedeterminatul), Anaximenes prin aer (pnevma), Pitagoras (mistic) prin număr (arimos); Filolau prin armonie (unitatea celor amestecate și împreunarea celor dezbinate); Empedocles prin apă, aer, foc și pământ; panteismul monist cu filosoful mișcării, Heraclitos care explică toate prin foc (căldura însuflețește totul; focul e principiul creator; „Totul curge” - panta rhei); Xenophanes prin pământ, (unic și identic cu Dumnezeu), Parmenides prin existența indivizibilă și neschimbătoare (cu deviza panteistă: „Unul și totul”; en kai pan, Dumnezeu e substanța unică și totul); dualismul finalist, cu Anaxagoras care explică lumea prin materia moartă și prin rațiunea atotputernică și atotștiutoare, prin semințele lucrurilor și prin inteligența ordonatoare a tuturor lucrurilor; materialismul cu Leucippos, Democrit și Lucretius prin atomi; sofistica, (afirma că nu știm dacă există zei; că putem argumenta și pro și contra), cu Protagoras, de la care ne-a rămas axioma că „omul este măsura tuturor lucrurilor”, și cu Gorgias de la care ne-a rămas teoria că totul este părere și aparență, precum și paradoxele: 1. nu există nimic, 2. dacă ar exista ceva, nu l-am putea cunoaște, 3. dacă l-am putea cunoaște nu l-am putea împărtăși și altora; hedonismul cu Aristipp, care afla sensul vieții în plăcere (hedoni); cinismul (de la gimnaziile Kynosarges, apoi de la kynos - câine) cu Antisthenes, de la care ne-a rămas maxima: „Rațiunea sau ștreangul”, și cu Diogene, tipul sobrietății din antichitate; raționalismul, cu Socrates, părintele maieuticii (arta de a ajuta nașterea adevărului (dialectice), metoda aflării adevărului prin întrebări și răspunsuri - metoda socratică) și principiul: „Cunoaște-te pe tine însuși”; pesimismul cu Hegesias, „apostolul sinuciderii”; idealismul, cu Platon, după care ideile sunt substanțele lucrurilor, iar lumea sensibilă copia palidă a lumii ideilor în care domină ideea de Bine, ideea supremă, ideea ideilor, idealul idealurilor, rațiunea pură, Dumnezeu, demiurgul creator al lumii; realismul, cu Aristotel, primul sistematizator al științelor, întemeietorul logicii, gânditorul raționalist, empirist, realist; idolul scolasticii; filosoful care definește pe Dumnezeu „primul mișcător” (primum movens), actul perfect, entelechia, „forma pură”, care prin mișcare ordonează lumea și silește materia să se orânduiească în „forme” subordonate, care corespund noțiunilor noastre despre genuri și specii; stoicismul (panteist, raționalist și materialist), cu Zenon, Cleanthes,

Chrysippos, după care Divinitatea este foc, suflare caldă (pnevma) manifestată ca eter și rațiune, în rostul virtuții: trăirea potrivit cu natura (secundum naturam vivere), în luptă cu patimile și în stăpânire de sine (susține et abstins); epicureismul (atomist, empirist și sensualist), cu vestita grădină a lui Epicuros, filosoful plăcerii, în mod natural antireligios și ateu; scepticismul, filosofia îndoielii, cu Pyrrhon și ucenicii săi eclecticul, filosofia de împrumut din toate sistemele, cu Cicero, Seneca, Epictet și Marc Aureliu; misticismul, neopitagoreic a lui Apollonius din Tyana și Plutarchus și neoplatonic a lui Plotin, Iamblichos, Porphirios, Iulian Apostatul și Proclus, cu vădite simpatii față de gândirea și viața religioasă păgână. Toată filosofia elenă se oglindește în aceste sisteme, unele favorabile religiei păgâne, ca pitagorismul (pitagoreii numesc prima oară în filosofie lumea cosmos), platonismul, aristotelismul, stoicismul (cu toate că profesau o concepție materialistă despre lume), eclecticul și neoplatonismul, celelalte defavorabile sau chiar adversare, cum au fost școlile eleaților, atomiștilor, sofistilor, cinicilor, epicureilor și scepticilor. În genere, toate sistemele filosofiei grecești s-au dezvoltat libere și independente de religie. Grecii n-au avut o religie cu învățături dogmatice, cu crezuri definite și cu sacerdoți consacrați: religia lor consta din rituri, și temple, altare de jertfă și legende mitologice, extraordinare și uneori imorale care au provocat ironiile lui Xenophanes⁴⁵ și atacurile naturalistului Anaxagoras și ale sofistului Protagoras. Cu toate acestea, ateismul era rău văzut chiar și în sânul unui popor iubitor de libertate și democrație, cum a fost poporul grec. Anaxagoras, învinuit de ateism de către adversarii lui Pericle, trebuie să părăsească Atena și să moară în refugiu, la Lampsakos (Asia-Mică). Socrates, învinuit tot de atenieni că respinge zeii statului și corupe tineretul, a fost osândit la moarte, pe care a primit-o cu un curaj excepțional. Alt conflict între filosofie și religie, în antichitate, a fost continuat prin neoplatonism, care a dus o luptă aprigă și zadarnică împotriva creștinismului, în numele religiei păgâne, decadentă și învinsă.

3. Cu ivirea creștinismului, filosofia păgână a rămas în penumbră timp de mai bine de o mie de ani. Foarte greșit se susține, de către unii istorici ai filosofiei și chiar de către unii teologi, că religia creștină a dat filosofiei o lovitură de moarte. Părerea aceasta e falsă din mai multe motive. 1. Creștinismul este religie și are alte idealuri, mult mai aproape de viața și inima omului, decât filosofia. 2. Filosofia păgână la apariția creștinismului era decadentă, istovită și fără reprezentanți de mână întâi. 3. Religiiile păgâne la ivirea creștinismului erau în descompunere, pline de superstiții și falimentare. 4. Creștinismul aducea o doctrină nouă, o Evanghelie care satisfăcea setea oamenilor de mântuire. 5. Religia creștină, departe de a ataca, a trebuit să se apere și să răspundă atacurilor pe care le-a primit din partea dușmanilor săi, care erau: iudeii și păgânii prigonitori, între care nu lipseau nici filosofi păgâni și gnosticii eretici. Filosofi (Celsus, Porphirius, Iulian Apostatul) erau unii dintre cei mai înverșunați adversari ai creștinismului, încât apologeții creștini, volens nolens au trebuit să desfășoare, pe terenul pe care erau atacați, o importantă lucrare filosofică, prin care s-a pus,

⁴⁵ În lucrarea sa „Silloi” (sillos = batjocoritor, omul care privește chiorâș), Xenophanes batjocorește mitologia și combate antropomorfismul religiei grecești. „Zeii voștri nu există, spunea el, că zeii nu pot avea slăbiciuni omenești”. Într-un alt text, rămas celebru, tot el scrie: „Omul își închipuiește zeii după chipul și asemănarea sa, iar dacă boii, caii, leii, etc. și-ar întocmi zeități, le-ar concepe după chipul lor.”

pentru prima oară, bazele filosofiei creștine. 6. În fine, creștinismul apare ca un soare strălucitor, față de care opaițele nu mai aveau decât prea puțină trecere. Filosofia, în epoca de creștere și înflorire a creștinismului a fost absorbită de religie, nu nimicită. Toți bărbații aleși, oamenii geniali, care puteau ilustra catedrele și școlile de filosofie, au fost cucerți de vraja și frumusețea adevărului revelat, au trecut în tabăra Bisericii, unde au servit cu luminile lor la propagarea, sistemizarea și gloria învățăturilor creștine. Pe lângă toate acestea, mai trebuie subliniat faptul, că învățătura creștină nu e străină de preocupările filosofice, încă în Vechiul Testament, în Cărțile profeților, în Cartea Iov și în Cărțile de înțelepciune, se cuprind o mulțime de idei și probleme filosofice, dintre cele mai adânci, mai interesante și mai folositoare. Lectura lor și astăzi revarsă în suflete belșug de lumină și de înțelepciune. Mântuitorul Iisus Hristos, în Evanghelia pe care o propovăduiește, nu numai laudă înțelepciunea (Matei 10, 16; 25, 1-11), dar cuprinde o neîntrecută doctrină despre Dumnezeu, lume și om; despre bine și rău, păcat și mântuire, încât trebuie să te miri: cum istoria filosofiei trece pe lângă El de cele mai multe ori numai pentru a-l bârfi, în loc de a-l asculta. Nici filosofia (cu disciplinele ei) - ca și când ar trebui să știm și să urmăm numai ce au învățat reprezentanții ei, uneori oameni de la care ne-au rămas numai numele, - nici literatura cu nenumăratele ei înșirări de nume și cărți, pe care nu le mai citesc decât specialiștii, nu se ocupă de El, cu toate că numele Lui a întrecut pe toți înțelepții, iar Evanghelia Lui în citire, frumusețe literară și răspândire a bătut recordul tuturor cărților⁴⁶. E adevărat că Iisus Hristos nu a fost un filosof, nici un oarecare literat-artist, dar prin originalitatea ideilor Sale, prin înțelepciunea învățăturilor Sale, prin claritatea și simplitatea vorbirilor Sale, prin frumusețea parabolilor Sale, prin dialectica discuțiilor cu cărturarii și fariseii vremii Sale, precum și prin puterea cu care se impun toate acestea minții și inimii omului, El e mai presus de toți artiștii și filosofii lumii. El e descoperitor de adevăruri noi și creator de eră nouă în istorie. El despica în două veacurile, cum ai despica sau despărți lumina de întuneric; prin El avem la îndemână două puteri, fără de care nu este mântuire: harul și adevărul (Ioan 1,17), puteri de viață și cultură, până astăzi neîntrecute.

Filosofie mistică, de cea mai pură calitate, avem noi în scrierile evanghelistului Ioan, supranumit Teologul. El are meritul de a limpezi ideea Logosului, pe care o întâlnim, cu alte înțelesuri, și la filosofii Heracleitos, Platon, Zenon, stoicul Philon și mai târziu la Plotki. La

⁴⁶ Referindu-se comparativ la opera Mântuitorului și a filosofilor, N. Crainic întreabă cu perfectă dreptate: „întrucât e mai demn să cred cum fac atâția cugetători de seamă pe un Aristotel, pe un Descartes, sau pe un Kant, decât pe Iisus Hristos prin care ni s-a dat revelația lucrurilor ultime așa cum nici un geniu omenesc n-a putut-o face? Cine dintre filosofi a făcut minuni? Cine ne-a vorbit despre tainele cerului și despre destinele omului dincolo de moarte? Cine a devenit centrul istoriei omenesti? Cine a făcut viață nouă din cuvântul Lui? Cine a făcut sfinți din carnea și din sângele Lui?” „Acceptarea revelației divine, ca un element ce dilată personalitatea umană până la dimensiunile sfințeniei, dă omului o demnitate nouă, pe care nici un gânditor n-a visat-o măcar: demnitatea de fiu adoptiv al lui Dumnezeu și mai mult decât atât: demnitatea teandrică de colaborator al lui Dumnezeu la opera de desăvârșire a făpturii. Dacă Dumnezeu lucrează în lume prin legile universului, el lucrează cu deosebire între oameni prin sfinții săi, care i-au realizat chipul și asemănarea în plinătatea creștină” (Gândirea, Nr. 4-5, 1944, p. 188).

filosofi, Logosul e rațiunea, substratul și legea lucrurilor, sinteza ideilor creatoare și seminale, rațiunea divină impersonală, principiul rațional al lumii. La Sf. Ev. Ioan, Logosul e Cuvântul și Fiul lui Dumnezeu personificat, întrupat în Iisus Hristos, Mântuitorul. Apostolul Pavel are cuvinte de laudă, dar și de critică aspră, față de filosofie. El face deosebire între înțelepciunea lui Dumnezeu, care-i izvorul mântuirii și înțelepciunea lumii, slabă - pentru că nu a fost în stare să descopere pe Dumnezeu - și viciată pentru că s-a făcut vinovată de răstignirea Mântuitorului. Iată un pasaj - adresat Corintenilor în care rezumă, pentru vecie, atitudinea creștinismului față de filosofie: „Scrie este: Pierde-voi înțelepciunea înțelepților și știința celor învățați o voi lepăda. Unde este înțeleptul? Unde este cărturarul? Unde este întrebătorul veacului acestuia? N-a arătat oare Dumnezeu că înțelepciunea lumii acesteia este nebunie? Că de vreme ce lumea, prin înțelepciunea ei, n-a cunoscut pe Dumnezeu, a binevoit Dumnezeu să mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii. Pentru că Iudeii semne cer și Elinii înțelepciune caută, iar noi propovăduim pe Hristos cel răstignit, pentru Iudei sminteală și pentru Elini nebunie, iar pentru cei chemați, fie iudei, fie elini, pe Hristos, puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu. Pentru că nebunia lui Dumnezeu este mai înțeleaptă decât înțelepciunea oamenilor și slăbiciunea lui Dumnezeu mai tare este decât puterea oamenilor. Într-adevăr priviți chemarea voastră, fraților, că nu sunteți mulți înțelepți din fire, nici mulți puternici, nici mulți de bun neam, ci Dumnezeu și-a ales pe cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe înțelepți și cele slabe ale lumii le-a ales Dumnezeu, ca să rușineze pe cele tari, și cele de neam prost și nebăgate în seamă ale lumii le-a ales Dumnezeu și cele ce nu sunt, ca să strice pe cele ce sunt, ca nici un om să nu se laude înaintea Lui. De la El sunteți, așadar, voi în Hristos Iisus, care pentru noi s-a făcut înțelepciune de la Dumnezeu și dreptate și sfântire și răscumpărare, ca, precum este scris: cine se laudă, în Domnul să se laude. Eu însumi, fraților, când am venit la voi să vă vestesc mărturia lui Dumnezeu, n-am venit cu meșteșugul cuvântului și al înțelepciunii. Căci n-am voit să știu altceva între voi, fără numai pe Iisus Hristos, și pe Acesta răstignit, Așa am și fost la voi: întru slăbiciune și întru frică și întru cutremur mare. Iar cuvântul meu și propovăduirea mea nu s-a făcut în cuvintele meșteșugite ale înțelepciunii omenești, ci întru arătarea Duhului și a puterii, pentru ca să nu stea credința voastră în înțelepciunea oamenilor, ci în puterea lui Dumnezeu. Înțelepciune propovăduim și noi celor desăvârșiți, dar nu înțelepciunea acestui veac, nici a stăpânitorilor acestui veac, care sunt pieritori, ci vestim înțelepciunea lui Dumnezeu, cea tainică și ascunsă, pe care a rânduit-o Dumnezeu mai înainte de veci spre slava noastră, și pe care nimeni din stăpânitorii veacului acestuia nu a cunoscut-o; căci de ar fi cunoscut-o, n-ar fi răstignit pe Domnul slavei... Noi însă n-am luat duhul lumii, ci Duhul de la Dumnezeu, ca să cunoaștem cele dăruite nouă de Dumnezeu, pe care le și grăim, dar nu în cuvinte din școala înțelepciunii omenești, ci în cuvinte învățate de la Duhul Sfânt, lămurind lucruri duhovnicești celor duhovnicești. Iar omul cel trupesc nu primește cele ce sunt de la Duhul lui Dumnezeu, căci pentru el sunt nebunie și nu poate să le înțeleagă, pentru că acestea se judecă duhovnicește. Omul cel duhovnicesc însă toate le judecă, iar pe el nimeni nu-l judecă. Pentru că: Cine a cunoscut gândul Domnului, ca să-l învețe pe el? Noi însă avem gândul lui Hristos” (I Corinteni 1, 19-2, 16). Păgânii, socotindu-se înțelepți au înnebunit; dovadă idolatria și imoralitatea îngrozitoare în care au căzut, cu toată filosofia lor (Romani 1, 18-32). Dumnezeu, prin urmare, nu se cunoaște prin filosofie. Dumnezeu se cunoaște prin revelație, iar înțelepciunea cea adevărată și variată a lui Dumnezeu se cunoaște prin Biserică (Efeseni 3,

9-10). Dacă trebuie să avem o oarecare rezervă față de filosofie, aceasta se datorește relativității ideilor și cunoștințelor filosofice. „Domnul cunoaște gândurile înțelepților că sunt deșarte” (I Corinteni 3, 20). Și nu e numai atât, dar la deșertăciune adeseori se adaugă și vanitatea. „Cunoștința semețește, iar dragostea zidește” (I Corinteni 8, 1). De aceea, creștinii sunt datori să fie atenți, să nu fie furați și amăgiți de falsa filosofie: „Luați seama să nu vă fure cineva cu filosofia și cu amăgirea deșartă, după predania oamenilor, după stihiiile lumii și nu după Hristos” (Coloseni 2, 8). Apostolul Iacob face deosebire între înțelepciunea inspirată de sus, de la Dumnezeu, și înțelepciunea omenească, trupească și drăcească. „Cine este între voi înțelept și priceput? - întreabă Apostolul. Să-și arate din buna-i purtare faptele lui, făcute întru blândețea înțelepciunii. Iar dacă aveți râvnire amară și poftă de ceartă în inimile voastre, nu vă lăudați, nici mințiți împotriva adevărului. Înțelepciunea aceasta nu vine de sus, ci este pământească, trupească, drăcească. Pentru că unde este pizmă și zavistie, acolo este neorânduială și tot lucrul rău. Iar înțelepciunea cea de sus, întâi este curată, apoi pașnică, blândă, ascultătoare, plină de milă și de roade bune, neîndoielnică și nefățarnică” (Iacob 3, 13-17). Chiar și numai din aceste indicații și texte citate, se vede limpede că religia creștină nu a pornit la drum ca adversară filosofiei. Ea este doar filosofia mântuirii, cea mai unitară, roditoare și valabilă filosofie. Cel mult se poate spune că religia creștină face de la început distincție între înțelepciunea lui Dumnezeu, mântuitoare, și între înțelepciunea lumii, deșartă, care n-a fost în stare să ridice pe om din sfera animalității, imoralității și idolatriei, până la concepția unui Dumnezeu-Părinte creator, guvernator și mântuitor al lumii. Față de varietatea și contradicțiile curentelor filosofice, distincția aceasta era necesară cu atât mai mult, cu cât religia caută să solidarizeze, să unifice și să înalțe sufletele prin credință, învățătură și iubire evanghelică, până la idealul mântuirii și desăvârșirii spirituale, ceea ce evident, filosofia nu a putut și nici astăzi nu poate face singură. Mai departe, în istoria Bisericii și a gândirii creștine, e adevărat, găsim și adversari ai filosofiei, dar și prieteni, în număr mult mai mare decât adversarii. Între scriitorii creștini care n-au privit cu ochi buni filosofia și au criticat-o sever, au fost între cei dintâi Tertullian, când numea pe filosofi „Patriarhii ereticilor”, apoi Arnobiu, Lactanțiu și Ioan Gură de Aur.⁴⁷ Este de menționat îndeosebi atitudinea scriitorului Lactanțiu față de filosofie (cercetată într-un studiu admirabil de prof univ. I. Coman, publicat în volumul: „Probleme de filosofie și literatură patristică” - București, 1944, Casa Școalelor, p. 105-135); sub titlul: „Despre filosofie, înțelepciune și religie la Lactanțiu” din care se poate descifra ușor însăși poziția creștinismului față de filosofie. După Lactanțiu, omul e lăsat de Dumnezeu să dorească și să trăiască așa cum îl învață religia și înțelepciunea - unirea cunoașterii adevărului cu trăirea fără pată a virtuții. Oamenii fac însă greșeala că practică „sau religia fără înțelepciune, sau înțelepciunea fără religie”. Religiile păgâne au pierdut înțelepciunea iar filosofii au ajuns la o înțelepciune falsă, pentru că s-au depărtat de religie. „Prin urmare, deoarece filosofia și religia zeilor sunt despărțite și cu totul separate, întrucât unii sunt profesorii de înțelepciune prin care nu se ajunge la zei, și alții sunt șefii de religii

⁴⁷ Sf. Ioan Gură de Aur, marele iubitor și predicator al creștinismului era convins de învățătura creștină, neasemănat superioară filosofiei. După el, creștinismul nu are lipsă de ajutorul filosofiei pentru a-și justifica și susține autoritatea. Citirea filosofilor poate fi și folositoare, dar și primejdioasă. În orice caz filosofia nu ne poate descoperi adevăruri la înălțimea celor descoperite de Dumnezeu în Sf. Scriptură.

prin care nu se învață înțelepciunea, e limpede că nici filosofia nu e adevărata înțelepciune și nici religia zeilor nu e adevărata religie” (Lactanțiu).

Religia adevărată e aceea în care există o coeziune organică între filosofie și religie, coeziune care n-a existat între filosofia și religia antică, păgână. Religia se unește cu înțelepciunea când e adorat același Dumnezeu și când viața e înțeleasă în același chip de către preoți și filosofi. „... în actul adorării noi trebuie să fim înțelepți,... iar în actul înțelepciunii noi trebuie să știm să adorăm”, deoarece „și în filosofie se află religie, și în religie se află înțelepciune” (Lactanțiu). Amândouă se întregesc ca două jumătăți. Religia și filosofia „se aseamănă cu două pâraie care curg din același izvor. Izvorul înțelepciunii și al religiei este Dumnezeu; dacă aceste două pâraie se rătăcesc de El, ele se usucă în chip necesar” (Lactanțiu). Totuși este și o mare deosebire între religia creștină și filosofie: religia face pe om mai bun; filosofia nu. Religia îl renaște, îl îmbunătățește până la desăvârșire; filosofia nu. Filosofia nu stărpește viciile, ci le acoperă. Religia le vindecă⁴⁸. În creștinism, filosofia (înțelepciunea) se contopește cu adorarea lui Dumnezeu. De aceea învățătura creștină e unica și adevărata înțelepciune, singura care transformă și ameliorează omul. Din astfel de considerații, Lactanțiu detestă filosofia - ca și religia - păgână, dar elogiază filosofia creștină, înțelepciunea unită organic cu creștinismul în vederea scopului suprem al vieții, care este: ameliorarea omului și adorarea lui Dumnezeu.

Filosofia are în rândul creștinilor prieteni și reprezentanți dintre cei mai iluștri. Seria lor începe cu Sf. Iustin Martirul și Filosoful,⁴⁹ care după ce trecuse prin școlile stoicilor, peripateticilor, pitagoreilor și platonicienilor, fără să-și afle împăcarea conștiinței și liniștea sufletului, se convertește la creștinism, la filosofia Logosului întrupat, care, după el, este singura filosofie adevărată, pentru că e singura care descoperă și împrumută rațiunii adevărul și în același timp, arată omului calea mântuirii. Cu Iustin Martirul, care viața întreagă a purtat haina de filosof, filosofia - „știința realului și cunoașterea adevărului” cum o definește el - intră în creștinism, pentru a-i aduce foloase dintre cele mai însemnate.⁵⁰ Clement

⁴⁸ „Dă-mi pe un om mânios, care înjură, care e desfrânat: prin câteva cuvinte ale lui Dumnezeu ți-l voi face blând ca un miel. Dă-mi pe un lacom și zgârcit: ți-l voi face generos și împărțindu-și banii cu amândouă mâinile. Dă-mi pe unul căruia îi este frică de durere și de moarte: va disprețui uneltele de tortură, focul și taurul lui Perillus. Dă-mi pe un libidinos, adulter și desfrânat: îl vei vedea sobru, cast, înfrânat. Dă-mi pe un om crud și sângeros: furia lui se va schimba într-o dulce blândețe. Dă-mi pe un nedrept, un nerod, un păcătos: va ajunge să fie veșnic un drept, un înțelept, un curat. Toată răutatea se va curăța într-o singură baie” (Lactanțiu: *Inst. Div. III*, 12,18, la Coman. op. cit. p. 128). E vorba de purificarea prin Sf. har în baia botezului.

⁴⁹ Nu ne ocupăm de scriitorii gnostici - nu numai pentru că reprezentau o direcție de gândire eretică, ci mai ales din pricina că gnoza (știința, cunoașterea) lor cuprindea mai multe elemente fantastice, decât filosofice.

⁵⁰ Rațiunea filosofică luminată și întregită prin revelația divină, dă sfinților părinți, cei mai mulți dintre ei bărbați care au studiat prin școlile filosofice și au asimilat o vastă cultură filosofică, un puternic ajutor la precizarea, definirea, justificarea și admirarea dogmelor creștine. Filosofia lui Platon, despre Dumnezeu și despre nemurirea sufletului, precum și a lui Aristotel, a găsit multă simpatie în rândurile gânditorilor creștini, cu deosebirea că aceștia dau

Alexandrinul este alt mare admirator al filosofiei. După el, filosofia își are originea la Dumnezeu, ca și revelația. După cum iudeii au fost pregătiți pentru Hristos prin revelația Vechiului Testament, tot așa și grecii au fost pregătiți în același scop prin filosofie. „Filosofia, scrie Clement, a fost dată grecilor ca un fel de testament, spre folosul lor, care trebuie să le servească de treaptă pentru a se ridica la filosofia după Hristos”. Astfel, „istoria cugetării neamului omenesc se aseamănă cu două râuri: unul izvorăște din legea lui Dumnezeu, altul din rațiune, și ambele se împreună în apele unui al treilea râu, anume în revelația creștină”. Gnosticul creștin, sub călăuză filosofiei și a luminii care vine de la Logosul Hristos e ferit de greșeli și are un pedagog sigur spre mântuire.

Origen, deși este un bun cunoscător al filosofiei și admirator al lui Platon, de la care a împrumutat unele „idei”, nu avea simpatie pentru filosofie, din motivul că aderenții ei, deși propovăduiau principii alese, nu-și conformau viața cu ele. Sf. Vasile cel Mare, care în tinerețe a studiat filosofia și medicina, în lucrarea sa „Hexameron” a făcut prima încercare de a armoniza referatul biblic despre creațiune cu științele naturale, iar în „Cuvântarea către tineri”, pentru a-și forma o cultură sănătoasă, îi sfătuiește să-și aleagă lecturile din autorii profani după criterii religioase și morale. Sf. Grigorie de Nazianz era un bun cunoscător al filosofiei platonice, stoice și neoplatonice. El recomandă studiul științelor și al filosofiei, pentru înțelegerea celor religioase, combate falsul raționalism și demonstrează avantajele și superioritatea religiei față de filosofie. Sf. Grigorie Teologul stabilește pentru totdeauna ceea ce filosofia evită să facă sau măcar să spună, că pentru studiul problemelor supreme se cer condiții interne speciale și anume: „maturitate spirituală, curățenia inimii și evlavie profundă”. Sf. Grigorie de Nissa e un mare spirit filosofic, mai ales în opera sa capitală „Marele cuvânt catehetic”, lucrare de „sinteză doctrinară, în care învățătura creștină îmbracă formele clare, ordonate ale filosofiei”. Influențat și el de platonism și neoplatonism, armonizează învățătura creștină cu speculația filosofică, fără însă a jertfi nimic din fondul creștinismului. Cel mai mare spirit filosofic din epoca patristică a fost Fericitul Augustin. Unii gânditori spun că el e singurul filosof mare răsărit în sânul creștinismului, gânditorul care schițează prima și singura filosofie creștină. În sistemul său filosofic, Augustin pleacă de la natură pentru a ajunge la spirit și de la spirit pentru a ajunge la Dumnezeu. Realitățile sensibile se înscriu în memoria noastră prin imaginile lor. În felul acesta, memoria e un lucru mare; ea exprimă misterul dinlăuntrul nostru: spiritul, care e mai mare decât misterele din afară. Memoria e trăire în spirit. Timpul e măsura mișcării și în același timp experiență, trăire. De la memorie și timp ajungem la întrebarea: ce e spiritul sau: ce sunt eu? Răspunsul lămuritor și certitudinea liniștitoare e Dumnezeu. În afară de Dumnezeu nu poți să-ți dai seama nici de lume, nici de propria existență. Omul se regăsește și se înțelege numai în Dumnezeu. Intus erat et ego foris. Tu erai în mine și eu afară de Tine. Neliniștit și uimit în fața misterului, după convertirea la creștinism, Augustin află „un sâmbure de certitudine, odată cu regăsirea spiritului”. Dar filosofia spiritului depășește granițele filosofiei; duce pe om la religie. El însuși, după ce ani întregi a trăit în dulceața și amărăciunea păcatului, după chinuri îndelungate de conștiință, află viața interioară, religioasă. Înainte era stăpânit de „imagini corporale”; nu putea prinde și înțelege existența spiritului. „Pe vremea aceea,

un sens nou vechilor concepte filosofice și în același timp îndreaptă cugetarea logică de la fapte la Creator, de la forme la esențe, de la materie la spirit, de la rațiune la revelație.

mărturisește, nu-mi dădeam seama, că mintea mea are nevoie să fie călăuzită de altă lumină, spre a fi părtaşă la adevăr.” Materialismul nu-l satura. Materia poate satisface unele curiozități științifice, fără a le potoli, fără a mulțumi setea sufletului după certitudini. Filosofia lui Augustin e filosofia certitudinii, filosofia care nu se poate închipui fără Dumnezeu. Sufletul își are patria, casa părintească, în Dumnezeu. El nu are dimensiuni spațiale; esența lui e spirituală, de origine divină. Existența sufletului implică existența lui Dumnezeu. Evidența sufletului e evidența existenței și prezenței divine. Augustin ne arată că existența lui Dumnezeu nu se poate dovedi prin concepte, ci Dumnezeu se găsește prin mișcarea gândirii și a inimii, prin trăire, prin întoarcerea la El. Prin Dumnezeu toate se lămuresc. Prin El se află adevărul, din El răsare lumina cunoștinței. Dumnezeu e lumina sufletelor. Spiritul nostru prinde adevărul etern „în sânul luminii divine”. Platon spunea că spiritul prinde adevărul veșnic din reminiscență, Aristotel prin abstracție și alți gânditori prin ideile înnăscute. Augustin ne învață că adevărul se descoperă în noi, în interiorul nostru iluminat de rațiunea divină. Astfel filosofia lui Augustin nu e o filosofie a cunoașterii, ci o destăinuire, o dezlegare de taine și mai ales o descoperire - în noi - a lui Dumnezeu. Ea dezvăluie și mărturisește pe Dumnezeu care l-a dus de la credință la cunoaștere (credo ut intelligam) și care l-a înnobilit, încât, problema cunoașterii nu se poate despărți de adevărul existenței lui Dumnezeu. În Dumnezeu se întâlnește scientia, cunoașterea rațională a celor temporale, cu sapientia, cunoașterea intelectuală a celor veșnice. Din El coboară viața care însuflețește ideile și spiritele. Urcăm până la El pe treptele trăirii spirituale și coborâm de la El ca de la un principiu dătător de viață și de lumină. „Gândirea vede ca ochiul, Dumnezeu luminează ca soarele” (Gilson). Cum lumina soarelui implică ochii, la fel lumina divină presupune intelectul omenesc, în care se reflectă El. Lumina aceasta deschide omului calea spre îndumnezeire, adică spre experiența internă a luminii divine. „Dumnezeu e în intimitatea noastră dătătoare de adevăruri și norme, conștiința noastră normală.” (C. Noica). De aceea, nu misterele trebuie să ne intereseze, ci misterul; nu enigmele ci spiritul, misterul în spirit, Dumnezeu cel viu, Creatorul, Pronietorul, Luminătorul, Mântuitorul și Judecătorul lumii. Aceasta e, schițată în bună parte după caracterizările atât de reușite ale lui C. Noica, filosofia Fer. Augustin: filosofia spiritului, filosofia misterului, filosofia setei de certitudine, filosofia prezentului, filosofia creștină, „sfânta filosofie”, care a dat gândirii densitatea maximă și optimă. Ea nu numai conciliază subiectivitatea cu metafizica, dar și duce la concluzia că „o antropologie religioasă singură poate întemeia o filosofie vie” (C. Noica: Cum e cu puțință ceva nou, p. 168). Alt gânditor creștin, profund este Pseudo-Dionisie Areopagitul, filosoful fără biografie (cum îl numește Nichifor Crainic), care prin lucrările sale „Despre Teologia Mistică”, „Despre Ierarhia cerească”, „Despre Ierarhia bisericească” și „Despre Numele lui Dumnezeu”, pune bazele filosofiei mistice creștine. El ne arată cele trei căi prin care putem străbate întunericul neștiinței pentru a ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu: calea afirmativă (teologia catafatică), negativă (teologia apofatică) și simbolică (teologia simbolică), și tot el ne dezvăluie că toata existența are o orânduire ierarhică - de la atomi și până la îngeri, - gravitează în jurul lui Dumnezeu și participă la viața divină, în măsura desăvârșirii lor. „Spre El toate se întorc ca spre termenul convenit fiecăreia și pe care toate îl doresc; cele ce au minte și rațiune căutându-l cu cunoașterea; cele sensibile cu sensibilitatea; cele ce n-au sensibilitate prin mișcarea firească a instinctului de viață, iar cele ce n-au viață și au numai existență prin aptitudinile lor de a participa la existență” (Dionisie). Mai putem cita și alte nume de mari

gânditori creștini din epoca patristică, pe Maxim Mărturisitorul, Leontiu de Cipru, Boethius (cu opera sa capitală „Mângâierea filosofiei”) și alții, dar ne oprim ca să încheiem cu Sf. Ioan Damaschinul, nemuritorul sistemizator al doctrinei creștine și autorul celebrei opere de cuprins filosofic și teologic: Izvorul cunoștinței. Ca și înaintașii săi, I. Damaschinul este un foarte bun cunoscător al filosofiei grecești, îndeosebi al celei platonice și aristotelice, din care expune și folosește tot ce află bun în sprijinul credinței și a sintezei sale ortodoxe, tot ce este „în concordanță cu adevărul revelat”. El fixează, nu numai practic, în lucrările sale, ci și teoretic, în îndrumările pe care ni le dă, raportul dintre religia creștină și scrierile filosofice. Adică să ne folosim de dialectică și de tot ce ne poate fi folositor în noțiunea de lămurire și propagare a doctrinei creștine dar fără a cădea în abuzuri? Sa luăm din filosofie tot ce este bun, să ne ferim de eresuri și să fim binevoitori față de toate eforturile pe care le face spiritul omenesc pentru cunoașterea adevărului⁵¹.

Din schița de până aici despre filosofia creștină, s-a putut observa că în epoca patristică n-a existat un curent creștin antifilosofic. Dimpotrivă: creștinismul a absorbit și utilizat tot ce a fost bun în filosofie. Credința a colaborat cu rațiunea și rațiunea cu credința la definirea și propagarea dogmelor, fără a se dușmăni sau exclude. Dacă unii sfinți părinți, și cu deosebire unii apologeți, s-au arătat adversari ai filosofiei, de fapt ei n-au atacat filosofia propriu-zisă ci pseudofilosofia, eresul, minciuna și păcatul, care adeseori făceau apel la luminile filosofiei pentru a se îndreptăți. Ca să apere veritatea dogmelor și puritatea virtuților creștine, în același timp ca să combată eresul și să răspundă la acuzele și atacurile păgânismului, apologeții creștini și Sfinții Părinți utilizează toate armele pe care le află în arsenalul filosofiei. Sfinții Părinți sunt filosofi Bisericii în epoca ei de ecumenicitate. Alevând „frumusețea gândirii patristice”, părintele prof. univ. I. Gh. Coman spune că sfinții părinți „toarnă conținut sau sens nou în termeni vechi”, ei fac teoria universului pe temeiul revelației și a filosofiei; ei sistematizează, pe baza Sf. Scripturi și a cugetării logice, concepția creștină despre Dumnezeu, despre lume și despre om, adică teologia, cosmologia, antropologia, soteriologia și morala evanghelică, în care se cuprinde cea mai înaltă și pură filosofie; ei sistematizează, documentează și precizează filosofia teismului, Logosului și Spiritului; filosofia creațiunii, a căderii, a pronoiei și a mântuirii. Înainte de a exista o epocă de umanism în istoria filosofiei, a existat și există umanismul creștin. Religia creștină este eminamente umanistică: are în vedere ocrotirea, umanizarea, nobilarea, îmbunătățirea și desăvârșirea omului până la îndumnezeire. „Humanitas” este „omenia” creștină. Ea constituie baza atenției și educației creștine. După religia creștină Dumnezeu e Părintele bun și iubitor care a creat omul pentru comuniunea iubirii, a păcii, a frăției și a solidarității. Suntem cu toți rudenii, frați, și de aceea

⁵¹ „Să cercetăm și scrierile înțelepților păgâni, poate vom găsi și la ei ceva bun de învățat și vom culege de acolo ceva folositor sufletului. Căci orice meșteșugar are nevoie de anumite lucruri pentru înfăptuirea celor ce are de făcut. Trebuie ca reginei să-i slujească anumite servitoare să primim deci învățăturile care servesc adevărului și să respingem impietatea care tiranizează învățăturile cele rele. Să nu ne folosim rău de ceea ce este bun; să nu abuzăm de arta cuvintelor în vederea înșelării celor mai simpli. Ci chiar dacă adevărul nu are nevoie de sofisme felurite, să ne folosim de ele cel puțin pentru combaterea celor care se luptă pentru rău și pentru combaterea științei celei false” (Ioan Damaschinul: Izvorul cunoștinței, la Em. Vasilescu: Raportul dintre religie și filosofie, București 1943, p. 10).

trebuie să facem totdeauna bine și niciodată rău. Pentru a atinge culmea desăvârșirii, suntem datori să ne abținem de la gândurile rele, de la vorbele rele, de la faptele rele. Cine a ajuns treapta ultimă a desăvârșirii, a obținut asemănarea și unirea cu Dumnezeu. Acesta e umanismul creștin reprezentat prin Sfinții Părinți.

Gândirea patristică, adică filosofia creștină, corectează toate defectele gândirii antice păgâne și o întregește cu idei etern valabile în ierarhia valorilor. Elenii exaltează bucuria de a trăi viața în vremelnicia ei; creștinii privesc viața sub specie aeternitatis, exaltează bucuria nemuririi, considerând viața pământească „epifanis”, „prefața nemuririi cerești”. Gândirea elenă sfârșește orizontal: sau în orgoliu și eres, sau în scepticism, pesimism, hedonism și materialism. Filosofia patristică se desfășoară pe plan vertical: e optimistă, energetistă, spiritualistă și progresistă. Grecii urmăresc frumusețea formei, creștinii sfințenia sufletului până la transfigurare. Elenii urmăresc kalokagathia, creștinii Evanghelia și pe Hristos, mântuirea prin efort și prin har, prin muncă și iubire. Grecii sunt politeiști, panteiști, pozitiviști. Creștinii sunt teisti. După Sfinții Părinți omenirea fără Dumnezeu e un corp fără de cap. Unde lipsește capul, lipsește esențialul. Putem trăi fără unele din membrele corpului, dar nu putem trăi fără suflet, și fără cap. Sufletul ne garantează nemurirea, capul ne oferă luminile cunoașterii, iar trupul e menit virtuții: toate sunt înlănțuite, organic legate. Virtutea fără nemurire e un nonsens, căci e ridicol să ne abținem de la bunurile prezente, dacă nu există bunuri veșnice. Bunul suprem e nemurirea, comuniunea fericită cu Dumnezeu, religia. În felul acesta cugetă și trăiesc Sfinții Părinți, filosofii Bisericii creștine în epoca ei de aur.

4. În evul mediu apusean, și cu deosebire în epoca scolasticii, deși filosofia a fost declarată servitoarea teologiei, „ancilla theologiae”, formulă atribuită lui Petru Damiani, s-a făcut un efort extraordinar pentru explicarea dogmelor creștine cu ajutorul rațiunii filosofice. Prin aceasta s-a dat un impuls foarte puternic la trezirea reflecției logice și îmbogățirea spiritului filosofic - lucru foarte important la niște popoare tinere, cum au fost cele europene în epoca medievală, și pentru cultura lor. Gânditorii medievali erau oameni însetați de știință și încredințați pe bună dreptate, că puterea rațiunii există și e asigurată prin existența lui Dumnezeu - ca ființă rațională perfectă, - și prin existența sufletului, care e înzestrat cu însușiri în care se reflectă chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Evul mediu a dat „lupta pentru lumină prin scoli” și prin școli la ridicarea morală și intelectuală a Europei căzute sub stăpânirea barbarilor. În acest timp, între filosofie și religie, a predominat armonia, din convingerea că filosofia întregește religia și religia filosofia, din constatarea că filosofia spiritului depășește filosofia naturii și în fine din credința că filosofia sau adevărul natural al rațiunii nu contrazice religia sau adevărul supranatural al revelației. Vorba despre „întunericul evului mediu” sau despre „noaptea de o mie de ani”, este o legendă, o grăire deșartă, rostită în vânt de către oameni fără temei în judecată. Evul mediu a fost o epocă de gândire dintre cele mai agitate și mai fructuoase. Dacă nu ne-a dat o filosofie originală, independentă de religie, ne-a dat în schimb stilurile operelor de artă, catedralele, școlile, bibliotecile și alte instituții, în care s-au fecundat și au încolțit marile realizări culturale ale epocii următoare.⁵²

⁵² H. Rutei, un bun cunoscător și apărător al filosofiei medievale, ca și E. Gilson și alții, arată - cu dreptate - că nu creștinismul s-a opus științei și filosofiei în evul mediu, ci împrejurările tulburi: năvălirile barbare, neconținutele războaie, amestecul neamurilor, frământările politice

Că au fost și multe ciocniri între filosofie și catolicism, nimeni nu o poate contesta. Unde este muncă intensă, accidente sunt inevitabile. Suntem doar în epoca Inchiziției... În genere însă, raportul dintre filosofie și religia creștină a fost conciliant. Dacă-i vorba de o exagerare, aceasta au făcut-o teologii catolici, prea entuziasmați pentru filosofie, în detrimentul credinței și a vieții religioase. „Fides quaerens intellectum” este o formulă scolastică, justificată în fond, de care însă s-a abuzat prea mult în paguba și a credinței și a intelectului. Cel mai mare gânditor scolastic a fost incontestabil Toma din Aquino, autorul vestitei lucrări „Summa theologiae”, în care se cuprinde o amplă expunere sistematică și filosofică a teologiei catolice. După el teologia este independentă de filosofie și filosofia independentă de teologie. Fiecare își are metoda și domeniul ei: teologia credința și supranaturalul; filosofia rațiunea și naturalul. Credința coboară de la Dumnezeu la lume; rațiunea urcă de la lume la Dumnezeu. Credința cu ajutorul grației, nu distruge, ci perfecționează natura. Filosofia pregătește calea naturii spre desăvârșire. Nici una nu are rostul să înlocuiască sau să distrugă pe cealaltă. În domeniul supranaturalului, bineînțeles are prioritate credința, în domeniul naturalului, rațiunea. Între cele două metode și domenii nu există și nu pot fi admise contradicții, pentru că amândouă au de scop adevărul, și pe Dumnezeu ca punct final. Dacă se ivesc totuși contradicții, trebuie căutată greșeala sau într-o parte sau într-alta. S-a pus adeseori întrebarea dacă tomismul, și în genere filosofia medievală, este în întregime o filosofie autentic creștină sau nu? E. Gilson răspunde categoric: Da, pentru că filosofia aceasta socotește „revelația creștină drept un auxiliar indispensabil al rațiunii”, în conformitate cu axioma „nisi crederitis, non intelligitis”. Alții răspund: Nu. N. Berdiaeff de pildă spune că idealismul german reprezintă o filosofie care pare mai creștină decât cea scolastică, deoarece așează în centrul ei omul și libertatea, care nu se puneau în filosofia elenă (după care se orientează scolastica), întoarsă mai mult spre natură și obiect, decât spre subiect și spre spirit. C. Noica mai obiectionează că dacă scolastica ar fi o filosofie creștină în întregime, în acest caz viziunea filosofică ar întuneca noutatea viziunii creștine. De altă parte, cearta pentru universalii, „filosofie presupus creștină”, a obosit vreme de șase veacuri spiritele gânditoare. În consecință, „scolastica împrăștiează, nu desăvârșește conceptul de filosofie creștină” și deci nu e un tip nou de filosofie (C. Noica: Cum e cu puțință ceva nou, p. 174). Cu privire specială la tomism, C. Noica observă că îi lipsește trăsătura deosebitoare de aristotelism, cum se și sociale, neprielnice muncii și speculației creatoare. „Trebuie să mulțumim creștinismului, nu numai că a procurat acestei epoci o punte de trecere între trecut și prezent, pe lângă religia pe care o aducea, dar și pentru că a conservat câțiva germeni din cultura veche științifică și pentru că a păstrat pentru vremurile următoare un imbold de gândire filosofică” ... „Trebuie să recunoaștem, credința Bisericii creștine n-a împiedicat deloc în mod real filosofia; ea nu a redus-o la o pură sclavie; ci mai degrabă a călăuzit-o, a lărgit domeniul acesteia, a fost pentru ea un sprijin și o prețioasă sfătuitoare. În fine, credința a făcut ca filosofia să se regăsească pe sine în învățăturile creștine. Respingând deci acuzațiile care au fost aduse cu parțialitate contra creștinismului și contra influenței sale asupra filosofiei, noi susținem dimpotrivă că religia creștină nu numai că n-a exercitat asupra filosofiei o influență negativă, ci i-a dat mai degrabă un nou avânt, propunându-i noi probleme și cedându-i o investigație nouă și mai adâncă” (H. Ritter: Geschichte der christlichen Philosophie, p. 30 și 35, la Em. Vasilescu, op. cit. p. 11).

deosebesc cele două mentalități, mentalitatea creștină de cea păgână (Op. cit. p. 198-199, 202, 211). Apoi ideea creațiunii și a căderii nu-și găsește ușor echivalentul în cugetarea antică. Prin creștinism se reabilitează și corpul și natura; corpul, locașul spiritului; natura, opera în care se contemplă „măreția și puterea Creatorului”. Din astfel de pricini, 1. filosofia creștină nu poate îngloba în întregime aristotelismul și 2. tomismul nu e o doctrină originală; stăruie în ea prea mult spirit naturalist, aristotelic. Ea, filosofia tomistă „reprezintă pe Aristotel plus ceva” (C. Noica op. cit. p. 209). Tipul de filosofie creștină, după C. Noica, este cel augustinian, care însuflețește și dinamizează spiritul „în prezența și asistența permanentă a Creatorului” (Op. cit. p. 202-203), singura filosofie care „împacă autonomia spiritului cu supremația divină, făcând pe Creator să ființeze în spirit” (p. 212).

5. Cu Renașterea și Reforma, filosofia inaugurează o nouă epocă de înflorire: epoca modernă, cea mai bogată în figuri și sisteme filosofice, unele prietene, celelalte ostile religiei; unele care apar pentru prima oară, altele care continuă pe cele grecești. Ceea ce determină acum în bună parte raportul dintre religie și filosofie este materialul nou de gândit și foarte bogat, pe care științele îl pun la dispoziția filosofiei: descoperirile, invențiile, experiențele de laborator, noile teorii și legi despre lume, natură și viață, etc. Astfel avem de înregistrat: umanismul, cu tendința de înnoire a păgânismului și de eliberare a omului de sub orice autoritate; individualismul, deodată cu ivirea protestantismului, care face ruptura dintre cugetare și autoritate, proclamă autonomia omului și introduce principiul libertății chiar și în domeniul credinței religioase; neopitagorismul, cu interpretările mistice ale numerelor, prin N. Cusanus; platonismul și neoplatonismul, cu G. Genistos Plethon, M. Ficino, G. Pico della Mirandola, Paracelsus; aristotelismul pur, cu Desiderius Erasmus; scepticismul, cu M. Montaigne; naturalismul, cu A. Cardanus și G. Bruno; misticismul, înviat încă prin Bernard de Clairveaux, cu reprezentanți ca Victor și Richard din St. Victor, M. Eckart, T. Kempis, I. Tanler, A. Suso și I. Bohme; deismul, cu lordul Herbert of Cherbury, care preconiza o religie naturală a unui Dumnezeu care a creat lumea și legile ei, fără a se mai amesteca în mersul ei; utilitarismul, sistemul valorificării practice a științei, cu Fr. Bacon de Verulam, care stabilește că obiectul filosofiei este Dumnezeu, natura și omul (de la el ne-au rămas cuvintele celebre: puțină știința ne depărtează de Dumnezeu, iar multa știință ne apropie); raționalismul, cu R. Descartes „profetul filosofiei moderne”, care, întemeiat pe matematică (*more mathematico*), pornește de la îndoială pentru a ajunge la adevăruri clare și sigure (*dubito ergo cogito, cogito ergo sum*) între care cele mai importante sunt: existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului,⁵³ panteismul, cu G. Bruno, N. Malebranche și mai ales cu evreul B. Spinoza, care întemeiat pe geometrie (*more geometrico*) afirmă că totul este Dumnezeu (*Deus sive natura*); lumea e corpul, Dumnezeu e sufletul (*natura naturans*) substanța și totalitatea lumii, de care ne apropiem prin iubirea intelectuală (*amor dei intellectualis*); spiritualismul, monadologic, raționalist și optimist, cu G. W. Leibnitz și urmașul său Chr. Wolff, după care lumea este o

⁵³ În morală, Descartes impune o serie de reguli dintre cele mai simple, care trebuiesc aplicate cu sinceritate: 1. supunerea față de religia copilăriei și ascultarea de legile și obiceiurile țării; 2. între mai multe obiceiuri contradictorii, să se aleagă cel mai simplu și mai natural; 3. să ne conducem de „idei limpezi, care asigură libertatea sufletului asupra materiei” și să nu ne lăsăm stăpâniți de patimi, care întunecă și robesc mintea omului.

„republică de suflete”, monade, forțe spirituale de activitate spontană create de Dumnezeu - monada monadelor (monas monadum), monada necreată, - care concordă între ele, reoglindesc și reprezintă lumea și astfel realizează sub atotputernicia divină „armonia prestabilită” sau „armonia universală”; empirismul, cu John Locke, Gh. Berkeley, și D. Hume - treimea empirismului - care susțin că izvorul cunoștințelor îl constituie simțurile în marginea experienței empirice; sensualismul, cu El. B. Condillac, după care senzațiile sunt izvorul tuturor cunoștințelor; materialismul atomistic, cu Gassendi, Diderot, Lamettrie, D. d'Holbach, K. Vogt, I. Moleschot, L. Biichner, L. Feuerbach, H. Taine, J. St. Mill, sistem ateist, după care unica realitate este materia eternă; egoismul, cu Cl. A. Helvetius, sistem moral materialist, după care interesul egoist este resortul unic al faptelor omenești; pietismul, cu I. G. Hamann („magul Nordului”), I. H. Herder și mai ales Fr. H. Jacobi, care pun deasupra cunoștinței iluminarea credinței, avântul sentimentului și emoția religioasă; criticismul sau idealismul transcendent, cu Im. Kant, după care izvorul cunoștințelor este rațiunea pură, practică și afectivă, cea practică având prioritatea, deoarece prin rațiunea pură nu putem cunoaște transcendența, esența lucrurilor (das Ding an sich), ci numai aparența lor, fenomenul nu și momentul; din rațiuni practice se impune conștiinței omului credința în existența lui Dumnezeu, imperativul categoric al împlinirii datoriei morale - astfel ca să poată servi de măsură universală de acțiune - și convingerea în existența, simplitatea, personalitatea, libertatea și nemurirea sufletului; idealismul subiectiv, cu I. G. Fichte, care așază în centrul filosofiei sale spiritul, eul universal și absolut, în care se cuprinde eul divizibil, omul liber și moral; idealismul obiectiv, cu Fr. W. Schelling, după care lumea este manifestarea absolutului infinit, turnat în forme finite, obiective, care constituie natura; idealismul absolut, cu G. W. Fr. Hegel, după care progresul gândirii se realizează prin trei faze: teza (când se afirmă o idee), antiteza (când se neagă) și sinteza (când se neagă negațiunea), când ideea se afirmă dialectic, se întregește pe alt plan și așa mai departe până la întruparea spiritului absolut în artă, religie și filosofie; pesimismul, cu A. Schopenhauer după care voința de a trăi, neavând un scop în sine și neputând realiza infinitul dorințelor între limitele vieții trecătoare, naște plictiseala, suferința, dezgustul de a trăi, din mrejele cărora nu putem scăpa - trecător - decât prin contemplarea frumosului (în artă) și prin realizarea binelui (în morală); individualismul voluntarist, cu Fr. Nietzsche, filosoful supraomului, dar și egoist, care răstoarnă scara valorilor consacrate, calcă în picioare mila și iubirea (morală robilor) și tinde să realizeze astfel o cultură nouă, a forței, anticreștină și antidemocratică; spiritualismul religios, cu Maine de Biran, V. Cousin, Ravaisson, Lachelier, care preconizau o concepție mistică, întemeiată pe iubirea spirituală, prin care ne apropiem de cer și ne unim cu Dumnezeu; idealismul metafizic, cu R. Eucken care vedea în creștinism „religia religiilor” și „realizarea istorică a adevărului etern” și E. Troeltsch, după care creștinismul e „revelația supremă a conștiinței religioase”; pozitivismul, cu Turgot și mai ales cu A. Comte, care pune bazele așa numitei religii a umanității și filosofiei care va ține cont numai de datele pozitive ale științei, cu care se încheie cele trei faze și stări ale omului: teologică (fictivă), metafizică (provizorie) și științifică (pozitivă); faze arbitrare deoarece ele există și azi și deci se suprapun, nu se exclud; transformismul cu J. Lamarck, Ch. Darwin și E. Haeckel, după care toate organismele s-au dezvoltat treptat de la forme inferioare spre cele superioare (teoria descendenței); evolutionismul, cu H. Spencer, după care filosofia e sinteza cunoștințelor și trecerea de la știință la religie; involuționismul, cu A. Lalande, care explică totul de la

diversitatea materială spre unitatea spirituală, nu ca evolutionismul, de la omogenitatea materială la eterogen; energetismul, cu W. Osvald și C. Rădulescu-Motru, după care energia e substanța tuturor fenomenelor materiale, sociale, și psihologice; intuiționismul, cu H. Bergson, care învață că nu rațiunea, ci intuiția mistică este izvorul cunoștinței, și tot prin intuiție pătrundem mai adânc în înțelesul vieții, care, în elanul ei creator e ca un fluviu în neconținută curgere și deci se explică prin procese organice, nu mecanice; pragmatismul american, cu W. James și C. F. Schiller, susține că voința este temelia cunoștinței și a fericirii, iar adevărul stă în funcție de pofta inimei, de ceea ce este util, de ceea ce voim să credem și de succesul pe care-l avem în satisfacerea nevoilor practice (amestec de voluntarism, utilitarism, oportunism, empirism radical, politeism); cu alte cuvinte: adevărul e reușita, eroarea, eșecul; materialismul istoric, cu F. Lassale, K. Marx, Fr. Engels, K. Kautsky și V. I. Lenin după care factorul și substratul creațiunilor culturale (arta, știința, religia) este de natură economică, materială; materia determină conștiința⁵⁴; anarhismul, cu Max Stirner (Kaspar Schmidt), care propagă egoismul individualist și dizolvarea tuturor noțiunilor de autoritate, lege, umanitate, etică, etc, căci sunt himere și nebunii; psihologismul, cu W. Wundt, după care la temelia tuturor lucrurilor stă spiritul, care abia în om ajunge la conștiința de sine (psihologia omului) și în popoare (psihologia popoarelor); fenomenologismul, cu Ed. Husserl și Max Scheler, după care noțiunile și esența lucrurilor se explică prin intuiția și senzația fenomenelor; existențialismul, cu M. Heidegger, K. Jaspers, N. Hartmann, Kierkegaard, care așează în centrul filosofiei problema existenței cu rosturile și scopul ei; sociologismul, cu E. Durkheim, care consideră societatea izvorul tuturor principiilor, ideilor, adevărilor; relativismul, cu A. Einstein, care dezvăluie caracterul ipotetic și deci relativ al științelor pozitive. Este suficientă această înșirare de nume și sisteme filosofice ca să ne dăm seama cât de bogată și cât de variată a fost gândirea filosofică de la Renaștere încoace. „Există atâtea filosofii, câți filosofi” (E. Husserl: *Meditations cartesiennes*). Pentru studiul problemei noastre, e important de însemnat că fiecare nume și fiecare sistem filosofic reprezintă o încercare de a găsi o formulă de explicare a lumii și vieții, un pas de apropiere sau de îndepărtare a filosofiei de religie, un moment de afirmare sau negare a religiei prin filosofie. Fiecare „curent filosofic” reprezintă o încercare de a intui, vedea, cunoaște sau nega pe Dumnezeu. Fiecare filosofie reprezintă altă și altă viziune sau teorie asupra universului, altă și altă concepție despre lume, despre viață și despre om. Sunt sisteme filosofice prietene religiei, care s-au străduit să înlăture conflictele și să asigure pacea între cele două mari ramuri de cugetare, între religie și filosofie, ca: misticismul, raționalismul cartezian, spiritualismul, pietismul, idealismul, fenomenologismul, existențialismul; și sunt sisteme categoric dușmane religiei, ca: naturalismul, senzualismul, egoismul, materialismul, pozitivismul, anarhismul. Între aceste limite se desfășoară și celelalte sisteme filosofice amintite, unele mai apropiate, altele mai depărate de religie. Unele susțin, altele combat religia; unele caută să absoarbă religia în filosofie, altele filosofia în religie; unele apără creștinismul, altele schițează sisteme noi de religie. În orice caz, ceea ce caracterizează raportul dintre filosofie și religie în epoca modernă e libertatea. Filosofia se dezvoltă cu totul liberă și independent de religie. Toate principiile, toate „adevărurile”, toate ideile și religioase și filosofice, au fost când afirmate, când negate, când lăudate, când

⁵⁴ Materialismul transformă oamenii în mașini și prin aceasta îi dezumanizează.

criticate, când răsturnate. E un adevărat bellum omnium contra omnes, o luptă între idei, o încrucișare și ciocnire de curenți de gândire, fără precedent în istoria culturii umane.

6. Nu ne putem face o idee clară asupra raportului dintre religie și filosofie fără să amintim ceva și despre filosofia religioasă rusă, precum și despre aceeași gândire la români. Filosofia rusă, când nu e antireligioasă și materialistă, are un caracter pronunțat religios, mistic, eshatologic, apocaliptic. Încă de pe la mijlocul veacului trecut, gândirea filosofică rusă s-a dezbinat în două mari tabere adverse: tabăra slavofililor, cu reprezentanți ca I. Kireievsky, A. Homiacov, F. Dostoievsky, și tabăra apusenilor, cu Belinsky, Bacunin. Unii mistici vedeau salvarea și mărirea Rusiei în unitatea și comuniunea de iubire a Bisericii, iar sensul istoriei și rostul vieții în religia creștină; ceilalți - socialiști - căutau forța și salvarea Rusiei în Apus. Unii aveau cultul credinței religioase; ceilalți cultul rațiunii ateiste. Unii acuzau Apusul că a căzut în brațele materialismului ateu; ceilalți acuzau Răsăritul că e robul religiei superstițioase; unii militau pentru tradiție, ceilalți pentru revoluție; unii erau pentru supranatural, ceilalți pentru natural și vulgar; unii voiau rusificarea Europei, ceilalți europenizarea Rusiei; unii s-au ridicat până la universalismul creștin, ceilalți au rămas pe planul internaționalismului cosmopolit. Dar, pe deasupra acestor tabere, gândirea rusă are reprezentanți ca pe Solovieff, D. Merejkovski, N. Berdiaeff și S. Bulgakoff, care au făcut cele mai mari eforturi pentru îmbunătățirea raporturilor dintre oameni, dar mai ales pentru creștinarea cugetării filosofice. Ca nimeni alții, acești gânditori au pus problema recreștinării Europei. Formele strălucite ale culturii europene caută fond, suflet, seriozitate, înțelepciune; caută sofia creștină. De aceea, Europa nu-și va găsi liniștea și echilibrul, până ce nu va dobândi o conștiință creștină, până când nu se va converti din nou la Hristos. Ideea aceasta, susținută cu căldură de către gânditorii ruși, este fecundă și aduce o prețioasă contribuție la definitivarea legăturilor de prietenie dintre filosofie și religie, cât și la salvarea culturii europene din criza contemporană.

7. La români, filosofia s-a înfiripat și dezvoltat în vecinătatea religiei încă din vremea cronicarilor. Cel dintâi spirit filosofic la noi, care schițează cea dintâi concepție despre lume și viață, în stil filosofic creștin, este învățatul voievod D. Cantemir. După el sunt de amintit: dascălul Gh. Lazăr, care a militat pentru întemeierea unui învățământ filosofic în limba română, arhim. E. Poteca de la care ne-a rămas axioma: că „filosofia prin cuvânt întărește ceea ce religia prin credință propovăduiește”; Ioan Eliade Rădulescu, care propagă armonia dintre știință și credință printr-un „echilibru între antiteze”, între spirit și materie, căci și știința poate vorbi cum grăiește Scriptura; B.P. Hașdeu, spiritist, care învață că religia este știința sufletului, având în fondul ei cele trei adevăruri fundamentale, comune tuturor religiilor: Dumnezeu, sufletul și revelația; Titu Maiorescu, raționalist și empirist; V. Conta, materialist, pozitivist și evoluționist, fără a nega existența lui Dumnezeu și viața viitoare; C. Rădulescu-Motru, raționalist, evoluționist și scientist, („Între credință și necredință spre credință”), el deși recunoaște influența binefăcătoare a creștinismului în lume, socotește ca ortodoxismul, care e revelație, tradiție și spiritualitate invariabilă, nu trebuie contopit cu românismul, care e catehismul naționalismului progresist, energetic și personalist, fără să se păgubească și fără să abdice nici unul nici celălalt de la conținutul său specific; P.P. Negulescu, empirist, evoluționist, pozitivist, antireligios; Nae Ionescu, mistic și tradiționalist

ortodox, cu o rară putere de dinamizare a gândirii creștine; M. Ștefănescu, gânditor militant pentru o filosofie creștină, menită a împăca toate contrastele și antinomiile gândirii, învață că Dumnezeu a creat pe om liber, la egală distanță între perfecțiune și imperfecțiune, pentru a-i putea aplica legea meritului (Filosofia creștină). O mențiune specială trebuie să facem despre: I. Petrovici, L. Blaga, P.P. Ionescu. Deosebit de interesant și instructiv ni se înfățișează raportul dintre religie și filosofie la filosoful Ion Petrovici. Atât omul cu experiența, cât și opera cu destăinuirile ei, ne oferă un ales și bogat material de meditat, și de către prieteni și de către adversarii religiei. După cum însuși mărturisește, el a trecut în viață printr-o „etapă de feroce ateism”, după care grație filosofiei s-a întors la credința religioasă. Știința pozitivă, cu metodele și explicările ei, a făcut din el în ultimii ani de liceu un „ateu convins”, care-și închipuia că „triumful științei atrage ruina credinței”. Totuși, după intrarea în universitate, inițierile și studiile filosofice l-au convertit din nou la credință. Filosofia l-a convins despre „relativitatea cunoștințelor noastre științifice”, l-a învățat că „spiritul domină materia”, și că religia are în filosofie „un aliat”, „o punte de la știință la credință”. Despre experiența aceasta lăuntrică, echivalentă unei convertiri, I. Petrovici a făcut adeseori, în scris și verbal, confesiuni impresionante. În 9 noiembrie 1943, când în calitate de ministru al Culturii Naționale și al Cultelor a vizitat Aradul, la recepția din sala prefecturii județului, în fața autorităților bisericești, militare și civile, și a întregului corp didactic de toate gradele din Arad, după ce a arătat că între școală și Biserică a fost totdeauna o „strânsă legătură” și a dat ca exemplu de excepție Academia antireligioasă de la Cotnar, întemeiată de aventurierul Despot Vodă, care s-a distrus și a costat tronul și viața întemeietorului, domnia sa a făcut următoarea declarație: „Nu se poate separa niciodată știința de credință, deoarece ele sunt două compartimente ale sufletului omenesc, iar sufletul este o unitate firească și organică ce nu se poate diviza. Dacă totuși această separare se întâmplă, atunci ea nu se petrece niciodată spre fericirea celui ce o face. Constatarea aceasta am putut-o face prin experiență personală, căci mărturisesc că am avut și eu o epocă în viață când nu credeam în Dumnezeu. Acum când privesc îndărăt, și privesc adeseori, căci vârsta îmi permite să o fac, găsesc că epoca necredinței este epoca cea mai nefericită din viața mea, deși este o epocă din tinerețe. Îmi aduc aminte că în acea vreme eram un tânăr melancolic, amărât și am trăit zilele cele mai nefericite, până ce grație studiilor spirituale și școlii m-am întors la credința religioasă. Puțină știință îndepărtează de Dumnezeu, știință multă luminează cărările, potolește îndoielile, umple sufletul de căldura credinței și apropie de Dumnezeu. Acest precept îl recomand tuturor. Pe cei ce au părăsit credința îi sfătuiesc să-și suspende ateismul, până ce-și vor complecta cultura, prin care apoi se va face unitatea credinței și științei. Trăim vremuri potrivnice spiritualității, și fenomenul scăderii ei s-a înregistrat mai ales în unele țări, unde s-au scos unele materii din învățământ, ca să facă loc altora, cu caracter practic, înotivându-se că se face aceasta pentru a da satisfacția vremurilor pe care le trăim. S-a accentuat în chip deosebit asupra educației fizice și asupra materiilor practice. S-a simțit un vânt ce voia să aducă și în țara noastră această nouă orientare. M-am împotrivit acestui curent, nu fiindcă a disprețui educația fizică sau partea practică. Nu depreciez importanța lor, căci sunt convins că aplicarea este fructul teoriilor. S-a spus că avem vremuri care cer luptători ce au nevoie de carte mai puțină, dar trebuie să aibă mușchi puternici, să poată alerga, să știe să conducă un automobil și să fie stăpân pe tainele unui aeroplan.

Recunosc necesitatea tuturor acestora, dar sunt convins că eroismul mai este și altceva, mai are și alte părți decât mușchi, forță, automobil, avion. Pe lângă aceste lucruri din domeniul pragmaticului, eroismului îi este esențială mai ales conștiința datoriei și a jertfei. Poți fi erou fără ca totuși să fi un atlet... Dau locui ce se cuvine educației fizice și materiilor practice, dar vreau ca, în învățământ, cununa spiritualității să rămână intactă... Urmărim rafinarea sufletului printr-o cultură intensă a frumosului de ordin spiritual, în tovărășia adevărului și a credinței religioase, pentru a obține un cetățean bun, plin de abnegație și entuziasm, înserat în Marea colectivitate a Neamului românesc.”⁵⁵ I. Petrovici nu se limitează numai la idei, la sfaturi și la confesiuni personale. El a publicat o serie de eseuri, în care încearcă să lămurească o sene de probleme și principii creștine „în lumina criticei filosofice”. Începe cu „Determinismul și indeterminismul” - comunicare făcută la Academia Română - în care e drept că apără determinismul și principiul cauzalității, dar și recunoaște criza lui, propusă de fizica nouă prin studiul fructuos” în „obscuritățile infinitului mic”. Mai recunoaște că indeterminismul e susținut de către „o serie de personalități de primul ordin, ca Heisenberg, Bohr, Schiindinger, Eddington și alții” (acesta din urmă socotind criza determinismului ca un triumf al credinței religioase) și chiar admite că „raționalistul cel mai ortodox nu va susține niciodată universalitatea determinismului, dacă îl vom defini exclusiv pe acesta în funcție de posibilitatea prevederilor”, viitorul fiind „încărcat de surprize și de necunoscut”. În comunicarea despre „Idea de Dumnezeu în fața rațiunii”, prezentată la Congresul Internațional de Filosofie din Paris (1937), în cadrul căruia s-a făcut, după expresia lui, „ultimul inventariu al ideilor filosofice”, I. Petrovici apără argumentul cosmologic pentru dovedirea adevărului existenței lui Dumnezeu, argument „nedreptățit de critica kantiană și postkantiană”. El susține că fundamentul existenței „nu se poate găsi în ea însăși, unde lanțul cauzalității nu se sfârșește niciodată, ci în afară de ea, într-un principiu superior care cuprinde în sine și propria sa rațiune de a fi... Cu aceasta am ajuns la izvorul divin al existenței, la Dumnezeu, realitatea ultimă, transcendentă, perfectă și eternă”. Lumea sensibilă, și realitatea divizibilă, „nu poate fi în nici un caz propriul ei autor”, nu poate cuprinde propria sa rațiune... „Lanțul causal se întrerupe și se încheie la Dumnezeu”. Adevărul existenței lui Dumnezeu este adeseori apărut cu convingere și mărturisit în conferințele, cuvântările și eseurile prof. Petrovici. El are oroare fața de ateism și față de toți filosofii nereligioși. Împotriva tuturor spune cu toată franchețea: „De o mie de ori e mai bun moșneagul cu barbă albă al părinților noștri, decât elefanții lui Haeckel, sau alte dobitoace mai necunoscute din colecțiile muzeului din Viena” (Filosofie și Religie). În „Considerații cosmogonice”, cu interesante considerațiuni despre Dumnezeu (în care se explică și împacă toate antinomiile), în raport cu raționalitatea și finalitatea lumii, I. Petrovici elimină concepția panteistă și aderă la concepția teistă despre Dumnezeu. El recunoaște că actul genezei „este și rămâne un mister” și că termenul de creație, adică termenul creștin, consacrat, i se pare „cel mai nimerit” pentru a exprima originea lumii. În conferința despre „Creștinism și naționalitate”, I. Petrovici definește creștinismul „forma pe care a luat-o credința religioasă din momentul în care omul a descoperit efectiv pe Dumnezeu”. Zeii politeismului au fost născociți, inventați, egalați și depășiți, întrecuți de către oameni în virtuți și în putere. Dumnezeul creștin e găsit, descoperit; e un Dumnezeu „nou și original”, Dumnezeul iubirii și al iertării. În vreme ce

⁵⁵ Biserica și Școala, Arad 1943, p. 372

filosofia greacă a rămas în urmă și neputincioasă în lupta cu egoismul, creștinismul „reprezintă altruismul pur, o simpatie umană caldă care îmbrățișează toate neamurile egal”. „Gîndirea greacă a atins peste tot perfecțiunea, dar această religie simplă a atins sublimul. Solia creștină s-a așezat de partea celor slabi. Ce merit mare, să te așezi de partea celor slabi, când este așa de comod să te alături de cei tari!” În aceeași conferință, I. Petrovici are caracterizări juste și prețioase despre valorile creștine, pe care le consideră valori dezinteresate, universale, ideale. În conferința „Biserica și pacea”, I. Petrovici are altă serie de cuvinte alese despre religia creștină, despre Biserică și despre rolul ei social. El subliniază adevărul: „Cu o Biserică pașnică mai lesne vine războiul, cu o Biserică luptătoare mai degrabă se asigură pacea”. Pentru înlăturarea ereziilor sociale, între care se numără și războiul, Biserica trebuie să fie militantă, să-și propage idealul creștin și să îndrume societatea pe calea luminoasă a idealului, care să aducă mântuirea colectivă.⁵⁶ În conferința despre „Valoarea omului”, Petrovici ia o atitudine hotărâtă împotriva materialismului, care atribuie omului o origine simiană și o valoare minoră și în același timp apără concepția antropologică creștină, care consideră pe om „un privilegiat și un uns al creațiunii”, o făptură liberă prin care natura s-a depășit și a creat grandioasele înfăptuiri de spiritualitate, care constituie prerogativa și gloria exclusivă a omului. În eseu „Dincolo de zare” I. Petrovici dezbate „problema supraviețuirii în cadrul criticii filosofice”. E vorba aici de nemurirea sufletului: cum a fost mărturisită în religii și cum a fost privită în curgerea vremii, de către filosofi. Pornind de la cuvintele unui „ponderal cugetător contemporan”: „Câtă vreme la problema nemuririi nu se dă nici un răspuns, orice concepție filosofică reprezintă un provizorat”, gânditorul nostru arată că atitudinea filosofilor față de nemurirea sufletului a fost când pentru, când contra. Pentru nemurire în antichitate au fost cele trei glorii filosofice: Pitagora, Platon și Aristotel. Potrivnici nemuririi au fost scepticii și epicureii. În evul mediu, filosofia fiind o „anexă a teologiei”, a susținut întru toate articolele crezului creștin. În filosofia modernă, tot „trei filosofi culminanți și de mare amploare” sunt citați ca favorabili nemuririi: Descartes, Leibnitz și Kant. În veacul al 18-lea și al 19-lea, cercetarea obiectivă este ostilă nemuririi sufletului. Cu sfârșitul veacului al 19-lea - „când pozitivismul cu vedere scurtă și colorit materialist” lasă locul unor mentalități și „interpretări mai comprehensive” - „atmosfera se întoarce iarăși în favoarea nemuririi sufletului”. Acum se constată și recunoaște „enorma diferențiere de aspect, imensa heterogenitate dintre spirit și corp”, care exclude identitatea și dependența unuia de altul. „Corpul este opac, spiritul e transparent”; corpul e instrumentul, nu principiul vieții spirituale; visele, memoria cu amintirile, fenomenele de telepatie, care ne „obligă să admitem comunicări interspirituale”, și peste tot rațiunea, cu toate facultățile și funcțiunile ei, ne încredințează că „existența spirituală depășește cu mult realitatea fizică”. Teorii vechi pe baze noi au spulberat pretențiile materiei de a fi unica realitate. Ea nu este nici substanța absolută, nici măcar „oglindea adevărată și completă a

⁵⁶ Se impune ca „Biserica să fie realmente militantă, fiindcă idealurile religioase nu trebuie să le concepem ca un loc de refugiu pentru amărâți și pentru descurajați; idealurile creștine trebuie să fie idei directive pentru transformarea vieții sociale. Rolul Bisericii creștine nu este să consoleze pe câțiva amărâți și pe câțiva deziluzionați, limitându-se la scopul consolidării individuale; rolul ei este să aducă mântuirea colectivă, îndrumând pe calea luminoasă a idealului, dinamismului vieții noastre sociale”.

realității”. Știința nouă „a aruncat cu succes sonda în imaterial”; formulele ei „sunt semnalul altei lumi”. Meritul ei este „de a fi pătruns mai adânc în învelișul mecanic și de a fi pus degetul pe profunzimi transcendente”. Fizicienii sunt nevoiți să admită un „spirit universal”, o „forță vitală indestructibilă și preexistentă corpului”, față de care materia „nu este un principiu, ci un produs”. Tot învățații (Mork y Martin, Maeterlinck) au ajuns să spună „că există viață fara organism”, că „nu viața se naște din corp, ci invers”, că „animalul își pierde corpul, dar nu-și pierde viața”, că se poate admite „o continuare a evoluțiunii, printr-o speță fără corporalitate;”, invizibilă, care purcede din ființa noastră, și că deci putem ajunge „de pe plaiurile pământești,... în lumea unor duhuri necorporale, a cărei existență formează întreg temeiul de liniște a sufletelor noastre temătoare, dar însetate, la pragul morții, de speranța unei noi vieți”. Nu putem concepe existența decât ca „o țesătură de scopuri și mijloace”, care ne face să admitem inevitabil formalismul teleologic, la care au aderat toți marii filosofi, care au depășit „determinismul mecanic și orb”.

În concluzie: „Am deschis larg poarta speranțelor, nu fără o documentare”. Nu poate să fie vorba, pe teren filosofic „de afirmări dogmatice și de credințe neșovăitoare. E destul lucru că s-au înlăturat din calea nădejilor noastre, o seamă de piedici, socotite altădată definitive și că s-a redat drum liber, ba poate și sprijin credinței în nemurirea sufletului”. Cine poate contesta valoarea și greutatea unor astfel de meditații, studii și spovedanii filosofice despre adevărurile fundamentale ale religiei creștine? Când filosofia a ajuns să discute și să legitimizeze în lumina ultimelor cercetări ale științei, principii religioase și probleme vitale ca cele dezbătute de I. Petrovici despre: Dumnezeu, religie (practica metafizicii), creștinism, creație, suflet și nemurire, mai poate fi vorba de raporturi ostile între religie și filosofie? Nu. Ne-o spune tot el. În discursul rostit la Sibiu, cu prilejul ridicării la rang universitar a Academiei Teologice „Andreiane” (Mai 1943), I. Petrovici, în calitate de Ministru al Culturii Naționale și al Cultelor, a declarat că prin fapta aceasta a vrut să sublimeze importanța pe care o acordă studiilor teologice, pe care le consideră „cel mai bun mijloc pentru promovarea idealismului”. Și continuă „din acest punct de vedere nu există o disciplină mai înrudită cu filosofia decât teologia. Aș zice chiar că există pe foarte multe planuri o suprapunere completă între teologie și filosofie. Dovada acestei suprapuneri este faptul că la început speculația teologică și filosofică erau amestecate. A urmat apoi o perioadă de separație, care s-a transformat cu vremea în dușmănie și fricțiuni, atât din vina teologilor, cât și a filosofilor. Au fost filosofi care au crezut că speculația filosofică trebuie îngustată în mod exclusiv la adevărurile pozitivistice. A fost cea mai mare eroare a filosofiei când a acceptat să meargă pe această cale, trăgând sabia contra teologiei. Pe de altă parte, teologia a avut și ea greșeala de a fi încercat să solidarizeze creștinismul cu anumite rezultate depășite ale științei. „Dar aceste neînțelegeri au luat sfârșit. Azi trăim o perioadă de prietenie și aproape de convergență între aceste discipline. Ca și teologia, filosofia merge dincolo de lumea faptelor pozitive, ridicându-se tot mai sus, până la căutarea izvorului izvoarelor și a cauzei cauzelor. Din acest punct de vedere misiunea filosofiei este paralelă cu misiunea teologiei. Mai rămâne totuși o deosebire care lasă teologiei, un domeniu pe care filosofia nu-l poate explora. Filosofia poate într-adevăr să se ridice până la înălțimea tronului divin, ca să arate posibilitatea sau certitudinea unei cauze a lumii. Filosofia poate să ajungă și a ajuns de fapt la noțiunea de Dumnezeu. Este însă ceva ce ea nu poate. Ea poate dovedi că Dumnezeu există, dar ea nu are mijloace pentru a ne învăța dragostea de Dumnezeu. Aceasta a fost exclusiv misiunea teologiei și aceasta este mai

ales misiunea ei de azi, căci niciodată omul n-a fost mai departe de căile Domnului decât azi. Prin activitatea slijilor ei, teologia are misiunea să contribuie la dezvoltarea acelei părți din ființa omului care a rămas cu mult înapoia progreselor sale materiale: viața sufletească. Omul a făcut într-adevăr progrese uriașe în domeniul tehnic. El a ajuns până la a învinge legile naturii, la a explora adâncurile și la a înfrunța înălțimile cu invențiile tehnice. Într-adevăr ce poate fi mai minunat decât aceste invenții? Nu ne putem ascunde admirația pentru marile progrese materiale săvârșite de om, dar ce face omul cu ingenioasele sale invenții tehnice, ce utilizare le dă? Când ne gândim ce face astăzi omul care se înalță cu aparatele sale de zburat în văzduh, nu putem decât să deplângem înapoierea sa sufletească. „Iată pentru ce consider că teologia are astăzi cea mai mare misiune, căci ea are rolul de a ridica viața sufletească a omenirii cu o treaptă mai sus, restabilind echilibrul între progresul tehnic și cel spiritual”. Nu se pot spune cuvinte mai potrivite decât acestea, despre rostul religiei creștine și despre raportul dintre teologie și filosofie.

Lucian Blaga, filosof al culturii de o bogată și incontestată originalitate, are față de religie o atitudine de gânditor gnostic, eretic, deși e fiu de preot și la început se credea că el va deveni filosoful autentic al Ortodoxiei. Deprimarea și durerea a fost mare, când speranța și iluzia aceasta a fost spulberată. După concepția filosofică a lui Blaga, - cuprinsă în cunoscutele sale trilogii: Trilogia cunoașterii (Eonul dogmatic, Cunoașterea luciferică și Censura transcendentă), Trilogia culturii (Orizont și stil, Spațiul mioritic, Geneza metaforei și sensul culturii) și Trilogia valorilor (Știință și creație, Gândire magică și religie, Artă și valoare), existența omului se desfășoară în mister și pentru revelarea lui. Dincolo de orizontul misterului, există Marele Anonim, principiul absolut, al existenței, care se poate reproduce la infinit. Lumea este opera sa, dar nu prin creația din nimic, ci prin reproducerea din sine. Repetarea aceasta e parțială și imperfectă, secundară, minimalizată, periferică, deoarece una pleneră ar da existenței autonomie și capacitatea de a i se substitui, ceea ce nu convine Marelui Anonim. Așa se explică de ce lumea e imperfectă. Ca omul prin mișcarea conștiinței să nu ajungă la revelarea misterului, Marele Anonim frânează cunoașterea absolutului prin censura transcendentă și în același timp caută să o disimuleze prin categoriile stilistice din subconștientul omului. Stilul după domnia sa e încercarea de revelare a misterului, „aspirația înfrânată spre revelația absolută”. Din lupta omului de a revela misterul și din influența pe care o exercită din subconștient matca stilistică asupra creațiilor lui, se naște cultura, titlul de noblețe al omului prin care se deosebește de animal.⁵⁷

În cadrul culturii, religia - capacitatea de autototalizare și autodepășire a spiritului uman, în corelație ideală cu misterul existenței pe care omul și-l revelează sau îl sokoate revelat - a făcut și face cel mai mare efort ca să pătrundă în necunoscut, să dezvăluie misterul existenței, geneza, rostul și scopul vieții. Prin aceasta, ea este cel mai important factor cultural. Dar și religia, ca și celelalte creații culturale, poartă stigmatul categoriilor stilistice și nu deține adevărul absolut deoarece o revelație, din cauza censurii transcendente și categoriilor abisale”, este cu neputință. Cunoașterea la care poate ajunge omul este numai una metaforică,

⁵⁷ Stilurile culturale „sunt tot atâtea cadre prin care spiritul uman încearcă să reveleze misterele, dar și tot atâtea frâne transcendente, adică tot atâtea autoapărări ale Marelui Anonim, față de aceste încercări umane... Marele Anonim ne ține la o rodnică distanță de sine însuși și de toate marile și măruntele mistere” (L. Blaga).

adecvată. Categoriile stilistice ne limitează și izolează de mister. Astfel, cu toate că nu este un atitireligios, L. Blaga nu admite revelația și prin aceasta dă o lovitură de moarte religiei; nu admite divinitatea Mântuitorului, deși afirmă undeva că „Dumnezeirea s-a plimbat în carne și oase printre oameni în persoana lui Iisus - și prin aceasta dă o lovitură de moarte creștinismului; nu admite libertatea și nemurirea sufletului, consideră dogmele credinței creștine perimate, și prin aceasta dă o lovitură de moarte Bisericii; nu admite rolul tradițional al religiei în sufletul omului, și prin aceasta dă o lovitură de moarte Ortodoxiei, - dacă bineînțeles aceste lovituri ar reuși. În același timp, L. Blaga susține existența unui Mare Anonim, care ar vrea să fie Dumnezeu — mic și rău, egoist, și exclusivist, care în loc să ajute oamenilor, le face tot felul de șicane și în loc să-i povățuiască spre lumina cunoașterii, le pune tot felul de piedici. Din astfel de pricini, atât metafizica, cât și filosofia religioasă a lui Blaga, au fost aspru și just criticate nu numai de teologi ca D. Stăniloae (în lucrarea; „Poziția d-lui Lucian Blaga față de creștinism și ortodoxie”) și Nichifor Crainic, dar și de filosofi ca C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici, P. P. Ionescu, Dan Borta, ș.a.

Spre deosebire de L. Blaga, Petru P. Ionescu schițează o viziune creștină asupra lumii și asupra omului întemeiat pe ultimele rezultate ale științei și filosofiei. În sistemul d-sale, numit: monism spiritualist sau al dualismului de esență (genetic, memism al spiritului; constitutiv, dualism al esențelor: spirit și materie), sunt adâncite și lămurite, în lumina reflecției filosofice, câteva chestiuni menite să înlăture conflictele dintre știință, filosofie și religie, și astfel să întărească „poziția noastră ortodoxă în perspectiva metafizică”. Amintim câteva. În „Ontologia umană și cunoașterea” (București 1939), Petru P. Ionescu ne încredințează că filosofia contemporană se îndreaptă către om și destinul său. Vechile teorii și explicațiile științei moderne „nu mai mulțumesc pe nimeni”. În locul evoluționismului, transformismului, adaptaționismului, mutaționismului și a cosmogoniilor cunoscute, apar în filosofie concepte noi: transcendența, creațiunea, libertatea, căderea, mântuirea, finalitatea. În locul Dumnezeului filosofiilor, care nu oferă nici o certitudine, căutăm liniștea și siguranța unui Dumnezeu Creator trăit, „găsit prin experiența noastră internă”, iar în locul omului, care după vechiul materialism ocupa un oarecare loc în rândul animalelor, căutăm omul ca ființă culturală și religioasă, cu destinul, istoria și opera sa; omul așa cum este, cu „o poziție unică în economia lumii”, omul care după spiritul său nu poate fi explicat „nici prin biologie, nici prin psihologia modernă, nici chiar prin endocrinologie”. O viziune nouă, creștină, a lumii se impune tot așa de imperios ca și probleme fundamentale ale vieții religioase și morale, față de care nu mai putem rămâne pasivi. Viața și moartea, binele și răul, „păcatul și mântuirea sunt veritabile axe ale destinului” omenesc. Concretul, la care slujește homo faber, trebuie să cedeze primatul contemplativului. „Omul este activ și contemplativ pentru că e corp și spirit”, „vulcan în care sălășluiește un Apollon”. Credința evoluționistă trebuie răsturnată, pentru a vorbi de entropia omului. Entropia, adică regresivitatea omului, degenerarea lui „până la maimuță”, „explică mai bine anumite fapte decât faimosul principiu al transformismului, care până azi, cu toată munca uriașă depusă de savanți nu a putut să ofere un singur exemplu convingător și concludent” (p. 24). E tot așa de științific să vorbim în locul evoluției progresive de la maimuță - hominid, primitiv, civilizat - despre entropia progresivă, adică despre degradarea și degenerarea omului până la animalitate. În lumina ultimelor cercetări, experiențe și teorii științifice, omul apare în lume și se prezintă, „atât în structură cât și funcțional, drept o entitate, o izbucnire cuantică unică în natură și independentă de orice

forme. Ceva singuratic și nerepetat fără punți de legătură cu alte specii care și ele, la rândul lor, sunt originar și ontologic, unice și ireductibile” (p. 34). Deci creatură, fiii al Creatorului, rod al afirmării spontaneității, libertății, voinței și perfecțiunii lui Dumnezeu - iată omul. Intre Creator și creatură este o diferență ca între cauză și efect, cu deosebirea că efectul e mai mic decât cauza, pe care o reoglindește (e după chipul și asemănarea ei). Are și el, omul, un destin de creator - în limitele sale de creatură („Creatorul se oglindește esențial în creație”), un ideal de perfecțiune spre care tinde („idealul presupune perfecțiunea” și „perfecțiunea presupune dinamismul creației”). De aceea, „el poate continua opera de creație fie prin acțiune (și atunci avem aspectul „faber”), fie prin gândire și contemplație (și atunci avem aspectul „sapiens”). Aceste două aspecte, dintre care într-o parte avem tehnica și civilizația, iar în cealaltă cunoașterea, estetica, metafizica, religia, morala, teoreticul pur, se contopesc prin porunca legii quantice de unificare prin Cultură” (p. 45). În tot ce crează și lucrează omul, el se manifestă ca persoană, înzestrată cu libertate, voință și deci răspundere. Personalitatea presupune libertatea și libertatea explică acțiunile omului, bune și rele. Ca și Dumnezeu, care în esența lui e Logic, Logos și Duh, - Unicul diferențiat prin persoane, - la fel e diferențiat și omul, - spirit și materie; spirit - activitate creatoare - care tinde spre Creator prin religie (în care Dumnezeu își gândește creatura și creatura pe Dumnezeu) și materie a cărei constituție în esență este încă necunoscută. În privința aceasta suntem sau în plin mister, sau în plină spiritualitate” (p. 65-66).

În poziția sa de faptură a Creatorului, omul e ultima verigă din planul creației; în el se reflectă și se descoperă, prin trăire și adâncire, în sufletul lui, transcendentă (coborârea formelor esențiale ale Creatorului în ontologia creaturii).⁵⁸ Astfel definit și înțeles omul, se înlătură afirmația faimoasă că „Omul a creat pe Dumnezeu după chipul și asemănarea, sa”, iar fenomenul religios ne apare cu totul în altă lumină. Nici fetișismul, nici zoolatria, nici astrolatria, nici politeismul, nici totemismul - cu care s-a făcut atâta vâlvă, - nu constituie religia originală, ci „un fapt de revelație”, de la un zeu unic, Tată, (All-Father), rămas ca un ecou în credințele și în tezaurul sufletesc al popoarelor necivilizate. De la revoluția primară, prin regresie, s-a ajuns la formele degenerate a religiilor pe care le au popoarele zise primitive, așa precum de la libertatea creației s-a ajuns la păcatul originar. Așa se înțelege de

⁵⁸ „Omul ne apare așadar drept o verigă ultimă a planului. Ajung, prin transcendență, până la el formele esențiale cu care e investit Creatorul. Dar niciodată aceste forme nu-și află deplinătatea, identificarea lor completă cu Dumnezeu. Omul e rațional pentru că rațiunea e esența divinului. E conștiință de sine pentru că aceasta e forma lui Dumnezeu. E persoană, păstrând toate atributele personalității (criptologic, afirmativ, totalitar, voluntar, responsabil), pentru că persoana e pasul desăvârșirii prin care Unicul iese din „aperion” intrând în sfera exteriorizării. E Logos pentru că prin însuși Dumnezeu e Logos. E creator de moduri de exprimare prin limbaj, de moduri de cunoaștere prin cultură, de moduri de acțiune prin civilizație, de moduri de reîntregire prin religie, pentru că și esența Creatorului este creația. Gândirea lui e discursivă așa cum trebuie să se afirme și gândirea divină. Poate să iasă din temporal prin intuiție, precum și gândirea lui Dumnezeu, e în esență, un bloc. E, în fine, un depozitar al unei libertăți relative după cum și Dumnezeu e pe un alt plan depozitarul unei libertăți absolute, o libertate care, în esență este o determinare prin totalitatea absolută a momentelor esenței sale” (p. 68).

ce, dintre toate făpturile, „numai omul are apanajul religiozității” și de ce religia este un fenomen constant și universal: ca, împreună cu actele ei de conștiință, voință, libertate, responsabilitate și finalitate, - cu neputință de explicat științific - este dată în om, este revelată și imprimată în spiritul omului prin elementele transcendenței. Ne naștem cu religia, în dependență (co-Creator, ca fiul cu tatăl său). Unde nu mai găsim nici o viață, nici o vibrație religioasă, acolo nu mai întâlnim nici omul, ci specia biologică, animalul. Surprindem prin urmare în trăirea religioasă următoarele caractere esențiale: 1. un aspect de cunoaștere (tindem spre Dumnezeu din setea și nevoia de a cunoaște și recunoaște: principiul, cauza, esența și transcendența lumii); 2. un aspect de dependență, în creștinism filială; 3. un aspect de transcendență⁵⁹, (coborâre a dumnezeirii în ordinea lucrurilor naturale și în destinul omului, - rugăciunea fiind implorarea transcendenței) și 4. un aspect fundamental de redemțiune, specific creștinismului, în care mântuirea este strâns legată de existența păcatului originar (p. 74-77). Ca ființă liberă dar inferioară Creatorului, omul a încercat să se depășească, din asemănător să devină identic cu Dumnezeu. Încercând această „depășire luciferică”, „adamică”, a căzut în păcat, și prin păcat a rupt legătura de dependență cu Creatorul și aspectul de transcendență. De aici necesitatea mântuirii printr-un ipostas divin, care afirmă din nou raportul de dependență și transcendență dintre Dumnezeu și om. Opera aceasta s-a săvârșit prin Iisus Hristos, Logosul întrupat, care „sfârșind ca om prin moarte” și „depășind pe om prin înviere”, deschide omului calea mântuirii, îl repune din nou „în starea de a trăi transcendență”. În consecință, lumea are un destin creștin, rezumat în șapte aspecte simple și absolute: 1. „Realul este afirmarea gândirii divine”; 2. „Esența acestei afirmări este exigența logică; logicul și ontologicul devin două înfățișări ale aceluiași tot”; 3. „Realitatea văzută și cunoscută se prezintă în grupe mari de forme date din eternitate în planul afirmării divine, grupe pe care le-am numit unități quantice: fizicul, bioticul și antropologicul”; 4. „Omul este o realitate ultimă, inferior ontologic cauzei sale”; 5. „În virtutea acestei inferiorități necesare și prin libertatea voinței sale, omul a călcat legea creației”; 6. „Repunerea sa în cadrul destinului său - cerută de exigența responsabilității divine - se face prin religie”; 7. „Religia prin excelență, care dezleagă problema , mântuirii printr-un intermediar Om-Dumnezeu, nu este decât creștinismul” (p. 82-83). Ne oprim numai la partea întâi din „Ontologia umană și cunoașterea”. Am desprins din cuprinsul ei numai câteva idei, pentru a ne convinge cât de sănătoasă e gândirea lui P. P. Ionescu și cât de original a știut să o acorde cu gândirea creștină. La fel se prezintă și în celelalte studii și reflecții filosofice ale domniei sale, dintre care ne mai oprim la două. În „Cunoaștere și credință”, după ce face deosebirea între „cunoașterea laică” prin rațiune sau știință și între „cunoașterea harică”, prin revelație sau credință, P. P. Ionescu afirmă că orice cunoaștere științifică „se clădește prin contactul cu realul”, pe când „cunoașterile sub semnul harului, al duhului, nu au obiect concret, ba dimpotrivă, obiectul lor este totdeauna postulat”. Exemplu: Rousseau spunea foarte convins: dacă există orologiu, trebuie să existe și ceasornicarul, care l-a construit. Dar el nu putea să dovedească decât prezența orologiului, aceea a ceasornicarului creator rămânând să fie dedusă, postulată sau admisă”. Experiența ne duce prin urmare la obiecte; credința la autorul obiectelor. Întrebarea e: se poate trece de la cunoașterea laică, după ce multă vreme acest proces se socotea inadmisibil și cu neputință? Este ireductibilitate sau

⁵⁹ „Spiritul omenesc e un depozitar de transcendențe”.

identitate între cunoaștere și credință, între sensibil și inteligibil? După P. P. Ionescu, „orice cunoaștere este în fond o asimilare a realului”, dincolo de sensibil și inteligibil, în „matca spiritului”. Dar ca să ajungem la ea, trebuie să renunțăm la „iluzia concretului” și la „iluzia cantitativului”, care sunt de regulă considerate izvorul cunoștințelor laice. Realul nu este nici concretul, nici cantitativul. „Realul este o formă a spiritului”, tot ceea ce are o corespondență în spiritul absolut, în Ființa perfectă, în Dumnezeu. A cunoaște înseamnă a integra spiritul „în matca totalitară a realului din care s-a desprins”, în fața Ființei, ceea ce echivalează cu adevărul și cu prima treaptă a mântuirii. În actul cunoașterii ajungem inevitabil „la un primat al inteligibilului” și de la acesta la „un primat al spiritului în ordinea ontologică”. În felul acesta cunoașterea este „o naștere din nou a lumii într-un spirit și prin spirit”, o transformare, o trăire în har, în largul, în adâncimea și în esența spiritului nelimitat, în colectiv, în ecumenicitate, în contemplația mistică la care ne duce, în ultima analiză și studiul materiei. Filosofii greci reduceau lumea la câteva elemente. Alchimiiștii medievali au mărit numărul lor. Chimistul modern a stabilit numărul lor la 94. Și unii și alții s-au declarat mulțumiți cu acest „realism naiv”, care socotea realul ceea ce cade sub simțuri, ceea ce se vede, aude, simte, pipăie, etc. Dar procesul nu s-a oprit aici.. „Fizicianul află sub aceste aspecte imediate, substratul unitar, particula ce nu mai poate fi divizată (a-tom). Dar nici acest substrat, care nu mai e sensibil, nu mulțumește. Sub el stă un alt fond, unda, vibrația, energia, câmpul electromagnetic, proprietățile matematice sau matematizate ale undei sau ale corpusculului. Dar nici acestea nu mulțumesc. Sub ele știința, chiar dacă nu afirmă, admite altceva. Fizica se pierde, la limitele ei supreme, în speculațiile filosofiei. Sub materie, sub corpuscul, sub undă, sub energie, ea întrevide prezența unei alte esențe pe care o numește spirit. Așadar nu cunoașterea imediată, sensibilă, este aceea ce ne interesa, nu către ea tindem, nu ea este cunoașterea. Cunoașterea nici nu începe, nici nu se termină în sensibil. Ea tinde către altă evidență: evidența într-un inteligibil” (Gândirea, Nr. 2/1941, p. 107). Astfel, prin știință ajungem la filosofie, și prin filosofie la credință. E greu să convingi pe Toma necredinciosul „altfel decât prin punerea degetului”. Dar tot așa de greu este să convingi pe omul simțului cum că orice cunoaștere într-un sensibil nu este decât o aparență, o iluzie, că sub orice evidență sensibilă stă inteligibilul, că sub materie și sub concret stă spiritul”. Totuși concluzia se impune ca. un adevăr incontestabil. Credința este cunoaștere în adâncime, e experimentarea unei prezențe absolute. La mărturisirea acestei prezențe ajunge orice intuiție științifică, orice creație artistică și orice meditație filosofică atunci când au ajuns la „limita supremă a intensității lor”. Atunci orice cunoaștere laică se desăvârșește și se transmută într-o cunoaștere harică, „într-un act de grație. De aceea Descartes, după ce descoperă ideea fundamentală a sistemului său, cade în genunchi în fața Sfintei Fecioare”. În felul acesta nu este ireductibilitate între cunoaștere și credință; harul și gnoza coincid total, definitiv, absolut, atunci când au ajuns la marginea destinului lor. „Harul este destinul ultim al gnozei” (cunoaștere) și prin aceasta, „procesul dintre Știință și Credință ar trebui să fie, odată pentru totdeauna „fiidiis”, - încheie P. P. Ionescu eseul despre „Cunoaștere și Credință”.

În „Metafizica Ortodoxiei” avem o magistrală prezentare a raportului dintre dogma creștină și gândirea filosofică. L. Blaga afirmase că Ortodoxia, cu dogmele ei, este un sistem închis și încheiat în veacul al 8-lea, deci stă pe o poziție defensivă, pe când filosofia este un sistem deschis și stă pe o poziție ofensivă, una e conservatoare, cealaltă e creatoare; una limitează libertatea de gândire, cealaltă o asigură; una e autoritară, cealaltă autonomă. Față de

atitudinea aceasta exclusivistă, P.P. Ionescu ia altă atitudine împăciuitoare, față de care nu putem avea decât simpatie. Domnia sa afirmă principial că „o trecere de la metafizica laică la metafizica harică” e cu puțină numai cu condiția ca „nici filosofia să nu disprețuiască monumentală, construcție a dogmei, nici dogma să nu anatemitizeze arhitectura de gând a filosofiei”. Și mai departe, „dogmatica, ortodoxă nu este ceea ce pare a fi, un sistem total închis, ci un câmp cu limite trasfinite, o matcă în care pot intra toate problemele metafizicii alături de toate problemele vieții, dacă e adevărat că metafizica este viața și viața poate fi privită în transfigurare metafizică”. Creștinismul conține o seamă de adevăruri simple, un mănunchi de răspunsuri clare, la problemele și întrebările care neliniștesc conștiința și chinuie mintea tuturor oamenilor. Cu aceasta, el nu exclude gândirea filosofică. Platon și Aristotel au făcut o „extraordinară carieră” de filosofi în istoria și în sânul creștinismului. De altă parte, importanța filosofiei nu stă în originalitatea ei. Filosoful nu caută originalitatea, ci adevărul și se oprește acolo unde l-a găsit. Pe noi pe toți ne interesează adevărul și viața, cauza și rostul lumii. Ori în privința aceasta, filosofia este mult mai aproape de creștinism, decât ne închipuim.⁶⁰ „Să ne oprim o clipă deasupra întrebării acesteia: Pentru ce din toată

⁶⁰ „L. Blaga afirmă caracterul închis al Ortodoxiei, incapacitatea ei creatoare în domeniul metafizic, iar ortodocșii afirmă disponibilitățile nelimitate ale Ortodoxiei în câmpul creațiilor filosofice.” Pe noi nu ne interesează în nici un caz creația filosofică pur și simplu pentru a fi creație. Oricât de frumos ar fi gătit și construit un sistem de gândire, oricât de original, oricât de personal, oricât de autentic, mă lasă rece dacă nu îndeplinește un singur scop. Unul singur. Pentru că eu nu fac filosofie pentru frumusețea gratuită, inutilă, a gestului. Pentru bucuria aceasta pură am la îndemână arta. Eu fac însă filosofie, mă angajez plenar, dureros, violent, pătimaș în făgașul gândirii filosofice pentru că urmăresc nu capriciosul joc de valută al gândului pentru sine, ci puțința de a surprinde adevărul. Fac filosofie pentru adevăr. Mă chinui pentru adevăr. Sufăr pentru adevăr. Puțin mă interesează dacă filosofia este creatoare și ofensivă, sau dacă Ortodoxia este conservatoare și defensivă. Ceea ce caut și ceea ce aștept este adevărul. Iar dacă l-am aflat în Ortodoxie restul este joc gratuit, joc de artă. Dacă Ortodoxia și Creștinismul nu mi-ar da nici un adevăr, le-aș fi alungat ca pe ultimele fapte ale minții omului.” Adevăr. Care este adevărul acesta? Că mintea omenească are o limită în cunoașterea sa. Că nu poate depăși misterul lucrului în sine, numenul, pe căile pure ale rațiunii. Iată ceea ce rămâne valabil și etern din tot ce a scris Em. Kant.” „Am mai întâlnit oare altundeva acest adevăr? Să privim atenți. Fără părtinire. Să ne întoarcem la metafizica aceasta închisă, neputincioasă a Ortodoxiei. Scrie undeva, în forma ei simbolică în această metafizică închisă: „Ii este oprit omului să cunoască, fața lui Dumnezeu”. Iar despre Dumnezeu aflăm că este „făcătorul celor văzute și nevăzute”. Nu simțiți că se află aici, pus fără nici un artificiu laborios și masiv și numenul Kantian, și orizontul misteric? Nu găsiți aici și cenzura și frâna care se par că ar aparține lui L. Blaga? Nu vedeți în aceste simple propozițiuni, dumnezeiesc de simple, toată drama unui Kant de la Critica Rațiunii Pure la aceea a Rațiunii Practice?” „Omului îi este oprită cunoașterea chipului lui Dumnezeu. Totuși el e făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Kant afirma: îmi este oprită cunoașterea lucrului în sine dar știu că există acest lucru în sine tocmai pentru că altfel fenomenul nu ar avea nici o cauză explicatoare. Și iată apoi revelația Mântuitorului: Eu sunt Calea, Adevărul și Viața! Cel ce vrea să meargă la Tatăl merge prin mine. Așadar iată drama și soluția ei”. Nu

istoria filosofiei nu rămân luminoase și certe decât câteva popasuri, câteva nume,- câteva idei? De ce rămâne un Platon, un Aristotel sau un Kant, dar nu rămâne nimic din frumusețea arhitectonică a unui Schelling, Fichte sau chiar Hegel? Pentru ce este Kant o piatră de hotar și nu un altul? Pentru că aici mintea omenească a atins, înfiorată, haina unui în cele mai însemnate probleme pe care le dezbate, filosofia ajunge la aceleași concluzii pe care le aflăm revelate și anticipate în dogme. În problema ontologică, filosofia nu se poate opri la soluția materialistă despre lume și viață. Ea trebuie să adere la soluția creștină, la sistemul monismului spiritualist (Dumnezeu) și a dualismului de substanță (spirit și materie). În problema cosmologică, filosofia nu se poate opri la soluția mecanicistă; ea trebuie să adere la soluția creștină, la „explicația creaționistă-teologică”.⁶¹ În problema epistemologică: ce, cât și cum cunoaștem și care e valoarea cunoașterii noastre, - câte sisteme filosofice nu s-au răsturnat unele pe altele, până ce s-a ajuns la primatul rațiunii și al spiritului (care „se vedește în haina pură a rațiunii”), la aceeași concluzie, ca și dogma creștină (care afirmă primatul luminos al rațiunii”) - la evidențele și certitudinile credinței fără de care omul nu poate trăi. Așa se înțelege de ce, cu mici excepții, filosofia adevărată a fost totdeauna creștină. „Nu există filosofie decât sau creștină sau în duh creștin, sau sub autoritate creștină, sau contra creștinismului” (op. cit. p. 339). În consecință, confruntând dogma cu libertatea gândirii, ajungem la constatarea împăciuitoare - că „există în dogmă margini pentru orice libertate și în libertate popasuri și evidente care seamănă ciudat cu atitudinea de dogmă” (p. 339). Precum vedem, în opera filosofică a lui Petre P. Ionescu, se reflectă admirabil gândirea creștină ortodoxă, cum nu întâlnim încă la alt cugetător creștin.

8. Am cercetat, pe scurt, începuturile și înfățișarea filosofiei în epoca antică, medievală și modernă, la alții și la noi; am înșirat sistemele filosofice după numele și întemeietorii lor și am constatat că filosofia s-a dezvoltat: în epoca greacă independentă de religie, în epoca patristică absorbită de religia creștină, în epoca scolastice aservită catolicismului și în epoca modernă din nou liberă, independentă și în cea mai mare măsură prietenă cu religia. Din mușimea sistemelor înșirate se poate vedea cât de grele sunt problemele filosofiei, câte din concepțiile ei sunt deschise, aproximative, și cât de variate și deci nemulțumitoare sunt

pot cunoaște chipul lui Dumnezeu prin pura cunoaștere intelectuală, dar îmi rămâne calea Iubirii. Cunoașterea lui Dumnezeu prin Iubire, pentru că Iisus este Iubire. Iar iubirea este Adevărul pentru că este viața! Kant afirmase: Rațiunii pure îi este închisă calea cunoașterii numenului. Dar prin voință practică, prin iubire, prin bine îmi sunt deschise căile spre marile probleme. Dumnezeu nu este obiect al cunoașterii, dar este postulat al inimii. Nemurirea nu este certitudine a minții, dar este certitudine a necesității absolute a binelui. Libertatea nu este formă demonstrabilă rațional, dar este garanție a legii morale. Iar legea morală este în mine ca ultima și suprema certitudine de viață. Cale, Adevăr, Viață.” „Metafizica ortodoxă a presimțit marea dramă a cunoașterii. A trăit-o în toată plenitudinea, în toată răsuflarea ei. Cunoașterea absolută nu se face sub zodia minții, ci sub semnul iubirii.”(Gândirea, Nr. 6/1943, p. 334 - 335).

⁶¹ „Explicația mecanicistă nu a mulțumit pe nimeni. Finalismul misterios și minunat al naturii nu poate fi fructul unui hazard. Cosmosul este organizat finalist pentru că la organizarea lui a prezidat o voință finalistă, o minte ordonatoare, organizatoare.” (Gândirea, op. cit. p. 336).

răspunsurile filosofilor în fața misterului existenței. În cadrul unora dintre sistemele înșirate este admis, în întregime sau parțial, creștinismul; în cadrul altora este negată orice religie, iar în cadrul altora s-a încercat să se creeze religii noi, ca de pildă în cadrul pozitivismului, religia umanității, în cadrul naturalismului cultul rațiunii, în cadrul criticismului religia cu morală, între limitele rațiunii, etc, dar toate au fost nașteri moarte. Nu există decât ca simple încercări și numere în inventarul eșecurilor și greșelilor omenești. Religia nu se naște, din speculație, ca filosofia. Religia se folosește de luminile filosofiei, colaborează cu filosofia, dar nu se poate nici identifica, nici înlocui cu filosofia, din următoarele considerațiuni: Filosofia este lipsită de unitate. Niimărul mare de școli și sisteme filosofice, pe care le-am înșirat, ne arată cum nu se poate mai evident, viciul fundamental al filosofiei: absența unor concluzii valabile pentru toți filosofilor. Nu există. Avem tot atâtea filosofii, câte capele de filosofi mari se pot număra. Ceea ce înseamnă că cei dintâi și cei mai mari nemulțumiți de rezultatele filosofiei sunt filosofilor. Căci altfel nu și-ar mai bate capul cu alte și alte încercări și formule de explicare a lumii și vieții.⁶² Încă Varo ne dă o strașnică lecție de scepticism, când numără 280 sisteme de morală, 280 secte filosofice și păreri personale asupra binelui suprem. Cât s-au înmulțit aceste păreri de atunci și până astăzi, cine poate spune?...Unitatea care lipsește filosofiei o posedă religia, creștinismul. Avem în creștinism un crez pe care îl mărturisesc din convingere, toți creștinii, toți bunii credincioși, a treia parte din omenire. Acest crez nu poate fi nici revizuit, nici înfrânt. De „douăzeci de veacuri el cultivă unitatea sutlească a omenirii. Împotriva lui, nici știința nici filosofia, nu au nici o putere. Adevărul - când nu e revelat - se naște din acordul spiritelor. În filosofie acest acord nu există, deoarece filosofii - ca și poeții și artiștii - caută mai mult „originalitatea” decât „adevărul”⁶³. În religie acordul spiritelor există. Între teologi există o unitate de credință și un sistem de cercetări, care între filosofi nu există. Mai mult: religia pretinde teologilor înțelepciune, o conduită morală, viață și disciplină spirituală - deci filosofie - fără de care munca lor e infructuoasă. Sunt și filosofi care susțin că „filosofia adevărată este sfințenia rațiunii” (M. Blondei), dar

⁶² Edm. Husserl denunță starea aceasta haotică a filosofiei, când scrie aceste cuvinte alarmante: „starea de fărâmițare în care se găsește astăzi filosofia, activitatea dezordonată ce o desfășoară, dau de gândit. Din punct de vedere al unității științifice, filosofia apuseană, de la începutul veacului din urmă încoace, este într-o stare de decadență vădită față de veacurile trecute. Unitatea a dispărut pretutindeni în determinarea felurilor și în punerea problemelor și a metodei”.

⁶³ J.J. Rousseau acuză filosofii că sunt incapabili să descopere adevărul. Chiar dacă unul dintre ei ar afla adevărul, ceilalți preferă minciuna sistemului propriu în locul adevărului descoperit de altul. „Totul este să cugete altfel decât ceilalți: printre credincioși, este ateu, printre ateii, ar fi credincios”. (Emil IV, 214). „Patericul” numește „iubitori de vorbă” pe filosofilor care nu se ocupă de filosofia vieții fericite și nemuritoare. Doi filosofi au mers la un călugăr bătrân să le spună vreun cuvânt de folos. Iar bătrânul tăcea. - „Nu ne răspunzi, părinte, nimic?” au întrebat filosofilor. Atunci bătrânul le-a grăit: - „Voi sunteți iubitori de vorbă, iar nu filosofi adevărați, o știu și o mărturisesc aceasta, până când vă veți învăța a grăi, neștiind ce grăiți. Deci să vă fie filosofia voastră aceasta, adică, să vă deprindeți pentru cele de moarte și pentru liniște și să vă păziți pe voi cu tăcerea” (Patericul, ed. de Râmnicul V, 1930, p. 444).

astfel de glasuri răsună întocmai ca glasul Ap. Pavel în Areopagul Atenei (Fapte 17, 22-34). Cei mai mulți filosofi uită că meritul cugetărilor stă în veritatea, nu în originalitatea lor. Goana după originalitate a determinat filosofii să construiască, pe bază de ipoteze, o mulțime de concepții contradictorii despre lume, despre viață și despre om, ca apoi să fie siliți pe unele să le schimbe, pe altele să le părăsească. În schimb, creștinismul dă omului ceea ce filosofia caută, sau cel mult făgăduiește: un crez, o concepție convingătoare, mântuitoare și deci mulțumitoare, unitară și armonioasă despre lume, despre viață și om. Filosofia are o sferă de cunoaștere și de activitate mai îngustă decât religia. Filosofia se întemeiază pe rațiune, religia pe rațiune și revelație. Religia se folosește de filosofie, mai ales de metodele și concluziile ei, dar o și depășește; are un orizont mai larg, privește lumea și problemele vieții în lumina revelației și a veșniciei. Câmpul de cunoaștere al revelației și al rațiunii a fost asemănat cu două cercuri concentrice, descrise de raze diferite. Cercul cel mai mare reprezintă revelația, cel mai mic rațiunea. (I. Mihălcescu: Teologia și Filosofia, Studii Teologice 1934/36, p. 63). Amândouă sunt independente; nu se pot nici absorbi, nici desființa; dar în schimb se pot ajuta și lumina. Rațiunea e mijloc de cunoaștere; cu lămuririle ei ne întărim convingerile. Revelația lărgeste orizontul cunoașterii și îmbogățește spiritul. Nici rațiunea nu are rostul să stingă luminile revelației, nici revelația nu are rostul să întunece rațiunea. Dimpotrivă: revelația e cuprinsă în formele cugetării raționale, iar rațiunea primește viață, lumină, puncte de sprijin și sens, de la revelație. Filosofia își documentează adevărurile cu ajutorul experienței externe și a rațiunii logice. Există o cunoaștere științifică a dogmelor religioase, care angajează toate puterile și facultățile sufletului omenesc: intelectul, voința și sentimentul; rațiunea luminată de credința revelată și încălzită de razele iubirii. Sunt însă și deosebiri. Filosofia se întemeiază pe știință, religia pe metafizică. Filosofia merge de la rațiune la credință, religia de la credință la rațiune. Filosofia e ipotetică, religia e categorică, dogmatică. Tot ce cuprinde filosofia se află în discuție: adevărul religios e deasupra subiectivismului. Teologia demonstrează, pe cale rațională, că există adevăruri obiective și că noțiunile de „bine” și „rău” nu sunt abstracțiuni, ci stări reale, fără de care filosofia poate exista, dar religia nu. Filosofia când schițează teoriile sale asupra universului își ia datele din știință. Teologia nu se mulțumește cu atât: ea, după ce face teoria universului, pe baza revelației și a filosofiei, merge mai departe și arată calea mântuirii, mijloacele împăcării și a unirii cu Dumnezeu și cu semenii. Astfel, religia întregeste știința și filosofia, ajută omului să depășească realul și, să atingă idealul, stă în serviciul meliorismului, face operă de cultură.

Din atâtea și atâtea considerații, filosofia nu poate înlocui sau absorbi religia. Amândouă sunt menite să colaboreze armonic, deoarece credința religioasă nu exclude știința și filosofia, nici filosofia nu exclude revelația. Între religie și filosofie este același raport ca și între revelație și rațiune, ca și între credință și cunoștință, ca și între o lumină și altă lumină. Apropierea dintre ele are urmări binecuvântate: intensifică puterea și efectele luminii. Dacă la motivele credinței religioase adăugăm pe cele raționale, adevărurile revelate primesc o irezistibilă putere de convingere. Dacă la filosofie adăugăm „smerita cugetare”, pe care o recomandă religia, ajungem la cea mai înaltă filosofie, la filosofia vieții eterne, care așează în centrul preocupărilor ei omul, cu destinul său de creatură, subordonată Creatorului. Se pare că filosofia nouă face pași uriași ca să-și armonizeze rezultatele și concluziile ei cu adevărurile religioase, creștine. Pașii aceștia sunt mai vizibili în filosofia românească. Cu toate aparențele

contrare, se simțesc adieri mistice; „vântul religiozității a început să sufle în pânza sufletelor noastre” (I. Petrovici).

Religia si sportul

1. Prețul sănătății. 2. Rolul distractiv și recreativ al sportului. 3. Sportul în lumea modernă. 5. Sportivitate și spiritualitate. 6. Sportul în lumina religiei creștine.

1. Între formele culturii, încă din vechime, se numără și sportul, sau educația fizică, după cum se mai numește astăzi. Motivele care au făcut din sport - adică din jocurile și exercițiile gimnastice - o preocupare culturală sunt de ordin moral, sanitar și vital. Prin sport se urmărește recreația, distracția, asigurarea sănătății și sporirea vitalității. Pentru vitalitatea unui neam, ca și a unui om, nimic nu e mai ieftin și în același timp mai scump, decât capitalul biologic uman. Este ieftin, pentru că e un dar al naturii; e scump, grozav de scump, pentru că atunci când e scăzut sau pierdut, se reface foarte cu greu. Cât nu cheltuiesc oamenii, societățile caritative și statele evolute pentru sănătatea și salubritatea publică!... Cei mai mulți dintre noi nici nu ne dăm seama cât de scumpă este zestrea sănătății și câtă grijă foarte costisitoare se depune în școli, spitale, azile, sanatorii, laboratoare, institute și cabinete medicale, pentru prevenirea bolilor și pentru răscumpărarea unui strop de sănătate pierdută. Numai când noi înșine suntem greu bolnavi sau când vizităm un azil de boli mintale, sau un spital de oameni chinuți de tot felul de răni și boli aducătoare de durere, numai atunci ne putem da seama de prețul sănătății. Și în privința aceasta, școala suferinței e cel mai bun dascăl.

2. Dându-și seama de însemnătatea sănătății, oamenii au folosit numeroase mijloace pentru asigurarea ei, între care se află în primul rând sportul. Prin exercițiile sportive se caută a se întări vigoarea corpului și prin aceasta vitalitatea și sănătatea lui. Este constatat că mult mai bine rezistă la frig și la căldură, la umiditate, la muncă și în fața bolilor un corp fortificat printr-o gimnastică rațională și printr-o educație sportivă sistematică, decât un corp care nu e datat cu nici un fel de efort fizic. Dar sportul nu este numai un mijloc pentru păstrarea sănătății și sporirea vitalității. El mai are un foarte important rol distractiv și recreativ. Pentru oamenii care lucrează în birouri și fabrici, care duc o viață sedentară sau îndeplinesc o funcțiune unilaterală, care nu se bucură decât parțial de aerul și de frumusețile naturii, care muncesc sau numai cu creierul sau numai cu o parte a corpului, care săptămâna întreagă sunt robii serviciului lor, pentru astfel de muncitori, sportul este o recreație și o distracție de cea mai mare însemnătate. Sportul calmează nervii, înviorează corpul și spiritul. Jocurile sportive și exercițiile gimnastice înseninează privirile și întineresc puterile omului. Bine îndrumate, ele pot deveni mijloace admirabile de solidaritate națională și propășire morală. Prin urmare, și vital și recreativ, și distractiv și național, și moral, sportul - rațional îndrumat și făcut - este un eminent mijloc de îmbunătățire și întărire a puterilor omenești. Deci se numără cu dreptate între formele de cultură generală.

3. Rostul instructiv și educativ al sportului a fost cunoscut încă din antichitate. În epoca grecoromană a culturii, exercițiile gimnastice și jocurile sportive erau probleme de stat. La greci, ele au culminat în vestitele olimpiade, care erau cele mai mari sărbători pănălene și cele mai strălucite manifestații sportive din antichitate. Cu prilejul lor, toți grecii de pretutindeni, oricât de divizați sau îndepărtați ar fi fost, uitau dușmăniile și distanțele. Ca și misterele religioase, sărbătorile sportive - în epoca lor de glorie morală - au contribuit în largă măsură la unitatea națională și înălțarea spirituală a poporului grec. Este important de remarcat că sportul la greci reprezenta o întregire și o armonizare a culturii spirituale prin cultura fizică.. Idealul grecului era „kalokagathia”, omul frumos și bun atât moral cât și corporal. Bunătatea inimii și frumusețea trupului este un reflex al bunătății și frumuseții divine și un mijloc prin care ne putem înălța spre patria eternă a sufletului, spunea Platon. De aceea sportul avea o necontestată valoare spirituală, în vreme ce arena era un teren pe care se validau atât frumusețea și forța corporală, cât și frumusețea și valoarea creațiilor spirituale. La multe din serbările religioase și sportive din antichitate, poeții își citeau operele lor, artiștii își manifestau geniile lor, cântăreții fermecau pe ascultători prin cântecele lor și atleții prin jocurile și exercițiile lor sportive. Se stimulau atunci admirabil toate forțele creatoare ale unui popor, care deși mic la număr, a trecut la nemurire și a atins un apogeu cultural, care foarte greu mai poate fi întrecut, Desigur, cu gândul la sporturile elene, Sf. Pavel Apostolul a scris cuvintele despre „cununa dreptății” (II Tim.4,7-8) și despre alegerea ei, când scrie „De se luptă cineva (la întreceri), nu se încununează, dacă nu se luptă după lege” (II Timotei 4,7; cf. I Timotei 6,12). „Fraților, eu nu mă socotesc să fi ajuns! Ci numai una fac: cele dinapoi uitându-le, spre cele dinainte mă întind. Alerg la semn, la răsplata chemării de sus a lui Dumnezeu, întru Hristos Iisus” (Filipeni 3,13-14; cf.Evrei 12,1) . „Oare nu știți că toți cei ce aleargă în stadion toți aleargă, dar numai unul ia premiul? Deci, așa sa alergați, ca să luați darul. Și oricine se luptă, se înfrânează de la toate: ei să ia o cunună stricăcioasă, iar noi una nestricăcioasă. Drept aceea, eu așa alerg, și nu orbește. Mă lupt cu pumnul, dar nu ca unul care bate văzduhul; ci imi chinuiesc trupul meu și îl robesc ascultării, ca nu cumva altora propovăduind, eu însumi să mă fac netrebnic” (I Corinteni 9,24-27; cf. Romani 9,16; Galateni 5,7). De la greci, jocurile sportive au trecut și la romani, fără însă a mai îndeplini un rol atât de binefăcător, ca în epoca lor de strălucire. Cu vremea au decăzut și la greci și la romani. Au început luptele sângeroase cu animalele și fiarele sălbatice, jocurile desfrânate și desfătărilor de circ, care nu mai aveau nimic din principiul kalakagathiei, sau din vechiul și cunoscutul adagiu al poetului Juvenal: Mens sana in corpore sano. În epoca de decadență a imperiului roman, care coincide cu epoca de prigoană a creștinismului, jocurile din arenele sportive favorizau lenea și destrăbălarea mai mult decât sănătatea fizică și forța morală. Strigătul: Panem et circenses ne arată cum nu se poate mai limpede cum sfârșește un popor glorios, când își înlocuiește seriozitatea idealurilor spirituale cu desfătărilor ușoare ale jocurilor sportive.

În contrast cu grecii și romanii sportivi erau strămoșii noștri, dacii, care trăiau după principiul lui Zamolxe, după care „numai cine are suflet sănătos poate păstra și sănătatea corpului”. Primatul sufletului față de trup era la daci o dogmă, poate cea mai însemnată din concepția lor despre viață.

4. După un declin de veacuri, în care sportul mai este reprezentat doar de cavalerii medievali, duelgii și spadasi, în lumea modernă sportul ia un avânt extraordinar. Curios de constatat: în veacul nostru, sportul se dezvoltă paralel cu industrialismul. Cu cât crește numărul fabricilor, cresc și preocupările sportive. Ceea ce înseamnă că în civilizația actuală sportul este expresia unei nevoi, răspunde unei trebuințe sufletești, îndeplinește o „importantă funcțiune compensatorie” (Tudor Vianu). Mașina a robat omul; sportul îl ajută să se elibereze. Fabrica, printr-o activitate unilaterală, supune pe om unei munci monotone îl face să lucreze numai cu mâinile, cu picioarele, sau cu ochii, restul trândăvește, sportul caută să aducă din nou în el echilibrul forțelor și unitatea persoanei. Atelierul răpește omului bucuria jocului, sportul îi dăruiește din nou însuflețirea și bucuriile proprii tinereții. Lucrările industriale se fac în clădiri închise, într-un aer viciat, într-un colț de pământ foarte limitat; sportul redă pe om naturii, îi lărgeste orizontul privirii și dă plămânilor săi oboșiți aerul înviorător. Zidurile fabricilor ca și birourile, izolează pe oameni de comunitate; sporturile îi readuc din nou în societate, în frenezia colectivității... Iată, numai câteva din principiile care explică dezvoltarea excepțională a sporturilor, în proporție directă cu creșterea nemaipomenită a industrialismului. Din toate aceste puncte de vedere, sportul răspunde atât unor necesități de ordin fizic și sanitar, cât și unor imperative de ordin social și moral.

De aceea, astăzi nimeni nu mai contestă rolul, valoarea și folosul sportului. Știința l-a legitimat. Statul l-a oficializat și Biserica l-a binecuvântat. De la micile înjghebări sportive, până la marile organizații internaționale, avem nenumărate instituții, școli și cluburi care se ocupă cu încurajarea, sprijinirea și promovarea sporturilor cu ridicarea de pavilioane și inaugurarea de stadioane și arene sportive moderne, care ne amintesc de vechile palestre, stadioane, teatre și arene din vremea grecilor, cu propaganda și educarea sportivă a maselor populare, cu organizarea de serbări naționale și de olimpiade internaționale. Trăim într-un elan sportiv fără precedent în istoria omenirii.

5. Cu cât însă a evoluat și înflorit sportul, cu atât s-au ridicat și se ridică împotriva lui numeroase și foarte serioase obiecțiuni. Bineînțeles că aceste critici nu privesc rostul, ci exagerările și devierile sportului. În primul rând se obiectează că sportul corpului neglijează dezvoltarea și perfecționarea spiritului. Jocurile gimnastice și exercițiile sportive grecești aveau în vedere fortificarea trupului și în același timp delectarea și înălțarea spiritului. Sportivitatea se completa cu spiritualitatea. Jocurile sportive moderne, în cea mai mare măsură, în loc să întregescă, înlocuiesc spiritul. Corpul nu mai este instrumentul spiritului. Corpul a devenit unicul scop al sporturilor: corpul forte, corpul brutal, corpul animal, și acesta dezvoltat parțial și unilateral. Se face sportul unilateral al picioarelor, al mâinilor, al pumnilor, al fălcilor, al gâtului, încât în locul trupului armonic și estetic dezvoltat, avem corpuri deformate prin sport, disproporționate și ridicole. Se ia totul de la spirit și se dă cărnii. Din ființe cugetătoare și simțitoare, facem animale, care-și dezvoltă și întrebuințează toată energia fizică în paguba energiei intelectuale. În rândul al doilea, sportul în loc să devină un simplu exercițiu de toate zilele în interesul sănătății - care e cel mai folositor - s-a transformat într-o goană nebună după recorduri și performanțe de box, de football, de alergări cu mașinile de tot felul. A trecut la extreme, la violențe și la brutalități care nu mai aduc nici o contribuție la păstrarea sănătății și la sporirea vitalității. Dimpotrivă: foarte multora dintre sportivi li se slăbește inima, li se pregătesc plămânii pentru tuberculoză

și adeseori corpul pentru o moarte prematură. Acest fel de sport, cel mai pasionant și mai generalist, este numai al unora și acesta fundamental greșit, iar pentru cei mai mulți este numai un spectacol senzațional, care agită - în loc să liniștească - nervii, ridică pumnii și provoacă zbierete și conflicte foarte puțin manierate.

În rândul al treilea, sportul în loc să contribuie la îmbunătățirea morală a omului - căci acesta-i rolul esențial al culturii, - adeseori este un mijloc de corupție și decadentă pe toată linia. Intim și indisolubil legată de sport a fost în antichitatea greacă virtutea cumpătății. Câți dintre sportivii moderni mai fac caz de regulile ascezei morale, de înfrânare, de curățenie și de celelalte virtuți care asigură omului integritatea și puritatea morală?... Petrecerile cu beții și cu accesoriile lor, au devenit regulă și după cele mai neînsemnate întreceri sportive. În fine, sportul adeseori sustrage oamenii de la îndeplinirea îndatoririlor lor naționale și religioase. Sportivul are o nouă religie: forța musculară o nouă biserică: arena, o nouă comunitate, clubul. Nu-l mai pasionează alte datorii mai mari față de neam și față de Dumnezeu, nu-l mai interesează învățații și binefăcătorii, eroii și sfinții - chintesența morală a omenirii - ci campionii și meciurile. Dacă este elev, neglijează studiile; dacă e funcționar, neglijează biroul; dacă e muncitor manual, face totul cam de mântuială. Iată numai câteva din aberațiile și antinomiile sportului modern, exagerări și devieri care pun în contrast sportivitatea cu spiritualitatea.

6. După cuprinsul expunerii de până aici, se poate întrevădea și înțelege ușor, care este atitudinea religiei creștine față de sport. Principial, religia creștină admite jocurile sportive și exercițiile gimnastice, recreative și distractive, dar numai între limitele moralității, sub comanda spiritului, în scopul sănătății și al vitalității; admite jocurile decente și exercițiile simple, sporturile umane, educative, și instructive, singurele care aduc oarecare aport culturii umane. Religia admite și recomandă excursiile, care - ca și pelerinajele - au efect educativ, instructiv și recreativ neîntrecut. Excursiile ne cheamă în sânul naturii mame, unde ne învață să contemplăm capodoperele Creatorului; ne duc în aerul curat și liber; ne învață istoria, geografia, geologia, botanica și zoologia la fața locului; ne dau posibilitatea să comparăm invențiile și produsele civilizației tehnice, cu lucrările și creațiile spiritului popular, cultivă prietenia, înviorăză puterile trupesti și sufletești, largesc orizontul vederilor, măresc bagajul cunoștințelor și sporesc calitativ și cantitativ bucuriile curate și plăcerile nevinovate. Câte nu sunt binefacerile excursiilor bine organizate și inteligent îndrumate... Mai presus de toate, religia recomandă munca, munca manuală și intelectuală, munca cinstită și cu corpul și cu spiritul, care e sportul clasic, sportul cel mai binefăcător, sportul prin excelență. Cine muncește rațional din straja dimineții până în adâncul nopții, în casa sa, în atelier, în cabinet, în birou, în grădină sau la câmp, se recrează. În schimb, religia combate sporturile inumane și brutale, jocurile indecente și deci imorale, distracțiile care favorizează trândăvia și lascivitatea, lenea corpului și degradarea spiritului. Religia spiritului denunță idolizarea corpului, împreună cu toate excesele, violențele, extremele și devierile sportului. Nu admite înlocuirea preocupărilor spirituale prin cele sportive (ci doar întregirea lor), nu admite sportul fără forța virtuților morale și nici un fel de jocuri și exerciții distractive în orele liturgice, în vremea serviciilor divine din biserici. Creștinismul denunță psihoza sportivă și combate cu ultima energie cultul barbariei, sportul unilateral al picioarelor, al mâinilor, sau al pumnilor, din simplul motiv că virtuțile morale primează față de cele fizice. Nu-i permis ca fizicul să

comandă spiritului, nici sufletul să se piardă „în grămada tot mai mare de carne și oase”. Cultura minții și a inimii are și trebuie să aibă prioritate. Fără acesta, sportul devine un mijloc de animalizare, sălbăticiune și decădere, ca în veacurile din urmă ale imperiului roman.

Creștinismul admite sportul numai dacă îndeplinește o funcțiune culturală, un rol de nobilare spirituală, de înfrumusețare estetică și îmbunătățire morală a omului. Creștinismul recomandă „gimnastica”, despre care Goethe spunea că „nu întărește numai corpul și-l menține tânăr, ci încurajează și întărește sufletul și spiritul în contra oricărei moleșiri”. Creștinismul e pentru educația fizică, dar numai în măsură în care nu primează față de educația morală, intelectuală și religioasă. „Deprinde-te cu credința cea adevărată - scrie Sfântul Pavel tânărului Timotei - căci deprinderea trupească la puțin folosește dar evlavia spre toate este de folos, având făgăduința de acum și a celei ce va să vie” (I Timotei 4, 7-8). Cuvintele acestea vor să ne învețe că deprinderile trupesti nu trebuie să înlăture pe cele sufletești. În creștinism are întâietate întrecerea morală în virtuți și fapte bune, în credință și în iubire. David a biruit pe Goliat prin înțelepciune, nu prin putere. Nestor a biruit pe Lie prin binecuvântarea sfintei cruci, nu cu pumnii. Creștinii au biruit pe păgâni prin viața după Evanghelie. „Mieii”, „porumbeii” și „pruncii” au biruit leii, lupii, fiarele, împărații și tiranii, cu blândețea, cu iubirea și cu răbdarea. Cei smeriți au biruit pe cei mândri; cei săraci pe cei bogați; cei blânzi pe cei războinici, cei iubitori și iertători pe cei plini de ură și răzbunare. Prin Iisus Hristos cel blând și bun, smerenia și iubirea au biruit lumea... Creștinismul vorbește mai mult despre atletii moralei și eroii ascezei, decât despre cei ai pumnilor și ai picioarelor; despre cultura spiritului întâi, apoi despre cea a mușchilor. Se pare că la condiția și concluzia aceasta a ajuns și statul. În toate țările există astăzi instituții oficializate pentru reglementarea și îndrumarea jocurilor, sporturilor în școlile primare, secundare și universitare, în fabrici, în armata și în întreprinderile publice și particulare. Chemarea lor este tocmai aceasta: să facă din sport ceea ce trebuie să fie, adică un mijloc de ameliorare și înălțare a omului, o afirmare etică și estetică a vieții, o școală morală de igienă și eugenie, o victorie a spiritului asupra materiei, un semn și un triumf al culturii adevărate.

Religia și progresul

1. Subiect nou. 2. Teza optimistă despre progres. 3. Teza pesimistă. 4. Progresul în lumina faptelor. 5. Știința factorul principal al progresului. 6. Criza morală și anarhia intelectuală contemporană. 7. Progres și regres. 8. Progres tehnic și progres etnic. 9. Religia și destinul omenirii. 10. Creștinismul și progresul.

1 Subiectul acesta e inspirat din lectura lucrării: „Destinul omenirii” de IM* Negulescu, membru al Academiei Române și profesor de istoria și enciclopedia filosofiei la Universitatea din București. Părțile bune și slabe din această operă ne impun să ne ocupăm de ea. Fără îndoială că avem în față o lucrare de mari proporții, muncită și îngrijit stilizată, în cuprinsul căreia autorul dezbate importante probleme, dintre care cea mai extinsă - 3 părți din 6, jumătate, -- și mai importantă este „problema progresului”. Există o evoluție a omului spre mai bine sau nu? De la data apariției pe pământ și până astăzi, au devenit oamenii mai buni sau nu? Dacă există pentru trecut, avem și pentru viitor certitudinea unui progres sau nu? Și

prin urmare, crizele prin care trece omenirea se pot înlătura sau nu? Sunt întrebări la care autorul caută să răspundă în nu mai puțin de 733 pagini octave (vol. III). În aceste pagini, pe noi ne interesează în special păreri autorului despre contribuția religiei creștine la realizarea progresului, care păreri precum vom vedea, sunt departe, foarte departe de criteriul obiectivității științifice și filosofice.

2. Ce este progresul? După definiția cea mai simplă, progresul e realizarea valorilor, creșterea și desăvârșirea vieții și a bunurilor ei spirituale și materiale. Prin progres înaintăm, propășim în direcția fericirii. Prin progres dezvoltăm puterile și ramurile culturii, arta, știința, tehnica etc. „A progresa, scrie T. Masarik, înseamnă a învinge răul. A învinge răul prin bine” și „binele prin mai bine”.⁶⁴ Profesorul P.P. Negulescu, în „Destinul omenirii” (vol. II) mai întâi cercetează „problema progresului în lumina concepțiilor teoretice”. După el, ideea progresului apare abia de câteva veacuri, deodată cu descoperirea busolei, a prafului de pușcă, a tiparului și a celorlalte descoperiri geografice, astronomice, fizice, chimice și biologice, care au revoluționat, știința și tehnica. Nici antichitatea, nici evul mediu, nici Renașterea nu au cunoscut ideea modernă a unui proces continuu și nelimitat. Oamenii lor reprezentativi trăiau mai mult pentru trecut, decât pentru viitor. Cei dintâi pași în direcția emancipării față de antichitate și față de concepțiile pesimiste greco-romane și creștine, îi fac gânditorii veacului al 16-lea, Machiavelli și Jean Bodin, după care în veacul al 17-lea. Fr. Bacon, filosoful metodei experimentale în științe publică operele sale celebre: *Novum Organon*⁶⁵ și *Nova Atlantis*, un mic roman științific, în care filosofic descrie viața fericită - datorită progresului - de pe o insulă, condusă de slujitorii științei, organizați într-un institut al înțelepciunii biblic numit „Casa lui Solomon”. Acum se naște optimismul și de aici progresul ia un mare avânt. În veacul al 18-lea se întemeiază primele societăți și academii de științe, apare enciclopedia și se produce revoluția franceză, care încearcă să realizeze ideile Hf: progres și domnia rațiunii. În veacul al 19-lea, cu toată acțiunea de întoarcere la vechile credințe religioase, reprezentată prin Chateaubriand, Louis de Bonald, Ioseph de Maristre, și Robevt de Lamennais - după o scurtă eclipsă, ideile de progres triurnă peste „dogmele catolice”. Puteri noi devin călăuzitoare și dominante, „știința, în ordinea spirituală, și industria, în ordinea materială” (vol. II, p.362). A. Comte cu legea celor trei stadii, care sunt considerate legea progresului, liberalii, cu sporirea libertăților individuale, socialiștii cu lupta pentru colectivismul statal, teoriile lui Laplace în astronomie, ale lui Lyell în geologie, Lamarck și Darwin în biologie, așează „ipoteza evoluției” pe un teren solid (p. 369) și astfel se deschid progresului perspective noi, care se confundă cu însăși ideea evoluției. După H. Spencer, omenirea va ajunge la o „moralitate organică”; atunci oamenii vor face binele în mod natural, nu-și vor mai face rău și astfel viața va deveni mai bună, mai ușoară și mai fericită.

⁶⁴ Idealurile umanității, p.56.

⁶⁵ Cartea avea pe copertă un vas cu pânzele umflate, în trecere printre coloanele lui Hercules (Gibraltar) cu deviza: *Mulți pertransibunt et augebitur scientia* (mulți vor trece dincolo de hotarele vechilor cunoștințe despre lume - și va spori știința).

3. Împotriva tezei optimiste despre viitorul civilizației și, al progresului, s-au ridicat cu multă vehemență numeroși gânditori, dintre cei mai serioși: J.J. Rousseau, susține că civilizația și cultura au redus fericirea omului, științele și artele au dezvoltat intelectul în detrimentul voinței și al sentimentului, de unde urmează că decadența nu poate fi oprită decât prin întoarcerea la natură, la reforma educației și a vieții de familie; A. Schopenhauer consideră viața un rău fără leac și progresul o amărăciune; Fr. Nietzsche admite că la început omenirea a fost sănătoasă, eroică, până ce a urmat artificialitatea și decadența, când lașitatea înlocuiește lupta, inteligența instinctele și morala creștină, morala eroică; Remy de Gourmont ridică împotriva progresului „legea constanței intelectuale”, după care intelectul nu evoluează, întocmai ca și fiziologia omenească, pe care se întemeiază; J. Maritain, neo-tomistul francez, consideră ideea progresului contradictorie și absurdă⁶⁶; O. Spengler aseamănă culturile cu organismele care se nasc, cresc, se dezvoltă și mor; ca și viața, un fapt individual, biologic; ele sfârșesc cu scleroza, osificarea, civilizația (care e moartea culturii), de unde conclud: dacă pier culturile cu operele lor, progresul e cu neputință; N. Berdiaeff respinge ideea de progres pentru că ascunde „adevărate scopuri ale vieții”, pentru că rafinează și complică inutil formele vechi de viață, care deși mai simple, erau mai pline de sevă, de căldură și de viață, pentru că suferințele oamenilor sub apăsarea crizei generale sunt tot mai mari, pentru că în ultimele veacuri, de la sfârșitul evului mediu, omenirea trece printr-o „perioadă nocturnă” și se zbate într-o decadență neconținută;⁶⁷ Rene Guenon face constatarea că Apusul a căzut în materialismul civilizației tehnice și trăiește în „vârsta întunericului”, pentru că a părăsit tradiția spiritualistă a Răsăritului (La crise du monde moderne, Paris 1927); Georges Sorel, susținea în lucrarea sa: „Les illusions des progres” (1908), că ideea progresului este o „doctrină burgheză” pentru legitimarea privilegiilor capitalismului; Georges Valois (în lucrarea sa „La religion du progres”, 1911) califică „religia” progresului o erezie neroadă;

⁶⁶ J. Maritain: „Ideea progresului istoric necesar nu e mai puțin contradictorie decât ideea cercului pătrat. În adevăr, cine zice progres istoric, zice evoluție în timp; cine zice evoluție în timp, zice materie; cine zice însă materie, zice apetit radical al noutății ca atare, nu al perfecțiunii; zice adică tendință necesară către altceva, nu către ceva mai perfect; zice prin urmare lipsă de progres necesar, de orientare necesară către perfecțiune. Mitul progresului este un tip excelent de pseudo-idee, de idee clară pentru sensibilitate, dar absurdă în ea însăși”. (Theona, p. 127). Tot Maritain afirmă că: „progresul este o înaintare spre ceva mai bun, care procură o satisfacție mai mare. Materia, însă, în evoluția ei, nu dă un astfel de rezultat, așa după cum nici soarele, în lunga lui evoluție, nu e cu nimic mai bun și mai satisfăcător de cum era la început” (Destinul Omenirii, vol. II. p. 418 și 421).

⁶⁷ Etapele acestei decadente neconținute, după Berdiaeff sunt: Renașterea, care proclamă individualismul anarhic, Reforma, cu principiul libertății de-a „interpreta” dogmele religiei creștine, veacul al 17-lea cu afirmarea raționalismului dizolvant, veacul al 18-lea cu pretenția de a „lumina” omenirea prin materialism și ateism, cu revoluția franceză care încearcă să suprimă creștinismul și proclamă cultul rațiunii, veacul al 19-lea, cu pozitivismul și socialismul, veacul al 20-lea cu războiul mondial, cu revoluția care a interzis orice cult și (prin despotism și teroare) a răpit omului orice libertate, cu știința care a favorizat dezvoltarea monstruoasă a mașinismului industrial, ucigător de „cultură” și producător de „civilizație” (Vezi: Un nou ev mediu).

Leon Dandet face o critică severă veacului stupid al 19-lea, („Le stupide XIX-eme siecle”, 1922) - politiciii, științei, artei și filosofiei - și se ridică împotriva evoluționismului, care - profetește el - va cădea împreună cu ideea de progres, după cum cade paralizatul deodată cu orbul care-l conduce („orbul din comparație este evoluționismul și „paralizatul” - progresul) și alții.⁶⁸

4. După ce supune unei critici subiective toate aceste concepții teoretice și atitudini personale față de problema progresului, profesorul P.P. Negulescu, neaflând suficiente lămuriri în „lumina concepțiilor teoretice”, simte nevoia de a pune piciorul „pe terenul mai solid al faptelor, pure și simple”. Astfel începe să studieze „problema progresului în lumina faptelor pozitive”⁶⁹ (Destinul Omenirii, voi. III.). De la început, el ne previne că documentarea întreprinsă e grea și „puțin sigură”, că interpretarea faptelor e puțin dificilă, că cercetătorii păstrează un „coeficient prea mare de subiectivism” și de aceea constatările practice și concluziile „nu s-au putut face totdeauna cu destulă obiectivitate”, că în fine cărțile nu se fac ca și copiii, ci prin forța sudorilor și a spatelor, ca piramidele (Flaubert)... Autorul, ca să ne arate că există un progres neîncetat și nelimitat, începe studiul de la icoana omenirii primitive. Domnia sa acceptă teza „probabilă” și „acceptabilă”, că sălbaticii de astăzi - răi, cruzi și degenerați - reprezintă „aproximativ” omenirea primitivă, preistorică. La început omenirea a trăit în starea de inferioritate morală și intelectuală a sălbaticilor, din care unele popoare s-au ridicat treptat și au progresat, iar celelalte au rămas pe loc, chiar au degenerat. În acest caz, teza bunului sălbatic și legenda epocii de aur, despre o omenire originală mai bună decât cea următoare, nu mai concordă cu faptele pozitive. În lipsa documentelor, noi nu ne putem face o idee despre traiul popoarelor primitive, decât comparându-l cu al sălbaticilor de astăzi, mult mai aproape de primitivi decât de civilizați.⁷⁰ Nu mai încapă îndoială că

⁶⁸ Miguel de Unamuno scrie: „Se poate susține, la rigoare, că de la Greci - luându-i ca punct de plecare - ceea ce a progresat sunt științele, artele, instituțiile sociale, industriile, metodele și instrumentele și nu capacitatea umană individuală; societatea mai curând decât individul, civilizația mai mult decât cultura”.

⁶⁹ Iul. Benda spune: Cultura Europei trece prin criză din vina intelectualilor, pentru că au pierdut simțul eternului și al universalului. Prin aceasta au făcut un act de „trădare”. Să înceteze această rătăcire, ca omenirea din nou să înainteze pe calea progresului. H. Massis susține că Occidentul trebuie să se întoarcă la raționalism și catolicism, ca să-și salveze cultura și să-și armonizeze idealurile...

⁷⁰ R. Allier și alți cercetători ai vieții și civilizației popoarelor numite „sălbatic” sau „primitive” sunt de părerea că sălbaticii de azi nu pot fi nici comparați, nici identificați cu primitivii, din mai multe pricini și anume: nu toți primitivii prezintă semnele sălbăciei; au și logică, mentalitate, și sentimente, de bucurie, de durere, ca și ale noastre; nu sunt civilizați în sensul european și american al cuvântului, dar își au și ei civilizația lor, cultura lor, religia lor, invențiile lor; unii sunt cruzi, e adevărat, dar alții sunt de o bunătate exemplară, iar alții s-au răit numai după ce au văzut că sunt primejduiți în obiceiurile și existența lor, prin atitudinile și cuceririle „civilizaților”; psihologia lor este ca și a noastră; unii au idei pe care le găsim la civilizați, de unde urmează că necivilizații sunt sau popoare „căzute” și degenerare, sau

privind astfel problema și pornind de la inferioritatea morală și intelectuală a sălbaticilor - de multe ori sub nivelul animalității - progresul este învederat. Întâlnim între moravurile primitivilor torturile cele mai grozave, crimele cele mai monstruoase, canibalismul atroce, infanticidul, paricidul, poligamia, poligenia, toate instinctele antisociale, toate mizeriile, cruzimile, superstițiile, luptele, etc. care îi pun într-o inferioritate indiscutabilă față de moravurile popoarelor civilizate.⁷¹ De la starea de animalitate și sălbăcie, omenirea a evoluat și a progresat în măsura în care s-au aflat cauzele naturale ale lucrurilor, în măsura în care s-a exercitat reflecția și s-a îmbogățit inteligența cu idei și reprezentări exacte, în măsura în care mintea omului s-a eliberat de sub forța magiei și a misticismului primitiv, în măsura în care atrocitățile pedepselor și cruzimile războaielor (cea mai de căpetenie formă a egoismului), se îmblânzesc, în măsura în care simpatia („simțirea împreună”), înlocuiește egoismul animalic, în măsura în care existența devine tot mai plăcută, traiul tot mai ușor și viața tot mai fericită.

5. Cu timpurile moderne, progresul a luat o dezvoltare de-a dreptul uriașă, vertiginoasă. S-a progresat în ultimii 150 de ani - cel puțin în știință - mai mult decât în toate milenii anterioare ale omenirii (p. 245). Factorul principal care a determinat acest progres uimitor este știința, cu noile ei concepții despre lume, cu descoperirile, cu teoriile ei biologice, cu înfăptuirile ei tehnice și cu ideile ei răsturnătoare de idoli și răscolitoare de energii. Față de știință, chiar și filosofia, cu sintezele și concluziile ei, a rămas în urmă. Grație științei - care devine cult - omul trăiește astăzi în condiții de mulțumire neasemănat mai favorabile fericirii decât în trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat; are mai multe satisfacții și posibilități de a-și împlini dorințele: bucătăria, „arta culinară”, îi oferă aperitive, mâncări și băuturi tot mai delicioase; librăriile și bibliotecile îi pun la dispoziție cărți de lectură tot mai numeroase; muzica, sălile de spectacole și aparatele de radio îi prilejuiesc tot mai multe ocazii de distracție, plăcere și bucurie; casele se zidesc tot mai igienic, se împodobesc tot mai artistic și se înzestreză tehnic pentru a servi cât mai mult comoditatea; munca, în condițiile în care se face astăzi, e tot mai ușoară și plăcută; excursiile, cântecele, jocurile, sportul sunt izvoare de tot mai mult optimism, de tot mai puțin pesimism, de tot mai mare fericire... Prin urmare, constată profesorul P.P. Negulescu, izbutind să sporească puțința plăcerilor și să reducă pricinile durerilor, progresul există; există atât în lumina faptelor pozitive, generale, cât și sub aspectul special al condițiilor de viață individuală; și pentru viitor, el va avea o dezvoltare continuă și nelimitată. P.P. Negulescu recunoaște că moravurile în lumea modernă nu sunt popoare izolate, rămase pe loc și încrămenite, în urma popoarelor culturale.

⁷¹ Adversarii ideii de progres aduc fel de fel de argumente, prin care încearcă să explice și astfel să slăbească teza de mai sus. Ei spun că noi numim greșit „barbarie” tot ce nu se potrivește cu credințele și moravurile noastre, că moralitatea primitivilor este inconștientă, sălbaticii au alte concepții despre lume și viață, imaginare, ireale, absurde; că în toate faptele lor ei se conformează cu aceste concepții, că își au și ei sistemele lor de obligații morale, pe care le împlinesc cu religiozitate, după anumite rituri și tradiții consacrate de veacuri, că deși au suferit „devieri fatale” cum le numește P.P. Negulescu (vol. III p. 66), au și ei creațiile lor, invențiile lor, uneori tot așa de mari ca și ale noastre, de ex.: focul, acul, săgețile, cuțitul, roata, ciocanul, substanțele toxice și alimentare etc. fără de care nici n-ar exista civilizație.

tocmai așa de sănătoase cum ar trebui să fie. Ele înlățișează problema aceasta în felul următor: „Moralitatea oamenilor, în general, atârână de două categorii de condiții: unele interne și de natură ideală, altele externe și de natură socială. Pentru ca un om să fie și să rămână moral în viața lui, trebuie ca pe de o parte fundamentul sufletesc al moralității lui să fie destul de solid și trebuie pe de alta ca împrejurările externe să nu-l împingă cu prea multă putere la rău. Fundamentul sufletesc al moralității constă, la toți oamenii, fără deosebire, dintr-un anumit sistem de credințe sau idei, considerate, în toată curățenia cugetului, ca reprezentând adevărul asupra lumii și asupra vieții” (vol. III, p. 176-177). Motivele și ideile care determină pe oameni la respectul moralității sunt: la unii ideea justiției divine care pedepsește pe călcătorii legilor și a poruncilor morale, la alții ideea justiției sociale care pedepsește abaterile de la legile omenești și, la gânditorii cu o viață intelectuală mai dezvoltată, „ideea datoriei de a nu tulbura armonia ce trebuie să domnească în lume”. Cei mai mulți oameni însă se feresc de a face rău din temerea de Dumnezeu și din credința că El a prescris și impus oamenilor „anumite norme de conduită, de la care nimeni nu se poate abate fără primejdie”. Dar aceste norme, spune P.P. Negulescu, nu sunt stabile; se schimbă, după cum se schimbă „toate lucrurile omenești”, și schimbându-se zdruncină „momentan” temeliile moralității. Efectul acesta îl produce în primul rând „progresul adevărului”. Adevărul „este un puternic dizolvant psihic, nu numai intelectual, ci și afectiv”. Viața sufletească a omenirii constă „dintr-un mic număr de adevăruri sigure, dintr-un mare număr de ipoteze, utile din punct de vedere practic, dar nedovedite încă de ajuns, din punct, de vedere teoretic, și dintr-un imens număr de superstiții și prejudecăți. Micul număr de adevăruri sigure formează un capital intelectual definitiv câștigat”, inatacabil și nesupus schimbării, pe când „asupra marelui număr de ipoteze nedovedite și asupra imensului număr de superstiții și prejudecăți, progresul adevărului își exercită, fără încetare, puternica sa acțiune dizolvantă” (vol. III, p. 178). Aici, în acțiunea dizolvantă a adevărului, întâlnim cea dintâi și cea mai însemnată cauză subiectivă a crizei morale contemporane. În felul acesta, progresele științei și ale filosofiei, cu noile lor concepții despre lume și viață, cu descoperirile lor astronomice și geologice, cu ideile lor despre evoluționismul cosmic, biologic și etic (P.P. Negulescu cade în eroarea, pe care o evidențiază și el mai sus, de a considera „teoriile” și „ipotezele”, nedovedite „adevăruri”), au slăbit treptat „vechile credințe religioase”. Slăbind credințele religioase, care constituie cele mai puternice frâne morale⁷², a slăbit și moralitatea popoarelor. În schimb au reînviat barbaria și sălbăticia. Statisticile cu numerele sinuciderilor, adulterelor, violurilor, falimentelor, delictelor, escrocheriilor și a tuturor cruzimilor și crimelor, de peste o sută de ani încoace, sunt într-o continuă și grozavă creștere.⁷³ A. Foulliee ne dă două astfel de statistici; una despre criminalitatea bărbaților și a femeilor și a doua

⁷² A. Foulliee, într-un studiu asupra criminalității copiilor minori, publicat în *Revue de Deux Mondes* (1897), scrie: „Orice părere am avea asupra dogmelor religioase, trebuie să recunoaștem acest adevăr sociologic elementar că religiile sunt un frâu moral de prima ordine. Creștinismul îndeosebi a fost definit: un sistem complet de reprimare pentru toate tendințele rele ale naturii omenești”. Același cugetător spune în același studiu că religia creștină, „în deosebire de religiile vechi, are meritul particular de a preveni reaua determinare a voinței, combătând-o în germen chiar, atunci când apare în conștiință ca idee sau ca dorință”. (La P.P. Negulescu op. cit.).

despre contingentele de criminali pe care le-au dat în Franța școlile confesionale și cele laice. Întâia: bărbații, mai puțin religioși decât femeile, dau un număr de criminali de trei până la zece ori mai mare decât femeile. În regiunile în care bărbații sunt la fel de religioși ca femeile, criminalitatea are aproape același nivel, la bărbați ca și la femei. La fel, în regiunile în care femeile sunt tot așa de puțin religioase ca și bărbații, criminalitatea lor crește până aproape la același nivel cu al bărbaților. A doua: în școlile Franței, după separarea bisericii de stat, absolvenții școlilor laice dau un mai mare contingent de criminali, decât absolvenții școlilor confesionale. La Paris, din 100 de criminali, 89 au frecventat școlile laice ale statului și 11 au frecventat școlile confesionale călugărești.⁷⁴ Mai mult, după 1870, în timpul campaniei anticlericale și antireligioase, dusă de reprezentanții „republicei a treia”, între toate țările europene, Franța atinge recordul criminalității. Față de o populație care a rămas aproape staționară, criminalitatea s-a întreit și astfel viața morală a scăzut. Ceea ce mai sporește criza și dezorientarea morală contemporană, pe lângă slăbirea credințelor religioase, după P.P. Negulescu este lipsa unor noi certitudini. Scăderea sentimentelor religioase nu a fost compensată cu idei și convingeri științifice și filosofice, unanim recunoscute. Epoca activității critice nu s-a sfârșit. Sistemele științifice și filosofice nu au un caracter unitar și autoritar. Adevărurile lor contradictorii nu se pot impune, din pricina că atât știința cât și filosofia, „sunt încă departe de organizarea lor dogmatică definitivă” (p. 184). Trăim în plină criză morală și „anarhie intelectuală”. Și nu e mirare. Iată de pildă, într-o singură țară, în câte direcții se pot împărți păreriile unor tineri, cu privire la concepția și conduita lor: „în ordinea politică: monarhiști, republicani, federatiști; în ordinea socială și economică: burghezi, socialiști, comuniști; în ordinea etnică: naționaliști înflăcărați, naționaliști moderați,

⁷³ G. Tarde, în opera sa: *La Criminalite comparee*, constată: „Dacă adunăm toate aceste rezultate, ajungem pe cât se pare, la concluzia că șarlatanismul și cinismul au făcut progrese enorme, că proprietatea și autoritatea socială sunt din ce în ce mai puțin respectate, și că oamenii fără principii morale se înmulțesc neconținut”. Și mai departe, „... trebuie să recunoaștem că disprețul pentru viața altuia, că insensibilitatea pentru suferințele altuia, că egoismul și cruzimea au făcut, orice ar zice optimiștii, progrese de netăgăduit”. O încheiere asemănătoare - după ce se ocupă de cruzimile primului război mondial, - are și Gustave le Bon, în cartea sa: *Les enseignements psychologiques de la guerre europeenne*: „trebuie dar să admitem că civilizația cea mai înaintată nu face pe oameni mai puțin cruzi. Toate vechile noastre idei umanitare au fost răsturnate pentru multă vreme” (Cit. la P.P. Negulescu op. cit.).

⁷⁴ P.P. Negulescu încearcă să slăbească efectul acestor cifre și rezultate, făcând constatarea că numărul școlilor laice din Franța era mai mare de patru ori decât al celor confesionale și că prin urmare numărul criminalilor din școlile laice este numai de patru ori mai mare față de cel al absolvenților din școlile confesionale. Domnia sa mai afirmă că în școlile statului se primeau tot felul de copii, buni și răi, pe când în școlile bisericii se primeau numai copii selecționați și din familiile în care se arată o grijă mai mare față de educația copiilor. Oricum am opera însă, cumpăna adevărului trage tot în favorul religiei, ceea ce recunoaște și P.P. Negulescu atunci când trebuie să constate că cel mai mic număr de sinucigași îl dau preoții, deci oamenii convingerilor religioase, la care „în chip firesc” tăria credințelor e maximă (p.196).

antisemiți, cosmopoliți; în ordinea religioasă: catolici, atei, liberi cugetători, agnostici, partizani ai unei religii noi” (p. 185-186). Acesta era în Franța la 1900.

De atunci divergențele și contradicțiile, în loc să dispară, au crescut. Unii propovăduiesc altruismul, alții îl combat, cu violență, văzând progresul tocmai într-o direcție opusă, ca de pildă Fr. Nietzsche, care consideră mila - o slăbiciune, mustrarea conștiinței - o rușine morală, o imoralitate, și peste tot creștinismul o „pată veșnic rușinoasă a omenirii”; unii văd în proprietate un furt și de aceea cel ce fură nu se mai declară hot ci „restituționar”; alțiiucid și se apără cu darwinismul, că „cei tari mănâncă pe cei slabi”; alții în fine, organizează atentate și se justifică prin ideile anarhiștilor. Dar semnul cel mai cutremurător al dezorientării morale și al anarhiei intelectuale din vremea noastră îl indică numărul mare și în continuă creștere al sinuciderilor. După unii statisticieni, numărul sinuciderilor în veacul al 19-lea este de 1.700.000 cu o medie anuală de 17.000. În veacul nostru, media anuală a sinuciderilor e în continuă creștere. Sunt în lumea civilizată câte 60-70.000 sinucideri pe an, și dacă acest procent se menține în creștere, avem până la finele veacului al 20-lea peste 6.000.000 de sinucideri, - cât numărul populației dintr-o țară întreagă. Oamenii nu mai nesocotesc viețile altora, dar nici viețile lor; renunță la viață cu o ușurință și cu o naivitate copilărească; și nu atât din pricina mizeriilor materiale, cât mai ales din cauze morale, nici din rândul claselor de jos, ci tocmai de sus, din clasele superioare, urbane, unde-i mai mare nefericire și mizerie morală și unde bunăstarea materială se află în raport invers cu tăria credințelor religioase.⁷⁵

În privința aceasta se relevă fapte interesante și concludente. Există, după cum ne arată statisticile, un raport strâns între numărul sinuciderilor și între tăria, mai bine zis invers, între slăbirea sau absența convingerilor religioase. În Apus, cel mai mic număr de sinucideri îl dau țările în care catolicismul e mai tare, adică în Spania, Italia și Franța de sud. Între catolici și protestanți, aceștia din urmă dau un mai mare număr de sinucideri, principiul liberului examen slăbindu-le credința, iar între protestanți și anglicani, aceștia din urmă dau un mai mic procent de sinucideri, practicarea săptămânală a cultului divin, întărind în ei credința religioasă. Convinși de rolul consolator și întăritor în suferințe, al credințelor religioase, P.P. Negulescu, după ce amintește exemplul mult-răbdătorului Iov, scrie: - „Sculptorii pun câteodată înăuntrul statuilor ce li se par, prin formele lor, mai fragile, câte un drug de fier, ca să le facă mai rezistente. Cu un asemenea sprijin s-ar putea compara credințele religioase, dat fiind rolul pe care sunt chemate să-l joace în sufletul omenesc, în împrejurările mai grele ale vieții. Precum drugul de fier invizibil dă statuilor o tărie, care le permite să reziste acțiunii brutale a gravitației, în cazurile în care li se schimbă poziția, în timpul cutremurelor bunăoară, - tot așa credințele impalpabile, imponderabile, de care e vorba, dau sufletului omenesc o

⁷⁵ Impresionat de marele număr al sinuciderilor, scriitorul francez Fr. Brunetiere, aruncă progresiștilor această apostrofă (în 1895): „Vă întreb, - o savanților ce sunteți! - în ce constă acest progres pe care ni-l lăudați așa de mult, când mizeria fiziologică și mizeria morală par a crește pe fiecare zi și, în Europa întreagă, numărul sinuciderilor s-a întreit de 50-60 de ani încoace? Nu se sinucide nimeni în Congo... Și nu sunt desigur religiile care îndeamnă pe credincioșii lor să se scape de viață printr-o moarte voluntară. Un singur lucru, vai! este sigur: și anume că mergem. Dar un lucru este îndoios, problematic și neliniștitor: acela de a ști dacă înaintăm...”

tărie, care îi permite să reziste valurilor impetuoase ale vieții și loviturilor crude ale sorții” (p. 198). De la cauzele subiective, în continuare, autorul nostru trece la cauzele obiective ale anarhiei intelectuale și ale decadenței morale. Între acestea înșiră: democrația, care prin declarația drepturilor omului de la 1789 și prin acțiunea ei excitantă trezește ambițiile, stimulează energiile, contribuie în mare măsură la creșterea imoralității și la înmulțirea delictelor și crimelor; apoi exodul sătenilor spre oraș, care-i corupe și înghite din ei tot ce-i bun; vagabondajul oamenilor fără avere și fără meserie, din sânul cărora se recrutează majoritatea delicvenților și criminalilor; libertatea presei și a publicațiilor care pune pe piață romanele pornografice și polițiste, pline de sugestii criminale și de amănunte senzaționale; cinematografele demoralizante, liberarismul politic, economic și moral, alegerile parlamentare, reclamele, concurența, fraudele și alte moravuri americane etc. Întrebarea e acum: anarhia intelectuală și decadența morală, precum și cauzele lor obiective înșirate mai sus, sunt ele permanente sau trecătoare? P.P. Negulescu răspunde că toate acestea sunt numai crize trecătoare în drumul progresului. Adevărul, spune el nu poate să aibă o acțiune antisocială. Progresul lui aduce numai accidental la scăderea moralității. Suntem încă în epoca activității critice dizolvante. Adevărul deocamdată dizolvă erorile, care „n-au putut fi înlocuite încă cu idei adevărate”, asupra cărora acordul să fie general (e desigur vorba de „erorile” credințelor religioase, dar problema aceasta o reluăm ceva mai încolo). Perioada unificării ideilor, a marilor sinteze științifice și filosofice de abia începe. Trebuie să ne dăm seama ca activitatea științifică și filosofică are o vechime de abia 2500-3000 ani, mai precis de 3-400 ani, iar unele specificații abia au 40-50 de ani. Noi suntem „copiii care se joacă pe țărmurile oceanului... După noi au să vie navigatorii îndrăzneți, care cu mijloace, a căror puteri și perfecțiune nu ne-o putem nici măcar închipui, se vor avânta cu curaj pe valurile lui,... spre descoperirea marilor mistere ale existenței”. (p. 241). În consecință, evoluăm, progresăm. Cauzele și crizele accidentale, nu pot naște scăderi permanente. Progresul e ritm și reprezintă o linie sinuoasă în continuă ridicare, (p.260).

7. Concepția aceasta a prof. P.P. Negulescu despre un progres continuu și nelimitat, ni se pare de-o parte prea optimistă, de alta prea îngustă. El se căznește să ne arate cât a progresat omenirea de la începuturi și până astăzi. Îndeosebi se străduiește să descrie după „idei aproximative”, și după cunoștințe „foarte nesigure”, dar cât mai impresionant, tabloul cruzimilor și al mizeriilor în care trăiau primitivii, în comparație cu modernii. Spune despre ei că erau: arboricoli (aveau locuințe prin arbori), flămânzi de-ți mâncau unii și sandalele), superstițioși (robiți cu totul magiei), antropofagi (aveau unii îngrășători de oameni pentru măcelării, în care adeseori se tăiau bucăți din trupurile vii ale victimelor), cruzi din cale afară (ucideau pe dușmani până în generația a treia), sângheroși (unii beau sângele victimelor), nomazi („veșnic rătăcitori”), fricoși (ca și animalele, care îi sfășiau), supuși intemperiei (căci trăiau dezbrăcați și fără adăposturi în frig, ploi, vânt zăpadă), lipsiți de sentimente (nu știau ce e iubirea, mila, etc.) și împovărați de toate mizeriile fizice și morale (ca și când ar fi trăit numai prin mlaștini, prin păduri seculare, prin pustii sau pe stânci neproductive). Dar nici tabloul acesta, poate că nu e destul de cuprinzător și nici destul de exact, căci e făcut după viața sălbatecilor de azi, care probabil că sunt „de proporții minime” și nu pot fi destul de probante (p. 290-350). Într-adevăr, nu putem ști și poate că niciodată nu vom putea să știm dacă la început natura a fost atât. de vitregă cu omul primitiv - deși se spune că la început

natura a fost mult mai darnică și mai rodnică decât astăzi, - nici dacă la început condițiile vieții omului primitiv au fost atât de grele - deși omenirea a păstrat cunoscuta legendă a epocii de aur, în care omul era mai bun și trăia mai fericit, decât în epocile următoare, nici dacă sălbăticiile de astăzi sunt reprezentanții poate mai evoluți (?) ai primitivilor, deși e cunoscut că foarte multe popoare necivilizate arată urme sigure de degradare, nu evoluare, iar altele confirmă întru toate teoria „bunului primitiv”, după care sunt primitivi, sub raportul bunătății și simplității moravurilor, mai evoluți decât „civilizații”. Un lucru se știe sigur și anume: P. P. Negulescu face schița preistoriei omenirii pe temeiul teoriei evoluționismului materialist și în analogie cu starea unor primitivi de astăzi. Ea poate să fie, dar poate și să nu fie adevărată. De veracitatea ei se îndoiește și autorul ei. Dar chiar și în cazul că descrierea făcută ar putea să fie mai mult sau mai puțin autentică, o comparație a primitivilor cu modernii, nu poate să ne ducă totdeauna la o concluzie favorabilă numai tezei progresiste. Nu putem adera nici numai la teza pesimistă, nici numai la teza optimistă despre progres, întâi, de toate din motivul că un progres nelimitat într-o lume limitată e o utopie. Omenirea îmbătrânește și cultura îmbătrânește, numai spiritul viază și cultura altoită pe trunchiul viguros al unei religii nemuritoare. În rândul al doilea, aflăm în lumea modernă fapte răzlețe și momente istorice care nu pot fi încadrate pe linia unui progres continuu și nelimitat. De pildă sunt atrocitățile criminalilor și cruzimile războaielor moderne, cu nimic inferioare față de cele ale primitivilor. Câte orori, câte monstruoziități, câte crime sadice - în continuă înmulțire - nu se întâmplă în lumea modernă?! .. Organele și statisticile judiciare ne sunt martore în privința aceasta. Colecțiile cotidianelor - uneori și cărțile de istorie - ne servesc exemple câte vrem. Mult mai zguduitoare sunt însă, ororile, monstruoziitățile și crimele colective pe care le-au făcut și le fac revoluțiile și războaiele moderne. Numai în primul război mondial (1914-18) au căzut vreo 50 milioane de victime, iar în al doilea război mondial (1939-1945), alte 100 milioane (morți și invalizi)⁷⁶. Cifrele acestea pot fi așezate pe linia ondulatorie a progresului continuu, deasupra conduitei și a liniei de existență a primitivilor?... Desigur că nu. Cele două războaie mondiale cu cele peste 150 milioane victime ale lor, mai pot fi ele încadrate între limitele progresului continuu? Care principii umanitare, virtuți morale și convenții internaționale nu au fost călcate în picioare, când un popor orgolios și egoist de 100 milioane (Germania) atacă un popor sărac și muncitor de 13 milioane (Cehoslovacia); sau când un popor revoluționar de 200 milioane locuitori atacă un popor pașnic de nici 4 milioane locuitori (Finlanda) pe motivul că aceștia din urmă ar fi amenințat (?) existența celor dintâi; când știința și tehnica industrială au pus la dispoziția beligeranților arme aeriene, bombardate și distruse, în întregime sau în parte țări, aproape numai monumente istorice, cum e Italia; capitalele statelor europene: Parisul, Berlinul, Roma, Londra, Bruxelles, Oslo, Haga, Copenhaga, Moscova, București, Solia, Atena, Belgrad, Budapesta, Viena, Varșovia; și alte orașe culturale, ca Munchen, Lipsea, Florența, Milano, Neapole; catedrale istorice ca cele de la: Moscova, Colonia (Koeln), Rouen, Aix, Chapelle, Sf. Teresa din Lisieux, Caen, Strasbourg, Viena (Sf. Ștefan); mănăstiri celebre ca Monte

⁷⁶ După Revue Internationale de Science Diplomatique et Politique, bilanțul războiului al doilea mondial e următorul: 32 milioane oameni morți pe fronturi: 26 milioane asasinați în câmpuri de concentrare; 15 milioane copii, femei și bătrâni omorâți în raiduri aeriene; 29 milioane invalizi incapabili de a munci. În total 102 milioane de victime.

Cassino; nenumărate biblioteci, spitale, biserici, universități, muzee, librării, institute, academii, colegii, sanatorii, toate altare ale științei și credinței!?... Au fost distruse fără nici o strângere de inimă. Ce să mai vorbim despre strivirea adversarilor cu tancurile, despre masacrarea în masă a deținuților din lagăre, despre mitralierea trenurilor cu răniți și a populației civile aflătoare la munca câmpului, sau acasă: bătrâni, femei și copii nevinovați... Cine poate spune numărul lor sau să tălmăcească durerile lor?...⁷⁷ Primitivii, chiar după „schița” prof. P.P. Negulescu, aveau o scuză, că erau necivilizați și trăiau într-o îngrozitoare mizerie morală și materială. Scuza aceasta modernii nu o pot invoca, deoarece nu suferă nici de foame, nici de sărăcie, nici mai ales de știință. La moderni orice scuză îi acuză cu atât mai grav, cu cât s-au mândrit cu cea mai avansată „cultură”. Ce vom zice în fața unor astfel de crime monstruoase, săvârșite de o civilizație fără cultură și de o tehnică fără suflet? Nu putem decât să constatăm că în istoria omenirii din punct de vedere moral există epoci de lumină, dar și de întuneric, de creațiuni înălțătoare, dar și de distrugerii totale, de progres, dar și de regres incontestabil, epoci de „contrast între perfecția științelor și mizeria moravurilor” (Ch. Baudoin), în care câștigurile nu pot răscumpăra pierderile, mișeliile și ororile fiind mai mari decât binefacerile. Progresul e afirmarea binelui prin diminuarea și învingerea răului; creșterea altruismului prin stăvilirea și împuținarea răului, înaintarea omului, ameliorarea și înălțarea lui prin știință, filosofie, artă, civilizație și mai ales prin morală. Dar când forța lui tehnică e pusă în serviciul demonic al distrugerii, din factor creator și susținător de cultură și civilizație, devine un mecanism nimicitor de cultură și civilizație. Turgot, care era un pozitivist, spunea că „progresul este creșterea puterii omului asupra materiei; dar mai ales este dezvoltarea moralității”. Fără dezvoltarea necondiționată a moralității, progresul e deficitar. Progresul extern, tehnic, oricât ele folositor și de strălucitor nu poate nici înlocui, nici răscumpăra pe ce moral, spiritual, care se face cu mult mai greu - și se distruge, mult mai ușor, decât cel material. De aceea, el implică necondiționat cultura, cultura morală, cultura inimii, cultura spiritului care nu există fără religie. Din atâtea cauze, concepția și fisura prof. P.P. Negulescu despre un progres ondulatoriu, continuu și nelimitat,⁷⁸ trebuie înlocuită prin concepția realistă și autentică despre un progres uneori întrerupt, urmat din păcate din când în când, de regres, care arată „ritmul progresului” moral sub linia existenței umane și astfel scrie în istorie pagini de rușine pentru cultura și civilizația omenirii.⁷⁹ Mai corect, progresul reprezintă nu o linie ondulatorie, ci o mulțime de sinusoidale, corespunzătoare tuturor formelor culturii. Unele dintre aceste linii cresc continuu, ca tehnica, știința, industria; altele urcă și

⁷⁷ Opera aceasta antireligioasă și imorală - de distrugere a monumentelor culturii și civilizației creștine, europene, creată în decursul veacurilor prin eforturi îndelungate și suferințe extraordinare, cu neputință de-a mai fi înlocuite, chiar dacă în locul lor s-ar clădi altele numai din aur și pietre scumpe, este fără precedent în istoria omenirii și rămâne pe fruntea celor ce au săvârșit-o un stigmat de rușine pe care nu-l poate șterge, nici o scuză și nici o victorie. Turcii s-au oprit în fața Sfintei Sofia și barbarii în fata altor monumente istorice și altare sacre din Apus. „Civilizații” veacului al 20-lea, nu.

⁷⁸ Fig. 1 Negulescu: Destinul Omenirii ed. I. vol. III, p. 260

⁷⁹ Fig. 2. 0 - x = linia existenței umane 0 - y = linia progresului ideal 0 - z = linia regresului moral a, b, c = undulațiile și culmile progresului moral a', b' = undulațiile și abisurile regresului.

coboară, ca morala și artele; altele caută apropierea, unificarea și consolidarea lor, ca filosofia și mai ales religia. Parcă e mai bine să se vorbească de progrese, decât de progres. Nu există un singur progres, ci progrese, după valorile pe care le întrușează. Factorii care determină progresul sunt valorile: știința, filosofia, arta, tehnica, economia, politica, etica, religia... Toate artele, științele, filosofia, sportul, morala, tehnica își au liniile lor de progres sau uneori regres. După cum acestea își măresc sau împrăștie fondul, așa și progresul, crește sau descrește. Fără îndoială că cele două războaie mondiale, prin mijloacele de distrugere și ucidere pe care le-au folosit, se plasează sub limita cea mai scăzută a vieții morale și constituie un evident regres etic, un certificat de mizerie pentru cultura omenirii.

8. Ideal este, sau așa ar trebui să fie: omenirea numai să progreseze umanizându-se, căci numai așa ar putea deveni „organic mai bună”. Din nenorocire, realitatea ne învață că progresul moral e mult mai încet decât cel tehnic, și se poate distruge foarte ușor, prin nebunia oamenilor, cum o bombă distruge într-o clipă o catedrală. Nenorocirea aceasta este cu atât mai mare cu cât ne facem iluzia că dacă ne-am mărit fabricile și neam înmulțit, numărul școlilor și al specialităților, am și progresat. În realitate am ajuns la o dezvoltare monstruoasă, deoarece am progresat numai în domeniul tehnicii, într-un mediu defavorabil culturii morale, mediu care a făcut să piară până în prezent cel puțin 10-15 civilizații înfloritoare numai în bazinul Mediteranei⁸⁰. În schimb, în domeniul moral, când nu am regresat am rămas niște pitici. Spiritul a rămas departe, în urma materiei pe care n-o mai poate stăpâni. Trăim într-o lume în care e jenant să mai vorbești de principii religioase și de scrupule morale. Situația aceasta e cu atât mai tragică și mai vinovată, cu cât a fost legalizată și în învățământul primar și secundar - la noi și la alții - în care studiul religiei, când nu e scos din programa analitică, e pus în certificate din frunte la coadă, printre dexterități ca desenul și gimnastica, pentru a înțelege oricare elev, că religia și morala sunt chestiuni secundare în viața oamenilor și în cadrul profesiunilor.

Aici începe rătăcirea cea mare, eroarea cea mai grozavă a epocii, declinul Occidentului... Noi nu suntem dintre aceia care consideră originea științelor și artelor în viciile omenești. Nu credem că astronomia s-a născut din superstiție, elocvența din ură, ambiție sau lingușire, geometria din avariție, fizica din vanitatea curiozității, morala din orgoliu, dar suntem încredințați că toate științele și artele, când nu au la temelie lor cele mai autentice și severe principii religioase și virtuți morale, toate pot deveni vicioase, toate pot sluji mai mult răului decât binelui. Tot așa suntem convinși că progresul tehnic numai atunci este binefăcător, când merge paralel cu cel moral, - dacă nu cu un pas în urma lui, - când adică e pus în slujba omenirii, în serviciul binelui moral și niciodată în slujba distrugerii, când se întoarce din fiul omului împotriva omului.⁸¹ În lumina acestor considerații, optimismul prof. P.P. Negulescu ni se pare exagerat, prea distanțat de realitate. Domnia sa pune degetul pe atâtea răni grave de

⁸⁰ „Cultura”, scrie prof. N. Crainic, „în gloriosul și nobilul sens al tradiției europene, e cu neputință să se dezvolte într-o lume fără tradiții spirituale, unde zgârie norul ține locul catedralei gotice sau al domului italic, unde cinematograful ține locul teatrului și al picturii, unde jazzul ține locul muzicii, unde catastiful ține locul filosofiei, unde viteza ține locul contemplației și al poeziei și unde sectele istorice țin locul creștinismului, iar gangsterismul locul moralei publice” (Tehnică fără suflet, Gândirea, Nr. 6 /1944, p. 251).

care suferă omul contemporan, și totuși merge cu ochii închiși în direcția în care omenirea nu va afla niciodată leacul mântuitor. Aderent fanatic al unor teorii perimate în cea mai mare parte și adversar hotărât al credințelor religioase, formulează păreri pe care viitorul le va dovedi justificate sau nu. Pentru prezent e suficient să constatăm că: 1. Spiritul nu poate fi neglijat când vorbim de progresul omenirii, 2. progresul tehnic nu va asigura niciodată singur progresul moral al omenirii și 3. decadența contemporană e prea gravă și se prelungește prea mult, de peste 100 de ani, ca să ne putem face iluzia că ea este numai accidentală și trecătoare, sau că ea va fi remediată numai prin știință și filosofie. Am văzut care este raportul dintre religie și știință și dintre religie și filosofie, și am constatat cum evoluează știința și câte idei și sisteme de gândire se contrazic în lupta de a se afirma și în tendința de a explica izvorul și mecanismul existenței. E momentul să ne întrebăm și aici: Care sunt adevărurile incontestabile ale științei sau ale filosofiei, în numele cărora „credințele religioase” creștine ar putea fi infirmate și combătute? P.P. Negulescu vorbește despre „crize” mai mult decât despre „adevăruri”. Susține cu temei că progresul adevărului are o mare putere dizolvantă, dar nu ne arată care este acest „adevăr”. D-sa ne arată foarte lămurit care este puterea dizolvantă a minciunilor și a erorilor producătoare de crize morale și catastrofe mondiale, dar problema adevărului o lasă total nelămurită. Face din ea o problemă a viitorului. Că doară noi suntem copii care ne jucăm pe malul oceanului existenței.... Da suntem copii, dar copii cam mărișori, care ne jucăm cu focul pe lângă clăile de fân și pe lângă rezervoarele de benzină; copii risipitori care ne batem joc de părinți, de munca și de bunurile lor adunate prin forța sângelui și a sudorilor; copii nerecunoscători și brutali; copii amăgiți de mirajul aventurilor și robiți de senzația plăcerilor vinovate; copii care dacă mergem tot pe calea pe care am apucat, fără principii morale și fără credințe religioase, numai cu progresul tehnic, fără cel moral, evoluăm în crize și catastrofe tot mai mari și tot mai nefericite... Boala omenirii contemporane nu se va remedia fără de leacul și aluatul religiei creștine, dar precum vom vedea îndată, P.P. Negulescu are în privința aceasta niște idei, care te miri cum au putut fi concepute în mintea unui filosof serios.

9. Nu se poate vorbi despre problema progresului, fără să se amintească și despre rolul și contribuția religiei creștine la realizarea progresului. P.P. Negulescu are despre religia creștină foarte puține păreri bune și foarte multe păreri rele și fundamental greșite. El recunoaște că îmblânzirea moravurilor, și scăderea cruzimilor războaielor se datorește „mai întâi, foarte probabil influenței creștinismului”, care izbutește să tempereze treptat violența primitivă a popoarelor barbare, (p. 941), dar adaugă îndată că la această îmblânzire progresivă a mai contribuit și dezvoltarea intelectuală și peste tot „înaintarea în cultură a noilor popoare europene”, (care „în ultimele veacuri ale evului mediu și în timpul Renașterii”, fusese „considerabilă”) ca mai apoi să constate că evul mediu reprezintă o

⁸¹ R. N. Kovdenhove-Kalergi are perfectă dreptate când susține că : „Tehnica e trupul culturii, etica este sufletul culturii. De etică depinde dacă tehnica va duce pe om în Infern sau în Cer. Tehnica fără etică e un materialism practic: ea nimicește omenescul din om. Tehnica fără etică duce la catastrofe. Etica rezolvă problema socială dinlăuntru, tehnica dinafară. „Nici arta, nici tehnica, nici știința, nici politica nu sunt scopuri în sine: ele sunt numai drumuri care duc la om - la omul perfect” (Praktischer idealisms, la Gr. Cristescu: Misionarism cultural, p. 24).

„stagnație fatală” și o imposibilitate a vieții intelectuale „aproape absolută” (p. 246). P.P. Negulescu mai recunoaște că „întemeietorii creștinismului au avut, ... o intuiție psihologică profundă, atunci când au pus la temelia moralității, pentru adepții noii credințe, iubirea aproapelui”, simpatia, „factorul cel mai important al moralității” (p. 47) și că „rigorismul creștin are o valoare psihologică netăgăduită”, deoarece omul credincios, ferindu-se și cu gândul de păcat, alungă din minte, din momentul când se ivește, „orice idee rea și orice dorință vinovată” și astfel e mai ferit de a cădea în ispită (p. 182). Mai trebuie să menționăm că P.P. Negulescu, vorbind despre „valoarea normelor de conduită” morală, spune cu dreptate că ea se hotărăște după distanța care separă normele de „condițiile ideale ale vieții” sociale, stabilite de el în număr de trei: „Este, mai întâi, recunoașterea dreptului la existență al fiecărui om, și prin urmare respectul vieții lui și a tot ce îi este necesar ca să poată trăi. Este apoi, simpatia pentru suferințele fiecărui om, - și prin urmare dorința de a le cruța sau, când sunt inevitabile, de a i le ușura. Este, în sfârșit, simpatia pentru năzuința firească a fiecărui om de a se dezvolta, pe cât posibil, în toate direcțiile, de a-și îmbunătăți și înfrumuseța viața, și prin urmare dorința de-al ajuta, atât cât este cu putință, în eforturile pe care le face în acest scop, sau, cel puțin, de a nu-l împiedica” (vol. III, p. 58). Cu cât normele de conduită se apropie mai mult de aceste condiții ideale ale vieții, cu atât valoarea lor este mai mare, și invers. Dar, acum, se pune întrebarea: Creștinismul se apropie de aceste condiții, si le însușește, sau nu? Are el suficientă înțelegere pentru om și nevoile lui sau nu? Il ajută în năzuințele lui spre mai bine, sau nu? Este el în consecință un factor de progres, sau nu?... Să vedem... După P.P. Negulescu „nu știm încă destul de bine,... cum au luat naștere religiile” (p. 354). Dar mai știm că, în cursul vremii, ele „au fost generatoare de suferințe”, mai întâi morale, apoi fizice (p. 356). Creștinismul - a cărui origine după ce trebuie căutată în profetismul iudaic, în apocaliptica populară a evreilor și în cuprinsul religiilor orientale - nici el nu face excepție. Și el e izvor de suferințe fizice și morale, care încep încă de la Iisus Hristos, prin care se face ruptura dintre iudaism și creștinism (din pricina că el nu corespundea cu Mesia pe care și-l imaginaseră iudeii). În epoca persecuțiilor, creștinii suferă chinuri cumplite, ore și zile întregi. Se lasă răstigniți, lapidați, arși, săgetați, aruncați în gurile flămânde ale fiarelor sălbatice ș.a.m.d. În felul acesta prin suferințe mari și suplicii numeroase, ascetismul era satisfăcut. După triumful creștinismului, începe altă serie de suferințe. Înclinarea spre ascetism își află expresie în monahism. Mănăstirile se înmulțesc, și cu ele crește numărul asceților care se dedică suferințelor voluntare. Apar regulile monahale, canoanele aplicării ascetismului, care impun renunțări, mortificări, abținerea de la plăceri, celibatul, sărăcia, tăcerea, rugăciunea, singurătatea și alte suferințe, ca postul, spre a nu cădea în „păcatul capital” de a prelungi viața (p. 390), mutilările, excesele, mortificările: biciuirea, lăsarea de sânge (formă de ascetism medieval în Apus, părăsită azi și osândită de teologi ca și sinuciderea), asociațiile și procesiunile de flagelanți (combătuți de către Biserică și osândiți de Papa Clement VII din care pricină mai mulți „flagellantes” au fost pedepsiți și arși pe rug, mai ales că unii înlocuiau tainele cu botezul de sânge al biciuirii), pătimirile sub cilicii de fier, cu vârfuri de fier, sau sub semnul crucii și alte excese ascetice și de idei mistice, în urma cărora se osândeau luxul, bogăția, petrecerile etc. și astfel se împiedica sau chiar oprea „înaintarea lumii pe calea progresului”. Dar „inventarul suferințelor” nu este încheiat. Cu toate că prin renaștere se dezgroapă filosofia greco-romană, stoică și epicureică, prin care se încearcă înseninarea vieții și înlăturarea superstițiilor religioase, ascetismul nu dispăre. Se ridică Savonarola, care

condamnă toate bucuriile vieții, se înmulțesc excesele călugărilor iezuiți, dominicani și trapiști, se ivește bigotismul scoțienilor, cel mai superstițios popor din veacurile 14-lea, care ascultă predici ce țineau de la 2-6 ore și asistau la serviciu religios care ținea 10-12 ore, și, în fine, se înmulțesc sectele în Rusia, dintre care unele, pentru a se mântui de chinurile viitoare, se leapădă de viața pământească prin sinuciderea voluntară. Sunt tot dovezi că, după cum spunea ducele d'Argyll, „religiile sunt cauza directă a obiceiurilor celor mai crude și mai sălbatice care există pe lume” (p. 455). Din cauza suferințelor impuse de religie și în urma piedicilor puse de religie în calea progresului, în timpurile moderne, în urma dezvoltării intelectuale și a progreselor pe care le-au făcut știința și filosofia, numărul oamenilor care au renunțat la credințele religioase a crescut. Așa, au renunțat la credințele religioase: Goethe, să scape de suferințe⁸², Renan, ca să scape de contradicțiile aflate în textele revelate⁸³ și Jouffroy, ca să scape de insuficiențele „logice” ale credinței.⁸⁴ S-au făcut de la începuturile timpurilor moderne și încercări „de a înlocui religiile istorice..., cu religii filosofice”, capabile să dea aderenților lor satisfacțiile pe care le-au dat membrilor lor religiile istorice, dar fără durerile sau neajunsurile afective”, create de credințele religioase. În orice caz, dezvoltarea intelectuală nu duce „pe oameni cu necesitate, la ateism. Dacă pe unii dintr-înșii, îi depărtează de religiile tradiționale, întemeiate pe revelația divină, în schimb, pe cei mai mulți, îi împinge către un ateism metafizic”, către „religii întemeiate pe rațiune”, lucru ușor de înțeles: „Explicările științifice ale realității sunt relative, fiindcă nu pot fi niciodată decât parțiale; caracterul lor cel mai izbitor este că rămân pururea deschise, adică neisprăvite, invitând pe cei ce le adoptă să caute, fără odihnă, mai departe, o completare a lor. Minte omenească însă a fost și este chinuită de nevoia de a ajunge la explicări integrale, care să-i lămurească, deplin și definitiv, misterul lucrurilor... O asemenea înțelegere însă nu mai poate fi de natură științifică. „Trebuie să treacă în metafizică, în religie filosofică. Numai că, - și acesta e lucrul de competență care ne interesează aici, - ipotezele metafizice de acest fel, nu mai

⁸² Goethe, nu fără dureri sufletești, a rupt legăturile cu Biserica apuseană din pricina cuvintelor că: cel ce se împărtășește cu nevrednicie, se osândește.

⁸³ Efectele pierderii credinței creștine au fost pentru el foarte dureroase, precum singur o spune: „Văd în juru-mi oameni simpli, căroră creștinismul le e de ajuns ca să fie fericiți. O să-i ferească Dumnezeu să nu se deștepte cumva într-înșii acea ticăloasă facultate, acea critică fatală, care cere, cu atâta putere, satisfacție și care, odată împăcată, lasă în suflet așa de puțină mulțumire! De-ar atârna de mine s-o suprim, nu m-aș da înapoi dinaintea unei astfel de amputări”

⁸⁴ Cu același dramatism își descrie și el căderea din credință, ca și Renan: „... Simții atunci că în fundul inimii mele nu mai rămase nimic în picioare. Acel moment fu grozav, și când, înspre dimineață, mă aruncau zdrobit de oboseală pe pat, mi se păru că simțeam viața mea de până atunci, așa de veselă și de plină, stingându-se, și o alta deschizându-se dinainte, întunecată și pustie, în care aveam să trăiesc de atunci înainte singur, cu neînduplecata cugetare ce mă exilase într-înșă și pe care îmi venea s-o blestem. Zilele ce urmară, fură cele mai triste din viața mea. Deși mintea mea nu privea fără mândrie rezultatele la care ajunsese, inima mea nu se putea totuși deprinde cu o stare așa de puțin potrivită cu slăbiciunea omenească; zbatându-se cu violență, ea căuta să câștige țărmurile pierdute”... (P.P. Negulescu, op. cit.)

dau oamenilor decât concepții ale divinității ce nu le mai inspiră nici o teamă și nu le mai impun suferințe ca cele pe care le-am trecut în revistă, ca produse în chip neîndoișor de religiile istorice” (p. 470), adică teama de Dumnezeu, de rău, de răspundere, de judecata viitoare etc. Cu alte cuvinte, știința nu poate explica misterul universului și de aceea e necesar să fie completată cu o religie, dar cu o religie filosofică, senină, veselă, gândită și croită după placul omului, a creaturii, nu după placul Creatorului. Ne oprim aici. Din prezentarea și analiza rezumativă de până aici se vede limpede că, după prof. P.P. Negulescu, religia creștină nu îndeplinește condițiile ideale ale vieții, și în loc de a fi factor de progres, este una dintre piedicile istorice ale progresului. Care sunt argumentele pe care se întemeiază el? Nu se poate închipui un profesor de istoria filosofiei - pe care ni-l imaginăm ca omul celor mai obiective sinteze - care să-și întemeieze documentarea antireligioasă pe argumentele mai slabe decât ale lui. Întâi de toate este unilateral din cale afară. El privește religia numai din punctul de vedere al suferinței și aceasta tocmai invers de cum este învățătura creștină despre problema suferinței. Religia nu creează suferința, ci o combate. Religia e remediul împotriva suferinței, cel mai vechi și cel mai bun remediu de mântuire din cătușele durerii. El vede numai partea negativă a suferinței, ori creștinismul tocmai pentru aceea este religia care a cucerit cei mai mulți aderenți, pentru că aduce împotriva suferinței remediul optim. Nu e locul să intrăm aici în fondul învățăturii creștine, dar trebuie să constatăm că e cu totul alta decât a prof. P. P. Negulescu.⁸⁵ În rândul al doilea, chiar admitând părerea greșită a prof. P. P. Negulescu, religia creștină are în vedere numai suferința? Câte biserici are, câte rugăciuni, cântări, sărbători, cuvântări, cărți religioase și servicii liturgice, nu aduc credincioșilor nici o bucurie, ci numai dureri și suferințe? Dar cine ar mai purta numele de creștin, dacă el ar oferi omului numai suferințe și suplicii, fără bucurii?... Cine s-ar mai călugări, cine s-ar mai supune ascezei, dacă părerea prof. P. P. Negulescu despre monahism și regulile monahale ar fi adevărate?... El face eforturi grozave ca să arate excesele ascetismului și citează cu plăcere fenomenele deviate ca fapte defavorabile dezvoltării culturale (?), pe care creștinismul le-a combătut și le detestă. În rândul al treilea suferințele primilor creștini nu sunt creații proprii ci sunt opera prigonitorilor, între care s-au numărat și filosofi, - și ei - creștinii le-au acceptat nu ca să-și amărească viața, ci să păstreze curat caracterul moral și credința în care erau convinși, că-și află mântuirea. În rândul al patrulea, excesele cu flagelațiile, cu bigotismul scoțian și cu sectarismul rusesc, sunt toate devieri eretice, abuzuri locale și trecătoare - semne excepționale ale unei psihologii morbide - pe care Biserica nu numai că nu le-a acceptat, dar totodată le-a combătut și osândit. P. P. Negulescu a studiat istoria creștinismului numai ca o istorie a crimelor și citează cu plăcere excesele, fără să înțeleagă mai nimic din lupta pe care a dat-o creștinismul două milenii pentru îmbunătățirea oamenilor și a moravurilor, pentru promovarea iubirii, a păcii și a frăției umane. În rândul al cincelea, după cum ne arată însuși P. P. Negulescu, prin exemplele din Goethe, Renan și Jouffroy - la care noi adăugăm pe toți îndoielnicii, și pe el - dacă religia face pe oameni să sufere, lipsa ei mărește și mai mult suferința și numărul zilelor negre. În sfârșit, nu înțelegem de unde, din ce fel de crez creștin scoate prof. P. P. Negulescu „dogma predestinației”, în virtutea căreia soarta și faptele bune și rele ale omului sunt anticipat voite și hotărâte de Dumnezeu, ca apoi să acuze creștinismul că

⁸⁵ Lămuriri la acest subiect, vezi în Duhul Adevărului, ed. II p. 80-87; 383-395 și Religia Iubirii p. 424-432.

e fatalist și că, prin urmare, principial și iremediabil este împotriva progresului. Predestinația este o învățătură eretică, denunțată și combătută, în mai multe sinoade, cu toată energia, încă din veacurile de ecumenicitate ale creștinismului. Învățătura aceasta a fost reluată în special de calvini, dar aceasta nu a devenit o dogmă creștină, cum fals crede prof. P. P. Negulescu (Vol. II, p. 324-325; 342-343; vol. III, p. 380-381). Este doar așa de limpede că predestinația nu se poate împăca cu judecata din urmă - dogmă fundamentală în creștinism. Sau admitem predestinația și înlăturăm judecata, sau admitem judecata - și cu ea și lupta pentru progres - și înlăturăm predestinația. Tertium non datur. Judecata e în crezul creștin; predestinația nu-i întemeiată pe atâtea argumente slabe și pe câteva fapte de foarte mică amplitudine în raport cu doctrina și istoria creștinismului, interpretate și acestea cu totul subiectiv, fără să respecte criteriul probității și al obiectivității științifice, - deoarece trage concluzii generale din fapte speciale, izolate, unele anormale - părerea prof. P.P. Negulescu despre atitudinea creștinismului față de problema progresului este fundamental și integral eronată. Te miri cum un academician și un filosof român a putut arăta față de creștinism atâta pornire de discreditare, încât după ce i-ai citit cartea să rămâi cu impresia că ai în față, pur și simplu, o lucrare de propagandă antireligioasă, în care se cuprinde ecoul unor teze și ipoteze perimate, prin care oamenii din veacul trecut căutau să discrediteze religia, sau mărturisirea unui suflet zbuciumat care a evoluat de la liniștea credinței la neliniștea impietății... Prof. P.P. Negulescu nu a manifestat totdeauna credințe și sentimente anticreștine. În fața altarului Catedralei din Sibiu, la Rusaliile anului 1920, cu prilejul instalării prof. N. Bălan ca arhiepiscop al Ardealului, el în calitate de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice a rostit o frumoasă cuvântare, - ne place să o credem sinceră - pe care, iată, o reproducem aproape în întregime, ca cel mai potrivit răspuns la părerile greșite pe care el le-a propagat mai târziu împotriva creștinismului., În cartea întunecată a trecutului nostru, în care lungă poveste a restriștei nu e prea des întreruptă de însemnările luminoase ale biruinței, în slovele șterse de vremuri de pe pisaniile bisericilor și în cele păstrate, cu vrednicie și scumpătate, în cronici și hrisoave, istoria a tors fără încetare firul unui adevăr plin de înțeles: alături de iubirea adâncă a pământului strămoșesc, credința neclintită în Dumnezeu a fost pavăza mântuitoare a neamului românesc de pretitundeni. Fără această credință, în dreptatea de sus, care avea să vină odată, cu atât mai deplină și mai strălucitoare, cu cât se lăsa mai mult așteptată, neamul nostru n-ar fi putut rămâne în picioare, în mijlocul cumplitelor vijelii ce s-au abătut neconținut asupra-i. Rolul acesta de a întări statul român, unde exista, l-a îndeplinit biserica ortodoxă de dincolo de munții Carpați. Iar dincoace de lanțul lor, unde neamul românesc era prins în cadrele unui stat străin, biserica ortodoxă a ținut pururea vie conștiința națională și a pregătit în tăcere, unirea de care ne bucurăm astăzi atât de mult. Dar, în afară de acest rol național, biserica, îndeobște, mai are de îndeplinit și un rol social, în orice stat, fără deosebire. Căci statul nu este decât forma legiuită a viețuirii oamenilor laolaltă, iar această viețuire nu este cu puțință fără anumite idei și sentimente - ca recunoașterea deplină a dreptului egal de a trăi și de a se bucura de viață a tuturor semenilor noștri, respectul riguros al acestui drept, dorința de a înlesni fieștecăruia exercitarea lui, și, mai presus de toate, iubirea pentru cei ce duc, ca și noi, greaua luptă pentru existență, și mila pentru cei ce cad într-însa, sub loviturile împrejurărilor necruțătoare. Acestea sunt însă, tocmai ideile și sentimentele pe care le cultivă biserica, sub numele de virtuți creștinești, cu mai mult succes decât o pot face celelalte instituții ale statului, care n-au la îndemână decât sancțiunile lumești - atât de neîndestulătoare - pe când

religia ține pururea conștiințele plecate dinaintea justiției divine, de care nimeni nu poate scăpa, nici în această viață, nici în cea de apoi. Rolul acesta, eminent politic, fiindcă tinde la întărirea statului, prin întărirea temeliei vieții sociale, e chemată să-l joace biserica mai ales acum, în momentele grele, de dezordine morală prin care trec mai toate popoarele europene, în urma grozavului război, ce de abia s-a sfârșit. În vârtejul nemilos al luptelor sângeroase oamenii au pierdut parcă ceva din delicatețea conștiinței morale, - multă sau puțină - câtă aveau mai înainte. Viața aproapelui și averea lui li s-au înfățișat, în război, într-o lumină ciudată, de lucruri fără preț de care se putea dispune, nu numai după legile neinduplecate ale forței armate, care, trebuind să apere, e silită să distrugă, - dar și după bunul plac individual, căci, în mulțumirea adâncă a soldatului, de a fi ucis un vrăjmaș, și de a fi prefăcut în praf bunurile materiale care-l susțineau în luptă, se îneca poate ceva din sensibilitatea etică a omului. Iar când războiul cu grozăviile lui s-a sfârșit, au început miile de lipsuri și de neajunsuri a unei stări de pace, în care nimic nu mai era la locul său. Imensitatea pagubelor materiale suferite de toți a ieșit brusc și cu brutalitate la iveală. Chiar și la popoarele învingătoare, entuziasmul victoriei s-a răcit încetul cu încetul în fața nenumăratelor greșeli ale vieții și mai ales, în fața enormei scumpiri a traiului. În nemulțumirea generală ce a urmat, în chip firesc, contrastele sociale s-au accentuat, luptele de clasă s-au întetit și vântul rău al nebuniei de la miazănoapte, vântul anarhiei stupide și sanguinare, care împinge la distrugerea oarbă și brutală a tot ce a fost de preț până acum în viața omenirii, suflă cu furie asupra noastră. În preajma furtunilor noi ce ne amenință, biserica are, mai mult ca oricând, datoria ca, urmând menirea ei firească, să lupte pentru îmblânzirea spiritelor înrăite de împrejurări, să predice pacea sufletească pentru toți, să întărească resemnarea creștină în fața fatalităților istorice și, mai ales, să propovăduiască dragostea și unirea între frați. Restabilirea armoniei sociale și politice nu mai e cu puțință astăzi, numai cu mijloace lumești, biserica trebuie să vină în ajutorul statului, cu convingerea că, întărindu-l pe el, se întărește pe ea însăși”.

10. Este mai presus de orice îndoială că religia creștină este o religie culturală, un factor de progres cum nu este nici una dintre celelalte religii ale pământului. Între toate popoarele lumii, cele creștine sunt mai evolute în cultură și civilizație. Acest fapt, având în vedere legătura organică dintre religie și cultură, nu se poate înțelege altfel, decât recunoscând că religia creștină este o religie prin excelență evoluată și progresistă. Trebuie să ne dăm seama cât de mare și ce prețioasă operă culturală îndeplinesc bisericile și preoții celor peste opt sute de milioane de creștini... Câte exemple bune, câte predici edificatoare, și câte îndemnuri spre purificare... Câte biciuiri ale moravurilor rele și câte stimulări ale virtuților... Câte școli și câte cărți religioase creștine... Câte chemări la lumină și câte implorări de a fugi de întuneric... Câte societăți culturale și instituții de asistență socială... Câte vorbe bune și câte mustrări... Câte conștiințe trezite, câte inimi înălțate și câte suflete mântuite... Câte poveri descărcate, câte dureri alinate și câte cugete împăcate... Câte bucurii negrăite și fericiri mărturisite... Dar cine ar fi în stare să descopere toate binefacerile interne ale religiei creștine, toate eforturile făcute în tăcere și toate mijloacele duhovnicești prin care a lucrat și lucrează neconștient la îmblânzirea instinctelor animalice și prin aceasta la îmbunătățirea morală a omului. Ce s-ar întâmpla dacă la un moment dat, pentru cele peste opt sute milioane de creștini, s-ar stinge glasurile catedralelor și ale amvonelor, propagatoare de pace, iubire, bunătate, frăție,

dreptate și lumină și s-ar lăsa oamenii în voia intereselor egoiste și ale instinctelor poftitoare de senzații și plăceri fără de măsură!...Se sperie gândul... Sunt două câmpuri, peste care creștinismul își desfășoară activitatea sa culturală, progresistă: câmpul intern, al sufletului și câmpul extern, al mediului social istoric. Cu alte cuvinte, lucrează în adâncime și în întindere, vertical și orizontal, tinzând să realizeze, în felul acesta, „alianța vremelnicei noastre cu eternitatea”. (N. Crainic). Lăuntric, în adâncimea sufletului, religia creștină lucrează la desăvârșirea morală a omului. Caută să dezvolte în el forțele luminii, părțile bune și să dezrădăcineze pe cele rele. Opera aceasta, de îmbunătățire, evoluție și perfecționare a omului, este cea mai importantă, cea mai dificilă și cea mai puțin vizibilă. Nimic nu se realizează mai încet și mai greu decât progresul moral și spiritual, și nimic nu se distruge mai ușor decât acest progres. Sunt în joc instinctele egoiste, animalice și adeseori omul renunță mai bine la viață decât la egoism; își jertfește mai ușor corpul decât să-și jertfească instinctele pătimase. Pe acest câmp al ameliorării și desăvârșirii omului, religia se întâlnește și lucrează împreună cu morala, cu arta, cu știința, cu sportul, cu filosofia și chiar cu politica. De multe ori îți stă mintea în loc și te minunezi: Ce îi determină pe gânditorii antireligioși să conturbe această colaborare, când este atât de necesară și binefăcătoare? De ce introduc dezarmonia unde armonia este atât de rodnică și fericită? Cum se face că deși toți oamenii de bine ar trebui să meargă numai în direcția binelui, unii dintre ei se complac totuși în aventuri și activități negative, care conturbă, împiedică, opresc și distrug teribil de ușor progresul moral, opera atât de dificilă a educației religioase. Va fi el ispititor și amăgitor progresul tehnic, și poate mai pe placul omului devenit animal decât al animalului devenit om, dar cu toate acestea el nu trebuie să întunece mintea sănătoasă în nimeni. Este doar știut că progresând moral, progresăm și social, iar progresul social presupune trecerea de la egoism la altruism, pentru care creștinul face atâta efort de atâtea veacuri. Că în direcția aceasta, a umanizării - pe verticală, în adâncime și în înălțime - religia creștină a realizat progrese uimitoare, nici adversarii ei nu se îndoiesc. Altă finețe și forță spirituală are creștinismul, alta barbarul; altă conștiință, altă atitudine arată creștinul în viață, în familie și în societate - alta păgânul. Sunt două lumi, două imperii, care se înfruntă. De două milenii, în lupta aceasta creștinismul a ieșit mereu biruitor și cuceritor, ca focul care topește gheața, ca lumina care împrăștie întunericul, ca binele care înlocuiește răul și ca adevărul care face de rușine minciuna. Care este contribuția creștinismului, în linie orizontală, externă, la opera progresului cultural al Europei vom vedea în capitolul următor. În orice caz, ce am spus până aici despre religie și progres, precum și tot ce mai avem de spus, putem cuprinde în două propoziții, pentru unii îngrijorătoare, pentru noi liniștitoare: „Știința fără religie este un blestem pentru omenire. Știința dominată de religie este cheia progresului și nădejdea viitorului.” (Milican Robert).

Religia creștină în istoria culturii europene

1. Creștinismul, factor de cultură. 2. Începuturile și evoluția culturii europene. 3. Biserica ortodoxă, mama culturii române. 4. Rolul mănăstirilor ortodoxe în dezvoltarea culturii române. 5. Istoria creștinismului e istoria culturii europene. 6. Încheiere.

1. Pe când fericiții locuitori ai Olimpului, acum aproape două mii de ani, se bucurau de viață și gustau din toate plăcerile, în lumea lor de farmec și splendoare apare o figură blândă, cu fața înseninată de lumină, de pace, de bunătate sfântă și de iubire divină. E Mântuitorul... În clipa aceea, văzându-și fericirea amenințată de un uzurpator, zeii își încruntă frunțile, își strâng pumnii și-i aruncă priviri pline de ură. O singură zeiță se desprinde din mijlocul lor și, cu ochii plini de bucuria împlinirii unor nădejdi și doruri până acum neimplinite, îngenunchiază în fața Mântuitorului care-i întinde mâna cu dumnezeiască iubire. Zeița aceasta e Psyche, sufletul. Icoana aceasta de o genială concepție și frumusețe artistică, simbolizează triumful și menirea creștinismului. (Dr. Nicolae Bălan: Religie și cultură în „Revista Teologică”, Sibiu 1907, p. 336). Cu Iisus Hristos apare în lume o eră nouă de cultură și progres fără de precedent în istoria omenirii. Apare era de înnobilare, perfecționare și mântuire a sufletului omenesc. Am văzut mai la începutul lucrării că prin cultură înțelegem opera de îmbunătățire, înnobilare, înfrumusețare și perfecționare socială, morală și spirituală a omului. Definiția aceasta e simplă și foarte ușoară de reținut, dacă ne gândim la etimologia cuvântului. Tot ușor de știut și de bine reținut este că: agentul creator al culturii este geniul național; răspânditorul culturii este dascălul, apostolul, misionarul; casa culturii e școala; unealta culturii e cartea; mijlocul de valorificare și răspândire era mai demult manuscrisul, acum e tiparul. Cine favorizează dezvoltarea și desăvârșirea acestor elemente ale culturii este factor de cultură; cine nu, nu. Dacă biserica, respectiv religia creștină, le produce și le ajută, e factor de cultură; dacă nu, nu. Pornim de la o afirmațiune, pe care o verificăm îndată: religia creștină este cel mai puternic factor al progresului și al culturii. Despre adevărul acestei afirmațiuni ne încredințează ușor o simplă privire peste harta pământului. Cele mai culte țări și națiuni ale pământului sunt astăzi cele creștine - „remarcabil faptul, constată prof. P.P. Negulescu, că națiunile la care nivelul cultural e mai ridicat, în momentul de față, decât la toate celelalte, sunt tocmai acelea la care reflexiunea religioasă, în înțelesul cel mai strict al cuvântului, a avut cea mai mare dezvoltare”. Aceeași constatare o face și Rădulescu-Motru, de asemenea profesor universitar și membru, fost președinte al Academiei Române, când scrie: „Faptele dovedesc că popoarele creștine sunt singurele popoare puternice și cuceritoare”. Constatările acestea nu pot fi suspectate de nici o părtinire, pentru că sunt făcute de doi filosofi dintre cei mai competenți.

2. Ca să ne putem da seama de contribuția religiei creștine la începutul și dezvoltarea culturii europene, ar trebui să studiem și să cunoaștem istoria culturii fiecărui popor în parte. Întrucât istoria aceasta ar reclama o expunere prea întinsă și întrucât în liniile și caracteristicile ei generale ea are uneori asemănări foarte mari, vom cerceta-o numai în unitatea ei, urmând ca să o cercetăm în special numai referindu-ne la istoria culturii române - pentru noi cea mai importantă - care ne oferă exemple clasice asupra contribuției creștinismului la înfăptuirea progresului cultural.

Aruncând o privire fugară, de ansamblu, peste cultura europeană, cu deosebire peste începuturile și evoluția ei, ni se impune de la început constatarea, cu neputință de negat, că la temelie cultura popoarelor europene stau: cartea, școala, știința și arta creștină.

Cartea este cea mai importantă unealtă a culturii. Nu ne putem închipui cultură fără de carte și carte fără de cultură. Una pe alta se condiționează ca stomacul cu hrana și mintea cu învățătura. În Europa, toate popoarele, născute din amestecul neamurilor autohtone cu cele

năvălitoare, își au la baza culturii lor cartea creștină, Scriptura, Biblia, studiată, comentată, propagată și tradusă, parțial sau integral, în toate limbile europene. Înainte de Hristos, cărțile erau foarte rare. Ele constituiau un privilegiu pentru un mic număr de oameni bogați, filosofi sau aristocrați. Deodată cu ivirea și răspândirea creștinismului, cărțile au început să se popularizeze, să circule într-un număr fără precedent în istoria culturală a omenirii. După informația unui învățat englez (Norton), pe la sfârșitul veacului al doilea, scrierile celor patru evangheliști erau răspândite în peste 60.000 exemplare. Citirea și traducerea acestor cărți este preocuparea culturală de la început și până astăzi. Cărțile se scriu și se traduc în limbile popoarelor pentru a se citi și folosi. Scrisul, cititul și traducerea cărților și astfel circulația lor de la un neam la altul este mai elementară și condiție sine qua non a culturii. Din începuturi și până azi, nu este nici biserică și nici mănăstire fără cărți și fără cititori; fără cărți de cult pentru cântăreții de strană și fără cărți de slujbă și de învățătură (predici) pentru preoți și călugări. Din începuturi și până astăzi, câte biserici și câte mănăstiri au existat, au fost și sunt tot atâtea focare ațătoare și generatoare de cultură. În cea mai veche rânduială a vieții monahale, rămasă de la sf. Pahomie cel Mare și ucenicii lui, în patria de origine a monahismului, în Egipt, se prevede ca în mănăstire să nu se primească nici un novice fără să știe și fără să învețe cititul. Dacă nu știa carte, era dat îndată la un învățător tot călugăr să învețe cititul, chiar dacă nu ar fi vrut. (Vechile Rânduiele Monahale, p. 113). În evul mediu, în vremea năvălirii barbarilor, când veacuri întregi omorul și jaful, războiul și focul erau la ordinea zilei, un singur așezământ a salvat Europa de primejdia de a-și vedea civilizația distrusă: Biserica. În mănăstirile Bisericii s-au copiat și s-au păstrat manuscrisele nu numai cele creștine dar și cele ale lumii antice. Călugării învățau pe copii scrisul, cititul și socotitul într-o vreme când, în afară de Biserică, se putea trăi și fără de carte, când Statul nu avea preocupări culturale și când un împărat, cum a fost Carol cel Mare, ca și cei mai mulți seniori, abia știa să citească și n-a învățat niciodată să scrie, (vezi: H. v. Loon: Istoria omenirii, trad. de I. Totoiu, ed. IV, p. 132, 148 și 162). Unde se răspândea creștinismul și se organiza Biserica, pătrundea și lumina cărții și a culturii, se puneau bazele progresului. Iată de pildă Rusia: își începe cultura și progresul prin creștinism, prin convertirea ducelui Vladimir cel Mare. Cu pătrunderea creștinismului „a apărut în Rusia și scrierea... Traducerile în limba rusă a cărților bisericești pătrunse în țara cu prilejul răspândirii creștinismului, au pus bazele noastre, limba slavonă bisericească devenind baza limbii ruse cărturărești”. (N. Pospelav, P. Sabliovschî, A. Istoria literaturii ruse, trad. de B. Iordan, n. 10-11). „Creștinismul a jucat un rol foarte important în istoria Rusiei Kievene. În comparație cu paganismul, creștinismul prezenta un mare progres... După pilda Bizantului, Kievul se umple de edificii (biserici) de piatră, împodobite cu picturi și mozaicuri... Instrucțiunea începu să se răspândească. Vladimir porunci ca fiii nobililor să fie dați cu sila la învățătură.” (A. M. Pancratova: Istoria U.R.S.S., vol. I. București 1949, p. 50-51). Astfel cartea și cultura popoarelor europene începe cu creștinarea lor. Ce s-a întâmplat cu Rusia s-a întâmplat și cu celelalte popoare europene. Toate și-au început literatura și cultura prin scrieri creștine inițiate și inspirate de Biserică. Acest fapt are o importanță covârșitoare și chiar hotărâtoare pentru geneza și evoluția culturii lor.

Școala e casa culturii, instituția clasică în care se învață slovele, se formează ideile, se cultivă spiritul și se dospește cultura. Până în pragul vremurilor moderne, statul n-a avut nici o legătură cu școala. În schimb Biserica face din școală unul din scopurile ei esențiale. Din

nevoia catehizării și în generare a învățaturii, care începe deodată cu propagarea creștinismului, Biserica a făcut școală cu toți neofiii, obișnuindu-i cu lectura cărții și cu lumina științei. Cele dintâi școli europene, pentru popoarele creștine, sunt școlile Bisericii, vestitele școli mănăstirești, catedrale și parohiale în care propagau lumina învățaturii episcopii, preoții, călugării și dascălii mireni, formați tot de Biserică în vederea învățământului. Mănăstirile, bisericile și școlile medievale au salvat din calea barbarilor comorile spirituale ale antichității, operele artistice, scrierile filosofice și literare (manuscrisele lor), fără de care n-am mai avea nici o urmă de ele. Cu gândul la munca înaintașilor și la însemnătatea manuscriselor, T. Arghezi spunea aceste cuvinte semnificative: „Să nu uităm manuscrisele, ca Biblia, care sunt opera celui mai întunecat trecut, al opaițului de seu și ulei”. Din școlile medievale se nasc universitățile - focarele științei - colegiile de profesori și studenți, în care se adunau toate forțele spirituale și se cultivau toate ramurile de știință. Cea dintâi universitate cunoscută în era creștină a culturii este școala de filosofie și de știință fondată la anul 425 de împăratul bizantin Teodosie II (408-450). În acest centru cultural al imperiului bizantin predau lecții de știință - câtă era pe atunci: zece grămatici (profesori) greci și zece latini, cinci retori greci și cinci latini, un filosof și doi juriști. În locul acestei școli, din inițiativa patriarhului Serghie I (610-638), împăratul Eracliu întemeiază o nouă școală superioară, numită „Oikumenikon Didaktikon”, care pe la 850 a fost reconstituită de Cezar Bardas și ocrotită cu o grijă deosebită de împărații veacului X. Profesori vestiți, atrag studenți din tot imperiul, fac cercetări și țin cursuri savante din filosofie, științe, matematici, astronomie, studiile naturii, drept, medicină, literatură și arte. Până în veacul al XIV-lea, școlile superioare din Constantinopol, celebre în lumea întreagă, au exercitat o influență binefăcătoare, atât asupra Orientului arab, cât și asupra Occidentului latin. Nu mai vorbim de Teologie, care până în veacul al XII-lea a fost „cu mult superioară” celei din Apus. Știința și arta acestei epoci de cultură (care mai târziu s-a resimțit în tot Apusul, pregătind și aprinzând făclia Renașterii), s-a întruchipat în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, cea mai monumentală capodoperă a culturii bizantine. Acestea nu le spunem noi, ci le spune cel mai competent învățat cunoscător al istoriei și culturii bizantine. (Ch. Diehl: Bizanț, ed. II trad. de I. Biciolla, vezi îndeosebi paginile 18, 28, 30, 137-139, 307-316, 334-343, 370-382). Cea dintâi universitate, școală superioară din Apus, e cea din Salerno, întemeiată de către benedictini în prima jumătate a veacului al XI-lea (alții spun că în veacul al VIII-lea), pentru studiul medicinei și al farmaceuticeii. Urmează universitatea de la Sorbona Parisului, după numele întemeietorului ei călugărul Sorbonne, vestită pentru studiile ei filosofice și teologice. După acestea urmează cele de la Bologna (prin călugărul Grațian), Oxford, Salamanca, Pavia, Valadolid, Toulouse, Montpellier, Cambridge, Glasgow, Edinbourg (întemeiată de călugărul Reid), Iena, Leipzig, Tübingen, Heidelberg, Köln, Freiburg, Leiden, Utrecht, Louvain, Roma, Ferrara, etc. Toate sunt întemeiate prin influența directă sau indirectă a Bisericii, în serviciul culturii umane. Universitățile sunt creațiile evului mediu creștin (puneți mai ales din pricina abuzurilor scolastice total greșit o epocă de întuneric și de stagnare, când e bine știut că el a fost o epocă de creațiuni mari și frământări spirituale adânci, din care s-au născut universitățile și Renașterea). Nimeni nu-și mai poate închipui astăzi cultură fără universitate, dar câți ne mai dăm seama că aceste focare de cultură sunt, în începuturile lor, roadele luptei pentru cultură ale religiei creștine.

Știința este de asemenea în începuturile ei o preocupare naturală și esențială a școlilor creștinismului medieval. Nu încapă nici o îndoială că magnificul și superbul edificiu al științelor moderne își are ca temelie cele șapte modeste arte liberale (septem artes liberales): gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria și astronomia, care se ridică ca șapte coloane spre a se încununa cu teologia, știința supremă. Copiii își reneagă uneori părinții modești, dar orice ar face, oricât, i-ar renega, tot copiii lor rămân. Și știința modernă, oricât s-ar declara de autonomă, s-a născut sub aripile Bisericii, în școlile medievale, multă vreme singurele școli în care s-au cultivat științele. Ca dovadă sunt numeroșii bărbați de știință, crescuți în aceste școli și îmbrăcați în haine preoțești sau călugărești. Mulți dintre ei se numără printre cei dintâi descoperitori. Amintim pe următorii: Sfântul Ambrozio al Mediolanului a stabilit principiile cântării bisericești. Călugărul Guido d'Arezzo a creat solfegiul și portativul. Călugărul Hucbald e creatorul muzicii poliformice. Preotul Weber e creatorul operei moderne. Fer. Augustin crează prin opera sa capitală „De civitate Dei” filosofia istoriei. Cassiodor salvează o bună parte din comorile culturii antice. Sf. Eligius întemeiază în mănăstirea Limoges cea dintâi școală artistică. Călugărul Alcuin, în vremea lui Carol cel Mare, organizează învățământul Franței. Patriarhul Mesrop a stabilit, în veacul al cincelea, alfabetul armean, georgian și caucazian. Sf. Ciril întemeiază alfabetul cirilic (unealta culturală a popoarelor slave până în ziua de astăzi). Vergiliu, episcop de Salzburg (mort la 784) susține cel dintâi că pământul e rotund. Călugărul Bernhard (sec. 12) introduce în Europa matematica arabă. Abatele Suger, de la mănăstirea Saint-Denis, construiește cea dintâi mașină cu aburi. Rabanus Maurus a întemeiat la mănăstirea Funda cea dintâi școală superioară. Preotul Alexandru Despina descoperă cea dintâi lentilă optică. Călugărul savant Roger Bacon (1294) e părintele opticei moderne. El a stabilit legile refracției, a dat cea dintâi explicație științifică curcubeului, a studiat propagarea luminii și s-a frământat cel dintâi cu automobilul, microscopul, telescopul și fonograful. Albert cel Mare, mare naturalist, a descoperit scripetele, zincul, arsenicul și a scris tratate științifice - între cele dintâi - despre botanică, zoologie și geologie. Cristofor Columb, terțiar franciscan, reușește în opera sa grație concursului primit de la cardinalul Gonzales și de la călugării Juan Perez și Fra Mauro. Canonul Ioan Meisters din Viena a construit cel dintâi observator astronomic. Călugărul Joffre întemeiază cel dintâi spital neurologic și de psihiatrie la Valencia. Iezuitul Cavalieri a pus baza calculului infinitezimal în 1618. Preotul Bonilau cunoaște înaintea lui Fahrenheit termometrul cu lichid. Sfântul Ioan de Sales, întemeietorul congregației „Fraților școlari”, deschide cea dintâi școală normală la Reims și tot de el este întemeiată prima școală de meserii la Paris în 1699. Călugărul benedictin Mabillon (sec. 17) pune bazele diplomatiei, iar în sec. 18, iezuitul P. Frank întemeiază Academia de științe orientale din Viena. Înainte de Beniamin Franklin, călugărul premonstratens Procopie Divisch a studiat rolul terapeutic al electricității și a construit cel dintâi paratrâznet, la Znaim. (Cf. I. E. Naghiu: Unirea, Blaj Nr. 47/1944). Penița de scris e inventată de un călugăr. Diaconul Gioya a descoperit magnetismul și compasul. Călugărul Berthold Swarz a descoperit praful de pușcă (după alții iarba de pușcă a fost descoperită de călugărul Roger Bacon), care s-a gândit și la alte invenții (mașina cu aburi, vapor, avion). Preotul Regio Montanus și canonicul Copernicus au stabilit sistemul solar. Cardinalul Cuza spusese înainte de Galilei că pământul se învâртеște împrejurul soarelui. Călugărul Pontius a descoperit metoda instrucției surdomuților. Călugărul iezuit Larita a aflat calea de a învăța orbii să citească. Diaconul Rollet a descoperit electricitatea în

norii cu doi ani înainte de B. Franklin (V. Suci: Raportul dintre religie, știință și societate, p. 15). Richard Arkwright și preotul Edmund Cartwright au inventat marile mașini de țesut mișcate prin căderile de ape. (H.v. Loon: Istoria omenirii, p. 396). Părintele cristalografiei și a mineralogiei moderne este clericul Haiiy, iar creatorul geneticii și descoperitorul legilor eredității e tot un fiu al bisericii, călugărul Mendel. Pendula a fost descoperită de călugărul Gerbert. Pianul este urmașul unui instrument muzical heptacord născocit de călugărul d'Arezzo. Cinematograful e strănepotul lanternei magice realizată la 1880 de călugărul Kircher. Primele așezăminte sociale și cooperative sunt întemeiate de slujitorii bisericii, sau de bunii ei credincioși. Primele cooperative apar la 1831 întemeiate de Buchez, un bun om al bisericii. Prima casă de asigurare socială e înființată de evlaviosul patron Leon Harmel. Primul proiect de lege pentru organizarea sindicatelor se datorește șefului partidului social creștin Albert de Mun. Primul proiect de lege pentru pensiile muncitorilor se datorește episcopului deputat Freppel etc, etc. (Cf. Ziarul științelor Nr. 29/1944, p. 524). Chiar și P. P. Negulescu, adversar declarat al ideilor și credințelor religioase, trebuie să recunoască și să citeze între oamenii pasionați de ideea progresului, în veacul întemeierii academiilor și societăților de științe, (al 17-lea), trei nume de slujitori ai bisericii și anume pe: episcopul Iablonschi care a prezidat la 1711 ședința de inaugurare a Academiei din Berlin, întemeiată la propunerea lui Leibniz, pe „călugărul savant” Mersenne, colegul lui Descartes în Colegiul Iezuiților și pe cunoscutul abate de Saint Pierre, care credea în progresul nelimitat al rațiunii (Destinul Omenirii vol. II. p. 350-360). În veacul al 20-lea, abatele Rousselot este creatorul foneticii experimentale, abatele Moreux e membrul Academiei Franceze, directorul observatorului de la Bourges și autorul multor lucrări și descoperiri de valoare; abatele Lemaître (Belgia) este autorul unei teze cosmogonice care spre deosebire de celelalte teze și ipoteze cosmogonice rezistă tuturor atacurilor, criticilor și examenelor științei (V. Vâlcovici: Ipoteze cosmogonice, op. cit. p. 24). Astfel de nume de învățați, precursori, protectori sau cultivatori ai științei, câte nu s-ar mai putea cita din rândul clerului bisericii. Câți bărbați luminați ai Europei, artiști, meseriași, bărbați de stat și de știință, nu s-ar fi pierdut în anonimat, fără să fi fost ajutați și ridicați prin mâna binefăcătoare a slujitorilor de altare (cum a fost Pestalozzi, crescut de un bunic preot și alții) sau fără să fi avut la îndemână modestele dar prețioasele școli bisericești... Ceea ce arată, fără îndoială, că religia creștină e religie culturală și progresistă, mai presus de toate religiile globului pământesc. Artele nu au fost mai puțin cultivate în sânul creștinismului decât științele. Vestitele domuri, catedrale, biserici și mănăstiri medievale, au pus la contribuție tot ce putea da mai de preț geniul creator al arhitecților, pictorilor și sculptorilor. Sub inspirația creștină se realizează picturile lui Rafael, Leonardo da Vinci și Murillo, operele poetice ale lui Dante și Shakespeare și cele muzicale ale lui Palestrina, Bach, Mozart și Beethoven. Creștinismul pune în lucrare toate energiile creatoare ale spiritului omenesc și prin aceasta este cel dintâi și cel mai puternic factor de progres în cultura Europei, atât în începuturile cât și în dezvoltarea ei impunătoare. Așezămintele sociale, cu care se mândrește civilizația modernă, sunt tot de origine creștină. Biserica de la început organizează agapele -- mesele dragostei - pentru săraci, îngrijește de văduve și orfani, face rugăciuni pentru bolnavi, pentru cei robiți și pentru prizonieri. Sf. Nicolae și diaconul Laurențiu au făcut din orfani și săraci „comoara Bisericii”. Sf. Vasile cel Mare înființează în Cezareea cele dintâi așezăminte de binefacere: azile, orfelinate și spitale și le întreține pe cheltuiala proprie. După încetarea persecuțiilor, spitalele, azilele, orfelinatele

și asezămintele de binefacere se deschid în Constantinopol și se înmulțesc aproape în toate centrele și orașele mari ale vremii. Cel mai vechi spital din Apus, unii spun din lume, este „Hotel - Dieu” din Paris, întemeiat la anul 660 pe insula „Cite” din centrul orașului, pentru săraci; peste drum s-a zidit catedrala „Notre Dame”. Dar să trecem la câteva amănunte și exemple speciale luate din istoria culturii române.

3. Biserica și Evanghelia lui Hristos au adus în toate veacurile, tuturor neamurilor, cele mai mari și mai prețioase servicii culturii. Nouă, Românilor, pe lângă darurile mântuirii, Biserica ne-a adus o mulțime de daruri culturale. În mare parte istoria culturii române este istoria Bisericii străbune și invers: istoria Bisericii este istoria culturii noastre. Neamul nostru în lumina ei a văzut lumina cărții și calea mântuirii. Veacurile trecute și istoria zbuciumată a țărilor locuite de strămoși mărturisesc despre ea ca despre un stâlp de foc și ca despre un nor de lumină, care ziua și noaptea mergea înaintea fiilor ei, conducându-i cu mână tare și cu braț înalt, din suferință la biruință și din slavă în slavă, spre țara făgăduinței, spre Canaanul României întregite. Povestea ei e minunată. Ne-o spune istoria noastră națională și adevărată este mărturisirea ei. Citim în cartea vremii, că, după epoca năvălirilor barbare, prin desigurile codrilor, prin ascunzișurile munților, pe văile apelor, pe câmpii și prin dumbrăvi încântătoare apar primele vetre și altare ale luminii: biserici și mănăstiri cu vlădici, preoți și călugări vestitori de mângâiere și de învățătură creștinească. Din prisosul minții lor și din focul inimii lor aprinse de iubire sacră apar primele altare și primele unelte ale culturii române: primele cărți - manuscrise și tipărite, - primele tipografii, primele școli, primele bucoavne, primele cazanii, primele cărți românești de învățătură, primele pravile și primele asezăminte sociale. Cele dintâi cărți scrise în limba română au fost cărțile sfinte. Ele au început pe la sfârșitul veacului al 15-lea. Mai întâi răsar în Maramureș, de la preoți necunoscuți. Prima traducere în limba română păstrată până în vremea noastră este Psaltirea Scheiană (apărută între 1460-80). Apoi apare în Moldova Codicele Voronețean, un fragment din Faptele Apostolilor (de la mănăstirea Voroneț, între 1520-40), ca să urmeze cronicile de la Putna, Bistrița și Neamțu. Cel dintâi tipar în țara românească l-am avut de la călugărul Macarie, la începutul veacului al 16-lea, pe timpul voievodului Radu cel Mare. În tipografia lui Macarie se tipărește frumos un Liturghier (1507-8), un Octoih (1510) și o Evanghelie (1512). Mai departe tipografiile se înmulțesc; aproape fiecare episcopie își avea tipografia, cum o are și astăzi. Pe vremea voievodului Constantin Brâncoveanu și a mitropolitului Antim Ivireanu, tehnica și arta tiparului ajunseră la atâta dezvoltare, încât cărțile religioase ale creștinilor răsăriteni se tipăreau la București în limba: română, greacă, georgiană și arabă. Pătruns de însemnătatea tiparului pentru răspândirea culturii Gheorghe Barițiu la 1848 exclama: „Aibe repaus și răcoare veșnică sufletele tuturor acelor episcopi, care pe la scaunele lor fundară tipografie, această invenție cerească”. Cea dintâi carte tipărită în limba română a fost un catehism tradus de un preot român din Rășinari și tipărit în Sibiu la 1544, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Apoi vin tipăriturile diaconului Coresi de la Brașov, ctitorul, creatorul limbii noastre literare - dintre 1560-81: Molitvelnicul, Liturghierul, Psaltirea, Tâlcul Evangheliilor și Evanghelia cu învățătură. Motivul care l-a îndemnat pe acest vrednic și învățat diacon să scrie și să tipărească cărți românești a fost dorința arzătoare a sufletului său „ca și Românii să aibă în limba lor cuvântul lui Dumnezeu”. Protopopul Vasile din Șchei (Brașov) scrie cea dintâi cronică (cronica Bisericii lui, la anul 1613). Sub Mitropolitul Ghenadie de la Brad

(1628-40) apare la Alba-Iulia (Bălgrad) o tipografie - în care se tipărește Evanghelia cu învățătură. La 1648 apare tot la Alba Iulia prima traducere completă a Noului Testament, începută de popa Silvestru și isprăvită de mitropolitul Simion Ștefan. La 1673 apare în Moldova Psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei, - care adânc din cărți știa - prima carte de poezii în limba română. Tot în vremea aceea se tipăresc Pravilele, primele noastre texte de legi, și apoi la 1688 Biblia întreagă la București, pe vremea voievodului Șerban Cantacuzino și a mitropolitului Teodosie Veștemeanul. Urmează apoi traducerea și tipărirea Mineielor începută de episcopul Damaschin al Râmnicului (mort la 1725) și continuată de Chezarie al Râmnicului (mort la 1780). Opera aceasta - ca și noul Testament al lui Simion Ștefan și Biblia lui Șerban Cantacuzino - are o covârșitoare însemnătate culturală, deoarece prin frumusețea traducerii și prin răspândirea ei prin toate părțile locuite de români se asigură unitatea limbii și cu ea a simțirii românești la toți frații de același sânge și de aceeași lege, înainte de unirea politică de la 1918. În prefețele acestor Mineie aflăm o mulțime de informațiuni istorice de mare valoare documentară. Dar biserica nu ne-a dat numai limba, tiparul și cartea românească, ci ne-a dat și școala românească, primul nostru învățământ. Cele dintâi școli au fost înființate la noi din inițiativa bisericii, pe lângă biserici și mănăstiri. Primii noștri dascăli au fost preoții și călugării; primele noastre școli au fost bisericile și mănăstirile. În Ardeal cea dintâi școală românească este amintită încă de la 1495 de la Brașov, apoi la Caransebeș (1582), la Săliștea Sibiului (1616), Geoagiu, Hațeg, Făgăraș (1657), în care învățau și se pregăteau preoții și învățătorii. În Moldova cea dintâi școală pomenită în analele istoriei este cea de slavonie a lui Grigorie Țamblac, de la 1401, apoi Academia domnească - cea dintâi școală superioară - de la biserica „Trei ierarhi” din Iași, deschisă la 1644, urmată de câte una pe lângă fiecare episcopie. În Muntenia școala cea mai veche este cea de la Sf. Gheorghe Vechiu, urmată de colegiul de la mănăstirea Sf. Sava din București, deschis la 1678 și condus de o eforie în frunte cu Mitropolitul țării. Aici - în chiliile mănăstirii de la Sf. Sava - își desfășoară apostolatul Gh. Lazăr, aici învață Ion Eliade Rădulescu și călugărul Eufrosin Poteca. Până la 1864, Colegiul național Sf. Sava a servit ca școală primară, liceu și universitate - și până astăzi, Colegiul național Sf. Sava reprezintă cel mai vechi așezământ de cultură din România. Școlile acestea nu erau numai ale Bisericii; erau socotite ale țării, deși erau susținute de Biserică. În vremea aceea, ca și astăzi, în Biserica ortodoxă nu se făcea deosebire între românul, creștinul sau cetățeanul țării, din simplul motiv că în Ortodoxie idealul instrucției și educației este personalitatea morală, omul după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, care nu reacționează într-un fel ca român și altfel ca creștin. La noi nu s-a pus și nici nu se poate pune întrebarea: ce suntem mai întâi, români sau creștini, căci la noi creștinul s-a identificat cu românul și românul cu creștinul încă de la naștere; la noi religia s-a asimilat cu naționalitatea; cu toții una suntem în vecii vecilor. Pe lângă cele dintâi cărți, tipografii și școli românești, tot Biserica ne-a dat și cele dintâi bucoavne (abecedare) și cele dintâi manuale de școală. Prima bucoavnă de care avem cunoștință, apare la Bălgrad (Alba-Iulia) la 1699, ca să deprindă copiii la învățătura de carte și poporul român la înlăturarea limbii slavone din biserică. Peste 50 ani, la 1749, apar alte bucoavne la episcopia Râmnicului, apoi la Iași, în 1755, având ca autor pe mitropolitul Iacob Putneanul. Episcopul Hușilor, Amfilochie, tipărește la 1795 în tipografia Mitropoliei din Iași trei lucrări, iarăși cele dintâi în serie: o gramatică pentru învățătura preoților și a tuturor de obște pravoslavnici creștini, o geografie și o aritmetică, toate pentru școlarii care învățau carte la dascălii Moldovei. Chiar și

la Românii macedoneni tot un preot este cel care le scrie cel dintâi abecedar. (Vezi: Comunicarea de la Academia Română a profesorului univ. T. Capidan asupra teoriei lui Karmopulos despre vlahofoni). Primele cărți românești de învățătură sunt cazaniile. Ele se citeau prin bisericile noastre de pretutindeni după sfânta Liturghie și împărtășeau poporului dreptmăritor pe lângă înțelepciunea eternă a Scripturilor sfinte și dulceața limbii românești. Toate aceste cărți de slujbă și învățătură românească - scrise de oameni „pedepsiți” cu multă știință sfântă, - au format veacuri întregi singura noastră hrană sufletească, singura noastră cultură, așa după cum tipografiile din mănăstiri și de pe lângă scaunele episcopale au fost veacuri întregi singurele noastre case de editură. Tot în curtea bisericilor și a mănăstirilor s-au așezat și cele dintâi spitale pentru îngrijirea bolnavilor și cele dintâi așezăminte pentru ocrotirea săracilor și a neputincioșilor. La mănăstirea Argeșului, pe la 1524 era o casă pentru săraci înzestrată cu averi de voievodul Vladislav. Între anii 1695-1714, boierul Mihail Cantacuzino întemeiază în București „Mănăstirea Colțea”, pe lângă care s-a deschis cel dintâi spital din Țara Românească. Lângă această mănăstire era și o școală. Aici s-a deschis la 1842 cea dintâi școală de învățământ medical de la noi. Pe la anul 1735 voievodul Grigore Ghica a zidit mănăstirea Sf. Pantelimon, lângă care în curând răsar două spitale, dintre care unul pentru bolile contagioase. Cu stăruința mitropolitului Filaret II s-a înființat în capitală cea dintâi casă pentru orfani din țară, iar la 1838, tot în București, lângă schitul Malamuci, apare cea dintâi casă de nebuni, numită mai târziu Mărcuța. Prin daniile bunilor creștini, voievozi și boieri, s-au înființat în București „Așezămintele brâncovenesti” și „Așezămintele Sf. Spiridon” din Iași, în care s-au dat până în vremea noastră (1947) bolnavilor ajutoare și asistență gratuită. Astfel de așezăminte, în care se arată oamenilor credința, iubirea și mila creștină prin fapte, au mai fost și mai sunt și în alte părți ale țării, pe la mănăstiri și biserici, întemeiate și susținute din veniturile caselor și moșiilor lăsate, ca parte a sufletului, de la voievozi, boieri, vlădici, călugări și de la alți creștini evlavioși. Săracii, orfanii și bolnavii primeau aici toate ajutoarele de lipsă, iar doctorii erau îndatorați ca să cerceteze suferinzii nu numai ziua de două ori, ci fără soroc, oricând era nevoie. În biserici și mănăstiri s-au întemeiat primele școli, primul nostru învățământ și primele noastre biblioteci pentru pregătirea preoților și călugărilor, a pisarilor domnești sau dieilor, a caligrafilor, constructorilor, pictorilor, tahigrafilor⁸⁶ și apoi a medicilor. Aici, în mănăstiri și biserici,

⁸⁶ Sf. Nicodim cel Sfințit - întemeietorul și organizatorul monahismului român - ne-a lăsat la mănăstirea Prislop (Hațeg) un Evangheliar din 1404, împodobit cu frontispicii și inițiale artistice. Monahul Gavriil Uric de la Neamț a copiat și ilustrat la 1429 un Tetraevangheliar, păstrat la Oxford (Anglia), despre care se spune că e „unul din cele mai frumoase produse ale artei din toată lumea”. Călugărul Nicodirn copia și ilustra la mănăstirea Humor, în anul 1473, un Tetraevangheliar cu cel mai bun portret al voievodului Ștefan cel Mare. Popa Simeon din Hălmagiu a copiat la 1450 un Tetraevangheliar slavo-sârb. Ieromonahul Maxim a pictat la 1540 biserica mănăstirii Cutlumuș (Athos) și la 1543 paraclisul mănăstirii Cozia cu „picturi neintrecute”. Mitropolitul mărturisitor Ilie Iorest, cu lanțurile în mâini, pictează la 1643 castelul voievodului Rakoczi din Iernut. Popa Lazăr construiește la 1690 biserica din Birtin (lângă Brad). Popa Luca din Iclodul Mare a pictat icoana Maicii Domnului din mănăstirea Nicula, mai apoi păstrată în biserica Universității din Cluj, despre care se spune că a lăcrimat când s-a dat diploma de înființare a bisericii unite. Mitropolitul martir Antim Ivireanul, mare

începe cultura română. Cele mai vechi centre și vetre culturale de la noi sunt mănăstirile Bistrița, Moldovița, Putna, Voroneț, Vodița, Tismana, Cozia și Snagovul. Aici apar școlile mănăstirești, primele noastre școli în care se învăța scrierea și citirea buchilor, Biblia, cântarea bisericească, pictura, iconografia și diferite meserii. Așa încât putem concluda și afirma cu toată îndreptățirea că Biserica Ortodoxă este mama culturii române.

4. Este știut că ori de câte ori ne vizitează câte o figură culturală din străinătate și ne cere să-i prezentăm biletul nostru de identitate, dovada originalității noastre culturale, mergem cu el mai întâi pe la mănăstiri. Aici se reprezintă satul și sufletul nostru, aici s-a manifestat geniul și stilul nostru cultural, aici se păstrează comorile cele mai prețioase de sufletului românesc. Nu avem vreme și nu este nici locul să vorbim aici mai pe larg despre contribuția mănăstirilor ortodoxe la nașterea și dezvoltarea culturii române. Trebuie totuși să subliniem că în mănăstiri am avut cele dintâi tipare și cele dintâi biblioteci; în mănăstiri am avut cele dintâi ateliere de pictură și de sculptură; mănăstirile înfățișează originalitatea noastră în arhitectură și în toate artele legate de ea; mănăstirile au fost la noi cele dintâi case de editură; ele reprezintă cea mai veche tradiție culturală de la noi; ele au deschis și întreținut cele mai vechi școli, cu cei dintâi dascăli ai neamului nostru.⁸⁷ Nu se poate scrie istoria culturii românești fără să se înceapă cu Biserica, cu mănăstirile, cu vlădicii, cu preoții și călugării, care au fost primii noștri cărturari. Și nu numai cărturari, dar și colportori de cărți românești, difuzând cartea, unealta culturii, prin toate unghiurile românismului. Dr. Sebastian Stanca, pe vremea când era consilier referent cultural la Episcopia română ortodoxă din Cluj a făcut o statistică numai pe teritoriul Episcopiei ortodoxe a Clujului despre cărțile vechi ce se mai păstrează și astăzi pe la diferite biserici satești cu următorul rezultat: din veacul al 17-lea a aflat 95 cărți și din al 18-lea 636 cărți tipărite la București, Râmnic, Targoviste și Iași. Cu toată năvala războinică a asupriților, în care s-au distrus biserici și mănăstiri cu sute și mii de cărți, totuși după 200 de ani s-au păstrat și aflat în 300 de biserici ortodoxe peste 700 cărți tipărite în principatele române. Dacă mai punem în cumpănă și în contrast cu comoditățile vremii noastre, edictele și legislațiunile draconice dictate contra călugărilor români, „vagabonzi și scandaloși” (cum îi numea P. P. Aron), nestatornicia și urgia vremurilor de atunci, greutatea drumului și ale transportului, precum și sarcina grea pe umerii bieților călugări, numai cu o singură cazanie veche, legată în table de lemn și în piele, groasă și grea, purtată de pe un umăr pe altul, de la București până în Maramureș, până în munții Apuseni, până în Bihor și Banat - și ne putem face o idee clară despre apostolia devotată și despre misiunea culturală vrednică de cel mai înalt respect pe care au susținut-o veacuri întregi modestele noastre

meșter tipograf și artist, orator și poet, prin cărțile sale: Evhologhionul, Liturghierul, Octoiul și Ceaslovul, tipărite între anii 1706-1715, a introdus limba română în biserică. Vezi Dr. Ștefan Lupșa: Clerici Români meșteșugari, în rev. „Studii Teologice”, Nr. 7-8/ 1950.

⁸⁷ Chiar și atunci când se părea că domina la noi cultura greacă, în epoca fanariotă, adevărul era altul. Din cele 483 cărți tipărite în țările române între 1716-1821, 401 sunt românești și numai 50 sunt publicate în limba greacă, restul de 32 în alte limbi. De unde rezultă că și în vremuri de eclipsă a puterii de stat român, Biserica a îndeplinit un mare rol cultural și național, care n-a întârziat să-și dea roadele.

mănăstiri.⁸⁸ În Ardeal, până în pragul vremii noastre, până în anul 1920, n-am avut școli primare, secundare și superioare decât confesionale, iar în orașul Arad, Episcopia ortodoxă română a avut o școală confesională de învățători („Preparandia”, întemeiată la 1812) și un Institut teologic (întemeiat la 1822), până în anul 1848 - când au fost desființate împreună cu celelalte școli confesionale de la Sibiu, Brașov, Brad, Blaj, Guj ș.a. Biserica zidea școlile și le întreținea: tipărea în editurile ei cărți pentru școlari și calendarele pentru popor; întemeia fundații și împărțea burse elevilor săraci. Aproape nu avem intelectual de seamă în Ardeal în 1918, care să nu fi avut parte de sprijinul moral și material al Bisericii. Dacă astăzi avem oameni de la 40 de ani în sus care au învățat scriere și carte românească, avem să mulțumim Bisericii și numai Bisericii. În și prin Biserică apare literatura, apare istoriografia, apare arta, apar școlile, apar pravilele, apare cultura.

Din datele istorice ce le-am înșirat până aici, oarecum matematic și statistic, rezultă cred cu destulă claritate că Biserica ortodoxă nu este numai ocrotitoarea unității noastre sufletești, ci însăși mama culturii române. Tributul ei de jertfă și de lumină la tezaurul culturii române are o însemnătate covârșitoare, pentru că Biserica nu ne-a dat numai începuturile, dar și elementele culturii: cartea, tiparul, școala, dascălul, cultura sufletului și mai presus de toate sufletul ei de mamă. Biserica ortodoxă este „mama neamului românesc” (M. Eminescu); este însuși neamul ca speciae aeternitatis. Biserica e sensul veșniciei noastre. Nihil sine Deo. Nimic din ce a fost, nimic nici din ce este, nu s-a făcut fără Dumnezeu și fără de Biserica Sa. Toate printr-înșă s-au făcut și fără de ea nimic nu s-a făcut din tot ce s-a făcut. Întru ea era viață și viața era lumina oamenilor. Și lumina în întuneric luminează...

5. Dacă, rezumând, trecem în revistă expunerea făcută în capitolul despre „Religia creștină și istoria culturii europene”, precum și expunerea din capitolul anterior, despre „Religie și progres”, și dacă încercăm să facem o sinteză din ideile, exemplele și datele despre cărți, școli, științe și arte, luate din istoria culturii europene și în special din istoria culturii române, o concluzie se impune cu toată greutatea, și anume: Creștinismul nu numai că nu a fost o piedică în calea progresului, cum atât de superficial și deci subiectiv susține prof. P. P. Negulescu și alții, ci este cel mai impotent stimulent și cel mai evident factor creator, inspirator și îndrumător al culturii europene.⁸⁹ Istoria Creștinismului e istoria culturii

⁸⁸ E locul să fac aici o mărturisire personală. Înainte de a veni la Arad în anul 1930, scriitorul acestor rânduri, am fost preot în Valea Bradului, de unde câțva timp a trebuit să administrez și parohia vecină Zdrabți. În biserica acestei parohii din munții Apuseni am aflat Cazania mitr. Varlaam, de la 1643. Surprins de aflarea ei și curios să citesc din ea am luat-o în servietă și am dus-o cu mine peste deal, acasă în Valea Bradului. Când am sosit acasă, pe jos, îmi erau rupte brațele de oboseală. Atunci m-am gândit: eu făcui abia șase km cu o Cazană în traistă, dar călugărul care a adus-o de la Iași câte greutatea a trebuit să biruie, ca să dăruiască Zdrăpțenilor o carte românească de învățătură?... Așa mi-am dat atunci seama ce vrednici misionari au fost vechii noștri călugări, cât de însemnată a fost contribuția lor la patriotismul culturii române și cu câte sacrificii s-a format și s-a păstrat acest patrimoniu.

⁸⁹ Este de însemnat că „Destinul omenirii”, vol. III, ediția I are 733 pagini iar în ediția II același volum are abia 533 pagini, cu un minus de 200 pagini față de ediția întâi. Dovadă că și el și-a dat seama cât a fost de subiectiv în ediția întâi, dacă o bună parte din paginile ediției I

europene, până în pragul vremii noastre. Creștinismul își pune pecetea sa de duh sfânt - duh inspirator și creator de valori sacre și eterne, asupra celor mai de seamă opere culturale ale omenirii din ultimile două milenii.⁹⁰ Creștinismul pune primele pietre de temelie culturii europene, dă primele imbolduri, deschide drumurile și lărgeste orizonturile. Mai departe după ce s-au înfăptuit primele opere creștine în literatură, în artă, în știință și în filosofie, și după ce Biserica a ridicat pe cei dintâi bărbați de cultură și a întemeiat cele dintâi școli, biblioteci și așezăminte sociale, înaintarea e mult mai ușoară. Prin urmare, lucrând în adâncime și, în întindere, vertical și orizontal, la promovarea valorilor, la îmbunătățirea omului și la crearea așezămintelor și mijloacelor necesare acestei îmbunătățiri, religia creștină are un eminent caracter evolutiv, cultural, progresist, iar cultura europeană dezvoltându-se sub aripile binecuvântate ale Bisericii are un fundament religios creștin, un caracter prin excelență înălțător și mântuitor. Acestea fiind faptele, este neînțeles de ce se mai ridică glasuri răzlețe împotriva ei?... Când religia creștină a făcut și face atâtea eforturi, de la om la om și de la comunitate la comunitate, pentru îmbunătățirea morală și spirituală a omului, ar fi de dorit ca toate glasurile potrivnice să amuțească, cel puțin în lumea învățaților onești.

Religia în sistemele de educație

1. Religia este educatoarea omenirii. 2. Locul religiei în pedagogia lui Comenius, Rousseau, Pestalozzi, Goethe, Richter, Herbart, Froebel și Foerster. 3. Mântuitorul ca educator. 4. Centrul de interes.

nu mai merită să fie tipărite. De regulă edițiile următoare sunt îmbunătățite și adăugite, nu mutilate. Sau se va fi gândit, cel puțin în parte la Retractările Fericitului Augustin?...

⁹⁰ „Voiți să vă dați seama de influența religiei creștine asupra civilizației? - se întreabă Ernest Legouve (în Opera sa *Fleures d'hiver*). Inchipuiți-vă un moment că n-a existat. Ștergeți cu gândul ceea ce trăiește în ea, în cele trei domenii: al frumosului, al adevărului și al binelui. Începeți prin artele plastice. Intrați în toate muzeele și desprindeți de pe ziduri... icoana lui Hristos. Faceți să dispară toate tablourile unde figurează Fecioara și Dumnezeu. Luați toate pânzele și statuile, care reprezintă pe sfinți, martiri și apostoli. După pictură și sculptură treceți la arhitectură și dărâmați catedralele. După arhitectură, muzica. Ștergeți din numărul compozitorilor pe Haendel, Palestrina, Bach și mulți alții. Scoateți opera lui Bethoven, Mozart, Pergolesi, Rossini și a tuturor acelorora, care s-au inspirat din religia creștină. Intrați după aceea, în sfera gândirii și a poeziei. Dați la o parte pe Bossuet, Pascal, Fenelon. Scoateți *Polyeucte* a lui Corneille și *Athalie* a lui Racine. Urmăriți numele lui Hristos în versurile lui Lamartine, V. Hugo și Musset. Nu este însă tot. Faceți un pas mai departe. Distrugeți spitalele ridicate sub inspirația credinței creștine. Ștergeți în fine toate urmele lăsate pe pământ de sângele curs din rănilor aceluia, care se mai numește și Cel Răstignit. După această muncă, întoarceți-vă privirea. Îmbrățișați cu o aruncătură de ochi cele douzeci de veacuri înșirate în urma voastră și priviți fără frică, dacă puteți, golul pe care l-ar lăsa în lume Crucea.” (La C. Nițescu Zlatian: *La picioarele altarului*, p. 111-112).

1. Religia creștină nu ar fi putut împlini în istoria și progresul omenirii un rol cultural și moral atât de proeminent dacă nu ar împlini și un eminamente rol pedagogic. Religia este mama educatoare a omenirii. Are locul întâi în viața publică și privată a marilor popoare culturale păgâne, de astăzi - amintim pe indieni, chinezi și japonezi - și nu lipsește din nici unul dintre marile sisteme pedagogice ale popoarelor civilizate și creștine. Toți marii pedagogi ai omenirii, din toate veacurile și locurile, în sistemele lor de educație și instrucție, dau religiei locul și rolul cel mai important. De la Confucius care viața întreagă s-a ocupat de perfecționarea caracterului uman prin școală și carte, de la Mântuitorul Iisus Hristos, „Unicul învățător al omenirii (Matei 23, 8) care a învățat oamenii să fie desăvârșiți ca Dumnezeu (Matei 5, 48); de la Sf. Ioan Gură de Aur, care spunea despre copiii neînvățați la bine și neîndreptați prin religie că sunt „barbari” și orbi”“(pentru că „sufletul și mintea sunt care văd”), și de la Fr. Rabelais (între 1493-1554) - care zicea că: „Știința fără conștiință e ruina sufletului” - și până în zilele noastre, pedagogii și educatorii cei mai de seamă au considerat religia cel mai bun mijloc de educație al omenirii, școala clasică de formare a caracterelor morale și de perfecționare spirituală a insului și a societății omenești.

2. Amintim dintre ei numai câțiva, pe cei mai reprezentativi, culmile și gloriile pedagogiei: I. A. Comenius (1592-1670), în opera sa capitală „Didactica Magna”, afirmă că idealul educației este viața eternă și că religia e mijlocul cel mai perfect prin care obținem îmbunătățirea omului, desăvârșirea societății și fericirea veșnică în comuniune cu Dumnezeu. De la început până la sfârșit opera lui Comenius - pe care el însuși o numește arta universală de a educa și învăța - e străbătută de luminile creștinismului. Toate principiile sale pedagogice se întemeiază pe cele mai alese texte biblice. A face educație după Comenius este a dezvălui și a reprezenta în viața omului perfecțiunea imaginii - chipului - lui Dumnezeu. Modelul tuturor educatorilor este Iisus Hristos ca om, El fiind cel mai luminat învățător, cel mai sfânt preot și cel mai puternic rege. Tinerii creștini trebuie „aduși acolo, de a fi luminați în spirit, sfinți în înclinările conștiinței și puternici în fapte”. Scopul acesta se îndeplinește prin învățământ (cultură), virtute (bune moravuri) și religiozitate sau pietate⁹¹. John Locke (1632-1704) recomandă, în vederea educației morale și religioase, deprinderile cu rugăciunea „Tatăl Nostru”, Crezul, Decalogul, sentințele biblice și practicile liturgice. În sistemul său pedagogic religia are un rol esențial, central. Fr. Fenelon (1651-1715) se ocupă în special de

⁹¹ Iată câteva din principiile lui Comenius: „În Sf. Scriptură avem cuvântul lui Dumnezeu, în lume operele sale și în noi inspirația sa”. „După cum e sigur că șederea în pânțele mamei e o pregătire pentru viața în corp, tot așa e sigur că șederea în corp e o pregătire pentru viața aceea, care va urma acesteia și care va dura pentru eternitate. Fericit e acela care aduce cu sine din pânțele mamei membre bine formate! De o mie de ori e însă mai fericit acela care duce de aici un suflet bine format” (Did. magna, trad. P. Gârboviceanu 1921, p. 69). „Doamne, Dumnezeul nostru, tot ceea ce facem noi spre mărirea numelui tău cel sfânt, e de la tine; dă Solomonilor tăi tot ce e pregătit spre gloria ta. Întărește, o Doamne, tot ce ne-ai dat. Arată servilor tăi faptele tale și mărirea ta copiilor tăi. Și bunătatea ta Doamne, Dumnezeul nostru să fie asupra noastră și întărește peste noi fapta mâinilor noastre. La tine e speranța noastră, o Doamne!” Sunt cuvintele de rugăciune cu care se încheie Didactica magna (p. 448).

educația fetelor și arată rolul religiei în educație (mai ales în opera sa despre „Educația fetelor”). „Religia e grija cea dintâi” în educație, spune Fenelon și nu numai el. J.J. Rousseau (1712-1778) - celebrul pedagog al întoarcerii la natură - consideră religia ca o preocupare esențială în educația lui Emil. „Uitarea religiei duce la uitarea datoriilor omului”... Un tânăr lăsat în voia pornirilor animalice, se ruinează ușor, decade în „moravurile unui cerșetor și morala unui ateu”. De aceea nu trebuie uitat că „sufletul drept este adevăratul templu al divinității; că... legea suprema este să iubești pe Dumnezeu mai presus de tot, și pe aproapele tău ca pe tine însuși, că nici o religie nu te scutește de datoriile morale; că numai aceste datorii sunt în adevăr esențiale; că cultul intern este cea dintâi datorie și că fără credință nu există nici o virtute adevărată”⁹² Deși aderent al unei religii naturale și adversar al clerului catolic, Rousseau mărturisește o credință vie în Dumnezeu, ființa suprema și eterna înzestrată, cu voința, inteligența, putere și bunătate; admiră pe Iisus Hristos, și sfințenia Evangheliei sale⁹³; are cuvinte frumoase, despre cinstea de a fi preot⁹⁴ și despre conștiință, pe care o numește instinct dumnezeesc, glas nemuritor și ceresc, călăuză sigură a omului, judecător iară greșală a binelui și răului⁹⁵. Astfel de convingeri sunt mai aproape de creștinism decât de ...natură. Im. Kant (1724-1804) crede în Dumnezeu și în sufletul nemuritor, fără de care nu se poate concepe nici lumea nici viața spirituală. Prin faptul că dă prioritate educației morale față de cea religioasă, Kant aderă la principiul după care copilul va putea înțelege mai bine pe Dumnezeu după ce a înțeles legea morală⁹⁶. ' I. H. Pestalozzi

⁹² (Emil, cartea IV, cap. 187 și 354).

⁹³ „Vă mărturisesc că măreția Scripturii mă pune în mirare, că sfințenia Evangheliei vorbește sufletului meu. Ce mici sînt pe lângă aceasta cărțile filosofilor cu toată fala lor! E cu puțință ca o carte, în același timp așa de adîncă și atât de simplă să fie făcută de oameni? E cu puțință ca acela a cărui viață se istorisește în ea să fie numai om? Așa este vorbirea unui entuziast sau a unui sectar ambițios? Ce blîndețe, ce curățenie în moravuri! Ce grație mișcătoare în învățături! Ce înălțime în maxime! Ce adîncă înțelepciune în cuvântări! Ce prezență de spirit, ce finele și ce justete în răspunsuri! Ce stăpînire asupra pasiunilor sale! Unde e omul, unde e înțeleptul care știe să muncească, să sufere și să moară fără slăbiciune și fără a se lăuda?... În mijlocul fanatismului furios a răsunit glasul celei mai înalte înțelepciuni și simplitatei celor mai sfînte virtuți, a cîstit pe cel mai nemernic din toate popoarele... Da, viața și moartea lui Socrate sunt ale unui înțelept; dar viața și moartea lui Iisus sunt ale unui Dumnezeu” (Emil, cartea IV, cap. 34, trad. de Ghe. Adamescu, ed. IV, p. 610-611).

⁹⁴ „Multă vreme am râvnit cîntea de a fi preot; o râvnesc și acum, dar nu nădăjduiesc să o mai capăt. Dragul meu, nu e nimic mai frumos decât a fi preot. Un preot bun este omul bunătății precum un magistrat bun este omul dreptății” (Emil, cartea IV, cap. 350, op. p. 614).

⁹⁵ (Id. ib. cap. 251, 296, 347, 348) După Rousseau: „Abuzul științei produce necredința... Filosofia îngâmfată duce la ateism, precum credința oarbă duce la fanatism. Fugi de aceste extremități; rămâi statornic prieten cu adevărul... îndrăznește să mărturisești credința în Dumnezeu în fața filosofilor; îndrăznește să predici iubirea de oameni în fața celor intoleranți... Spune ce este adevărat, fă ce este bine” (Emil, Cartea IV, 356).

⁹⁶ Principiul acesta kantian, dacă poate fi admis în parte pentru copii, în fond el este neîntemeiat. Religia imprimă caracterul său moralei, și nu invers. Cum e religia, așa e și morala. Există o morală creștină prin faptul că există o religie creștină. Morala e fructul

(1746-1827), - întemeietorul învățământului bazat pe intuiție și psihologie, pe credință și iubire creștină, - vede în educația morală și religioasă „cheia întregului său edificiu” pedagogic* (Vezi scrisoarea a XIII, XIV, și XV). El îndeamnă pe educatori să crească astfel copiii, încât aceștia să vadă pe „Dumnezeu în propria lor perfecționare” și în convingerea că „legea perfecțiunii e legea purtării” lor, legea înnobilării și purificării lor morale. I. W. Goethe (1749-1832), marele poet, gânditor și pedagog german, spune că religia creștină, „religia întrupată în divinitate” - religia înțelepților - „este treapta cea mai înaltă la care a putut și ar trebui să ajungă omenirea”. După el menirea educatorilor e să facă din pământ o comuniune a sfinților, „adică a celor mai buni și mai înțelepți în gradul suprem”. I. G. Fichte (1762-1814), autorul vestitelor „Cuvântări către națiunea germană”, propune ca ideal pentru educatori dezvoltarea energiei spirituale și înnoirea oamenilor pe baze culturale și etice. Dacă nu renaștem, ne ticăloșim. Cine susține că poruncile lui Dumnezeu nu pot fi ținute, spune că nu-i progres și atunci totul e zadarnic. Binele moral ne atrage și ne îndeamnă la faptă, înlătură ideile dizolvante și degradante, aduce fericirea eternă până în prezent și astfel ne ajută să avem lumină în minte, iubire în simțire și sfințenie în voință. Religia e dragostea de tot ce este bun, mântuire de tot ce e străin vieții și supunere smerită față de Dumnezeu. În consecință, „a crește pe copil cu religia cea adevărată”, în religia creștină, e „ultima îndeletnicire a noii educații”. J. Paul Richter (1763-1825) - pedagogul iubirii, - susține că pentru a pregăti copiii pentru viitor, trebuie să însușim în ei trei forțe: voința, iubirea și religia. Forța voinței și a iubirii se armonizează prin religie. Religia deosebește pe om de animal; nu morala, nici reflecția, nici arta. Religia a făcut omenirii prima educație. Religia ne învață să avem față de animale inima unui hindus și față de oameni inima unui creștin. În religie Dumnezeu s-a făcut om; în morală omul devine Dumnezeu. De aceea, religia se cuvine cultivată în suflete de la vârsta inocenței. Tot ce este sublim și divin trebuie să se confunde cu morala, cu știința și arta; tot ce este religios trebuie respectat, pentru că ne umple de evlavie și ne conduce la Dumnezeu, după cum stelele ne conduc la infinit. I. Fr. Herbart (1776-1841), întemeietorul școlii active și autorul treptelor psihologice, vede idealul școlii în formarea omului de caracter, a personalității morale. Învățământul după el, trebuie să fie educativ să mărească și să înobileze activitatea spirituală. Scopul educației, spune acest mare pedagog, este calitatea, virtutea, „tăria de caracter a moralității”. Educația morală la rândul ei e necesar să fie legată de educația religioasă, ca astfel să se poată conduce „după principii corecte”, drepte și serioase. Fr. Froebel (1782-1852), întemeietorul grădinițelor de copii și a învățământului prin joc, învață că educația se întemeiază pe interior, pe regularitatea și perfecționarea internă, pe care o întâlnim în toate lucrurile și ființele. Scopul educației constă în dezvoltarea și reprezentarea divinului în om, a chipului și asemănării lui Dumnezeu. „Stimularea, tratarea omului ca ființă conștientă, cugetătoare, înțeleaptă, capabilă de o expunere nevătămată a legii interioare, a divinității cu conștiință și libertate personală și înfățișarea drumului și mijlocului pentru aceasta, iată rostul educației omului”, scrie Froebel. Și mai departe: „Educația trebuie să călăuzească și să conducă pe om spre claritate asupra sa, spre pace cu natura și spre unirea cu Dumnezeu: de aceea ea trebuie să ridice pe om la

religiei; problemele moralei nu se desleagă fără de religie. A pune morala înaintea religiei înseamnă a pune efectul înaintea cauzei.

cunoașterea sa proprie și a omului, la cunoașterea divinității și a naturii și la cunoaștința unei vieți curate, sfinte”...⁹⁷

Ca să putem obține acest rezultat, Froebel îndeamnă cu multă căldură și convingere pe părinți să dea de timpuriu copiilor lor, prin trezirea și dezvoltarea conștiinței și ținutei religioase, „cea mai însemnată zestre pentru viață”, adică „religia, viața interioară în Dumnezeu și cu Dumnezeu”... Și conchide: „Unde aceste trei lucrează nedespărțite: religia, activitatea și moderațiunea, acolo este cerul (raiul) pământesc, acolo este pacea, bucuria, mântuirea, îndurarea și binecuvântarea” (Id. ib. p. 320). Încheiem seria marilor pedagogi ai omenirii care și-au zidit sistemele lor educative și instructive pe temelia creștinismului cu Fr. W. Foerster. După Foerster școala adevărată a omenirii e școala Evangheliei, marele pedagog mântuitor e

⁹⁷ „Însuși Iisus combate, în genere, în viața sa și în morala sa căutarea perfecțiunii în ceea ce este exterior; numai desăvârșirea spirituală, straduitoare, vie, poate fi luată de model, însă modul apariției, forma acesteia trebuie lăsate libere. Cea mai perfectă desăvârșire pe care noi, creștinii o vedem în Iisus și pe care o cunoaște omenirea, este aceea care recunoaște limpede și viu în sine baza primordială a ființei sale, care spontan și independent apare prin stipulație veșnică, după veșnica lege, din veșnica viață și veșnica creare. Și însăși această mare și veșnică desăvârșire reclama ca fiecare om să devină iar o astfel de copie a modelului său veșnic, ca el însuși să devină un astfel de model pentru el și pentru alții, ca el, omul să iasă de la sine după legea veșnică, cu libertate, autodeterminare și autoalegere. Da, aceasta este tema și scopul întregii educații morale, a întregului învățământ și trebuie să fie singura”... „Așadar, singurul scop al oricărei educații morale, al oricărui învățământ este reprezentarea infinitului în finit, a veșnicului în temporal, a cerescului în pământesc, a dumnezeescului în om, în viața omului prin îngrijirea ființei sale originare divine sub toate aspectele. Acesta e singurul punct de vedere adevărat din care putem să-l considerăm și să-l tratăm pe om chiar de la apariția lui pe pământ. Fiecare om trebuie să fie recunoscut și îngrijit potrivit ființei sale, veșnic nemuritoare, sufletului său, spiritului său ca divinitate ce a apărut și apare în figură omenească, ca un amanet al dragostei, al apropierii, al grației divine, ca un dar divin după cum primii creștini numeau într-adevăr pe copiii lor și după cum arată numele pe care le-au dat. Fiecare om chiar copil fiind trebuie să fie recunoscut admis și îngrijit ca un membru necesar important al omenirii și așa părinții trebuie să se socotească și să se simtă răspunzători de copil și de omenire, ca îngrijitori ai lui Dumnezeu. Nu mai puțin părinții trebuie să considere și să observe pe copil și în înlănțuirea necesară, în raportul clar și în legătura vie cu prezentul, trecutul și viitorul dezvoltării omenirii, și astfel să pună desăvârșirea, educația copilului în legătură, în acord și în unison cu credința prezentă, trecută și viitoare a dezvoltării omenirii și a neamului omenesc; omul trebuie să fie considerat și tratat având dispoziții divine, pământești și omenești, aparținând lui Dumnezeu, naturii și oamenilor și tot odată ca o unitate, o unicitate și multiplicitate; așadar ca purtător al prezentului, trecutului și viitorului. „... După cum chemarea copilului ca atare constă în a dezvolta și desăvârși în armonie și unison ființa părinților, a tatălui, a mamei, spiritul și inima care pot zace necunoscute, tot astfel menirea omului ca copil al lui Dumnezeu și al naturii constă în a reprezenta în armonie și unison - ființa dumnezeiască - și a naturii, - naturalul și divinul, pământescul și cerescul, finitul și infinitul” (Educația omenească, G. G. Antonescu și V. P. Nicolau, Antologie pedagog, p. 355-15).

Iisus Hristos; iar misiunea și metoda desăvârșirii omului este iubirea. Aici e cheia și secretul educației. Iubirea creștină disciplinează indivizii, formează caracterele morale și înnoiește societatea. Viața începe și sfârșește cu Dumnezeu. Tot așa și educația. Nu poți face educație serioasă pe temeiul părerilor și ipotezelor individuale. Pentru păreri și ipoteze nimeni nu aduce jertfe. „Numai adevărul sfânt și veșnic poate scoate un caracter dintr-o făptură șovăitoare”, (Îndrumarea vieții, p. 361). Din neghină nu răsare grâu, nici din haosul concepțiilor individuale, personalități morale. Sufletul omenesc, pentru a primi tăria necesară în lupta vieții, are trebuință de forța credinței și a adevărilor eterne, pe care nu le poate oferi decât Evanghelia lui Hristos. Tânărul, care luptă să-și formeze un caracter frumos, „suspina după idealuri și modele cu totul pure”, râvnește după „credința într-o împărăție a perfecțiunii, în care să fie întreg ceea ce pe lumea aceasta rămâne numai crâmpiei. Nu numai partea pământască a omului caută și are nevoie de o patrie, de un centru, de un punct de plecare pentru orice strădanie și iubire; natura noastră spirituală umblă și ea după atare liman al dorurilor ei, după o îmbinare cu obârșia vieții. Numai dintr-o adâncă experiență a sufletului omenesc a pornit mărturisirea Fer. Augustin, că „inima noastră nu se alină până ce nu-și află limanul în Dumnezeu” (Id. ib.). Supremația spiritului asupra patimilor cărnii nu se poate susține decât în numele Spiritului Sfânt. Și iarăși: nu se poate face educație morală acolo unde sufletul e considerat o funcție a creierului sau în genere a materiei. Numai cu ajutorul ideilor, virtuților și convingerilor religioase putem face operă de educație serioasă. Toată cinstea, științei. Jertfirea instinctelor pătimește însă nu se obține decât în numele principiilor veșnice ale religiei creștine. Exemple clasice ale personalităților morale sunt sfinții, apoi savanții. De aici necesitatea imperioasă a situării religiei la temelia educației și formării caracterului moral. Din toate numele consacrate și textele alese din lucrările marilor pedagogi, care se pot continua și înmulți, ne putem încredința de rolul important pe care cei mai competenți bărbați de școală, îl dau religiei în operele și sistemele lor pedagogice, desigur din convingerea neclintită că religia prin toate puterile și idealurile ei este educativă, melioristă, optimistă și deci prin excelență progresistă.

3. Educația, ca și instrucția, este o preocupare fundamentală a Bisericii creștine. Idealul evanghelic al împărăției lui Dumnezeu nu se poate împlini decât prin educație și instrucție: prin moralizarea, înnobilarea și desăvârșirea oamenilor. Strădania aceasta are la bază faptul că omul este perfectibil, educabil. Creștinismul e un sistem de perfectibilitate, o metodă de ameliorare spirituală care are în vedere sinteza binelui, adevărului, frumosului și sacrului, în persoana omului. Prin educație omul își modelează și înobilează caracterul. Fără de caracter, oamenii nu mai sunt oameni; sunt monștri⁹⁸. Finalitatea educației creștine este perfecțiunea omului; în iubire și sfințenie. A fi om înseamnă a fi un caracter desăvârșit, o personalitate morală. Opera aceasta: formarea caracterului și desăvârșirea personalității morale, se face prin educație. Educația în sens creștin este inițiere în viața și învățătura creștină, școala prin credința și har, conștiința și virtute, iubire și muncă, solidaritate și răspundere morală. Nimeni nu ne-a descoperit și nu ne-a învățat mai bine și mai frumos sensul adevărat al vieții, nici

⁹⁸ La un liceu din București în anul școlar 1945/46, a fost făcută o anchetă cu întrebarea: Ce ai dori de la profesorii tăi? 85% dintre elevi au răspuns: Să fie oameni de caracter. Răspunsul e grăitor. Tineretul țării tânjește de dorul oamenilor de caracter.

metodele de educație și instrucție, mai desăvârșite, de cum ne-a învățat Iisus Hristos. În predarea și propagarea Evangheliei, Iisus Hristos s-a folosit de metode pe care omenirea niciodată nu le va depăși. Aceste metode sunt: munca, exemplul, fapta, documentarea, dialogul, convorbirea dialectică, parabola, intuiția, asemănarea, mângâierea, mustrarea, amenințarea, cuvântarea, rugăciunea, postul, cercetarea bisericii, împărtășirea harului, credința și iubirea. Iisus Hristos a crescut în școala muncii. A cunoscut munca din copilărie, din atelierul tâmplarului Iosif și până la moarte. Principiul muncii pentru el e divin: „Tatăl meu până acum lucrează, și Eu lucrez” (Ioan 5, 17).

Iisus Hristos este cel mai desăvârșit om și învățător al omenirii, om de model și învățător unic al adevărului. „Unul este învățătorul vostru: Hristos” (Matei 23, 8)... „Pildă am dat vouă, ca precum am făcut Eu și voi să faceți” (Ioan 13, 15). Iisus Hristos își confirmă la fiecare pas învățăturile prin virtuți și fapte bune. La El, învățătura este totdeauna în acord perfect cu experiența; nu învață nimic, ceea ce nu și practică. El este doctorul și binefăcătorul omenirii, Mântuitorul. Iisus Hristos întrebuințează în vestirea învățăturilor sale documentarea biblică, rațională, științifică. Citează adeseori din Vechiul Testament, confirmă împlinirea profețiilor mesianice în persoana Sa (Luca 4, 16-21) și ne îndeamnă să cercetăm Scripturile ca să ne convingem de veritatea lor (Ioan 5, 39). Iisus Hristos întrebuințează în convorbirile cu adversarii dialectica cea mai iscusită, iar cu apostolii dialogul. Când fariseii și cărturarii îi pun întrebări insidioase, El le inversează sau le dă răspunsuri care le închide gura și le taie orice posibilitate de replică (Matei 21, 15-45; Ioan 8, 1-9). În schimb cu ucenicii Săi întreține dialoguri printre semănături, pe malul lacului Ghenizaret, pe drumuri, prin sate, prin orașe și în pustie. Iisus Hristos vorbește în pilde; totdeauna în pilde, în parabole și asemănări intuitive, unice în toată literatura omenirii. Fiul risipitor, Fariseul și Vameșul, Samarineanul milostiv, Sămănătorul, Bogatul nemilostiv și săracul Lazăr sunt exemplificări definitive, povestiri prin care sunt predate în formulele cele mai simple și cuceritoare, învățăturile Evangheliei. Iisus Hristos mângâie pe cei întristați și îndurerați; îi cheamă la Sine și-i odihnește (Matei 11, 27-30). În schimb pe fariseii fățarnici și mincinoși îi mustră cu o violență în limbaj nemaîntâlnită. Rechizitorul de la Matei capitolul 23 în privința aceasta este neîntrecut. Iisus Hristos nu numai mustră, dar atunci când inimile se închid față de lumina și bunătatea Evangheliei Sale, ci și amenință. Cu asprimea cu care mustră fariseismul, cu aceeași putere amenință cetățile necredincioase: Betsaida, Chorazimul, Capernaumul și Ierusalimul. Iisus Hristos ține ucenicilor cuvântări, cum este predica de pe Muntele Fericirilor (Matei 5, 7), sau cuvântarea de rămas bun pe care o adresează învățăcelilor la Cina cea de Taină (Ioan 13,17). Ele sunt nepieritoare și fără pereche în tezaurul cultural al omenirii. Iisus Hristos deprinde ucenicii Săi cu postul, cu rugăciunea, cu cercetarea bisericii și cu împărtășirea harului (în sf. Taine), ca în felul acesta să-și fortifice și să-și purifice puterile sufletești, fără de care educația dă rezultate foarte slabe. În fine, Iisus Hristos, își întemeiază învățământul Său evanghelic pe credință și iubire, adică pe acele resorturi sufletești care nu numai luminează mintea și încălzesc inima, dar și determină la fapte de care sunt capabili numai profeții, apostolii, sfinții și martirii. Aceste metode, desigur, au stors admirația marilor pedagogi europeni față de religia creștină și față de întemeietorul ei. Toți văd în Iisus Hristos pe învățătorul și Mântuitorul lumii. Acordul în privința aceasta, între marii pedagogi, e unanim și de aceea la temelia educației nu poate să stea, cu rezultate optime, decât viața și învățătura Lui, adică religia creștină și cultura morală prin care se formează caracterele de mucenici și

personalitățile de sfinți. Din atâtea și atâtea motive, prin urmare tendința de eliminare a religiei din școală nu e numai în contradicție cu sistemele de educație ale marilor pedagogi, dar implică și o împușcare catastrofală a caracterelor morale, o sărăcire spirituală, un semn vădit de incultură.

4. Se vorbește în pedagogie despre centrul de interes. Care este centrul de interes al satului, al orașului și peste tot al vieții publice? Este școala? Da, pentru școlari. Este primăria? Da, pentru chestiuni de interes public sau cetățenesc. Este Căminul Cultural? Da, pentru tineretul adult și pentru societățile culturale. Este cazarma? Da, pentru soldați. Este teatrul sau cinematograful? Da, pentru distracțiile orașenilor. Este cafeneaua? Da, pentru negustori și cartofoari. Este clubul? Da, pentru oameni grupați în asociații egoiste. Este însă mai presus de toate acestea un centru de interes comun, pentru tineri și bătrâni, pentru bărbați și femei, pentru cărturari și necărturari, care adună la un numitor comun toate vârstele și sexele, întreg rostul vieții sociale și culturale religia creștină, Biserica. Ea reprezintă în Europa cel mai vechi așezământ de mântuire și cea mai venerabilă tradiție culturală și socială. Din adâncul istoriei și al conștiinței, un glas poruncitor ne șoptește: ascultați povețele sacre ale creștinismului și fiți învățăceii lui credincioși, pentru că nu știm unde se desparte cultura de religie, nici religia de cultură. Fiți copii buni ai religiei și ai culturii, pentru că aveți fiecare misiunea frumoasă de-a fi ucenicii culturii prin credință și apostolii credinței prin cultură, pentru a vă îmbunătăți și perfecționa pe voi și mediul în care trăiți. Am văzut un om ce aleargă drept înainte cu o torță aprinsă; alergătorul este învățătorul, luptătorul pentru cultură și torța aprinsă e însăși lumina culturii. Și am auzit spunându-se de atâtea ori că idealul educației, instrucției și peste tot al culturii - ca și al religiei este ameliorarea, perfecționarea, înnobilarea omului după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Dascăli și preoți ai școalei, astfel să alergați și să ne împlinim misiunea, culturală și religioasă în lume, ca la judecata istoriei, la judecata conștiinței și la judecata cea din urmă, a lui Dumnezeu, să putem răspunde cu fața senină și cu inima împăcată: „O, Doamne-n lume cât am stat, Pe Tine Te-am reprezentat...”

Religia în ierarhia valorilor culturale

1. Problema valorilor. 2. Criteriile grupării valorilor. 3. Structura și ierarhia valorilor. 4. Primatul religiei în ierarhia valorilor culturale. 5. Pseudo-valorile. 6. Încheiere.

1. Că punctul de vedere al prof. P. P. Negulescu față de rolul religiei în progresul omenirii e greșit, se constată și cercetând care este locul religiei în ierarhia valorilor culturale. Oameni, cel puțin tot așa de competenți și de serioși ca și el, s-au ocupat cu studiul acesta și când au putut ieși din cercul strâmt al subiectivității, ca să privească lucrurile și problemele din unghiul obiectivității, au ajuns la concluzii cu totul altele decât el. Ce sunt valorile? Spre deosebire de animale, care simt prin instinct și cunosc prin simțuri, omul raționează, apreciază, alege și evaluează; își dă seama de cauzalitatea, planul, rostul, calitatea și finalitatea ideilor, a faptelor și a problemelor. Opera aceasta de selecționare, ordonare și ierarhizare, proprie spiritului, ne arată limpede și logic că există măsuri, greutăți și prețuri

deosebite, inegalități, grade, ranguri, atât în lumea materiei, cât și în împărăția spiritului. Nici pietrele, nici lemnele, nici animalele, nici oamenii nu au aceeași mărime, aceeași greutate și aceeași calitate. Se deosebesc. Aceste deosebiri ne duc la conceptul de valoare, adică la „expresia ierarhiei” ființelor și la concluzia inegalității lucrurilor, faptelor și ideilor. Urmează de aici că „valoarea” este o etichetă pe care spiritul scrie prețul bunurilor și calitatea fenomenelor și a tuturor creațiilor divine și omenești. Există astăzi o știință - unii îi mai zic teorie, alții filosofie - știința selecționării, ordonării și ierarhizării valorilor, axiologia, cu alte cuvinte, știința care scrie „tabla valorilor”, construiește „scara valorilor”, proclamă „ierarhia valorilor”. Știința aceasta aduce mare folos oamenilor și societăților, fiindcă ajută foarte mult la înlăturarea confuziilor, la aprecierea bunurilor - pe care ni le oferă spiritul, lumea și viața - la formarea unei concepții sănătoase, cât mai obiective și clare, despre spirit, lume și viață. Sunt o mulțime de bunuri pe care omul le folosește și, în același timp, le dă un anumit preț, mai mare sau mai mic, după calitatea sau esența lor. Asta înseamnă că le valorifică, le atribuie o valoare, și le așază într-un anumit sistem de valori. Cele mai obișnuite bunuri, considerate valori, sunt acelea pe care ni le dăruiește pământul: hrana, îmbrăcămintea, averea câștigată prin muncă. Toate acestea formează așa numitele valori economice. Alte valori sunt cele vitale: sănătatea, forța, frumusețea, vitalitatea sau capitalul biologic uman. Sunt apoi alte valori, valori politice: legile, puterile și așezămintele de stat care garantează ordinea și progresul; valori morale: virtuțile, poruncile și datoriile; valori estetice: creațiile și bogățiile tuturor artelor; valori științifice și filosofice: operele vaste ale spiritului cercetător, descoperitor, îndrumător și înfăptuitor; valori religioase: principiile după care se orientează raporturile dintre Dumnezeu și oameni. De unde vin aceste valori, care este geneza lor, nimeni nu ne poate spune, din simplul motiv că „nicăieri nu poate fi găsit momentul inventiv al unei clase de valori”... Adevărul este că, oricât de adânc am coborî în istoria culturii omenești, nu aflăm nici o epocă în care omul să nu fi dorit și să nu fi găsit utilitatea, vitalitatea, legalitatea, puterea politică, adevărul, frumosul, binele și sacrul ca niște valori permanente ale conștiinței lui”. (Tudor Vianu: Introducere în Teoria Valorilor, p. 141). Că unii gânditori atribuie valorilor o existență ideală și o autonomie absolută, iar alții le relativizează, atribuindu-le o origine subiectivă, în trebuințele, dorurile și aspirațiile omului sau poate autonomia valorilor coincide cu aspirațiile sufletului omenesc, ceea ce este foarte probabil, deoarece „dorința descoperă bunurile, nu le creează” (T. Vianu) - pe noi ne interesează - aici - mai puțin. Fapt este că deși oamenii se duc mereu, nevoile lor se schimbă, dorurile și aspirațiile lor sunt foarte variate, valorile totuși rămân; sunt permanente, au o valabilitate generală care le impune, peste timp și spațiu, tuturor generațiilor de oameni.

2. Pentru a ne da seama de structura și ierarhia valorilor, trebuie să cercetăm mai întâi care sunt criteriile după care se poate face gruparea valorilor. După Tudor Vianu, autorul unei scurte dar foarte bune lucrări despre Teoria Valorilor, avem stabilite următoarele treisprezece criterii: întâi de toate valorile au unele un suport personal; altele un suport real; unele un suport material; altele un suport spiritual; unele sunt aderente, iar altele libere. De pildă: sănătatea, iubirea și toate virtuțile au un suport sau temei personal, pentru că se pot atribui numai lucrurilor reale și niciodată persoanelor; banii și averile au un suport material; operele de artă (fiindcă importă ideile, nu materia care le reprezintă) și ideile religioase au un suport spiritual; valorile estetice sunt aderente, adică nu pot fi înlocuite, nu pot fi modificate și nu

pot fi exprimate, decât într-un fel, în conformitate cu suportul lor; valorile teoretice, adevărurile științifice și filosofice, pot fi exprimate și prin cuvinte și mijloace variate, de aceea se spune că sunt libere. Mai departe, valorile se înlănțuiesc unele cu altele, nu numai cu suportul lor; se ajută unele pe altele. Cea care ajută se numește valoare mijloc (ex. bunurile economice), cea care se realizează cu ajutorul ei se numește valoare scop (ex. valorile culturale, morale și religioase). Din înlănțuirea valorilor ajungem să facem deosebire între valori scopuri relative (ex. valorile estetice, etice și religioase). Tot cu considerarea la înlănțuirea lor, valorile sunt integrabile, neintegrabile și integrative. Integrabile, pentru că pot fi cuprinse și în alte structuri axiologice (ca de ex. valorile economice); neintegrabile, pentru că se refuză lucrării de însumare (ca de ex. valorile estetice) și integrative pentru că „pot lucra ca factori insumativi” (ca de ex. valorile religioase). În fine după ecoul pe care îl au în conștiință, valorile pot fi perseverative sau amplificative. Perseverative, fiindcă au rolul de a păstra subiectele dorințelor noastre (ca de ex. valorile economice și politice); amplificative, fiindcă aduc intensificarea, îmbogățirea, purificarea și înălțarea conținutului și a forței conștiinței noastre (ca de ex. valorile științifice, estetice, morale și religioase). Când valorile teoretice, morale, religioase, estetice își iau numai rolul unor valori perseverative, ajung la atrofie sau hiperatrofie, deoarece îndeplinesc un rol inadecvat scopului lor. După aceste criterii, care ne ajută la gruparea, sistemizarea și ierarhizarea valorilor, „o valoare poate fi reală sau personală, materială sau spirituală, mijloc sau scop, integrabilă, neintegrabilă, sau integrativă, liberă sau aderentă față de suportul ei concret, perseverativă sau amplificativă prin sensul și ecoul ei în conștiința subiectului desiderativ”. (T. Vianu op. cit, p. 79-89).

3. Identificarea și ierarhizarea bunurilor spiritului - care sunt valorile culturii - este o veche problemă a gândirii omenești. De când există reflecția, s-a pus și întrebarea: care sunt bunurile supreme, valorile maxime și optime ale vieții? Orientându-se după concepții, principii și criterii variate, răspunsurile încă sunt diferite. În antichitate, gânditorii Eladei arată un interes deosebit problemelor etice, estetice, politice și în genere filosofice. Pitagora, Heraclit, Empedocle și chiar materialistul Democrit, consideră înțelepciunea mai presus de toate bunurile. Protagoras, părintele subiectivismului și relativismului, socotește că omul e măsura tuturor lucrurilor. Socrate prețuia în chip deosebit cunoașterea și binele moral. Platon, părintele obiectivismului și absolutismului, numără între valorile supreme ideile, rațiunea, știința și spiritul nemuritor. Aristotel face deosebire între bunuri sau valori primare, pe care ni le oferă forța spiritului: cunoașterea și virtutea, și între bunuri secundare, pe care ni le oferă corpul și materia: sănătatea, puterea, bogăția, etc. Epicureii pun accentul principal pe valoarea plăcerii, care „se intuiește ca și căldura focului sau dulceața mierii” (Is. Todoran); stoicii apreciază în chip deosebit valoarea virtuții și a științei, ca apoi scepticii să se îndoiască de toate. Cu ivirea creștinismului, lumea și filosofia valorilor ni se descoperă într-o nouă lumină. Religia creștină face deosebire clară și precisă între valorile absolute și eterne, care sunt cele spirituale și între valorile relative și trecătoare, care sunt cele materiale. În creștinism valoarea absolută, ființa perfectă și eternă, cu existență spirituală și personală, în care își au izvorul toate valorile, este Dumnezeu. El este Atotputernicul și Atotînțeleptul Creator, Proniator, Mântuitor, Sfințitor și Judecător al lumii și al oamenilor. Din El purced, prin El se explică și spre El se îndreaptă, - ca spre bunul suprem, ca spre scopul ideal, ca spre Tatăl lor, - toate ființele și cu deosebire omul, făptura creată de El, după chipul său, și așezat, în raiul

fericirii la răspântia libertății, unde începe dreapta și stânga, binele și răul, lumina și întunericul, viața și moartea. Pentru a-și dezvălui chipul divin, pentru a se perfecționa până la asemănarea cu Dumnezeu și pentru a-și împlini rostul și scopul vieții sale, care este comuniunea de iubire sfântă și de fericire eternă cu El, omul are de îndeplinit un destin creator și o misiune sfințitoare. În destinul său creator, omul plăsmuiește valori: cultivă artele, științele și filosofia, - valorile spiritului - în care scop îi stau la îndemână, toate bunurile lumii. În misiunea sa sfințitoare, omul are la îndemână valori și puteri divine: harurile, grațiile sau darurile Duhului Sfânt, principiile religioase sau învățăturile Evangheliei, cultul sau rugăciunile Bisericii și virtuțile morale: iubirea, credința, speranța, dreptatea, cumpătarea, bărbăția, înțelepciunea, bunătatea, blândețea, frăția, pacea... Atât în destinul său creator, cât și în misiunea sa sfințitoare, omul săvârșește o lucrare de îmbunătățire, de nobilare, de înfrumusețare, de perfecționare, face cu alte cuvinte operă de cultura, în vederea supremului ideal, care este împărăția lui Dumnezeu și a supremului scop, care este viața eternă, nemurirea și fericirea în comuniune cu El.

Concepția aceasta, - creștină - largă și fecundă, stă la temelia culturii europene. Ea este dominantă și astăzi. În ea se cuprinde materialul necesar la inspirația și construcția scării valorilor adevărate, consacrate și deci permanente, care sunt binele moral, adevărul sfânt și frumosul artistic, în slujba cărora stau și religia și arta și știința și filosofia și toate bunurile spiritului și ale materiei. Învățătura creștină despre valori este dominantă și în filosofie, în care mulți văd „știința critică a valorilor universal valabile”. Cu puține excepții, marii gânditori, care s-au ocupat de structura și ierarhia valorilor, merg pe linia concepției creștine. În timpurile moderne ea are numeroși reprezentanți care s-au ocupat în special cu problema valorilor. Astfel, valoarea supremă după Fichte este datoria morală, după Schelling artele, după Hegel filosofia, știința și statul, după Marx economicul, după Nietzsche supra-omul, care răstoarnă toate valorile consacrate, după W. Windelband, H. Rickert și G. Savin adevărul, binele și frumosul care se unifică în transcendență sau valoarea sacrului;⁹⁹ după Eug. Speranția, spiritualitatea sau credința religioasă pură, universală și transfiguratoare; după L. Blaga stilurile culturale. După Max Scheler scara valorilor are următoarele patru trepte de jos în sus: 1. Valorile agreabilului, care contrastează cu cele ale dezagreabilului ca plăcerea cu durerea. Aceste valori se referă la natura senzorială. 2. Valorile vitale, care „surprind opoziția dintre nobil și vulgar”. 3. Valorile spirituale, care se impun cu o putere care duce până la sacrificiul valorilor vitale și se reliefează iarăși prin contrast: frumosul cu urâtul, dreptul cu nedreptul și adevărul cu minciuna. 4. Valorile sacrului, valorile divinului sau valorile religioase, care sunt superioare tuturor celorlalte valori și se sesizează prin iubire. Ele nasc în suflete starea de bucurie, credință și ardoare sfântă, (cf. Is. Todoran: Bazele axiologice ale binelui, p. 39). Toate valorile presupun un principiu unic, un spirit infinit și personal, adică existența lui Dumnezeu. Fără acest fundament valorile sunt cu neputință, deoarece numai un principiu universal valabil poate asigura valori (culturale, morale,

⁹⁹ După Windelband - care e întemeietorul filosofiei valorilor, valorile religioase se suprapun peste valorile etice, estetice și filosofice. De asemenea el mai susține că valorile: binele, adevărul și frumosul devin sacre, când sunt raportate la o realitate supranaturală. Viața omului are rostul să coboare valorile din sfera idealului în sfera realului. Astfel cultura se creează prin realizarea valorilor.

religioase, estetice), universal-valabile. După prof. I. Petrovici există valori interesate, egoiste, cum sunt cele materiale, economice, etc. și valori altruiste, dezinteresate, care se împărtășesc în trei clase: valorile naționale, valorile umanitare creștine (universale și ideale) și valorile culturale. Aceste trei categorii de valori au un caracter comun: dezinteresarea și, când nu se fac greșeli într-o parte sau alta, ele pot trăi într-o armonie desăvârșită. (Vezi: Creștinismul și naționalitatea, în „Fulgerări filosofice și literare”). După P.P. Ionescu, valoarea „este o transcendență”, care corespunde unui scop suprem. Acest scop e „perfectiunea mântuitoare”. Fată de acest scop, religios moral, de mântuire creștină, prin cult, biserică, taine, asceză, virtuți, - sunt și alte scopuri, laice și practice pe care le servește filosofia, știința și arta și în fine scopurile false: tipizările, repetițiile, mecanizările, încremenirile, care sunt tot atâtea negațiuni ale valorilor. Primele sunt „căile mântuirii”; ultimele sunt „căile de pierzanie”.¹⁰⁰ Cultura nu este altceva decât „totalitatea tuturor scopurilor creștine și laice, aleteice și demiurgice. (Ontologia umană, p. 149-151) Ierarhizate aceste scopuri, este învederat că în fruntea lor se află valorile morale, religioase, creștine. După prof. Tudor Vianu sunt opt valori și anume: 1. valoarea economică, 2. valoarea vitală, 3. valoarea juridică, 4. valoarea politică, 5. valoarea teoretică (știința și filosofia), 6. valoarea estetică, 7. valoarea morală, 8. valoarea religioasă (Tudor Vianu op. cit. p. 138). Utilul întrupează valoarea economică, dreptul valoarea juridică, capitalul biologic întrupează valoarea vitală, adevărul întrupează valoarea teoretică, binele întrupează valoarea etică, ordinea socială întrupează valoarea politică, frumosul întrupează valoarea estetică, sfințenia divinul - întrupează valoarea religioasă. (Filosofia Culturii, ed. I, p. 38). Ierarhia acestor valori are opt trepte, stabilite după criteriile arătate mai înainte.¹⁰¹

„Conexând aceste principii cu acele caracterizări ale valorilor, întreprinse mai sus, constatăm că față de valoarea economică (reală, materială, liberă, mijloc, perseverativă, integrabilă), valoarea vitală are un singur temei de superioritate în plus (fiind personală, liberă, materială, mijloc, perseverativă, integrabilă), valoare juridică are un singur temei de superioritate, dar de

¹⁰⁰ Toate aceste scopuri au următoarea clasificare, după care putem ușor construi scara valorilor culturale (Ontologia umană, p. 152): I. SCOPURI REALE: A) Scopuri aleteice (Teoreticul): 1) Mântuirea creștină (scopuri: morale; religioase) 2) Mântuirea gnozică (scopuri: intelectuale; spirituale) B) Scopuri demiurgice (Practicul): 1) Acțiune de mântuire creștină (cult, biserică, rugă, cuminecătură, asceză, sacrificii, etc); 2) Acțiune de mântuire laică (știință, filosofic, artă) II. PSEUDO- SCOPURI: Tipizări, Repetiții, încremenire, Negație

¹⁰¹ Iată-le cu nucleul, principiile, criteriile și coordonatele lor: 1. Valorile personale sunt superioare valorilor reale. 2. Valorile spirituale sunt superioare celor materiale. 3. Valorile aderente sunt superioare celor libere. 4. Valorile scopuri sunt superioare valorilor mijloace. 5. Valorile amplificative sunt superioare celor perseverative. 6. Valorile integrabile sunt superioare celor nemtegrabile. 7. Valorile integrative sunt superioare celor integrabile. 8. O valoare este superioară față de alta cu atâtea trepte, câte temeiuri de superioritate posedă în structura ei și după cum temeiul superiorității ei aparține unei calități mai înalte, conform ordinei stabilite mai sus (personalitate, spiritualitate, aderență, scop, amplificare, integrabilitate, integrativitate).

o calitate mai înaltă (fiind reală, spirituală, liberă, mijloc, perseverativă, integrabilă), valoarea politică are două temeuri de superioritate (fiind personală, spirituală, liberă, mijloc, perseverativă, integrabilă), valoarea teoretică are trei temeuri de superioritate (fiind reală, spirituală, liberă, scop, amplificativă, integrabilă), valoarea estetică are patru (respectiv cinci) temeuri de superioritate (fiind reală, personală, spirituală, aderentă, scop, amplificativă, neintegrabilă), valoarea morală are cinci temeuri de superioritate (fiind personală, spirituală, aderentă, scop, amplificativă, integrabilă), valoarea religioasă are șase temeuri de superioritate printre care pe acela de calitate cea mai înaltă (fiind personală, spirituală, aderentă, scop, amplificativă, integrativă).” (Teoria Valorilor, p. 135-137). Valoarea religioasă având cele mai multe și mai puternice temeuri de superioritate - fiind personală, spirituală, aderentă, scop, amplificativă și integrativă, - domină seria întreagă a valorilor. (Teoria Valorilor, p. 135-137)

4. Din privirea generală asupra valorilor ajungem la câteva constatări importante, de care trebuie să ținem seama când vrem să stabilim ierarhia valorilor, și anume: 1. Nu toți gânditorii sunt de acord în privința valorilor. Părerile și sistemele lor uneori sunt tot așa de variate ca și concepțiile filosofice la care au aderat. 2. Ori de câte ori gânditorii - și acesta e cazul majorității lor - s-au putut ridica de la judecata unilaterală până la o privire obiectivă a problemelor pe care le ridică sistemul și filosofia valorilor, ca să stabilească o ierarhie a valorilor cât mai completă și adevărată, au găsit în valorile religioase cele mai multe și mai temeinice dovezi de superioritate. Și firesc și logic să fie așa, deoarece religia creează, inspiră, afirmă, consacră și iubește valorile. Religia garantează unitatea, universalitatea, permanența și transcendența valorilor. Religia ne asigură că există un Dumnezeu, fără de care valorile nu au nici un preț și nici un scop. Cultura e „produsul dorului omenesc de-a lega ființa de valori și realități eterne” (D. Stăniloae: Iisus Hristos, p. 383). Dacă acest dor nu se poate împlini, omul e robul iluziilor, și în acest caz totul e zadarnic. „Dacă nu există viață dincolo de mormânt, cultura nu mai are nici un rost”. De ce să ne străduim ca să creem valori culturale, dacă nu are cine să se bucure de ele „pentru vecie?” (Id. ib. p. 392)... 3. Valorile nu sunt izolate în cultură ci se influențează, se întrepătrund. Când predomină cele superioare, spirituale, avem o epocă de prosperitate culturală și invers: când predomină materia, spiritul tânjește. Pe lângă aceste constatări generale, mai sunt o seamă de considerații speciale, cele mai importante, care pledează pentru superioritatea, primația, permanența și transcendența valorilor religioase. Omenirea nu poate trăi fără de valorile religioase decât în stare de animalitate. Ne putem îngrașa ca porcii, ne putem îmbogăți ca bancherii, ne putem însălbatăci ca fiarele, ne putem înrăi ca dracii. Oameni de omenie nu vom fi fără de concursul valorilor religioase. Să precizăm și să ne lămurim.

Nu putem trăi, ca oameni, fără Dumnezeu. Ca animalele, da; ca oamenii, nu. Credința în Dumnezeu este o necesitate științifică, logică și psihologică, nu numai religioasă. Nu putem concepe lumea fără Dumnezeu, după cum nu putem concepe efect fără cauză, mașină fără mecanic, carte fără autor, lege fără legiuitor, casă fără ziditor, operă fără de creator. Sufletul nostru se orientează spre Dumnezeu ca florile spre soare și ca acul magnetic spre poli: în chip firesc, instinctiv. Nu se poate să nu iubească cel ce a făcut inima, să nu gândească cel ce a făcut creierul, să nu audă cel ce a făcut urechea și să nu vadă cel ce a făcut ochiul. Nu se poate să nu aibă viață cel ce dă viață. Dumnezeu este valoarea valorilor, valoarea supremă,

valoarea cheie prin care dezlegăm enigmele lumii și ale vieții. Fără de valoarea aceasta, care e cea dintâi, ne întoarcem din cosmos în haos, ne pierdem în însingurare, sau pornim bellum omnium contra omnes, până la moarte. În lumea creștină, Dumnezeu e ființa numărul 1, cauza numărul 1, mișcarea numărul 1, viața numărul 1, adevărul numărul 1, valoarea numărul 1. Noi credem în Dumnezeu, de aceea credem și în om. Cine nu crede în Dumnezeu nu crede nici în om. Cine nu iubește pe Dumnezeu nu iubește nici omul. Cine nu adoră pe Dumnezeu nu respectă nici omul. După Dumnezeu, omul este valoarea numărul doi. Pământul este creat pentru om, iar omul e „chipul și slava lui Dumnezeu” (I Corinteni 11, 7). De aici valoarea lui deosebită. Nu putem defini omul și înțelege valoarea lui, fără să apelăm la luminile creștinismului. În păgânism, omul e sclav sau tiran, o ființă care se poate vinde și omorî ca orice animal. În știința nouă, din punct de vedere fizic omul e un fir de praf, iar din punct de vedere chimic un amestec de apă, untură, albumină, fier, sare, var, cărbune, fosfor, sulf, magneziu, sodiu... deci un obiect fără o valoare deosebită. În lumina Evangheliei însă, omul are o valoare excepțională. Pus în cumpănă, un singur suflet de om cântărește mai mult decât valoarea și greutatea lumii întregi (Marcu 8,35-37). În ierarhia valorilor religioase, după Dumnezeu și după îngeri urmează îndată omul, făptura în care se oglindește imaginea și slava lui Dumnezeu, cu o valoare de la zero la infinit¹⁰². În serviciul omului stau toate valorile:

¹⁰² Nemesius de Emesa are despre natura, demnitatea și valoarea omului următoarele rânduri de antologie: „Cine ar putea să nu admire cum se cuvine noblețea acestei ființe care unește în ea pe cele muritoare cu cele nemuritoare, care împreună pe cele raționale cu cele iraționale, care poartă în propria ei fire chipul întregii creațiuni, lucru pentru care a fost numită lumea cea mică (microcosm), ființă care a fost învrednicită de Dumnezeu cu atâta atenție, pentru care sunt toate cele prezente și cele viitoare, pentru care Dumnezeu însuși s-a făcut om, care tinde spre nemurire și fuge de ce este muritor, care, alcătuită după chipul și asemănarea lui Dumnezeu este regină în ceruri, care trăiește împreună cu Hristos, care este copilul lui Dumnezeu și care e așezată mai presus de orice stăpânire și autoritate? Cine ar putea să povestească privilegiile acestei ființe? Cine colindă mările, frecventează cerul cu ochiul minții, cugetă la mișcările, distanțele și volumul astrelor, recoltează, pentru sine pământul și marea, disprețuiește fiarele și monștri apelor, toată știința, arta și cercetarea îi reușesc, întreține cu cine vrea legături peste granițe cu ajutorul scrisului, nu se lasă împiedicată” de corp și profetește cele viitoare. Omul e domn peste toate, stăpânește peste toate, se bucură de toate, vorbește cu îngerii și cu Dumnezeu, poruncește creaturii, ordonă demonilor, cercetează natura lucrurilor, se ostenește pentru Dumnezeu, este sălaș și templu al lui Dumnezeu. Toate acestea el le obține prin virtute și evlavie” (Trad. I. Coman, Gândirea 2/1942 p. 65). Gh. Chiriac, într-un articol despre „întrupare și cultură”, scrie: „Valorile culturii europene, dacă s-au îndreptat cu predilecție asupra omului și forțelor lui, aceasta a fost cu puțință pentru că Hristos a valorificat omul. Căci în creștinism Dumnezeu nu-i Moloch care înghite ființa noastră, transcendența neînsemnând ca în celelalte religii o încălecare a hotarelor umane. Posibilitățile creatoare, date omului prin titlul său de naștere, sunt liber lăsate în cadrul creștin de viață, manifestarea lor fiind prin ea însăși o proslăvire a lui Dumnezeu. Omul devine aici creator în domeniul istoriei, așa cum Dumnezeu este creator pe planul existenței. Și dacă în budism înnobilarea omului se face prin pierderea firei noastre în cea divină, în creștinism titlul de noblețe îl conferă afirmarea naturii umane alături de Dumnezeu. „În Hristos se

religiile, artel, știința, filosofia, toate bunurile pământului, ale culturii și civilizației, ca să se lumineze, să se sfințească și să se mântuiască. Pentru om s-a făcut revelația divină, pentru om s-a întrupat Fiul lui Dumnezeu, pentru om s-a întemeiat Biserica și se propagă Evanghelia, cu harurile și virtuțile ei, fără de care nu mai putem trăi fără să ne degradăm și fără să cădem în sărăcie și mizerie morală. Omenirea posedă comori de gânduri și arte frumoase, capodopere artistice, filosofice și literare. Nici una nu întrece Sfânta Scriptură. Biblia este o valoare creștină, o valoare unică cea mai citită, cea mai răspândită, cea mai binefăcătoare carte din bibliotecile omenirii. E cartea record, pe care toți o citim, toți o medităm, toți o admirăm, toți ascultăm lectura ei cu evlavie și ne minunăm cum de până astăzi încă nimeni nu s-a aflat ca să-i descopere toate frumusețile literare și toate valorile spirituale.

Altă valoare creștină, de care nu ne mai putem lipsi, este Biserica, așezământul divin al mântuirii omului, marea putere care învinge răul din lume și face vădită forța spiritului. Nu putem vorbi despre cultură fără să vorbim despre spiritualitate, nici de spiritualitate fără să vorbim de Biserică. Spiritualitatea este sufletul Bisericii, iar Biserica e puterea care desfundă, cultivă și consacră spiritualitatea, cultura. Omenirea posedă numeroase monumente arhitectonice: teatre și palate culturale, în care o parte din membrii ei gustă din frumusețile graiului și ale cântecului. Nicăieri nu ne simțim mai încântați, mai înălțați și mai împăcați cu sufletul, cum ne simțim în atmosfera de duh sfânt a Bisericii, pentru că nici una dintre clădirile omenești nu are sfințenia Bisericii și nu are darul de a ne sfinți viața, cum ne-o sfințește, prin rugăciunile, harurile și cultul ei, Biserica. Orice s-ar zice, Biserica e o trebuință a sufletului nostru, e un așezământ care satisface dorul sufletului nostru după sfințenie și după Dumnezeu. De aceea nu ne putem lipsi de ea. Omenirea duce o luptă de veacuri pentru libertate, fraternitate și egalitate. E o luptă dusă până și împotriva naturii, care ne servește mereu cu nenumărate exemple de inegalitate și determinism implacabil. Există un singur loc, unde se înfrățesc idealurile de libertate, egalitate și fraternitate: în fața altarelor sacre, în fervorile cultului religios. Aici mai mult decât oriunde sunt oamenii mai înfrățiți, mai liberi și mai egali unii cu alții. Aici se împacă și se înfrățesc împărații și soldații, bogații și săracii, sfinții și pacatoșii, învățații și ignoranții, din simplul motiv că aici se purifică și unii și alții. Aici se îmbunătățesc, aici se sfințesc, se iartă și se împacă. Aici și numai aici devin oamenii independenți față de patimi, - liberi - și de aceea numai aici sunt înfrățiți și solidari unii cu alții. Iată de ce cultul divin al Bisericii este o excepțională valoare religioasă prin care se cultivă în permanență raporturile de puritate, libertate și fraternitate dintre oameni. Dar nu numai atât. Samarineanca Fotinia, femeia aceea decăzută, care a stat de vorbă cu Mântuitorul Iisus Hristos la fântâna patriarhului Iacob din Samaria (Ioan 4,1-42), suspina în inima ei după o viață mai bună, mai frumoasă, mai curată, mai fericită. Era al șaselea bărbat și nu era fericită. Era păcătoasă, dar suspina după mântuire; era în întuneric și dorea lumina. În inima ei mai licărea o lumină, încă nestinsă: conștiința. În lumina conștiinței, Mântuitorul îi face descoperiri mari, îi descoperă o lume nouă, o viață nouă - viața cu Dumnezeu. Ii descoperă mai întâi pe Dumnezeu: Duh este Dumnezeu... Ii descoperă apa cea vie a harului dumnezeiesc, prin care va putea să-și curețe, să-și sfințească și să-și mântuiască sufletul: De-realizează echilibrul dintre divin și uman, dintre transcendență și imanență, ceea ce echivalează cu lansarea unui „strigăt de salvare a culturii umane” (Universul, Nr. de Crăciun 1947).

ai fi știut darul lui Dumnezeu și cine este cel ce vorbește cu tine, ai fi cerut de la El și El ți-ar fi dat apa cea vie, care curge spre viața cea veșnică.... Îi descoperă cinstirea lui Dumnezeu, cultul religios cel adevărat, închinarea cu duhul și cu adevărul... Îi descoperă pe Mesia-Hristos - Mântuitorul: Eu sunt cel ce vorbesc cu tine... Toate aceste descoperiri dumnezeiești au mișcat până în străfunduri inima Fotiniei și în lumina lor dă vieții ei următoare un alt înțeles, un alt rost, un alt curs. Ca și o altă Magdalenă, începe o viață nouă în slujba Evangheliei: își creștinează sufletul și casa, fiicele și surorile, și slujește Mântuitorului până la moartea de martiră, în prigoana împăratului Nero (cinstită între mucenicii Bisericii la 26 Februarie). Din descoperirile Mântuitorului lângă fântâna lui Iacob din Samaria și din viața acestei femei creștinate, ca și din alte nenumărate exemple asemănătoare, noi înțelegem mai bine ce este cultul lui Dumnezeu și ce rost are cultura creștină în viața omului. Ce legătură este între cultul religios și cultura sufletului? Cultul religios este cinstirea și iubirea lui Dumnezeu, cu duhul și cu adevărul, adică din inimă și cu toată sinceritatea. Din cinstirea și iubirea lui Dumnezeu se naște cultura, cinstirea, îmbunătățirea și înfrumusețarea sufletului. Sunt oameni învățați fără să fie culți. Om cult este acela care are sufletul bun, frumos, curat, luminat, drept, sfânt. Poate să fie cineva un mare învățat, un savant, un maestru iscusit, un artist cu renume, un om cu nenumărate cunoștințe pe care putea să le aibă și Magdalena și Samarineanca și Irod și Pilat și Nero, - cât timp nu are un suflet bun și frumos, - și omul cel mai simplu știe să spună despre el: nu se vede că are cultură... Din cultul religios se naște cultura morală, viața după voia cea sfântă a lui Dumnezeu. Fără apa cea vie a cultului religios, apa sfințitoare, care neîncetat spală, înnoiește, înfrumusețează și întinerește sufletul, viața noastră este ca și a Samarinencii, a Magdalenei, a lui Petru și a lui Pavel, înainte de convertirea la Dumnezeu: o viață rătăcită, greșită, întinată, decăzută, croită și cârpită fiecare. Cultul religios preface, înnoiește și îmbunătățește sufletul omului; descoperă și dă vieții omului rostul și scopul cel mai înalt; preface pe Samarineanca păcătoasă în sfânta muceniță Fotinia, pe Măria Magdalena în sfânta Mironosiță; pe Simon în Petru și pe Saul în Pavel. Iată de ce noi creștinii nu putem gândi și vorbi de cultură fără religie și de morală fără de cultul Bisericii. Între cultură și religie, între morală și cult, este aceeași legătură, organică și deci vie, ca și între râu și izvor, ca între lumină și soare, ca între roade și rădăcini. Nu este râu fără izvor, lumină fără soare (decât artificială), rod fără rădăcini și cultură fără religie. Cultul naște și insuflă cultura; cultul religios formează cultura sufletului; cultul religios creștin nutrește viața morală, trăirea în luminile culturii și ale religiei. Creștinii așa înțeleg și așa au înțeles totdeauna cultura și legătura ei cu religia. Așa o înțelegem noi și așa au înțeles-o toți înaintașii noștri, cei mai buni și cei mai aleși.

Iată o pildă: înainte cu peste 100 de ani unul dintre marii noștri artiști, pictorul Gh. M. Tattarescu (1820-1894), care a lăsat în urma sa o operă uriașă, dintre cele mai alese, pictând nu mai puțin de 55-56 biserici (între care amintim bisericile Enei, Zlătari, Alba, Sf. Spiridon cel Nou din București, mitropolia din Iași ș a.), între anii 1848-1852 a căutat să înfățișeze în una din operele sale de artă, icoana țării și idealul culturii noastre. Tabloul acesta numit: Deșteptarea sau Renașterea României arată în față o cîmpie mănoasă, care în fund se mărginește cu dealurile și cu munții. Jos, pe tricolor, o femeie tânără - țara - se deșteaptă și încearcă să se ridice din „somnul cel de moarte”, după ce lanțurile robiei i-au fost rupte și aruncate la o parte. La dreapta ei, din cornul abundenței, curg bogățiile și bunătățile, pe care le duc străinii. La stânga ei o colibă, având înainte o familie de țărani care trăiesc în sărăcie.

Lângă femeia cea tânără stă în picioare un înger, geniul dreptății și al libertății, care cu o mână ridică de pe fruntea țării vălul nedreptății și al neștiinței, iar cu cealaltă mână arată în sus, idealul culturii și drumul progresului. În partea de sus a tabloului spre care arată îngerul, e înfățișată o femeie, în chipul Maicii Domnului, care susține pe brațul drept o cruce mare prin care se încununează icoana. La dreapta ei este un potir și Evanghelia, iar la stânga ei globul geografic al Pământului, o lunetă, o paletă, o carte și o liră, simbolul, preînchipuirea culturii creștine cu armonia și conlucrarea dintre știință, artă și religie.

Asa înfățișează (jos) icoana țării și (sus) idealul armoniei și al culturii noastre unul dintre marii noștri oameni de cultură, a cărui operă clasică pe bună dreptate se laudă și se admiră și astăzi. Între toate tablourile care au început să ne înfățișeze icoana patriei și idealul culturii, acesta este între cele dintâi și cel mai grăitor. El a fost văzut în numeroase expoziții și înmulțit în o mulțime de fotografii, cu menirea de a fi nu numai grăitor și revoluționar, ci și sfătuitor, conducător. De la idealul culturii pe care ni-l arată acest tablou noi nu ne putem abate, fără să greșim. Mulți se apucă de lucruri mari și nu le pot isprăvi, pentru că socotelile și planurile lor sunt greșite. Cu viața și cultura e ca și cu construcțiile de tot felul. Cu planuri și cu socoteli bune se fac lucruri (construcții) bune. Cu planuri rele și cu socoteli greșite se fac lucruri (construcții) care sau se dărâmă singure, sau nu se pot isprăvi. Șantierelor părăsite, destul de multe, sunt tot semne ale unor planuri rele, greșite. Așa e și cu viața în general și cu cultura în special: zidită pe temelii sănătoase, e rodnică; silită a se zidi pe temelii șubrede sau greșite e steapă, nu dă rezultatele dorite, și atunci: sau planurile și înfăptuirile ei se prăbușesc sau se cer schimbate. Și într-un caz și în celălalt, greșelile frânează progresul și aduc pagube mari, pe lângă rușine și păcat de nedreptate strigătoare la cer. Samarineanca, cu viața ei dinainte și după convertire, și cuvintele Mântuitorului despre apa cea vie și despre cultul adevăratului Dumnezeu, sunt o chemare la valorile și la căile cele drepte ale culturii creștine, la cultul în duh și în adevăr, la idealul cel adevărat al culturii, în care formele și puterile ei: arta, știința și credința (religia), trăiesc în desăvârșită armonie și conlucrează, așa după cum ne grăește și ne învață și tabloul amintit. Abaterea de la drumul cel bun este o rătăcire, o greșeală neiertată, nepermisă și în același timp prea scump plătită, ca și atâtea șantiere părăsite care arată ce greșeli mari pot face oamenii, când nu ascultă de legile cele sfinte și de poruncile cele veșnice ale moralei și ale culturii adevărate.

Din faptul că „geniul durează mai mult decât frumusețea” (O. Wilde), din faptul că adevărul durează mai mult decât surogatele lui (minciunile) și din faptul că operele sufletului durează mai mult decât lutul trupului, există în sânul omenirii lupta pentru o cultură cât mai înaltă și nemuritoare. Acestei lupte, statele cele mai civilizate și oamenii cei mai aleși îi închină toată munca, toate puterile și bunurile lor. În lupta aceasta, creștinismul servește de călăuză încercată, de înger păzitor și povățuitor, ca în tabloul amintit care înfățișează Renașterea României. Creștinismul îndeplinește în lume rol de arhanghel, care înlătură vălurile, rupe cătușele și dezmoștește și dezrobește puterile sufletului omenesc. El ne arată drumul cel mai bun și cel mai drept spre adevăratul scop al culturii, care este dezrobirea, îmbunătățirea, înfrumusețarea și mântuirea sufletului. Creștinismul are pe lângă cult și un crez, o credință în care ne mărturisim încrederea, ascultarea și respectul față de adevărul creștin. Pe lângă crez avem o tradiție bimilenară de viață creștină, un depozit viu de adevăruri eterne, un fond sacru în care s-au adunat înțelepciunea și experiența veacurilor, un curent bogat de putere care se transmite - ca și viața - de la înaintași la urmași. Avem o cultură morală creștină, un lanț de

virtuți evanghelice la care nu mai putem renunța. Omenirea poate să evolueze oricât de mult, niciodată nu se mai poate lipsi de virtuți ca: bunătatea, dreptatea, cumpătarea, blândețea, iertarea, pacea și iubirea. Pe orice treaptă de progres ne-am afla, nu mai putem renunța la adorarea lui Dumnezeu și la iubirea aproapelui. Dumnezeu și sufletul omului, revelația divină cu Biblia și Biserica, crezul și cultul divin, tradiția și cultura creștină, virtuțile evanghelice în frunte cu iubirea, sunt valori creștine, valori religioase, valori sfinte intrate în patrimoniul omenirii, valori etern valabile. De aceea ele s-au impus și se impun mereu, au triumfat și triumfă mereu, în ciuda tuturor adversităților. Ele primează față de toate celelalte valori prin autenticitatea și binefacerile lor, prin sfințenia și superioritatea lor, prin vechimea, transcendența și divinitatea lor.

Toate valorile sunt în luptă unele cu altele. Uneori se neagă și se răstoarnă. Niciodată nu au fost călcate în picioare și nimicite atâtea valori, ca în cele două războaie mondiale (1914-18, 1939-45). Cu toate acestea, ele nu pier. Valorile religioase se ridică biruitoare deasupra tuturor luptelor și reușesc întotdeauna, pentru că ele satisfac în permanență și în adâncime nevoile sufletului omenesc, mai mult decât oricare dintre celelalte valori. Iată valorile economice, bunurile materiale: nimeni nu le contestă folosul - mai ales astăzi. Ele sunt utile și necesare - că ajută- confortul, cultura și progresul omenirii, dar nu sunt suficiente ca să asigure maximum de fericire pentru omenire. Valorile economice crează inegalități și conflictele sociale, revoluțiile și războaiele, cu întreg cortegiul nefericirilor legate de ele. De aceea ele nu sunt autonome și nu se pot realiza și utiliza decât subordonate valorilor superioare, după norme etice și religioase. Valorile morale și religioase impun deținătorilor de valori economice renunțarea la interesul egoist, limitează dorințele și trebuințele nelimitate ale omului și astfel contribuie la înblânzirea instinctelor și la pacificarea spiritelor. Fără virtuțile morale și fără luminile religiei, valorile economice adună omenirii bogății pe care le mănâncă rugina, le pândesc furii și le arde focul. Din mijloace se transformă în scopuri, și în acest caz sunt discreditate și pier. Valorile politice, statul și așezămintele lui, încă nu-și pot îndeplini în întregime rostul fără concursul valorilor religioase și morale. Cetățenii și așezămintele unui stat fără de religie reprezintă carențe, goluri și defecte, nenumărate semne de inferioritate.

Statul e definit ca o totalitate de valori și e asemănat cu o personalitate totală, care asigură dezvoltarea personalităților individuale. El organizează viața socială, realizează valorile juridice și etice, garantează pe cele economice, și sprijină pe cele vitale, științifice, etice, religioase. Se spune adeseori că religia în stat e o chesti particulară, de conștiință. Așa ar fi, dacă oamenii ar trăi izolați. Cum însă oamenii care mărturisesc un crez religios se asociază și se organizează în. Biserică; au conducători, organizații ierarhice, așezăminte sociale și culturale, în toate satele, orașele, țările și continentele, teza chestiei particulare nu se mai poate susține. Religia cu valorile ei este cea mai veche, cea mai colectivă și cea mai universală dintre organizațiile sociale. Statul, cu valorile lui, are în religie cea mai bună școală de formare a cetățenilor. Când lipsește conștiința religioasă și morală, pentru toți slujbașii și cetățenii săi, statul este ceea ce s-a spus de mult: sau un tiran (leviathan) sau o vacă de muls. Valorile culturale: istorice, juridice, științifice, estetice și etice, prin religie își află sensul, forța și unitatea. Valorile istorice (tradițiile culturale, munca și patrimoniul strămoșilor) se distrug și se pierd cu cea mai mare ușurință acolo unde nu mai funcționează conștiința morală și religioasă. Valorile juridice sunt legile pe care statul le impune societății,

cu scopul de a reglementa drepturile și datoriile cetățenilor. Într-o lume fără de principii etice și religioase, legile nu mai au nici o putere. Ne facem iluzia că înmulțind legile înfrânăm moravurile societății. Direcția aceasta e fundamental greșită, deoarece nu este lege pe care oamenii să nu o poată ocoli și înfrânge. În schimb pentru omul de omenie, pentru omul virtuții morale și a conștiinței religioase, nu mai e necesară nici o lege care să-i prescrie datoriile, nici poliție și armată care să-l oblige la ordine și la treabă. Valorile religioase ridică omul deasupra legii, îl fac liber - și deci independent de orice rău, de orice infracțiune și represiune. Valorile științifice, conținutul vast al tuturor științelor, aplicațiunile și înfăptuirile lor tehnice (biblioteci, laboratoare, ateliere, institute*, teorii, raționamente, formule, teoreme, principii, concepții, legi și concluzii), în mâinile oamenilor iresponsabili, devin cele mai îngrozitoare mijloace de distrugere. Creștinismul a creat o cultură etică, fără ele care invențiile și decoperirile științelor aduc omenirii mai multă durere și mizerie decât bucurie și folos.

Valorile religioase eticizează valorile științifice și în felul acesta le asigură aplicare binefăcătoare. Valorile estetice, artele cu toate creațiile lor, cultivă frumosul și contribuie foarte mult la trezirea și dezvoltarea sentimentului religios. Artele ne încântă și descântă, ne înalță în sfere divine, sau ne coboară în regiuni infernale, după cum se inspiră sau nu dintr-un ideal religios - moral. În fine, valorile morale, îndreptările vieții practice, încă sunt în cea mai strânsă legătură cu valorile religioase. Temeiul valorilor morale este social, biologic, psihologic și mai ales religios. Cum este religia așa este și morală. Cum simți valorile religioase, așa sunt și cele morale

Iată cum valorile religioase influențează și depășesc toate valorile culturale. Unde lipsesc valorile religioase și morale, acolo e haos; unde ele se afirmă cu putere, acolo se impun tuturor valorilor și fac din haos cosmos. Unde lipsește forța unificatoare a valorilor religioase, acolo celelalte valori trăiesc izolate și slăbite. Unde valorile religioase își exercită forța și funcțiunea lor sacră, toate celelalte valori se armonizează și se unifică, ceea ce toți învățații care s-au ocupat cu știința și ierarhia lor nu ezită să recunoască în scris și cu toată sinceritatea. Amintim numai pe doi dintre ei, amândoi profesori universitari și specialiști în materie: Petre Andrei și Tudor Vianu. În lucrarea sa, publicată postum despre „Filosofia Valorii” (București, 1945), P. Andrei scrie că iubirea lui Dumnezeu, a sfințeniei, este o valoare, un ideal, cu temeuri transcendente. „Acest ideal sfânt, religios, predomină întreaga viață - în el se sintetizează conștiința supremă a binelui, a adevărului și frumosului. Sub influența valorii transcendente omul devine religios, căci atunci simte el că aparține unei lumi suprasensibile. Din sentimentul dependenței față de transcendent se naște o reprezentare transcendentă, o reprezentare a valorii suprafirești. Omul are tendința de a-și reprezenta sub o oarecare formă tot ceea ce simte el și de aceea caută să prindă în forme empirice tot ceea ce scapă experienței, tot ceea ce este infinit. În modul acesta se poate explica tendința de antropomorfizare care este în fiecare formă de religie. Valorile empirice pot fi în conflict unele cu altele, ele sunt variate ca înfățișare deși au multe elemente comune. Unitatea tuturor valorilor într-o valoare supremă, transcendentă, o face valoarea religioasă. Această valoare e forma cea mai perfectă a conștiinței generale omenești. Unitatea tuturor valorilor în valoarea religioasă nu înseamnă o subordonare a tuturor celorlalte valori față de cea religioasă, ci o coordonare și armonizare a lor în valoarea religioasă”. (p.227).

T. Vianu spune că „valorile religioase sunt integrative. Ele integrează, unifică, constituie într-un tot solitar și coerent toate valorile cuprinse de conștiința omului. Prin valorile religioase se înalță arcul de boltă care unește valorile cele mai îndepărtate, adună și adăpostește pe cele mai variate. Un individ poate cuprinde diferite valori, pe cele mai multe din ele, dar legătura lor unificatoare va lipsi, atâta timp cât valoarea religioasă nu li se adaugă. Dimpotrivă, atunci când ne aflăm în prezența unei concepții axiologice generale, adică a unei filosofii practice manifestând unitate și coerență, simțim lămurit, chiar dacă gânditorul nu o afirmă niciodată, că experiența religioasă domină întreaga construcție. Din această pricină, orice filosofie practică este în esența ei religioasă. Din oricare se pot extrage implicațiile ei în direcția sacralului. Fără aceasta, o concepție filosofică este o colecție de adevăruri, dar nu un total organic și omul care ne vorbește prin ea, cel mult un spirit cercetător, dar nu și unul care, găsindu-se cu adevărat, reflectă plenitudinea de semnificații ale lumii”. (Teoria Valorilor, p. 131-132).

Sub o formă intuitivă, organică, filosofia valorilor mai poate avea și următoarea reprezentare (după învățătura unei mame către fiul ei): Iată mâna dreaptă întinsă înainte, cu degetele deschise: 1. Degetul cel gros arată în sus către Dumnezeu - reprezintă religia. 2. Arătătorul îndreptat înainte, indică națiunea. 3. Degetul mare, arată familia. 4. Inelarul arată profesiunea. 5. Degetul mic - persoana, individul. Mai întâi e religia, apoi națiunea, familia, munca și omul. Ceea ce caracterizează individul e modestia (e mai jos); ceea ce caracterizează profesiunea e munca, familia, iubirea, națiunea, caracterul și religia, credința. Individul nu poate prospera fără muncă cinstită, munca profesională nu poate prospera fără iubirea familială, familia fără națiune și națiunea fără religie, fără Dumnezeu. Religia are la temelie națiunea, națiunea familia, familia munca și munca individul. Religia ne deschide cerul, națiunea ne asigură viitorul, familia ocrotește munca, persoana. După ordinea aceasta se dau și certificatele: numele, prenumele, profesiunea, naționalitatea și religia. Unii retează degetul cel mare (ateii), alții răstoarnă ordinea și ridică individul, degetul cel mic în sus, în chip nefiresc. Nu se poate lucra cu mâna întoarsă. La propriu și la figurat, mâna este o minunată capodoperă, o dumnezeiască invenție, unealta prin care s-a creat cultura și s-a întrupat civilizația. Gândurile minții rămân întipărite prin scriere (cu mâna); toate realizările tehnice, sociale și culturale, toate trec prin mâna omului, în toate se reflectă cele cinci valori (religia, națiunea, familia, munca și omul), organic legate și concrescute, ca degetele mâinii. Prin urmare, teoretic și practic, religia încheie seria valorilor culturale. Având de obiect pe Dumnezeu, stă la temelie și în fruntea lor. Ecclesia praecedet. Religia, cu adierile ei din lumea divină, amplifică, unifică și adăpostește toate valorile. Fără de religie, toate valorile sunt ca o casă monumentală descoperită.¹⁰³ Din atâtea considerații, trebuie să acordăm valorilor religioase un primat categoric față de celelalte valori. „Un popor trăiește mai presus de toate prin sufletul său” (I. P. S. Mitrop. Nicolae Bălan). Prin suflet avem toate valorile, pentru că prin suflet trăim în atmosfera spiritualității proprii religiei - creatoare de cultură și civilizație.

¹⁰³ Există și o bursă a valorilor; una albă, alta neagră, odioasă; o speclă cu valorile, urmată de catastrofe. Fapt e că lumea nu trăiește fără de valori. Lucrurile și ființele se deosebesc, pentru că reprezintă valori deosebite. Astfel, dacă toate ar fi la fel, o apă și un pământ ne-am întoarce din nou în haos: nu ne-am mai cunoaște și recunoaște...

5. Există și dezacorduri. O lume de non-valori sau pseudo-valori (bani falsificați) caută să se impună, mai ales de când Nietzsche și Marx cu ucenicii și urmașii lor, au militat pentru relativizarea și răsturnarea valorilor culturii europene. Totul este criticat și contestat. Oamenii, care n-au ajuns nici măcar până la valorile de acum două mii de ani, caută să impună alte valori, valori noi, „valori vitale” (sub care se ascunde forța materiei în locul fineței și forței spiritului), valori „sportive” (sub care se afirmă pumnii și picioarele în locul capului) și valori „economice” (sub care se ascunde egoismul animalic în locul iubirii altruiste), se afirmă cu brutalitate în astfel de împrejurări axiologia, știința și filosofia valorilor, aduce religiei și culturii un folos incontestabil, învățându-ne să apărăm adevărul împotriva erorii și a minciunii, virtutea morală împotriva răului, frumosul estetic împotriva urâtului și sacrul împotriva profanului, ne ajută efectiv să înlăturăm pseudo-valorile și pseudo-scopurile -condiție vitală pentru cultură - împreună cu toate piedicile care stau în calea culturii, și în locul dezacordurilor să întronăm, ca să domnească, înțeleaptă și fecundă, armonia.

6. Un tânăr, întocmai ca fiul rătăcit din Evanghelie, nu se mai simțea bine în sânul familiei. Dorea mai multă libertate, voia să-și croiască singur soarta, singur și liber de orice autoritate. Sub stăpânirea acestei hotărâri, pleacă de acasă. Mama lui îndurerată, la plecare îi dă o carte de rugăciuni și-i spune: Deschide cât mai des cartea de rugăciuni. Copilul se încruntă nițel, o aruncă pe fundul unei lăzi, și ... pleacă în lume să-și caute norocul. Lumea însă nu era tocmai așa, cum o contemplase el. Azi dă cu capul de un perete, mâine de altul; vin peste el nevoi și greutăți tot mai mari. Ii vine și vestea că mama sa a murit, lasându-i ca dorință testamentară aceleași cuvinte, pe care i le-a spus la despărțire: Fiule, deschide cât mai des cartea de rugăciuni. În sufletul său mândru și zbuciumat, abia acum au un oarecare ecou cuvintele mamei. Abia acum se gândește: ce-ar fi să mă uit în cartea de rugăciuni primită de la mama... O caută și o află prăfuită pe fundul lăzii, printre lucrurile de prisos, unde o aruncase nepăsător când o primise de la mama lui. O deschide și... mirare: după fiecare filă află câte o bancnotă pusă de mâna mamei sale. Abia acum, tânărul se emoționează. Își aduce aminte de copilărie, de casa părintească, de biserica sașului, de sfaturile mamei sale iubitoare, și toate îl copleșesc. Citește în carte și pe fiecare pagină află comori de gândire și simțire religioasă, care-i umplu sufletul - de puteri divine.. Ca iluminat, acum înțelege gestul și cuvintele mamei sale”. Fiecare pagină și fiecare rând din cartea de rugăciuni și din toate celelalte cărți sfinte ale Bisericii creștine, începând cu Sf. Biblie, reprezintă o valoare, o comoară venerabilă, o lumină pe cărarea vieții. Sunt bune valorile economice, politice, culturale, dar numai armonizate și consacrate de valorile religioase, și în colaborare cu ele. Sunt bune valorile „materiale” dar nu singure, ci în serviciul valorilor spirituale, căci acestea mențin și pe cele materiale. Valorile materiale dezlanțuiesc instinctele; valorile spirituale, religioase, le îmblânzesc. Valorile materiale sunt trecătoare, cele spirituale-religioase, durează dincolo de oameni, sunt veșnice.¹⁰⁴

¹⁰⁴ D. Gusti și Tr. Herseni: „Valorile spirituale au un caracter de durată mai mare decât cele materiale. Ceea ce pare frumos, bine și adevărat pentru o generație poate să pară la fel și în alte generații următoare” (Elemente de Sociologie, ed. VIII, p. 161). Nil Ascetul spune că „nu trebuie să ținem seama de cei amăgiți de lucrurile sensibile, nici să ne luăm fără socoteală după cei împătimiți de cele pământești, fiindcă nu iau aminte la cele spirituale. Căci a crede

Interesele materiale dezbină oamenii, cele religioase îi apropie și aprind în inimile lor focul sacral al iubirii. Valorile materiale duc la egoism; cele spirituale-religioase sunt altruiste, creează atmosfera prielnică germinării și dezvoltării marilor idealuri morale, umanitare și culturale. Tot ce e bun în noi și în sânul omenirii, e urmarea vechilor și venerabilelor valori creștine. De aceea ele trebuie în primul rând iubite, păstrate, respectate, îngrijite, ocrotite și cultivate cu sfințenie, fiindcă numai acestea sunt permanente, transcendente și universale. Mai întâi împărăția lui Dumnezeu și toate celelalte se vor adăuga (Matei 6, 33).

Religia în filosofia culturii

1. Tragedia culturii antireligioase. 2. Tipuri antropologice. 3. Falimentul și salvarea culturii europene. 4. Cultura laică și cultura religioasă. 5. Psihologia vinei. 6. Logica nu scuză imoralitatea. 7. Religia creștină - forță de echilibrare a sufletului omenesc.

1. Din studiul raportului dintre religie și morală, religie și artă, religie și știință, religie și filosofie, religie și sport, religie și progres, precum și din studiul despre locul și rolul religiei creștine în istoria culturii europene, în sistemele de educație ale marilor pedagogi și în ierarhia valorilor culturale, ne-am putut convinge că religia și cultura în mod normal se întrepătrund. Ele coexistă dintru începuturi și colaborează în permanență. Religia oferă culturii nume, sens și scop, orizont larg și lumini călăuzitoare. Cultura oferă religiei câmp de activitate, mijloace de propagare a ideilor și de ridicare a prestigiului ei. Din această intimă conviețuire și colaborare dintre religia creștină și cultura europeană s-a născut progresul, fiul iubit al popoarelor creștine, față de care celelalte popoare, unele sunt atât de îndepărtate, iar altele cu totul înapoiate. Dar, - am spus - există și dezacorduri. Sunt în epoca noastră certuri de păreri și de aici conflicte catastrofale pentru cultura europeană. Ele vin din tendința de răsturnare a valorilor consacrate, pentru a fi înlocuite cu pseudo-valori. Un spirit diabolic, ieșit din adâncul infernului, se răzvrătește fără odihnă și se împotrivește ordinii, păcii și armoniei. În fața și în urma lui dispare respectul pentru viața oamenilor și pentru creațiunile milenare ale culturii. Acest spirit - care lucrează la întuneric și veșnic neagă - rând pe rând contestă toate principiile, subminează toate așezămintele umanitare, critică toate valorile culturale, se îndoiește de toate adevărurile religioase, atacă toate virtuțile morale și propagă toate viciile. Se neagă totul și se dărmă fără de nici o strângere de inimă. Trecem fără îndoială printr-o nemaipomenită criză a culturii - înlesnită de aplicațiile științelor exacte -

acestora, socotind că au făcut uz de rațiune când și-au ales să se bucure de cele de aici, este același lucru ca a face pe orbi judecători în privința culorilor, sau pe surzi în privința sunetelor muzicale, după ce e știut că aceștia sunt lipsiți de simțurile prin care să poată judeca aceste lucruri. Fiindcă orbi sunt și cei a căror rațiune, cu care au să judece cele de laudă și cele fără valoare, e ciuntită de puterile de judecată și cele mai de trebuință” (Filocalia I, trad. D. Stăniloae, p. 216).

criză care nu este altceva decât rodul și tragedia culturii antireligioase și materialiste.¹⁰⁵ Am făcut și mai facem greșeli enorme și de aici neliniștea, confuzia și nesiguranța contemporană. Dărn la o parte cu ușurință valorile consacrate, fără a le înlocui cu altele; se atacă cu orgoliu dogmele religiei și - ca la Turnul Vavilonului, - nu ne mai putem înțelege. De dragul originalității se caută numai senzaționalul și nu ineditul, și prin aceasta cade în „neurastenia instabilității”. Folosim toate metodele de a stăpâni lumea, dar nici una pentru a îmblânzi, stăpâni și îmbunătăți omul, propria noastră natură, și de aici dezorientarea, incertitudinea și anarhia. Am căutat mărunțișurile și amănuntele, și pierdem din vedere esențialul. Părăsim orizontul marilor probleme, ca să ne ocupăm de interese particulare și de valori secundare în locul celor generale și principale. Ne-am afirmat egoismul în locul altruismului și revoluțiile și războaiele ne însângerează, ruinează și nimicesc, tot rodul muncii și al culturii. Am îngrămădit tot felul de erori, tot felul de ipoteze, tot felul de contradicții, tot felul de confuzii în știință, în filosofie, în artă, în politică, și nu ne mai putem descurca.¹⁰⁶

Sunt serii întregi de greșeli - semne de imperfecțiune -care se răzbună și care apasă greu, ca niște blesteme, peste toată cultura europeană. Culmea tragediei culturii antireligioase o reprezintă lipsa unei concepții autentice și unitare despre om. Filosofi antireligioși sunt departe de a se înțelege: ce este omul și în ce constă menirea lui? Și mai ales: care e chipul de om, figura psihologică la care să ne oprim și modelul pe care să-l imităm?... S-a scris și se vorbește mereu despre modelul faustian, modelul de om zbuciumat, neliniștit și neastâmpărat, nelegiuit și tragic, care se cumințește numai după ce renunță la cunoaștere în favorul faptei

¹⁰⁵ Intre gânditorii, care au formulat critici foarte aspre la adresa culturii apusene se numără îndeosebi Contele Keyserling, Contele Condanhove Kalergi, Alexis Carrel și N. Berdiaev.

¹⁰⁶ P. P. Ionescu, înșiră, alarmant și instructiv, o serie de greșeli de care s-a făcut vinovat omul modern: „Omul a încercat cunoașterea spiritului prin categoriile cantității și geometricului și a greșit. A vrut să înlocuiască apoi categoriile revelației prin categoriile lui „a ști” și a greșit. A vrut să întrebuințeze pentru nevoile sale demiurgice categoriile aleteicului și invers. Și a greșit. A măsurat cu categoria unității relative, unitatea absolută a Unicului. Și a greșit. A vrut să aplice construcția matematică în biologie. Și a greșit. A măsurat cantitățile prin unitățile de valoare și valoarea prin unitățile cantitativului. Și a greșit. A vrut să cunoască prin acțiune, să acționeze prin cunoaștere:. Și a greșit. Acolo unde corespondența a fost „nimerită”, binecuvântat i-a fost pasul. A aplicat categoriile cantității la materie și nu a greșit. A folosit categoriile demiurgicului la acțiuni și nu a greșit. A izbândit, ori de câte ori a aplicat categoriile revelației în cunoaștere și chiar în trăirea lui Dumnezeu” (Ontologia umană și cunoașterea, p. 121-122). Altă serie de greșeli înșiră prof. I. Ci. Savin: „Am perfecționat mașina, dar am devalorizat munca. Am disociat atomul, dar am nesocotit omul. Am hipostasiat colectivitatea și am distrus personalitatea. Am supraprețuit materia și am repudiat spiritul. Am apoteozat rațiunea și am ostracizat înțelepciunea. Am creat elementele strălucitoare ale unei înfloritoare civilizații, dar am distrus elementele esențiale care susțin și creează cultura... „Beznă și pustiu, peste tot. Atomi și materie, lut și învolburare; uzină și mașină, instinct și distrugere!... Oamenii? Simple exemplare zoologice. Națiunile? Simple asociații economice. Idealurile? Simple deformări psihologice. Lumea însăși? Simple conglomerate atomice”. (Creștinismul și gândirea contemporană, p. 96-97).

pentru binele comun; despre tipul apolonian, modelul de om care trăiește departe de mizeriile vieții, senin, măsurat și echilibrat, pe culmile artei, științei și filosofiei; despre tipul dionisian, modelul de om care petrece, se veselește și nu-și tulbură mintea cu problemele grele ale vieții; despre tipul heraclitian, modelul de om frământat, liber, luptător, dinamic și totdeauna nemulțumit; despre tipul nietzscheian, modelul de om supraom, revoltat, instinctual și violent; despre tipul mefistofelic, demiurgic sau luciferian, modelul de om răzvrătit, viclean și diabolic; despre tipul lombrozian, modelul de om încruntat, întunecat și criminal; despre tipul eroic, modelul de om războinic, care luptă, ucide și se jertfește pentru o idee morală, în interesul binelui colectiv; despre tipul ateu (bezbojnic), modelul de om fără de Dumnezeu și fără de religie; despre tipul golemic, modelul de om monstru (golem), omul de lut orb și brut, omul robot creat cu viață dar fără suflet, al cărui forță uriașă o stăpânește numai cine-i dă viață și mișcare, omul care distruge ca mașina tot ce întâlnește în cale, la care se adaugă și alte tipuri ca de pildă: homo faber, homo mathematicus, homo economicus, homo ludensis, homo machina, homo (homini) lupus, etc. Mai puțin, și atunci pentru critică sau mai ales de dragul ironiilor rău plasate, se mai vorbește și despre tipul de om creștin, despre homo sapiens, și homo angelicus, modelul de om din care se naște sfântul, exemplarul de om desăvârșit.

În lucrarea sa „Orient și Occident” (București 1943), Anton Dumitriu numește sfântul și eroul „făpturi stranii” și, urmând o cale prin care se insinuează toate erorile și se dizolvă toate certitudinile, afirmă greșit - simplist și fals, - că atât sfântul cât și eroul fac din viață o făptuire continuă a morții. „Sfântul - scrie el - părăsește viața și, într-un fel, o ucide. Eroul, războinicul adevărat, ucide pentru ca să fie ucis... A muri, iată deviza eroului și sfântului. O astfel de preocupare constantă, care face din moarte un ideal și din viață o povară, sau un factor în slujba morții, este o deviație psihică, care a persecutat Occidentul, de la greci încoace” (p. 194-195).

Dacă un gânditor, care uneori pare serios, ca A. Dumitriu scrie astfel de cuvinte despre „cele două tipuri ideale de om”, atunci să nu ne mai mirăm că există o criză a culturii, ci mai degrabă să disperăm; să închidem toate școlile, să ardem toate bibliotecile și să concediem toți dascălii, deoarece în loc să ne lumineze, mai rău ne întunecă și în loc să împrăștie erorile, mai tare le înmulțesc. Cum se poate susține că sfântul este un tip „straniu”, care iubește mai mult moartea decât viața, când adevărul este tocmai invers?... Ca să ne convingem că A. Dumitriu vede lucrurile tocmai pe dos, deci fundamental greșit, să lăsăm pentru un moment la o parte teoretizările, - că teoriile sunt cenușii, numai arborele vieții e verde (Goethe) - și să cercetăm numai câteva nume și exemple din viețile sfinților, să vedem ce ne vorbesc ele: despre moarte sau despre viață? Iată: Sf. Ioan Botezătorul, trăiește în asceză, în cea mai pură conduită morală, o viață de singuratic. Pentru că a muștrătat nelegiuirile regelui Irod, e ucis în temniță prin tăierea capului. Ce este „straniu” în viața lui? Traiul în singurătate? Dar câți savanți nu trăiesc în singurătatea muncii și nimeni nu le află pentru aceasta nici o vină. Traiul în rugăciune și puritate morală? Acesta e semnul oare că a iubit mai mult moartea decât viața?... Sf. Apostol Petru, un pescar de meserie, om căsătorit, este ucis de păgâni, pentru că a propovăduit pe Iisus Hristos. Unde este aici elementul „straniu”, „deviația psihică” sau dovada că a iubit mai mult moartea decât viața... Sf. Apostol Ioan - pescar și el, singurul dintre Apostoli care a murit de moarte naturală, după tradiția Bisericii la vârsta de 100 ani, prin ce arată că a iubit mai mult moartea decât viața?... Sf. Apostol Pavel,

om cărturar care trăia din împletitul corturilor, predică Evanghelia prin toate orașele mari ale lumii antice și la urmă e decapitat la Roma de către păgâni. Care este în viața lui elementul „straniu”, „deviația psihică”, și semnul că a iubit mai mult moartea decât viața? Traiul lui zbuciumat din oraș în oraș sau forța caracterului său moral?... Sf. Iustin, filosoful convertit la creștinism, după ce a colindat prin toate sistemele înțelepciunii antice, este martirizat pentru că a apărat pe creștini împotriva acuzelor nedrepte și a prigoanelor sângeroase ale păgânilor. Unde este în viața și în caracterul său elementul straniu și deviația psihică?... Sf. Moise Arapul, care s-a făcut din tâlhar creștin și între creștini a devenit sfânt, prin ce a devenit dușmanul vieții?... Sf. Măria Magdalena și Sf. Măria Egipteanca, de ce ar putea să fie stranii, dacă au părăsit conduita moravurilor depravate de dragul vieții virtuozitate?... Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru, ofițeri convertiți la creștinism, prin ce sunt vinovați față de viață, când s-au opus cruzimilor nedrepte și masacrelor păgâne împotriva creștinilor?... Sf. Nicolae, Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie Teologul, Sf. Efreim Sirul, Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Ioan Damaschinul, Sf. Roman Cântărețul, și celelalte figuri mari din clasicitatea și ecumenicitatea creștină, ce reprezintă straniu în viața lor, dacă au fost minți geniale și caractere integre, care s-au afirmat în lupta pentru combaterea eresurilor și a viciilor din vremurile în care au trăit?... Sf. Constantin și maica sa Sf. Elena, pot fi învinuiți că au iubit mai mult moartea decât viața, când au trăit o viață întreagă în palate imperiale?... Desigur că nu!... Și exemplele pot continua la fel cu toate viețile sfinților cuprinse sau neînregistrate în calendar. Nu moartea, ci tocmai viața este caracteristica sfinților. Însă nu viața în materialitatea și în animalitatea ei, adică în ce are trecător, ci viața în autenticitatea, în plenitudinea, libertatea, puritatea, divinitatea și eternitatea ei. Impuritatea este o slăbiciune și o „deviație” chiar și după credințele sălbaticilor, nu sfințenia. Sfinții au rămas pentru noi modele de creștini, nu pentru că au iubit moartea mai mult decât „povara” vieții, ci pentru că au iubit mai mult virtutea, decât viciul, sfințenia decât păcatul, adevărul decât minciuna, spiritul decât materia, veșnicia decât vremelnicia, cerul decât iadul și pe Dumnezeu Creatorul decât lumea creată.

Astfel de lucruri simple nu a putut să înțeleagă A. Dumitriu și ca el sunt o mulțime de alți scriitori, și de aci confuzia și aversiunea unora față de „sfințenia” vieții și în același timp criza morală, neliniștea spirituală și decadența catastrofală a culturii europene. O alegere se impune: dintre tipurile de oameni înșirate mai înainte, care este modelul de om pe care să-l admirăm și să-l urmăm cu toții?¹⁰⁷.. E de la sine înțeles că atâta timp, cât nu se alege un tip de

¹⁰⁷ Conte Keiserling face deosebire între două tipuri de civilizație: tipul roman, supus acvilei și tipul creștin, supus crucii. De aci și două tipuri de oameni: tipul de oameni care trăiesc sub semnul acvilei și tipul de oameni care trăiesc sub semnul crucii. Tot el accentuează că actuala criză culturală se datorește „exclusivei dominației a tipului acvilă”. Având în vedere greutatea alegerii unui tip de om ideal, secolul al 18-lea s-a oprit la omul comun și a declarat „egalitatea” tuturor oamenilor. Toți sunt egali; poporul e „suveran”; de unde ar urma logic și natural că nu mai poate să fie vorba nici de „ierarhia valorilor, nici de „selecționarea” indivizilor. Plecând de la acest fapt, prof. S. Mehedinți constată, nu fără dreptate, că „secolul cel mai raționalist, al 18-lea (Michelet îi zicea „le grand siècle”) a păcătuit mai mult contra rațiunii. De când e lumea lume, observarea obiectivă asupra naturii ne arată că inițiativa pornește de la cel care știe mai multe și care poate mai mult spre cel care

om ideal, soarta culturii nu se poate decide și dacă se decide, nu este rodnică în bine, ci va rămâne în stare de confuzie, de haos, și de neliniște continuă; adică o cultură amestecată, dezechilibrată și nebuloasă, o cultură haotică de toate tipurile: faustiană, apoloniană, dionisiană, heraclitiană, luciferiană, golemiană, și mai puțin creștină. Pentru noi tipul de om este ales. Până astăzi, de aproape două mii de ani, avem de model tipul de om creștin, pe care Biserica s-a trudit să-l modeleze. Acest tip de om până astăzi fără concurent - fie că este cavaler sau ostaș, fie că este simplu țăran sau cărturar savant, cu cât e mai reușit și mai desăvârșit, cu atât e mai mult admirat ca om bun, ca om de omenie, ca om echilibrat și de model pentru toți oamenii. Când se spune și astăzi despre cineva că este un creștin bun, i se face cel mai îndreptățit elogiul, i se acordă cel mai înalt titlu de noblețe, i se dă cea mai mare cinste. E adevărat că, despre un astfel de tip, nu se mai poate vorbi decât în biserică, acolo unde fumul fabricilor și praful mașinilor nu mai pătrunde, iar omul își înalță privirea și inima spre cer. Afară de biserică, în măsura în care ne-am civilizat, am negat toate virtuțile, am criticat și batjocorit toate valorile, cu deosebire cele religioase și morale. Pe urma acestei infrațiuni nefericite, am pierdut credința în Dumnezeu, apoi credința în om, ca apoi să credem în Satan¹⁰⁸.

știe mai puține și poate mai puțin. Când păsările călătoare pleacă, în capul șirului pornește totdeauna zburătorul cel mai puternic și care cunoaște mai bine calea. Iar când se întâmplă să rămână cocorii fără cârmaci, vede oricine că stolul se învălmășește pe loc, până ce se impune la cârmă un alt „pilot, bătrân cocor”. Și tot așa e și în trebile omenești. La sălbatici, comanda o are la război ori la vânatoare cel mai puternic și mai ager; la nomazi e știut: cuvântul patriarhului e lege pentru toți; el știe mai bine șleaul turmelor; el cunoaște locurile bune de păscut și de adăpat, el ghicește mai repede schimbarea timpului, etc. etc. Până și insectele (albinele, furnicile, termitelile,...) au regi și regine. Așadar prin mii și mii de exemple, natura îi spune omului că inegalitatea e soarta obișnuită a tuturor vietăților, iar omul trebuie să-și arate superioritatea tocmai în cunoașterea mai exactă a valorilor superioare și în rânduirea lor mai armonioasă spre folosul comunității” (Trilogii, p. 308).

¹⁰⁸ L.Stan: „Un foarte însemnat număr de oameni de pretutindeni, căzând și pierzându-și puterea de sesizare a dimensiunii divine a vieții, a dumnezeirii, pierzându-și cu aceasta credința în Dumnezeu, a rămas cu simpla credință în om. Aceasta nefiind o realitate supremă pentru sine, n-a putut constitui pentru lungă durată un suport destul de tare pentru credința celor ce se agățau de ea, și astfel, dezlegat mai întâi de Dumnezeu, suportul om, rămas suspendat el însuși fără suport sigur și durabil, curând a cedat, și nemaigăsindu-se pe ei destul de vrednici de adorare, oamenii s-au lepădat destul de ușor și de ei înșiși, și-au pierdut reazimul și celei de a doua dimensiuni a vieții, și-au pierdut credința în ei înșiși, și au luat-o în rostogolire vertiginoasă spre dimensiunea neființei, închinându-se, conștient sau inconștient, lui Satan, descoperind în el a treia dimensiune nouă, pur negativă a vieții. După ce omul a încetat să mai adore pe Dumnezeu, și după ce s-a plictisit și de autoadorarea sa, s-a prăbușit din treaptă în treaptă, de la dumnezeesc la omenesc, apoi la animalic, la bestial și în fine la satanic, căruia i se închină spre pierzare cu toată ființa sa. .. Iată în ce chip s-a degradat pe sine omul, ajungând de la închinător de Dumnezeu, închinător de idoli și apoi de Satan” (Rasă și religii, p. 5-6).

Omenia s-a împuținat mereu și conștiința de creștin a slăbit. Din oameni am ajuns infra-oameni, sub-oameni.¹⁰⁹ Îngrozite de monstruozițările de care e capabil omul „civilizat”, numeroase figuri culturale dintre cele mai proeminente au avut despre el păreri cele mai pesimiste. Astfel filosoful Im. Kant consideră omul un „copac strâmb” (krummes Holz), din care nu poți scoate ceva drept; Fr. Nietzsche numește omul maimuță și „animal bolnav” (krankes Tier); O. Spengler, fiară de pradă (Raubtier); Goethe îl califică netrebnic, păcătos și „mai dobitoc decât toate dobitoacele” (Nur tierscher als jedes Tier zu sein. Mefisto în Faust); P. Valery, monstru (monstre), etc. De aceea, dacă în veacul trecut s-a vorbit despre „falimentul științei” în veacul nostru se vorbește - mai radical - despre „criza civilizației”, despre „falimentul culturii” și despre ruina Europei sub ochii noștri.¹¹⁰

3. Dacă ar fi să punem degetul pe rană și să arătăm care este cauza fundamentală de nu ne mai înțelegem și de unde începe falimentul culturii, apoi nu este greu să răspundem, printr-un singur cuvânt: omul, omul care-și imaginează că a rezolvat toate problemele și care se consideră că el e măsura tuturor lucrurilor. El este pricina neînțelegerilor și cu el începe falimentul culturii. Omul acesta suntem noi toți care căutăm răul afară de noi și în alții, când el este în noi, în fiecare din noi. Stăpâniți de un egoism feroce (simbolul egoismului este șarpele sătul, încolăcit împrejurul stomacului), și de un orgoliu diabolic, fiecare vrem să reorganizăm omenirea numai după ideile noastre „originale”, prin organizarea socială a „dezordinii personale”. Pe calea aceasta, Occidentul a ajuns, e adevărat la o cultură dinamică, dar eretică: materialistă, heraclitică, savantă, cantitativă, hipertrofică, dezechilibrată, vulcanică, apocaliptică, sofistică, dizolvantă, falimentară. Astfel, deodată cu falimentul culturii, se pune problema salvării ei. Cum putem salva cultura și asigura progresul ni se impune așadar să răspundem în paginile următoare. Cultura se crează prin spirit și se salvează prin om. Pe terenul culturii se afirmă „dinamica valorilor spirituale”, care trebuie să aibe în vedere în primul rând, ameliorarea și fericirea omului. Este absurd să vorbim despre valori, fără să credem în spirit și despre cultură fără să ne gândim la om, la continua lui perfecționare morală și spirituală. În acest scop, o trecere de la filosofia lucrului la filosofia persoanei și de la știința materiei la știința spiritului este incontestabil și imperios necesară. Cu alte cuvinte, nu putem vorbi de salvarea culturii fără ameliorarea omului, nici de ameliorarea omului fără întoarcerea la suflet, fără introvertire. Toate ideile mari, toate legile bune și reformele cele mai revoluționare, fără oameni mai buni nu înseamnă nimic. Fără restaurarea și ameliorarea

¹⁰⁹ Oamenii fără conștiința binelui suferă de orgoliu și egoism și de aceea se afirmă „dincolo de marginile firii și împotriva orânduinelor naturale. Nu sunt supraoameni, ci făpturi subterane, suboameni”, pelerini fără țintă pe căile întunericului (N. Roșu: Destinul ideilor, p. 148-151).

¹¹⁰ Vezi: L. Baer: Agonia unei Lumi; A. Massis: Defense de l'Occident; R. Guenon: Criza lumii moderne; N. Berdiaev: Un nou ev mediu; H. Fierens-Gevaert: La tristesse contemporaine; J. Ballard et comp. „Les Cahners du Sud”; O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes; Conte Keiserling și conte Coudenhove-Kalergi, Alexis Carrel, etc. Mai nou se vorbește și de „falimentul învățământului”; vezi pentru Franța: J. Payot: La fallite de l'enseignement, Paris 1937; Pentru Anglia: I. D. Landerson și pentru România: S. Mehedinți: Altă creștere și Trilogii.

omului - devenit din personalitate „număr”, - suntem pierduți. Toată problema culturii se reduce, în ultimă analiză, la îmblânzirea instinctelor animalice și la ridicarea omului din robia slăbiciunilor la un nivel cât mai înalt de viață etică și de trăire spirituală. „Din clipa în care nu ne străduim să devenim mai buni, încetăm de a mai fi buni” (Cromwell). Omenirea întreagă tânjește după sfinți, după oameni buni.¹¹¹

„A ști” nu e suficient. Important e „a fi”, „a ști pentru a fi”, a deveni o personalitate morală, un om bun, și lucrul acesta nu este cu neputință, deoarece omul e perfectibil. Personalitatea lui poate fi prelucrată, prin efort și educație continuă în direcția binelui, frumosului și adevărului sacru, tocmai ceea ce lipsește omului modern: educația interioară, autodisciplina, care dă expresie personalității și echilibrul care rezultă din armonia dintre principiile morale, artistice, filosofice, științifice, sociale și religioase. Tocmai aici e dezastrul. Fără motive serioase - culmea iresponsabilității - am contestat toate ideile, ne-am îndoit de toate credințele și ne-am dizolvat în toate certitudinile¹¹², ca să ne complăcem în plin haos, atât în domeniul teoretic cât și în cel practic.

4. În opera de ameliorare a omului, cultura se întâlnește - din nou - cu religia. Îmbunătățirea morală și spirituală a omului este un vechi și permanent ideal religios, creștin. Religia creștină e școală de educație culturală a Europei. Popoarele care au umblat în școala creștinismului au aflat în Iisus Hristos chipul ideal al omului de model, iar din ideile de bine, adevăr și dreptate au făcut „puteri istorice” și „valori veșnice” (D. D. Roșca). Creștinismul vede în om o perlă, un fiu al lui Dumnezeu, tot ce poate să fie mai de preț în lumea aceasta. De aceea face tot ce-i stă în putință să-l nobileze, să-l amelioreze și astfel să-l mântuiască. Poate face cultura laică opera, aceasta fără de concursul religiei? Nu!... De o mie de ori: nu!... Cultura fără de religie este o cultură fără de suflet, „inse.....” (Keyserling), o cultură moartă, rece și mumificată (Spengler). Icoana ei o avem în statuia din visul împăratului Nabucodonosor: impunătoare, dar fără de nici o rezistență; cu capul de aur, cu pieptul și mâinile de argint, cu pânțele și șoldurile de aramă, cu pulpele de fier și cu picioarele parte de fier parte de lut, încât la cea dintâi lovitură se sfărâmă în pulbere (Daniil, cap. 2)¹¹³ Religia

¹¹¹ E. Boureanu, în romanul său „Cel din urmă erou”, spune - cu o mică exagerare - că un om bun e ceva mai rar decât un sfânt, că de sfinți e plin calendarul, și ne dă un exemplu: ce efect extraordinar poate avea bunătatea asupra unui suflet căruia nimeni niciodată nu i-a spus o vorbă bună. Ioină, un cioplitor de cruci, își pune în gând să meargă până la părintele Visarion Paudrea, despre care aflase că-i un om bun, poate o să-i zică și lui: „Ioină, ce mai faci?...” că pe el nimeni nu-l întreba și nici nu-i spunea nimic. Era numai înjurat și bruscăt de toată lumea. Când preotul i-a zis creștinește: „Ioină fiule”, omul înnebunit de bucurie, o ia la fugă plângând și văitându-se: „Așa vorbă! Ce om!...” Nu-și putea închipui că i se putea spune și lui o astfel de vorbă bună: „Fiule”.

¹¹² Vezi: Il. Dobridor: Decăderea dogmelor, și G. Papini: Gog. Prin „Gog” Papini înțelege banul, simbolul civilizației moderne cosmopolite; un monstru, bestial prin origine și vocație, fals și bolnav; instrument de creație și distrugere a lumii moderne, semn al maladiilor secrete spirituale de care suferă civilizația contemporană

¹¹³ Capetele cărturarilor fără de simț religios și fără de conduită morală au fost asemănaute cu capul unei vipere: cap plin de ornamente înșelătoare, sub care se ascunde o limbă plină de

creștină, în permanență și mai mult decât orice școală, ne învață și ne îndeamnă să medităm asupra stării noastre sufletești, morale și materiale; să medităm serios și în adâncime problemele vieții și ale luminii; să ne purificăm de vicii și să ne perfecționăm neconținut în exercițiul virtuții. Fiecare rugăciune creștină este o oglindă în care ne vedem sufletul; fiecare predică, un apel la îndreptare și îmbunătățire; fiecare cântare, un mijloc de înălțare spirituală, și deci de ameliorare. Tot așa este chemată să acționeze și cultura, cu toate ramurile ei, în scopul desăvârșirii omului. Cooperația e bună și se impune cu necesitate și aici, ca și în toate domeniile gândirii și ale acțiunilor folositoare. Noi nu opunem creștinismul culturii, nici cultura creștinismului, ci căutăm sinteza, contopirea lor. Din armonioasa lor colaborare se întruchiează tipul de om luminat, echilibrat și de caracter, creștinul, modelul de om ameliorat care pînă astăzi nu a putut să fie întrecut, sau măcar egalat, de nici unul dintre tipurile cunoscute. Totuși, religia creștină are unele avantaje față de cultura laică, în opera de formare a caracterelor de model, și anume: Creștinismul are cristalizat un sistem de principii unitare, pe care cultura, cu ramurile ei, încă nu le are decât în stare haotică; creștinismul are cartea nemuritoare, cu care a început cultura popoarelor creștine, Evanghelia, îndreptarul clasic al educației, care nu poate lipsi dintre mijloacele de propagare a culturii; creștinismul are modelul de om perfect - fără concurent - după care suspină toate sufletele, - pe Iisus Hristos, - iubirea perfectă întrupată - fără de care nu se poate concepe un om integru și cu adevărat cult.

La un congres internațional, din America, la care au participat studenți din toată lumea, reprezentantul Indiei a rostit următoarele cuvinte, socotite cele mai însemnate în ultimele decenii, cel puțin în istoria Indiei: „Noi nu avem ce lua de la voi, popoare din Apus. De unul singur avem nevoie pentru a da viață puterilor constructive ale Indiei, de Iisus Hristos al vostru”.¹¹⁴ Cuvintele și exemplele acestea sunt un apel, un strigăt al lumii întregi: Avem lipsă de creștini!... Nu putem trăi fără Hristos și fără Evanghelie!... „Fără Hristos întreaga cultură nu e carne vie, ci o mumie, un cadavru”, strigă în lumea mare Merejkowski. Mântuitorul este modelul și Evanghelia îndreptarul pentru viață, cultură și fericire nemuritoare.

5. Creștinismul mai are în filosofia culturii pe lângă meritul și avantajul de a păstra pe temeiul libertății - viu simțul răspunderii, și rolul de a ține trează conștiința vinei. Gândirea laică nu se ocupă de sentimentul vinei, decât ocazional și prin tangență de cele mai multe ori numai în batjocură, pentru a face glume dezgustătoare la adresa protopărinților Adam și Eva. Am avut o bucurie deosebită când am aflat, totuși, problema amintită și studiată, cu o rară pătrundere logică și psihologică, la unul dintre eminenții gânditori din generația tînă, la Const. Noica, în lucrarea sa modestă ca înfățișare exterioară, dar miezoasă în cuprins, *De caelo* (Ed. Vremea 1937). Să zăbovim puțin asupra unor idei din conținutul ei. Autorul pune o întrebare dintre cele mai importante: De ce nu se înțeleg filosofii și oamenii de știință, ca să

venin (cf. Mehedinți: Trilogii, p. 381).

¹¹⁴ Gandi - „apostolul Indiei” - numai după ce a citit Evanghelia s-a decis să înceapă acțiunea de emancipare a poporului indian. La fel Pestalozzi - cel mai mare pedagog modern - ca să întemeieze azilele și școlile pentru copii, pe temeiul iubirii creștine și L. Tolstoi, ca să lupte pentru pace și să-și împartă moșiile poporului. Trei genii morale, trei fapte istorice, toate trei rodite din lectura Noului Testament (S. Mehedinți: Trilogii, p. 283-285).

ne dea o cultură și o concepție unitară despre lume și despre viață?¹¹⁵ și tot el răspunde: Pentru că n-au prins esența și n-au atins „estimea lucrurilor”. Spiritul caută estime, ființa și firea lucrurilor, dar în neputința de a o afla, rămâne la păreri, la teorii și ipoteze care se contrazic, se răstoarnă și se înlocuiesc unele pe altele (p. 30-31). Independent de om, lumea există înainte de ivirea și de cugetarea noastră; ea își are legile și adevărurile ei, care se cer scoase la lumină. În felul acesta toate legile și adevărurile științei preexistă minții, ascunse în șanurile realității, din care pricină știința lumii depășește știința omului; îl îngrijorează și trezește în el un „sentiment de groază”, deși ele, legile și adevărurile lumii sunt nevinovate. Cu toate că știința practică aduce omului confort și durere, conștiința puterii îl intimidează, îl umilește și îl corectează adeseori. Obiectivitatea ne corectează intelectul și intelectul „părerile” noastre greșite. „Chiar în vis... obiectivitatea triumfă” (p. 75). Obiectivitatea aceasta grăiește omului: Ia seama și nu te îngâmfa în rezultatele tehnicii tale. „Totul e posibil. Iar dacă totul e posibil smerește-te și așteaptă” (p. 62). Sau: „Nu uita că Dumnezeu te-a trimis pe lume să-L înlocuiești: să dai sensuri, să crezi, să duci începutul înainte. Vezi să nu-ți pierzi timpul” (p. 78). Altă întrebare importantă, pe care o pune autorul nostru, este: Care-i locul omului în univers și are el în sânul lui o poziție unică și privilegiată, sau una periferică? Sunt două răspunsuri. Primul spune: în centru. În centrul universului. „Așa a crezut toată antichitatea și așa i-a plăcut și bisericii să socoată, de vreme ce crede atât de mult în om și afirmă că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat spre a mântui pe omul de pe pământ”. Al doilea spune: la periferie. Departate de centrul universului, undeva pe la margini. Așa crede știința secolului al 19-lea și al 20-lea, care a căutat pentru om un „titlu de inferioritate” și care „n-a întârziat prea mult ca să-l capete” (p. 95-96).

De fapt nu față de lumile și distanțele astronomice trebuie să-și simtă omul inferioritatea, ci față de sine însuși, față de mizeria sa morală. Să se umilească fără a deznădăjdui și să-și dezvolte personalitatea fără a se trufi. În privința aceasta ne poate servi de exemplu umanismul. Tot ce e trufie, în umanism, culminează și se curmă în pozitivism și materialism; tot ce e rodnic în umanism, se manifestă nu prin trufia dreptului ci prin umilința păcatului; nu prin revoluția politică, ci prin renaștere spirituală, prin trezirea datoriei răspunderii și prin dezvoltarea sentimentului de vină (p. 132-133). Vina nu se pierde ci se adună. Dar oamenii foarte greu recunosc că au greșit. Recunosc fapta, nu greșeala. Avem explicații materialiste pentru toate păcatele. Sistemele educative ne învață să cunoaștem, să progresăm, dar nici unul nu ne învață să ne învinovățim, când greșim, și să ne răscumpărăm vina prin ispășire (p. 134). „Nu știm să cerem iertare” (p. 135), și de aceea progresăm dar numai pe plan tehnic, nu și pe plan moral. Recunoașterea vinei, ispășirea păcatelor și peste tot dezvoltarea sentimentului de sinceritate față de noi înșine are o covârșitoare însemnătate psihologică. Ispășind o greșeală sau executând o pedeapsă ne-am restaurat demnitatea; ne vindecăm și liberăm sufletul de povară și rugina păcatului; ne vindecăm de durerea pe care ne-o produce răul. În consecință, când ai greșit, aleargă la pedeapsă - în grai creștinesc se spune aleargă la duhovnic pentru spovedanie - ca la medic. „Totul e să nu ascunzi păcatele; să le scoți la lumină, învinovățindu-te și să le arzi la flacăra sincerității față de tine” (p. 138). Cu alte cuvinte, să-ți dai răspunderea față de propriile păcate și ale altora, și să le răscumperi prin suferință, pentru

¹¹⁵ Idealul culturii e unitatea, unificarea, monoteismul. Toată cultura „suferă” după nostalgia cerului. Stăruie ceva din spiritul monoteist și în cultură. (C. Noica: Mathesis).

că durerea te face să gândești și să faci progrese morale: să te faci om bun, să devii tare, stăpân pe tine însuși, desăvârșit, și în același timp, să lărgești „cercul omeniei” în jurul tău. Creștinismul în școala aceasta ne cheamă, pentru a ne perfecționa și înnobila până la asemănarea cu Dumnezeu. Același rol se impune să-l împlinescă și idealismul filosofic și umanismul cultural: să deștepte în noi conștiința morală, să dezvolte sentimentul de vină și să descătușeze din noi voința de a ne mântui sufletul și de a ne îmbogăți viața duhovnicească. „Voința se naște dinăuntru, dintr-o plinătate spirituală” (p. 106). Dar aici începe mizeria, că astăzi, acest lăuntru e gol. De aici vine decadența culturală, și nerodnicia de care se plâng filosofii culturii. Suntem apatici, adică trăim în „cea mai proastă școală pentru individ” (p. 161). Nu ne mai mișcă decât zgomotul, senzaționalul, freneticul, apocalipticul. Toate acestea sunt semne de decadență, deoarece e știut că progresul și cultura se dezvoltă în liniște, nu în focul senzațiilor și agitațiilor continui. „Un arbore cade cu trosnete. A crescut fără zgomot” (p. 172).

Pentru a opri decadența culturală trebuie mai întâi să ne corectăm concepția ce o avem despre cultură în genere. Se spune despre culturi că sunt ca plantele: se nasc, cresc, rodesc și mor.¹¹⁶ Dar starea de plante se cere depășită. Culturile pier dacă nu este credință, voință și cunoștință la temelia lor. O religie nemuritoare asigura o cultură nemuritoare. O voință puternică de desăvârșire asigură o cultură puternică. O conștiință morală sinceră, care vrea și face ceea ce vrea, asigură o cultură morală, luptătoare și triumfătoare. Cerul astronomic e o chestie matematică. Mai important este cerul moral, cerul făgăduinței creștine, care trebuie să fie pentru noi o neconținută chemare și un neîncetat îndemn lăuntric spre desăvârșire. În concluzie: să fim oameni. Nimic mai mult. Să revenim la conținutul vieții sufletești. Un singur ins va avea viitor: creștinismul, omul care trăiește după Sfânta Scriptură (185). Dincolo de creștinism e totul sclavie. „Creștinul singur este, până acum, portretul omului” (p. 186). Ochii lui văd de două ori: o dată, ordinea naturii și a doua oară, ordinea creaturii. E singurul om care e conștient că nu și-a pierdut timpul și care nu trăiește în zadar (p.188). E suficient să mai subliniem aceste idei și concluzii ale gânditorului C. Noica. Ele se încadrează în întregime în economia subiectului nostru. De aceea le-am înregistrat cu multă plăcere și cu vădită bucurie.¹¹⁷

6. Psihologia vinei prezintă un interes deosebit în opera de formare a caracterelor creștine, prin trezirea și dezvoltarea simțului răspunderii personale, în rândul oamenilor care manifestă o tot mai vădită independență față de principiile religiei și moralei creștine, mai ales în lumea intelectualilor. Independența aceasta ar putea să nu ne intereseze, dacă nu ar fi urmată de o

¹¹⁶ O. Spengler, de exemplu, dă culturii o interpretare biologică, o consideră ca un organism cu patru anotimpuri, de aproximativ câte 250 ani, ceea ce face ca o cultură să dureze cam o mie de ani.

¹¹⁷ C. Noica, are - ca și despre creștinism - și despre preoți o convingere și o considerație deosebit de aleasă. Întrebandu-se odată care sunt factorii creatori de istorie, el răspunde: „Un singur soi de intelectuali - dacă intelectualii pot fi numiți - ar avea dreptul, și au știut să și-l ia uneori, de a cârmi pe oameni: preoții. Cred, principial, în dreptul preotului de a fi agent de istorie. El știe ce-i omul. Și nu se interesează nici de omul din trecut, ca istoricul, nici de cel viitor, ca filosofii să spunem; el știind ce e omul de totdeauna, știe ce e omul acesta de azi...”

creștere progresivă a imoralității. În proporția în care deosebirea dintre virtute și păcat și mai ales în proporția în care diabolicul dobândește mai multe simpatii decât divinul, raporturile de omenie dintre oameni suferă. De multe ori îți vine să crezi că omul se folosește de rațiune mai mult să-și îndreptățească decât să-și înfrâneze patimile. P.P. Negulescu vorbește despre „onestitatea savanților”. Noi o admitem, dar paralel cu ea există în grad neasemănat mai mare neonestitatea intelectualilor, „trădarea” lor, cum o numește un scriitor apusean (J. Benda). Inferioritatea lor morală stă prea adeseori în contrast cu superioritatea lor intelectuală. Tipul de om care este aproape generalizat între intelectuali își are de model pe învățatul Fr. Bacon de Verulam (1561-1626), mare cancelar și tot așa de mare om venal, foarte mult lăudat pentru opera sa filosofică, dar tot așa de mult rușinat de conduita sa etică. Om învățat, spirit progresist, părintele metodei experimentale în științe, critic și revoluționar în lumea ideilor, nu s-a sfiit să se lase mituit și dacă moartea nu s-ar fi grăbit să-l ridice dintre cei vii, era să-și sfârșească zilele în pușcărie. „Mare cugetător, dar tot așa de mare mișel”: „mitarnic fără obraz, lacom de averi, lipsit de recunoștință într-atâta, încât a devenit osânditorul binefăcătorilor săi” (S. Mehedinți, după Macaulay: Trilogii, p. 376). După Bacon mai amintim două nume de intelectuali cu mare răsunet în istorie, premergători ai revoluției franceze și totodată tipuri ale unei societăți în criză: Voltaire și Rousseau. Voltaire (1694-1778), poet și prozator celebru, om cu o uriașă influență poetică și socială, din punct de vedere moral a lăsat foarte mult de dorit; a intrat în afaceri frauduloase cu evreul Hirschel, cu diamante și hârtii de bancă, în paguba marelui său protector care a fost regele Frederic II al Prusiei. Fapta fiind descoperită, Voltaire nu se sfiește să se folosească de toate lingușirile și înjosirile, ca să intre din nou în grația regelui, care-i răspunde și-i dă lecția cuvenită: „Sper că nu vei mai avea certuri nici cu Vechiul nici cu Noul Testament; aceste compromisuri sunt demne de înfierat și, chiar cu talentul celui mai strălucitor spirit al Franței, nu veți acoperi petele pe care această atitudine le va imprima, la urma urmei, pe faima voastră. (Vezi P. Gaxotte: Frederic II, trad. V. Stoe, p. 313-318 și 467-473). J. J Rousseau (1712-1778), mare filosof și scriitor, care milita pentru „întoarcerea la natură” - adică la animale, că sunt mai fericite și mai bune decât omul - a trăit în concubinaj cu o fostă servitoare de han (Therese Levasseur), fapt destul de obișnuit, dar mai puțin obișnuit este faptul îngrozitor de imoral că și-a lepădat pe cei cinci copii ai săi într-un orfelinat public de copii aflați, pe care el însuși îi înregistrează fără nume și fără data nașterii, pentru a nu mai putea fi găsiți și identificați. (Vezi: Les Confessions, Bibl. Larousse, p. 129-138).

Aceste tipuri de oameni le găsim extraordinar de multiplicat în lumea intelectualilor și a oamenilor de toate branșele, ceea ce arată cum nu se poate mai limpede și convingător că nici filosofia, nici arta, nici știința nu este tot una cu morala. Poate cineva să aibe capul plin de idei și de cărți citite și totuși să fie lipsit de noblețe morală. De o parte ne dă cărți și lecții bune, în lume pilde rele; într-un fel e om de preț, în realitatea vieții vrednic de dispreț, Știința lasă pe om liber, să facă ce vrea: să devină înger sau demon, optimist, pesimist, sceptic sau cinic. Lumea universitară, politică, industrială și comercială ne oferă atâtea exemple de acestea, încât nu mai e necesar să stăruim, ci să ne însușim concluzia că „agerimea logică nu scuză lipsa de logică a vieții, după cum frumusețea nu scuză prostituția”. (Mehedinți: Trilogii, p. 212). Nici știința, nici arta nici filosofia, nici sportul și nici o îndeletnicire teoretică sau practică nu îndreptățește pe cineva de a fi un mișel și un imoral. Intre toate preocupările, virtuțile primează și între toate caracterele, geniul etic, sfântul, este deasupra tuturor. Viața

morală este mai însemnată decât toate, și de aceea omenirea și cere de la învățați și de la artiști nu numai opere de știință, de artă și de filosofie, dar și ceva personal: viața, conduita morală, care trage mai greu în cumpăna judecării decât cele mai multe cărți de știință sau opere de artă. După cum sufletul are primatul în trup așa cultura morală are primatul peste cultura intelectuală și progresul moral e peste cel științific, tehnic, artistic sau filosofic. Trebuie să mai știm că viața morală nu este „autonomă”. De când se vorbește despre autonomia principiilor etice, de atunci valul de imoralitate crește. Morala filosofică, „liberă”, științifică, autonomă, este o morală croită după gustul și după interesele oamenilor. Ea sfârșește în ceața și în mocirla imoralității. Morala este organic legată de religie, ca fructele cu pomul și ca pomul cu pământul din care crește și trăiește. Aceasta mai ales în creștinism, unde Iisus Hristos ni se arată ca idealul și educatorul omenirii prin iubire, fără a putea fi egalat sau înlocuit de altcineva.

7. Religia împrumută moralei idealurile și principiile ei, concepția ei grea de adevăr despre lume și viață. Religia face pe om să cunoască și să simtă latura tainică și esențială a vieții, idealul transcendent și etern fără de care nu se poate face nici educație morală, nici instrucție intelectuală corectă. Religia ne arată de ce și în fața cui suntem răspunzători pentru ideile și faptele noastre. Religia ne face mai buni; din egoiști altruști, din cruzi miloși, din sălbatici civilizați, din fiare pline de ură făpturi pline de iubire, ceea ce nu-i lucru de mică însemnatate.¹¹⁸ Religia dă tărie sufletului nostru când are să lupte cu ispitele, durerile și întristările de tot felul. De aceea un psiholog ca W. James îndeamnă oamenii să meargă la Biserică pentru a simți acolo emoțiile religioase, pentru a se deprinde acolo de a crede¹¹⁹ (a și scris o carte cu titlul: *La volonte de croire*) și astfel de a primi acolo „leacul cel mai sigur contra supărărilor”... „Valurile de pe suprafața oceanului - zice el - nu tulbură niciodată liniștea adâncimilor sale; omul care se reazimă pe realități mai adânci și mai stabile găsește fără însemnatate întâmplările obișnuite ale vieții. De aceea, cel cu simț religios are un neclintit echilibru sufletesc și e gata oricând să-și împlinească datoriile zilnice, ori care ar fi ele” (cf. *Trilogii*, p. 275-276). Iisus Hristos prin religia Sa, prin Evanghelia și prin Biserica Sa, dă sufletului omenesc și culturii echilibru și prin echilibru forță morală. Iisus Hristos prin religia Sa, dă culturii și sufletului omenesc sens, înțeles și scop, conținut, etic și ideal estetic, valoare adevărată și frumusețe nepieritoare. Fără de El, opera de cultură răsună a gol și a fals, a dezechilibru și a deșertăciune. Fără El, nu găsim echilibru între spirit și materie, între suflet și corp. Fără El, unii au căzut în extrema materialistă și mașinistă (europenii); alții au căzut în extrema contemplativă și fatalistă (asiaticii). De aceea strigătul alarmant: Avem lipsă de Iisus Hristos al vostru, este cât se poate de justificat. Cultura, nici în extrema ei materialistă, nici în extrema ei fatalistă, nu-și poate rezolva problemele. Cultura fără Hristos și omenirea fără de

¹¹⁸ Chiar prof. P. P. Negulescu trebuie să recunoască formal că „pe măsură ce oamenii devin unii față de alții mai altruști, adică mai blânzi și mai dreپți, mai miloși și mai generoși, traiul lor laolaltă devine mai puțin greu și mai puțin penibil, mai ușor și mai suportabil, dacă nu chiar mai plăcut” (Deșt. Omenirii, vol. II p. 321).

¹¹⁹ Altruismul, blândețea, dreptatea, mila, iubirea aproapelui, sunt virtuți creștine... Prin ele se corectează „vechile metehne ale naturii omenești, - egoismul feroce, cruzimea nemiloasă, nedreptatea strigătoare” (Id. ib.).

religie, este ca cerul fără soare, ca pământul fără viață și ca oceanul fără sare. Cerul fără soare ar fi un întuneric imens, pământul fără viață ar fi un pustiu îngrozitor, oceanul fără sare ar fi ajuns de mult o groapă uriașă plină de putreziciuni. De aceea, nu putem trăi fără de Hristos și fără de religia lui mântuitoare. Fără Hristos istoria nu are nici sens, nici scop. Fără Hristos nu este nici viață, nici cultură, nici progres, nici istorie în adevăratul lor înțeles. Nu poți fi om bun, om drept, om fericit fără de Hristos, fără luminile și puterile pe care ni le împrumută religia Lui. Hristos, prin religia Lui sfântă, dă conținut nou și nepieritor și vieții și culturii și istoriei; conținut nou și cale nouă: de la rău la bine, de la bine la mai bine. Numai Hristos ne dă omul nou, adevăratul om nou, născut din nou (regenerat), devenit o ființă nouă prin har și adevăr, prin o conștiință și concepție autentică despre lume și viață. El formează și ne dăruiește pe omul smerit, și prin aceasta înlătură egoismul; pe omul revoluționar, și prin aceasta răspândește ideile care înnoiesc și îmbunătățesc neîncetat viața; pe omul luminător, și prin aceasta biruiește întunericul în care trăiesc numai diavolii; pe omul iubitor de frați, - egali în fața lui Dumnezeu și a legilor, - și prin aceasta îndulcește inegalitățile și suferințele dintre oameni. Lucrând în felul acesta, în întindere și în adâncime, religia lui Hristos nu este o poezie metafizică, ci o realitate, o forță divină, care întoarce sufletul omului spre valorile etice, estetice și filosofice ale spiritului; o forță care dă directivele morale și prin aceasta un mare aport culturii și suport sufletului. Religia ne orientează spre descifrări mai adânci și mai autentice. Și de aceea, în vâltoarea vieții și în progresul științei, religia este busola de orientare și puterea universală, permanentă și dinamică a culturii și a sufletului. Omenirea niciodată nu va putea fi destul de recunoscătoare creștinismului pentru toate darurile, silințele și jertfele aduse la civilizarea, emanciparea și îndreptarea oamenilor. Iar dacă turcii mahomedani au dat jos crucile bisericilor și în locul lor au pus semnul religiei mahomedane, semiluna, iar ateii militanți au dat jos crucile bisericilor și în locul lor au pus steaua, pe noi nu ne descurajează. După veacuri de silnii și vărsări de sânge creștin, imperiul otoman a căzut și călifarul lui a încetat. Patriarhia ortodoxă a Sf. Ioan Gură-de-Aur viază încă în orașul Sfântului Constantin cel Mare, ca să ne strige și să ne învețe că sabia nu poate înfrânge spiritul, totdeauna biruitor. Acest fapt ne obligă să nu renunțăm niciodată la misiunea noastră de creștini, datori să ridicăm crucile la locul lor, pe turnurile bisericilor, inaugurând din nou era culturii sub semnul crucii biruitoare și al iubirii nemuritoare.

Actualitatea și necesitatea religiei în cadrul culturii

1. Mai este religia actuală și necesară? 2. Religia e necesară omului, familiei, societății, statului, justiției, moralei, artelor, științei, filosofiei și în genere culturii. 3. Obiecțiuni împotriva religiei. 4. Binecuvântările religiei. 5. „Tine legea”.

1. Nu putem epuiza toate problemele pe care le indică și le pretinde studiul raportului dintre religie și cultură. Ne-a interesat și ne interesează în gradul cel mai înalt câmpul lor de întâlnire, care este omul, și idealul lor comun de activitate, care este: restaurarea, ameliorarea și perfecționarea omului. Acesta e idealul lor suprem. Dar nu toți oamenii gândesc la fel. Sunt oameni care aderă la religie din toată inima și o apără, împreună cu toate valorile culturii,

până la martiriu și chiar moarte. Aceștia sunt cei mai mulți, marea majoritate a omenirii. Sunt însă și oameni răzleți, fără simțul răspunderii, oameni mai mult sau mai puțin certați cu bunele moravuri și cu ideile sănătoase, oameni care se adapă numai din izvoarele culturii laice, antireligioase și ateiste care sunt de părere că religia și-a trăit traiul, că în veacul vitezelor și al performanțelor sportive, în epoca civilizației tehnice și în curentul preocupărilor materialiste, nu mai avem nevoie de Dumnezeu, că omul poate trăi și fără Dumnezeu și fără religie. Este deci firesc și logic să răspundem și la întrebarea aceasta: Mai avem nevoie de religie sau nu? Mai avem trebuință de biserici, sau... să le închidem? Mai avem trebuința și datoria de a trăi în comuniune de iubire sfântă cu Dumnezeu?... Este aceeași întrebare care si-o pot pune copiii: avem noi datoria și trebuința de a trăi în comuniune de iubire cu părinții?... Da sau ba? De bună seama că: Da!... Nu putem trăi liniștiți și împăcați fără Dumnezeu. Inima din lăuntrul nostru și lumea întreagă dimprejurul nostru proclamă existența ființei lui Dumnezeu. „Știm că Dumnezeu există tot astfel după cum acul magnetic știe că există un pol”. (Byron). Unii din instinct, alții din știință și conștiință, totuși trebuie să recunoaștem, fără umbră de îndoială, că „orice casă se zidește de cineva, iar ziditorul a toate e Dumnezeu” (Evrei 3,4). Ateismul e nelogic și neștiințific deoarece admite efect fără cauză, opera fără autor și casă fără ziditor. Nefiind logic și științific, ateismul e neautentic și imoral; nu are valoare nici teoretică (fiind fals), nici practică (fiind imoral) în consecință, e și absurd și ridicol. Căci, dacă Dumnezeu nu există, de ce trebuie să-I combatem existența? Sau, după o legitimă întrebare a unui cugetător (Jean Richepin): „Dacă nu-i nimic, pentru ce-i arătați pumnul?”... Dar mai e ceva și mai grav: munca fără Dumnezeu duce la cultura fără suflet și la idolatrie. În acest caz, în locul lui Dumnezeu se adoră banul, prietenii, știința, puterea, gloria, chipurile oamenilor purtate în alai pe stradă, ca ale unor zei coborâți din Olimp. Din aceste considerațiuni principiale, religia totdeauna este actuală și necesară. Sunt și motive speciale, care pledează pentru actualitate și permanența religiei în cadrul culturii.

2. Religia e necesară în primul rând omului, ca ființa călătoare prin viață și peste fața pământului. Să ne închipuim un călător care se trezește la polul Nord, la polul Sud sau în mijlocul unui pustiu nemărginit. Care ar fi primul strigăt?... Doamne! Ajutor!... Ce groază l-ar cuprinde dacă la strigătul lui n-ar avea nici un ecou și nici un răspuns. Acest călător pretutindeni pe fața pământului este omul. De când s-a trezit el pe lume, s-a consolat, s-a întărit, s-a luminat, în credința și în convingerea că nu e singur în lume, că strigătul lui după ajutor nu rămâne fără de răspuns, că este un Dumnezeu care aude, vede, știe, poate, rânduește și conduce toate. Singurătatea ucide; e ca și întunericul, plin de primejdii, și ca moartea, vidată și plină de groază. Religia este viață și lumină. E făclia cu care a ieșit omul din întunericul animalității în zarea istoriei și din negura barbariei la lumina culturii. Când nu era nici știință, nici filosofie, nici arte, nici stat, nici școală, nimic din ceea ce constituie astăzi creația, cultura și mândria omului în lume, exista religia. Atunci religia era știința, filosofia, arta, și peste tot școala omenirii. Religia dă omului un ideal și vieții un scop; un ideal permanent, un scop autentic. Din instinct, și cu toate facultățile și forțele sale sufletești, omul caută lumii și vieții o cauză, un rost, un scop, un ideal. Rațiunea caută adevărul, voința binele și inima fericirea. Căutam setoși adevărul suprem, o concepție sigură despre lume, viață și om. Ne întrebăm: de unde venim, ce suntem, ce rost au toate și unde mergem?... La aceste enigme și întrebări mari nimeni nu poate răspunde fără ajutorul religiei. Religia a pătruns mai

adânc în tainele adevărului vieții; ea dă răspunsurile cele mai serioase întrebărilor cele mai grele; ea oferă omului cea mai solemnă, cea mai serioasă, cea mai mulțumitoare, cea mai luminoasă și mai adevărată concepție despre lume, viață și om. De aceea religia este de cea mai mare trebuință pentru rațiunea omului în drumul ei printre enigme, spre aflarea adevărului suprem. Dar, în drumul spre adevăr voința omului nu face întotdeauna binele; omul nici nu știe totdeauna ce e binele și ce e răul. Tot religia este lumina care ne dezvăluie conștiința și cunoștința binelui suprem. Fericirea supremă, după care însetează și aspiră atât de mult inima omului, tot religia o dă. Toți oamenii caută fericirea; toți luptă pentru fericire; toți aleargă neodihniți, „din straja dimineții până în noapte” și de la naștere până la moarte, după fericire. Dar câți pot spune că într-adevăr sunt fericiți?... Dacă omul ar fi creatorul fericirii toți oamenii ar trebui să fie fericiți, pentru că doresc și vor să fie fericiți, și nu sunt. Ba se pare că e mai multă fericire în condiții care par nefericite și e mai multă nefericire în condiții în care par fericite. De pildă, e mai multă fericire în condițiile sărăciei și a simplității decât în condițiile bogăției și ale vieții atât de complicate, pe care o ducem mai ales pe la orașe. Ce sunt teatrele, cinematografele, cafenelele, cluburile, stupefiantele și băuturile alcoolice, decât surrogate, mijloace prin care oamenii banilor și ai plăcerilor trupești caută - în zadar - să-și creeze beții și fericiri artificiale.

Fericirea este o grație de la Dumnezeu, un dar care răsplătește virtutea și sfințenia vieții, o binecuvântare a religiei. După beție, în care-și caută unii fericirea, oamenii sunt triști, obosiți, rușinați în fața propriei lor conștiințe. Dar după o Sfântă Cuminecătură, oamenii creștini sunt senini, ușori, înnoiți, buni, plini de bucurie, fericiți. De ce? Pentru că fericirea e fructul curățeniei sufletești, e darul sfințeniei, este un bun ceresc dobândit, o dorință împlinită. Inima omului religios e plină de lumină și totdeauna în sărbătoare. Iată cum religia este de trebuință omului în interesul propriei sale fericiri, în interesul bucuriei, după care tânjesc inimile noastre ale tuturor. Dar și în fața nefericirilor, religia este cea mai mare forță consolatoare. În fața morții, în fața durerii și a suferinții tot religia este mama care mângâie, puterea care transformă otrava în leac vindecător, lacrimile de durere în lacrimi de mântuire.

Prin urmare, religia este necesară omului, pentru că între enigme oferă rațiunii adevărul suprem, o concepție veridică despre lume, viață și om; pentru că în mijlocul contradicțiilor oferă voinței binele suprem și pentru că în mijlocul artificiilor și surogatelor oferă inimii fericirea supremă.

Dar religia nu este necesară omului numai din punct de vedere metafizic, istoric și psihologic, ci și din punct de vedere moral. Față de Dumnezeu, ca și față de părinți, noi oamenii ne aflăm în situația de creaturi și creaturile sunt dependente de Creator. Cui îți face un bine, îi mulțumești, îi scrii, îi faci complimente, îi arăți un adevărat „cult civil”. Părinților de asemenea le arătăm toată cinstea și mulțumirea noastră; pentru bunurile de trebuință îi rugăm, pentru cele date le mulțumim, pentru greșeli făcute le cerem iertare. Așa, și neasemănat mai mult decât atât, suntem, față de Dumnezeu, pe care Îl adorăm, Îl rugăm, Îi mulțumim, Îi cerem de toate și-L proslăvim pentru toate, și-I aducem astfel „cult religios”. Omul nerecunoscător este monstru și în fața oamenilor și în fața lui Dumnezeu. În rândul al doilea, religia este necesară familiei, nu numai individului; pentru că nu numai omul ci și familia este creația lui Dumnezeu. Și după cum omul e dator să-și cunoască și să-și adore Creatorul, tot așa și familia. De când există istorie și preistorie, tot ce a fost mai sfânt, mai serios în familie, începând cu căsătoria a avut caracter religios și la păgâni, nu numai la creștini. Cel dintâi altar

a fost căminul familiar, și numai atâta timp familia e celula societății sănătoase, cât arde pe vatra ei focul sacru al credinței în Dumnezeu, focul sacru al dragostei religioase, focul sacru al tradițiilor și al speranțelor sfinte. Când focul sfânt al religiei se stinge pe vatra familiei, este un semn care prevestește nenorociri mari, dezastre inevitabile; atunci miroase a putregai și a moarte. Familia fără religie este familia amorului liber; e familia concubinajelor și adulterelor, familia divorțurilor și avorturilor, cuibul viciilor și al blestemelor. Religia este o datorie și o trebuință pentru soț, pentru soție și pentru copii. Soțului, pentru a-și îndeplini cu vrednicie rolul de bărbat luptător pentru bunăstarea și fericirea casei; soției, pentru a-și îndeplini cu cinste rolul de regină a căminului, de soție credincioasă și mamă bună, iar copiilor, pentru a se învăța să deosebească lumina de întuneric, să crească în virtute și să osândească viciul, să facă binele și să se ferească de rău. „Toată educația binefacută se razimă pe religie” (Diderot). E prea bine știut că reforma unui învățământ nu se poate rezolva norocos, fără concursul religiei. Religia este o forță, atât în educație cât și în instrucție. Timpurile de criză ale învățământului sunt timpuri de criză religioasă și morală. Eliminarea religiei din școală are rezultate dezastruoase. Degradarea învățământului coincide cu înlăturarea religiei din școală. Cine n-are religie n-are nici familie și cine n-are familie, n-are nici patrie. Religia e oxigenul familiei. Fără religie, familia tânjește și moare. În rândul al treilea, religia este necesară societății. Nu există societăți organizate, fără religie. Dacă totuși ele există, apoi sunt corupte, sunt putrede și dispar. Societatea religioasă este o societate pacificată, o societate serioasă, o societate morală, o societate care înfloarește și progresează în toate privințele. Religia dă societății forță prin oamenii de carader pe care îi formează școala ei altruistă, coeziune prin cultul comun care nivelează și solidarizează pe toți membri ei mari și mici, bogați și săraci, învățați și neștiutori, bărbați, femei și copii. Nicăieri nu dispar și nici nu pot dispărea inegalitățile.

Religia este necesară statului. Toate așezămintele lui este imperios necesar să fie puse sub ocrotirea și cârmuirea lui Dumnezeu, deoarece toate sunt organizate pe temeiul principiului autorității și principiul autorității se întemeiază pe religie. Nu este stăpânire decât de la Dumnezeu și stăpânirile care sunt, de la Dumnezeu sunt rânduite. (Sf. Pavel: Romani 13,1). Principiul autorității nu are sprijin mai puternic decât în religie, nici drept în afară de religie, deoarece nici un om nu are drept asupra altui om. Dacă totuși are acest drept, nu-l are de la sine, ci de la Dumnezeu, în vederea binelui comun. Fără respectul autorității, supușii cad în anarhie; fără respectul supușilor, autoritatea e abuzivă; fără respectul religios și moral al legilor, statul se descompune. Fără religie statul este un tiran, un monstru, un despot, un Leviathan. Un stat, fără de religie este o statuie nebună, care-și aruncă singură pedestalul (Bougaud). Religia asigură propășirea popoarelor și consacră dreptul proprietății, siguranța vieții, respectul legilor și al jurămintelor. A existat un singur stat-orăș ateu, Liberia, în America, întemeiat de Robert Owen (mort la 1858), dar a dispărut curând, cetățenii lui neputându-se înțelege unii cu alții. Stat prosper din punct de vedere moral, material și spiritual, fără concursul religiei n-a existat și nici nu va exista. Dacă un oarecare stat s-a smintit de a prigonit religia, ea nu a pierit ci s-a ascuns în conștiința oamenilor, cum dispar unele râuri prin munții calcaroși, ca să reapară nici nu știi când și unde. Stat tiran există fără de religie, stat cinstit nu. Toți marii legislatori ai lumii: Hamurabi, Mănu, Minos, Solon, Licurg, Zoroastru, Confucius, Numa, Pompiliu, Moise, Mahomed, Justinian și alții, au considerat și recunoscut statul întemeiat pe religie și autoritatea emanată de la Dumnezeu. De

la Xenofon și Platon până la guvernanții de astăzi ai lumii, putem aduce, în acest scop, mărturii celebre nenumărate. Plutarh zice: „E mai ușor a zidi un oraș în aer, decât a constitui un stat fără religie și fără Dumnezeu”. Machiavelli scrie: „Atașamentul la religie este garantul cel mai asigurat al măririi unui stat. Cei ce încearcă să distrugă religia într-un popor, sunt cei mai răi dușmani ai societății, al cărei fundament îl sapă”. Moutesquieu spune: „Prințul care n-are religie este un animal îngrozitor, care nu se simte liber decât atunci când sfâșie și devorează”. Rousseau constată că: „Niciodată nu a fost fondat un stat, căruia religia să nu-i fi servit ca bază”.¹²⁰ Religia e necesară moralei. O morală adevărată își scoate puterile din principiile religiei. Religia este izvorul și rădăcina moralei, morala e fructul religiei. Cum sunt principiile religioase așa sunt și normele conduitei morale. O religie superioară inspiră o modală mai superioară. Creștinismul are o morală neîntrecută și desăvârșită tocmai pentru că se întemeiază pe religia revelată de Mântuitorul, pe religia perfecțiunii spirituale. Când religia încetează să mai inspire și să influențeze morala, e semn rău, e semn de decadentă. Morala liberă sau morala laică, etica filosofică, are tocmai acest defect fundamental: independența față de religie. De aceea ea nici nu există, decât ca elaborare mintală, ca lucrare rațională, ca produs de bibliotecă, fără putere de dinamizare și trăire.

Religia este necesară artelor. Toate artele s-au născut din religie; sunt fiicele religiei, și numai atâta timp sunt creatoare și binefăcătoare, cât țin legătura morală cu religia. Cele mai mari capodopere literare, picturale, sculpturale și arhitectonice ale omenirii sunt religioase sau influențate de idei religioase. Să scoatem partea religioasă din inspirațiile artistice și vom vedea cât de sărac este spiritul creator al omului fără de religie. Religia inspiră artele și le ferește de superficialitate și artificialitate, de decadentă și pornografie, dându-le în toată vremea de meditat ideile și problemele cele mai adânci, cele mai grave, cele mai serioase, cele mai binefăcătoare și salvatoare. Religia este necesară filosofiei. Cineva a spus cu bună dreptate că „religia îi ajută omului să înțeleagă universul. Filosofului îi ajută să-l înțeleagă pe om” (Aegerter). Fără luminile religiei, filosofia este lipsită de unitate și scop; este turnul Babilonului, amestecul limbilor, precum am văzut. Religia este necesară științei, îndeosebi aplicațiilor ei. Știința fără religie este Sodoma și Gomora; transformă omenirea în foc și iad. În loc să aducă prin invențiile ei un spor de putere, de bine și de fericire, nimicește toată truda omului, toată cultura și civilizația veacurilor. Se pare că nimeni n-a avut intuiția binefacerilor dar și a primejdiilor științei, ca celebrul Nobel, când deodată cu invenția dinamitei a stabilit binefăcătorul său premiu pentru pace. A prevăzut că nimeni altul la ce urmări dezastruoase poate să ducă știința fără conștiință, știința fără religie.

Religia, în genere, e necesară culturii. Prin cultură înțelegem - precum am mai spus - îmbunătățirea, dezvoltarea și desăvârșirea însușirilor bune. Ea începe din și prin religie. Religia este sâmburele și esența culturii. Ca și religia, cultura are într-un anumit sens, un rol soteriologic, mântuitor. Păcatul e anticultural și antisocial. De aceea pretutindeni și totdeauna

¹²⁰ Însuși I. V. Stalin, într-o declarație din 1928, spune: Rusia Sovietică n-are câtuși de puțin intenția să combată credința cetățenilor ei într-un Dumnezeu, oricare ar fi acela. Nimeni nu poate fi fără un ideal. Pentru cinci ruși la sută acest ideal este comunismul. Pentru ceilalți nouăzeci și cinci e credința religioasă. Ar fi deci o absurditate politică și o crimă contra principiului sovietic, să fie ridicați ceia împotriva cestora” (G. Goyau: Dieu chez les Soviets, Paris 1929, citat în „Unirea” Blaj, Nr. 50/1944, p. 2).

întâlnim cultura în vecinătatea sau chiar în sânul religiei. Toate popoarele, care au lăsat urme în istorie, și-au început cultura prin religie și cele mai celebre din creațiile lor culturale, au caracter religios, ceea ce înseamnă că religia totdeauna a fost ferment creator și susținător de cultură. Susținând mereu năzuința spre mai bine și nemulțumirea față de viața prezentă, biciuind mereu moravurile rele și stimulând virtuțile, religia direct și indirect este cea mai puternică forță de creare și propagare a culturii. Nu este lipsit de semnificație faptul că diferitele culturi ale popoarelor antice au apărut și dispărut deodată cu religiile din care s-au născut. Iată atâtea glasuri care strigă: da!... atâtea așezăminte care reclamă și atâtea motive care justifică actualitatea și necesitatea religiei în cadrul culturii umane. Toate arată cu temeiuri neclintite că religia este necesară în veacul veacului și că omul are în chip firesc datoria și trebuința de a trăi o viață severă și serioasă, o viață de comuniune cu Dumnezeu prin iubire și adorare sfântă, o viață religioasă. Religia a creat sfințenia familiei; fără religie familia se destramă. Religia a creat autoritatea statului; fără religie statul devine abuziv, tiran, leviathan. Religia a creat artele; fără religie artele, științele, filosofiele, etc. pot deveni mijloace de descompunere morală și decadență generală... Religia a creat cultura; fără religie cultura devine o floare pe care toată lumea o calcă în picioare. Religia e firul Ariadnei în labirintul vieții și în problemele artei, științei, filosofiei, fir călăuzitor fără de care ne pierdem prin minunatul templu al culturii. Cine neagă actualitatea și necesitatea religiei, neagă și omul, și familia, și societatea, și statul, și justiția, și morala, și arta, și știința și filosofia și cultura omenirii; neagă și desființează toate forțele și așezămintele de veacuri ale omenirii și în locul lor așează haosul, nimicul...

3. Dar s-au făcut și obiecțiuni asupra actualității și necesității religiei. Sunt necredincioși, certați cu morala, oameni cu gândirea pervertită și cu sentimentele stăpânite de otrava urii, care invocă fel și fel de pretexte și prejudecăți, cu ajutorul cărora combat, cu o perseverare diabolică, necesitatea religiei. Vom prezenta pe rând cele mai populare dintre aceste obiecțiuni. Întâi, se spune și se susține că Dumnezeu nu are lipsă de iubirea și adorarea noastră. Așa e. Nu Dumnezeu are trebuință de religie ci noi, oamenii, pentru că noi umblăm prin întuneric și avem lipsă de lumină; noi suntem făpturi și avem lipsă de binecuvântarea Creatorului; noi suntem cei mici și slabi și goi și greșiți și avem lipsă de harul Domnului, așa după cum datornicii au obligații față de creditori și copiii față de părinți, nu invers. Nici tata nu are trebuință de respectul și iubirea copiilor și totuși, copiii, în interesul creșterii și fericirii lor, sunt datori să-și cinstească și să-și asculte de tata și mama lor. În aceeași situație se află și omul față de Dumnezeu: în situația de făptură, dator să-și iubească și să-și adore pe Dumnezeu creatorul și binefăcătorul său. Altă obiecțiune: Cei răi o duc pe pământ ca și cei buni și de multe ori virtutea e răsplătită cu nefericirea și viciul cu fericirea. Prin urmare, religia nu e necesară, pentru că nu asigură o cumpănă dreaptă între faptă și răsplată. Obiecțiunea aceasta e veche, populară și, să recunoaștem, foarte ispititoare. Totuși, nu este întemeiată. Întâi, pentru că răsplata virtuții cu suferința nu e regulă și destule ori viciul e pedepsit și pe pământ în mod exemplar. Al doilea, pentru că religia nu asigură oamenilor răsplata dreaptă și fericirea veșnică pe pământ. Noi pe pământ trăim un timp de probă, sub regimul pregătirii și al libertății. În rândul al treilea, pentru că nimeni și nimic nu ne asigură cu mai multă siguranță și cu mai mult optimism decât religia, că triumful final va fi al binelui, nu al răului. În rândul al patrulea, pentru că răul și nedreptatea nu vin de la Dumnezeu ci de la

oamenii răi, de la spiritele rele. Și în rândul al cincilea, suferința dreptilor e semnul dăruirii, al supremei iubiri, așa după cum au fost jertfele tuturor martirilor și mai presus de toți, a Mântuitorului. Altă obiecțiune: sunt oameni pe care nu-i preocupă originea, conduita și destinul lor. Da, există indiferenții sau nepăsătorii, dar aceștia sunt excepții, oameni de cele mai multe ori fără căpătâi, netrebnici pe care nu te poți rezema la nimic, stâlpii cafenelelor, fără simț de răspundere, putregaiul societății. Aceștia nu vor fi niciodată stâlpi de biserică. Altă obiecțiune: sunt oameni cinstiți și fără religie și oameni religioși dar păcătoși. Sunt, o știm cu toții, dar nu aceasta e regula generală. Oameni cinstiți și fără de religie sunt excepțional de puțini și câți există sunt expresia mediului religios în care trăiesc; ei simt influența mediului și puterea conștiinței și a legilor morale și civile sub imperiul cărora trăiesc. Iar în privința oamenilor religioși și păcătoși, trebuie să ne însemnăm în primul rând că perfecțiunea nu ne este dată nici unuia pe pământ și în rândul al doilea, ori cum ar fi, religioșii, în generalitatea cazurilor, sunt superiori și numeric și calitativ celor fără de religie. „Sfinții laici” sunt disparenți față de „sfinții religioși”. Să cercetăm tribunalele, temnițele, azilurile, spitalele cu toți clienții lor, și vom constata că nu practicile religioase i-au adus aici și nu principiile morale și religioase sunt acelea care îi aruncă în brațele mizeriei, ale disperării și ale nefericirii, ci tocmai lipsa lor. Altă obiecțiune: Religia e adversara bucuriei, dar și obiecțiunea aceasta e mincinoasă. Nu este bucurie mai curată și mai sfântă decât bucuria religioasă; decât bucuria împlinirii principiilor morale, „bucuria sfinților”. Religia este adversara bucuriilor egoiste, vinovate, a bucuriilor diabolice, a bucuriilor false, a bucuriilor trecătoare, și în același timp e vestitoarea bucuriilor adevărate, neprihănite, altruiste, îngerești și eterne; a bucuriilor care nu aduc mustrarea conștiinței și nenorocirea familiilor și a semenilor, ci a bucuriilor care aduc lauda conștiinței și fericirea familiilor și a semenilor. Altă obiecțiune: Religia e bună pentru femei, zic unii bărbați; pentru copii, zic unii părinți; pentru bătrâni, zic unii tineri; pentru bogați, zic unii săraci; pentru popor, zic unii politicieni-orășeni. Iarăși judecăți false, deoarece motivele care justifică necesitatea religiei pentru unele vârste sau categorii sociale, sunt valabile pentru toate vârstele și categoriile de oameni. După cum toți oamenii caută adevărul, binele și fericirea, toți au trebuință de religie: copiii și tinerii pentru a-și lumina drumul vieții și pentru a-și lămurii noțiunile de bine și rău, virtute și viciu, fericire și suferință, viață și moarte; bărbații și femeile pentru a-și cunoaște și îndeplini în cinste și curățenie, datoriile de soți, poruncile și legile sfinte care fac din căminul lor un colț de rai; bătrânii pentru a se pregăti pentru viața veșnică; săracii pentru a se mângâia și încuraja; bogații pentru a se mustra și îndrepta spre binefaceri; conducătorii, slujbașii pentru a da exemple bune supușilor și pentru a-și examina conștiința răspunderilor; poporul pentru a-și înțelege datoriile religioase, morale, ostășești și cetățenești. Toți oamenii, la toate vârstele, au lipsă de religie pentru a-și cunoaște prin ea rostul vieții și voința lui Dumnezeu. Altă obiecțiune: Religia este o prejudecată, o superstiție, merită să dispară. Într-adevăr, dacă ar fi numai atât, religia de mult ar fi și dispărut. Prejudecățile și superstițiile nu se pot propaga de pe catedre universitare, de pe fotoliile academiilor și de pe amvoanele bisericilor, cum se predică religia creștină. Acestea totdeauna au fost adversarele declarate ale prejudecăților și ale superstițiilor. Școlile Bisericii creștine au stimulat și provocat știința, au propagat lumina înțelepciunii, au format personalități reprezentative, care au adus foarte prețioase contribuții la patrimoniul culturii umane, ceea ce nu puteau face dacă erau în slujba superstițiilor. Dacă religia ar fi o simplă prejudecată obscurantistă sau o superstiție, de mult ar fi rămas goale nu

numai bisericile, mai ales de credincioșii intelectuali, dar și sufletele de orice sentimente religioase. Religia nu e nici superstiție, nici prejudecată; religia este o forță spirituală, o experiență, o trăire pe verticală, în adâncime și înălțime, și de aceea omenirea nu renunță la luminile și binefacerile ei. Altă obiecțiune: Religia este un produs, un reflex, și un aspect al stărilor economice și sociale. Adevărul este că oamenii convingerilor religioase sunt independenți de mediul economic și social în care trăiesc. Adaptarea la mediu e o condiție pentru plante și animale. Omul creștin caută din răspuțuri să se sustragă de sub greutatea acestor nevoi ale mediului și să le stăpânească: seacă bălțile, spintecă munții, trece mările, alungă zarafii din templu. Omul transformă mediul; omul își alege mediul, nu se lasă robit de mediu. O altă obiecțiune împotriva religiei: Religia e pasivă și contemplativă, lasă oamenii să lăncezească și să doarmă. Adevărul este dimpotrivă: Creștinismul tocmai prin aceasta se deosebește de religiile orientale, că e împotriva fatalismului, comdamnă lenevia, și nu lasă pe om în pasivitate. Iisus Hristos condiționează mântuirea de fapte (Matei 5,16; 25, 31-40). El grăește: „Nu oricine îmi zice: Doamne, Doamne! va intra în împărăția cerurilor, ci cel ce face voia Tatălui meu” (Matei, 7, 21). Voia Tatălui e fapta bună, virtutea, munca. Creștinul are o zi de contemplație pe săptămână, dar și aceasta e activă, căci merge la Biserică, se roagă, citește, face bine aproapelui. În schimb are șase zile de lucru, după regula apostolică: „Cine nu muncește, să nu mănânce” (II Tesaloniceni 3, 10). De altă parte, chiar și pentru oamenii dedicați contemplației creștine, virtutea, purificarea și luminarea pretind eforturi mari, silințe, asceze și lupte care au creat cultura creștină, au satisfăcut atâtea nevoi și au înfăptuit atâtea deziderate sociale. Religia creștină dinamizează conștiința și viața socială, se propagă până la marginile pământului, ceea ce o religie pasivă și lăncedă nu putea să facă. Creștinul e omul care niciodată nu e mulțumit nici cu sine, nici cu mediul în care trăiește. Nemulțumirea aceasta, care nu lasă pe om să doarmă, e cel mai bun stimulent spre acțiune, spre meliorism, spre progres. Altă obiecțiune: Religia este a trecutului. Astăzi valorile sunt răsturnate și schimbate. Trăim în pozitivism. A trecut era teologică-religioasă a omenirii. Nici obiecțiunea aceasta nu are putere de convingere. Valorile oricât și oricum s-ar răsturna și nega, ele tot valori rămân. Tocmai aici aflăm secretul permanenței creștinismului peste toate revoluțiile, războaiele, persecuțiile și răsturnările de valori. Ce-i bun nu piere. Creștinismul iubește valorile, le inspiră și le ocrotește, pentru că le deține și le înțelege. „Religia are la bază principiul conservării tuturor valorilor (H. Hoffding). Afară de acest fapt, e suficient, să ne deplasăm numai până în fata bisericilor și să vedem câți credincioși le mai cercetează. La misiunile mari și la sărbătorile împărătești, bisericile de la sate și mai ales de la orașe, nu sunt numai pline dar și neîncăpătoare. Ore întregi, duminică de duminică, stau oamenii, vara în căldură și iarna în frig, ca să asiste la o Sf. Liturghie. Postul Crăciunului freamătă de colinde, postul Paștilor de rugăciunile penitenților și vara de cântecele pelerinilor de la sfintele mănăstiri. În beția triumfului din 1918 ne-am mândrit și am lăsat bisericile aproape goale; după durerea înfrângerii din 1944 ne-am smerit și am ajuns din nou cu bisericile pline. Iisus Hristos atrage și astăzi, entuziasmează și astăzi, înfiorează, mângâie, luminează și încântă și astăzi inimile oamenilor. Ceea ce arată cu destulă putere că e viu și că valorile lui sunt de-a pururi actuale. Unde e A. Comte să vadă omenirea creștină - 800 milioane de ucenici ai lui Hristos - în haine de sărbătoare și apoi să stăm la judecată asupra celebrelor sale stadii ale progresului?!.. Sau E. Combes (mort în balamuc), care în 1914 se lăuda că „Am să dau gata reacțiunea clericală. Dati-mi numai trei luni, nu mai mult!...” Sau J. Jaures, care în 1956

striga din toate puterile: „Biserica nu mai suflă”... Sau chiar A. Briand, care în 1918 anunța cu satisfacție că „Biserica se destramă ca o zdreanță lepădată”... Altă obiecțiune: Religia este o „chestiune particulară, secundară, personală”. Ieșită la iveală în vremuri tulburi, în momente de eclipsă a forțelor spirituale, și a virtuților morale, când rațiunea logică și experiența istorică au trebuit să cedeze în fața impulsurilor instinctuale și a forțelor oarbe ale materiei brute. Premisa aceasta din care s-a tras concluzia separării Bisericii de Stat, este fundamental eronată. Întâi de toate, nu există un fenomen spiritual mai universal și mai rodnic decât religia. În zadar e decretată „chestiune particulară”, căci o aflăm în toată lumea, în toate vremurile, la toate popoarele. Prin religie a ieșit omul din animalitate și din sânul ei s-au născut așezămintele fundamentale ale vieții colective: familia, societatea, statul, școala, științele, artele și în genere cultura. Biserici avem peste tot pământul, prin sate și orașe. În orice sat și oraș nu este chestie de interes mai colectiv decât religia. Nicăieri nu participă oamenii în număr mai mare cum participă la serviciile și procesiunile religioase, la cununii, la morți, la sărbătorile mari, etc. Ca să nu lungim vorba, este suficient să luăm de mărturie în privința aceasta, numai doi dintre cei mai mari sociologi, care nu pot fi suspectați de credințe sau sentimente religioase: Gustave le Bon și Emile Durkheim. Primul scrie: „Perpetuitatea zeilor în istorie ar ajunge pentru a proba că ei corespund unei trebuințe de neînlăturat a spiritului. Dacă omenirea și-a schimbat uneori divinitățile, niciodată însă nu s-a lipsit de ele. Mai înainte de a ridica palate regilor, oamenii au clădit locașuri zeilor. Trebuința de religie înfățișează același caracter de fixitate ca și celelalte aspirațiuni fundamentale ale naturii noastre”. Iar E. Durkheim încheie: „Se poate spune, pe scurt, că aproape toate instituțiile sociale sunt născute din religie”. Astfel stând lucrurile, principial, teza că religia este o chestiune particulară e lipsită de orice temei logic, istoric și psihologic. Fără îndoială că religia este și o chestiune personală, de conștiință, ca și cultura, sănătatea, profesiunea etc. Dar din conștiință se revarsă în viața publică: în familie, școală, stat și astfel din chestiune personală devine chestiune vitală, colectivă. Oamenii religioși nu trăiesc izolați, ci se asociază în comunități care depășesc nu numai statele, dar și continentele. În acest caz, mai este religia o chestiune personală?... Decretarea religiei de chestie personală și separarea Bisericii de stat, ca și despărțirea dintre morală și politică, constituie una dintre marile eresuri ale vremurilor „moderne”. Jenează pe oameni virtutea; nemulțumește orice principiu de autoritate, severitate și acțiune morală, care pune frâu instinctelor și viciilor. Omul „liber” refuză să mai trăiască sub imperiul religiei și al moralei, din simplul motiv că seriozitatea vieții religioase și morale, cu opreliștile și idealurile lor, sunt ținte mai îndepărtate decât epiderma și stomacul. Omul vrea să trăiască, intens, animalic, emancipat, epicureic, liber și tragic, fără să-și dea seama că în voluptatea aceasta se ascunde robia cea mai de plâns. Fără de religie, se coboară în animalitate și se conduce numai prin puterea armelor. Prin religie s-a ridicat din animalitate și barbarie; fără de religie se întoarce iarăși „la natură”. De la rațiunea instinct și de la conștiință la animalitate. În evoluția aceasta întoarsă se complăce de minune omul care își proclamă libertatea și independența față de religie și morală. De aci tendința de a declara religia „chestie particulară”. Atitudinea aceasta față de religie este pe cât de eronată și eretică, pe atât de dezastruoasă. Pentru o oarecare economie în bugetul statului, se aduc și deficite incalculabile în domeniul progresului moral. Statisticile popoarelor apusene și americane, în care separația Bisericii de stat este o operă consumată, ne arată că deficitul moral e înspăimântător. Uciderile, sinuciderile, delapidările, violurile și toate delicturile si

crimele sunt în continuă creștere. (Vezi: P.P. Negulescu: Destinul omenirii, vol. III). S-ar putea vorbi de o separație a Bisericii de stat dacă Biserica ar fi o instituție obscurantistă și retardată. Dar câtă vreme religia joacă un rol eminent cultural, de ameliorare morală și desăvârșire spirituală a omului, ideea separației nu poate inspira o atitudine justă. Cum morala și cultura poporului nu e o chestie particulară, ci una de cel mai mare și incontestabil interes comun, nici religia - care inspiră morala și cultura - nu este o chestiune secundară. Separarea Bisericii de stat e o formă nouă de prigoană a Bisericii de către stat. S-ar mai putea vorbi de o separație dacă religia ar fi o instituție de susținere și de propagare a superstițiilor sau a magiei - ceea ce nu e cazul cu religia creștină. Creștinismul are un Crez și o Evanghelie. Nu vedem care operă de cultură ar putea să înlocuiască Evanghelia și nu înțelegem cum ar putea avea cineva pretenții de cultură, fără să-și modeleze spiritul și să-și orienteze conduita după principiile Evangheliei... În fine, s-ar mai putea vorbi de o separație, dacă Biserica ar urmări scopuri politice și interese centrifugale sau clericale, față de scopurile și interesele statului sau ale poporului. Cel puțin Bisericii noastre, astfel de învinuiri nu i se pot aduce. Nici o altă Biserică nu a fost și nu este așa de aproape de sufletul și de aspirațiile neamului ca Biserica. De aproape două mii de ani, ea a fost una cu poporul. Biserica a fost sufletul neamului și neamul trupul Bisericii (V. Gh. Ispir). Când poporul s-a bucurat și ea, împreună cu el. Când poporul a suferit loviri și prigoane, a suferit și ea cu el. Când neamul a plâns, a plâns și ea, dar nu un plâns de întristare sau de disperare, ci unul de îmbărbătare, de mângâiere și mântuire. Aproape două mii de ani, ea a păstrat curată credința dreaptă și ne-a învățat să iubim viața sfântă. De când ne știm pe lume ca neam, ea ne-a primit în brațele ei de mamă, ne-a ocrotit și ne-a povățuit prin furtunile veacurilor, ziua ca un nor luminos și noaptea ca un stâlp de foc, fără să ne părăsească, sau să ne lase să ne dăm după „legile” eretice ale Apusului. Au fost vremuri când n-am avut stat, școli și alte așezăminte românești, care să ne ocrotească. Atunci am tinut numai prin Biserică. În Ardeal, am mai spus, până în 1920 singurele noastre școli primare, secundare și superioare au fost școlile Bisericii. Din astfel de motive, religia creștină nu este o chestiune particulară, după cum nici sănătatea, nici școala, nici educația, nici morala, nici știința, nici arta, nici economia, nici sportul și nici unul dintre formele culturii nu mai sunt chestiuni secundare. Dintre toate acestea se pare că religia e cea mai publică, între toate formele culturii. Nici arta, nici filosofia, nici știința, nici una nu are publicitatea religiei.

Există și o religie subiectivă, internă, care se trăiește în conștiință. Dar ea se cultivă și se îndreaptă, prin religia obiectivă, externă; prin cultul public, care se desfășoară în biserică; prin amvon, care este o școală permanentă de luptă misionară, de critică socială și orientare spirituală; prin cărțile, școlile, cântările și misticismul ei, care îmblânzesc instinctele, umanizează și solidarizează credincioșii într-o societate de frați buni și de fii luminați ai aceluiași Tată ceresc. Ceea ce înseamnă că religia nu este o chestiune particulară, ci împlinește un eminent rol public, de ordin social, cultural și moral. La un popor, cum e al nostru, la care „râvna religioasă”, adică „socoteala cu veșnicia”, „a fost de când lumea caracterul precumpănitor al firii lui” (Strabo), care s-a născut deodată român și creștin, declararea oficială a religiei de chestiune secundară și separarea Bisericii de stat ar fi nu numai un abuz de putere, dar și greșeală neiertată, un adevărat atentat la cultura etică, la sufletul și viitorul neamului. Biserica este „expresia poporului”; trăiește și lucrează pentru luminarea, progresul și salvarea poporului, peste tot pământul, în măsură mult mai mare decât

toate teatrele și cinematografele. Nu vedem, prin urmare, ce motive ponderoase ar avea cineva să pretindă că religia e o chestiune particulară și că în consecință Biserica ar trebui separată de stat, câtă vreme raporturile armonioase dintre ele sunt atât de vechi, binecuvântate și fecunde... Concluzia cu propunerea pentru separarea Bisericii, respectiv a religiei de stat mai are pe lângă premisa că „religia este o chestiune particulară”, personală, și a doua premisă tot așa de greșită, că „religia este inutilă în lumea modernă”. De aci obiecțiunea că în societatea actuală și în statul modern religia nu aduce foloase pipăibile, satisfăcătoare, de aceea nici nu mai e necesară. Meritele din trecut sunt ale trecutului. „Gloria strămoșilor pe strămoși cinstește”. În veacul nostru religia nu mai joacă rolul din trecut și prin urmare ne putem lipsi de ea. Obiecțiunea aceasta încă e perfid făcută și radical greșită. Este adevărat că religia nu este numaidecât un izvor de foloase și venituri materiale pentru societate și stat, care să se adune și să se înregistreze impozitele la percepții. Nu poți cântări utilitatea religiei cum cântărești aurul sau argintul, nici nu poți număra toate binefacerile ei cum se numără banii. Cu toate acestea, religia aduce individului, familiei, societății, statului, în genere culturii incalculabile foloase și binefaceri morale și materiale. Iată de pildă, un om religios, un caracter creștin: el este de o mie de ori mai util familiei, societății și statului decât un om lipsit de acest caracter. Un caracter creștin este un om de model: un muncitor bun, deci un om stăpân pe sine, înfrânat, nerisipitor; e un om al datoriei: punctual, silitor, devotat, iubitor, credincios, disciplinat; e un om de omenie, cinstit, de încredere și sincer. Nu este omul acesta o binefacere și un izvor de venit pentru familie, societate și stat?... Este, pentru că familia unui astfel de om prosperează, bunăstarea ei materială este în continuă creștere. O societate formată din astfel de indivizi și familii, e o societate care se civilizează și evoluează văzând cu ochii, iar un stat care ar avea între cetățenii săi numai astfel de caractere, nu ar putea fi decât un stat deplin consolidat, atât moral cât și material. În consecință nu se poate spune că religia nu aduce familiei, societății și statului foloase materiale. Dimpotrivă, utilitatea ei cuprinde interesele materiale ale oamenilor și este una dintre condițiile prosperității lor materiale normale. Dar religia nu se luminează numai la interesele materiale, relative ale omenirii. Ea are mai mult în vedere interesele absolute, colective și obiective; interesele sociale, morale și spirituale care primează peste cele materiale. În privința aceasta utilitatea ei, deși nu este pipăibilă, este incalculabilă. Iată un exemplu dintre cele mai recente și elocvente. În Rusia comunistă, religia nu numai a fost separată de stat, dar și prigonită, până în anul 1943-44, când dușmănia s-a schimbat în simpatie. În toamna anului 1944 o seamă de preoți din Moscova și Tuia, în frunte cu Mitropolitul Moscovei Nicolae, au fost decorați de guvernul sovietic cu medalia: „Pentru apărarea Patriei”. De ce simpatiile și decorațiile. Pentru că preoții au pus la dispoziția țării amenințate forța etică a creștinismului ortodox; au îmbărbătat pe cei slabi de inimă, au adunat ajutoare pentru răniți, văduve și orfani, au dat tot concursul de trebuință armatei, au făcut bine în dreapta și în stânga, au ridicat moralul unui popor aproape înfrânt (deoarece armatele germane erau la Leningrad, Moscova, Stalingrad și în Caucaz) și astfel au adus societății și statului un excepțional de mare folos care nu mai putea rămâne nerecunoscut și nerăsplătit. Astfel e constatat, nu mai știm a câta oară, că omul nu se poate ameliora și mântui, fără de religie. Cultura numai prin religie primește un caracter etic, energie luptătoare, sensibilitate morală și autenticitate. Fără de religie omul este un mutilat, o făptură dezechilibrată, un robot care nu știe trăi decât în vraja egoismului fără frâu, a libertății fără de răspundere și a drepturilor fără datorii. Fără de religie omul e înțeles numai

mecanic și materialist, numai prin simțuri și rațiune, deci unilateral și fals. Religia face apel la omul întreg, la toate puterile lui sufletești și trupești, nu numai la simțuri și la rațiune. Religia explorează câmpul vast și nestudiat de ajuns al conștiinței: subconștientul și inconștientul prin care ni se deschide calea și zarea spre infinit, precum și inima, cu dorințele, aspirațiile și puterile ei mistice necunoscute, prin care ni se deschide calea și zarea spre divin. Astfel religia mișcă omul întreg; dinamizează, însuflețește și sporește în el puterile umane prin cele divine și îl face în felul acesta mai tare de cum își închipuie că este.

Că forța morală a omului religios este superioară omului nereligios, este un fapt consumat din vechime și până astăzi. Este suficient să citim în privința aceasta numai două mărturii ale căror obiectivitate nu poate fi pusă la îndoială. Din antichitate pe M.T. Cicero, și din veacul nostru pe sociologul E. Durkheim. M. T. Cicero, care n-a fost un religios declară: „Mă lupt pentru altarele noastre, pentru căminurile noastre, pentru templele zeilor și îndeosebi pentru zidurile Romei, numite cu drept cuvânt ziduri sacre de voi, pontificii, căci ele apără orașul mult mai cu putere prin religie, decât prin întăriturile lor” (De natura Deorum). În prelegerile de la Sorbona, sociologul Durkheim spunea: „Între doi oameni, egali în puterile lor sufletești, cel mai tare ca rezistență și puteri, este totdeauna cel religios, pentru că duhul religiei le crește puterea sentimentelor omenești, în felul cum nimic pe lume nu le-ar putea ridica la acel maximum de simțire și de entuziasm, la care-i ridică în mod sigur credința religioasă., sinceră și caldă (La Ep. Vartolomeu Stănescu: Cum stăm cu progresul, p. 24 și 31). Prin urmare, și premisa că religia e inutilă în lumea modernă e falsă în întregime, ca și premisa că religia este o chestiune particulară, și din premise false nu se scot decât concluzii false.

Există împotriva religiei o obiecțiune sub formă de întrebare: Dumnezeu, dacă există, de ce nu se arată și de ce nu face minuni? Chiar și în sufletele celor mai buni credincioși, se pun astfel de întrebări chinuitoare: De ce lasă Dumnezeu prăpăd și durere în lume? De ce nu pune stavilă răului? De ce nu-și apără copiii care suferă și mor de tot felul de chipuri și chinuri năpraznice? De ce Dumnezeu nu face minuni? Să pedepsească exemplar pe cei răi și vinovați și tot odată să ocrotească pe cei buni, care cad victime și jertfe celor răi? De ce nu intervine mai văzut și mai simțit în istorie, în conflictele dintre oameni și dintre neamuri?!.. La astfel de întrebări, chinuitoare de conștiință, încă ni se impune să schițăm oarecari răspunsuri. Întâi de toate se cuvine să știm și trebuie să ne însemnăm că relele din lume care trec peste noi ca niște valuri care încearcă să ne înghită pe toți, nu sunt de la Dumnezeu, din simplul motiv că nu Dumnezeu a pus în mâna oamenilor armele ucigătoare. Nu Dumnezeu aruncă bombe, nu Dumnezeu trage cu mitraliera, nu Dumnezeu trimite gloanțele și schije de pe toate fronturile de luptă careucid atâtea ființe vinovate și nevinovate; nu este în descoperirile și planurile lui Dumnezeu nicăieri porunca întemeierii fabricilor de armament și de mașini de război care umplu văzduhul, pământul și mările. Nu!... Dumnezeu nu este cauza relelor din lume. Marele vinovat, pentru toate aceste rele este omul, nu Dumnezeu. Recunoscând că omul este cauza relelor din lume, omul care întrebuințează libertatea fără simț de răspundere, se dezleagă ușor și întrebarea: De ce Dumnezeu nu face minuni, ca să ocrotească pe cei buni și să stăvilească odată răul din lume? Răspunsul e simplu. Dumnezeu nu face minuni ca să nu ne ia darul pe care ni l-a dat, adică libertatea, fără de care nu ar putea să existe, nici o mulțumire, nici o răspundere, nici o demnitate și nici o răsplată, nici pe pământ, nici dincolo de moarte. Fără libertate justiția, morala și eshatologia nu mai au nici un rost, și nici un înțeles. Apoi, minunile nu se fac la comandă. Evreii cereau minuni de la Mântuitorul, semne,

ca să creadă în El, și nu le-a dat. Minunea doar era în fața lor și n-o vedeau, pentru că erau orbi și împietriți în necredință. A săturat poporul cu cinci pâini și doi pești și poporul vrea să-L facă împărat, pentru că l-a săturat de pâine. Nimeni nu s-a gândit să creadă în El, pentru că a făcut minuni, ci numai să se folosească de El. De aceea Mântuitorul și-a întors fața de către o astfel de mulțime. Prin urmare, minunile nu se fac la comandă. În forma aceasta nu sunt de nici un folos. Iată, spune Mântuitorul în parabolă: bogatul nemilostiv strigă pe Avraam să facă o minune, adică să trimită pe Lazăr din rai la frații săi, să le spună ce-i așteaptă după moarte, dacă nu se pocăiesc. Care a fost răspunsul: Au pe Moise și pe profeți. Dacă nu ascultă ce-i scris în Scripturi, chiar dacă ar învia cineva din morți, nu vor crede. O înviere din morți ar cutremura o mână de oameni, ar face momentan senzație, dar ar trece, tot ca o senzație. Să ne închipuim că în fața noastră, ar învia cineva din morți. Cu toți ne-am cutremura, ne-am îngrozi și am crede. Vestea ar merge în tot jurul, în toată țara, poate și în țările din jur. Cele îndepărtate însă s-ar îndoi de realitatea minunii. Ba chiar și cei de aci, peste câțiva ani, se vor putea îndoi și să nu mai creadă în minune. Măine oamenii, dacă nu se încred în Biblie și în Biserică, încep din nou să se îndoiască. Așa încât minunea singură nu le folosește. De altă parte, dacă Dumnezeu ar pedepsi pe fiecare om, după cum greșeste, și astfel ar face minuni sub ochii noștri îngroziți, n-ar mai fi un Tată, ci un tiran. Dacă ar fi stat cu trăznetele după noi, ar fi trebuit, de mult, să ne fi distrus pe toți, pentru că toți suntem imperfecti și păcătoși, mai mult sau mai puțin. După credința creștină însă, Dumnezeu e Părinte, și ca orice Tată, e îndelung răbdător. El nu ni se arată între trăznete și fulgere, nici în vânt și furtună, care să ne cutremure, să ne îngrozească și astfel să ne facă să știm de El numai de frică, ci în tăcere; în adieri liniștitoare, în taina sufletului, în bucuria inimii, în pacea conștiinței... Dumnezeu nu este un tiran de care să ne temem, ci un tată pe care să-l iubim. Credința despre un Dumnezeu răzbunător nu este creștină. Noi ne apropiem de Dumnezeu nu din frica pedepselor, ci din iubire față de părintele nostru suprem, în care se întâlnesc și se cuprind toate idealurile, toate bucuriile și dorințele noastre cele mai sfinte și mântuitoare. Se întâmplă uneori că acest Tată dă și pedepse, dar aceste pedepse își au înțelepciunea, planul și rostul lor moral, pe care noi de cele mai multe ori nu le putem pătrunde, deși ne sunt folositoare. Copilul când e pedepsit de părinți, strigă, plânge și se revoltă, pentru că nu-și dă seama că părinții nu l-au pedepsit din ură, din dor de răzbunare, sau din plăcerea de a-l vedea suferind, ci numai în scop de îndreptare, spre binele lui. Nici un părinte nu-și pedepsește copiii de dragul pedepsei, ci numai din iubire, pentru care după ce ajung la pricepere mulțumesc cu recunoștință. Pe lângă toate acestea, lumea și viața își au legile lor imperscriptibile și veșnice de la Dumnezeu. O intervenție a lui Dumnezeu în cursul evenimentelor, prin minuni și semne extraordinare, ar putea să fie un izvor de spaimă și panică generală, care în loc să liniștească ar putea să tulbure și mai mult spiritele. Oameni de iubit și iertat, buni și răi, sunt pretutindeni pe fața pământului. Alegerea lor nu aparține prezentului, ci viitorului, judecății ultime a istoriei și a lui Dumnezeu.

Așadar, din toate re am spus până aici, rezultă logic și limpede că: Dumnezeu nu intervine în cursul evenimentelor istorice cu semne extraordinare, pentru ca să nu ne răpească darul libertății, prin care putem ajunge la fericire; pentru că minunile nu se fac la comandă; pentru că Dumnezeu dacă ar pedepsi îndată cu moarte pe marii vinovați n-ar fi un tată iubitor, ci un tiran; și în sfârșit, pentru că în loc să liniștească, minunile făcute ca să pedepsească, ar putea să alarmeze și mai mult omenirea. În consecință, credința păgână despre Dumnezeu și viață,

trebuie să ne-o schimbăm cu credința creștină, evanghelică. Credința tulburătoare despre un Dumnezeu care răzbună și deci arată semne și minuni la tot pasul, trebuie să o înlocuim cu una liniștitoare în Dumnezeul creștin, în Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, care ne iubește, iartă și mântuiește. Dumnezeu nostru nu este al războiului, ci al păcii. El nu lucrează prin semne dinafară, ca să ne înspăimânte - deși în atotputernicia lui o poate și face uneori, în mod excepțional și aceasta - ci înlăuntrul inimii; nu cu trăsnetul morții, ci prin farmecul și puterea iubirii. El ne-a dat mintea ca să judecăm, libertatea ca să ne hotărâm și harul ca să ne mântuim. Deci nu semne și minuni trebuie să cerem de la El, ci har și pace și iubire, căci prin acestea ne mântuim. Dumnezeu face minuni adeseori și sub ochii noștri, fără să le vedem și fără să le putem pricepe. Aproape trei sute de ani au fost prizonieri primii creștini. În focul acestor prigoane, legea cea nouă se răspândea cu putere, și ei nu vedeau minunea. Încercarea a ținut mult, dar credința nimănui nu a slăbit. Astfel a biruit în lume creștinismul, prin oameni simpli, neînvățați, săraci, dar plini de har, de credință, de răbdare și de iubire frățească. Sute de ani dacă ar fi să răbdăm încercările, ele nu sunt în zadar; noi trebuie să așteptăm cu răbdare și cu toată încrederea biruința de la sfârșit. Că ea va veni sigur, matematic. Binele, adevărul, dreptatea, sunt attribute și forțe divine care nu pot fi ucise. Triumful lor se poate amâna, dar nu evita...

În lumina acestor gânduri să tălmăcim și să înțelegem întâmplările și suferințele prin care trece omenirea. Dumnezeu vrea prin ele să ne facă mai buni. Martiriul este în vecinătatea sfințeniei. Niciodată sfințenia nu este mai aproape de om ca în suferință, în martiriu. Prin urmare, să nu învinuim pe Dumnezeu, când trebuie să ne învinuim pe noi; să nu dăm sfaturi lui Dumnezeu când trebuie să le cerem sau să ni le dăm nouă; ci mai ales să ne dăm seama că Tatăl cerească voiește ca toți oamenii, adică toți păcătoșii, „să se mântuiască și să vină la cunoștința adevărului” (I Timotei 2,4,) și noi și prietenii și dușmanii noștri. Cea mai gravă obiecțiune împotriva religiei este cuprinsă în afirmația că „religia este un opium pentru popor”, o otravă prin care capitalismul burghez amețește mulțimea, o beție din care lumea trebuie să se trezească.¹²¹ Este una dintre cele mai infame acuze care s-a adus vreodată religiei, cu scopul de a o discredita, de a-i înlătura necesitatea; e teza criminală susținută - trebuie să recunoaștem - de socialismul ateu, care nu vede în religie decât o infecție, o organizație egoistă ce se susține prin superstiții, falsuri și minciuni convenționale. Obiecțiunea aceasta e marfa cea mai murdară care s-a vândut pe piețele lumii și care este cu

¹²¹ Adepții materialismului istoric văd în mila și iubirea creștină „instrumentele burgheziei pentru explorarea muncitorului”. Marx scrie: „Critica religiei este condiția primă a oricărei altei critici”... „Abolirea religiei, această iluzie a fericirii poporului, sau „opium al poporului”, este „prima exigență a fericirii reale a omului”. Engels scrie: „spiritul general al religiei creștine este cu totul opus comunismului” și de aceea aceste două teze sunt ireconciliabile. Lenin scrie: „Religia este un aspect al opresiunii spirituale care apasă de totdeauna și de pretutindeni asupra maselor populare, copleșite de munca permanentă în profitul altora, de mizerie și părăsire... Religia este astfel opiul poporului. Ea este un fel de rachiou de proastă calitate, în care sclavii capitalismului își îneacă ființa lor umană și revendicările lor, pentru o mizerabilă existență, nedemnă de om”... „Programul nostru trebuie să conțină și lupta pentru dezintoxicarea religioasă, iar propaganda noastră trebuie să fie necesar ateistă” (Toate la I.Gh. Savin: Creștinismul și gândirea contemporană, p. 156-157).

atât mai falsă cu cât religiei numai învinuirea de a fi în slujba capitalismului, nu i se poate aduce, când ea luptă din toate puterile împotriva minciunilor, abuzurilor și bogățiilor imorale. Este adevărat că religia creștină nu a denunțat totdeauna cu toată asprimea nedreptățile regimului capitalist, nici nu a organizat acțiuni revoluționare pentru răsturnarea lor. Dar trebuie să recunoaștem că în privința principiilor și acțiunilor de a crea o lume nouă, un cer nou, un pământ nou și un om nou, „creștinismul este mai radical decât comunismul” (N. Berdiaev). Creștinismul luptă să distrugă răul din rădăcină, din inimă, fără a brusca omul și fără a-i răpi libertatea sau nimici personalitatea. Creștinismul vede păcatul în om, mai mult decât în societate, și caută să convingă pe fiecare ins, ca să vadă mai întâi vina în el însuși, apoi în altul. Nicăieri nu aflăm atâtea cuvinte de osândă la adresa asupritorilor și exploatatorilor nemiloși, a capitalismului imoral și a lăcomiei nesătule de avere, cum avem în paginile Scripturii și în cărțile de predici ale Bisericii. Creștinismul, încredințat că spiritul stăpânește materia, brută, pasivă și inertă - mens agitat molem - și că sufletul valorează mai mult decât lumea întreagă, cu toate bogățiile și strălucirile ei -, a desfășurat o extraordinară și incomparabilă acțiune culturală pentru îmbunătățirea individului, ca prin el să se îmbunătățească și societatea, deoarece nu ne putem închipui o societate mai bună, fără indivizi mai buni. Dacă religia creștină ne vorbește cu un accent deosebit despre viața viitoare, asta nu înseamnă că ne poartă cu iluzii și că nu prețuiește și viața prezentă, doar este clar că tocmai acele principii și virtuți care fac viața fericită dincolo de mormânt, o fac fericită și aici, pe pământ. Iubirea, bunătatea, cumpătarea, dreptatea, înțelepciunea, pacea, frăția și celelalte virtuți morale care constituie miezul creștinismului, nu se referă mai mult la viața prezentă decât la cea viitoare și nu aduc nici un aport la creșterea fericirii pămâtenescă?... Atunci de ce se aduc religiei atâtea acuze gratuite, că nu prețuiește de ajuns clipa trecătoare?!... Tragediile vieții vin tocmai din pricini pe care religia luptă de veacuri și de milenii să le înlăture, sau cel puțin să le slăbească și să le împuțineze. Nu fură, nu ucid, nu înșală, nu se sinucid, nu fac nedreptăți, oamenii profund religioși, ci tocmai atei - care „sunt capabili de orice pe calea răului” - și materialiștii care încă nu s-au putut ridica mai sus de epoca idolatriei. Prin urmare, opiul poporului este minciuna ateilor, materialiştilor și a demagogilor, nu harul religiei; opiul poporului e propaganda imorală ce se face împotriva religiei de către oameni iresponsabili, care n-au nici Dumnezeu, nici patrie, nici familie, nici suflet; opiul poporului este mințirea nerușinată a poporului, pentru a-i răpi libertatea, proprietatea și chiar sufletul, dacă se poate. Iată otrava care ametește, rățăcește și bolnăvește mințile oamenilor slabi de înger, otravă grozav de primejdioasă, pe care religia nu va înceta niciodată să o denunțe și s-o osândească, până la nimicire.

În fine, încă o obiecțiune: „N-am vreme de religie”; „sunt foarte ocupat; n-am vreme să merg la biserică”, sunt cuvinte care cuprind cea mai obișnuită și mai ieftină scuză de care se folosesc oamenii pentru nepăsarea lor religioasă. Pentru a dezvălui și minciuna acestei obiecțiuni, e bine să ne facem o mică socoteală. Într-un an sunt 8760 de ore. Atât timp are omul într-un an de la Dumnezeu. Nimeni nu are pretenția să spună că vremea și viața îi stau în puterea lui... E logic și firesc să ne întrebăm: din aceste 8760 de ore, câte dăm noi, fiecare, lui Dumnezeu? Câte ore din acestea le petrecem la biserică sau la rugăciune? Din 8760 de ore dăm noi lui Dumnezeu cel puțin 100, 50 sau barem 10?... Iată cum se arată falsitatea oamenilor indiferenți față de religie, față de biserică și față de Dumnezeu. Primesc și nu dau nimic; sau dacă dau, apoi dau nenumărate ore leneviei, plimbării, distracțiilor și sunt grozavi

de zgârciți când este vorba de religie. Omul care își știe împărți bine timpul, are vreme de toate, și de muncă, și de biserică, și de recreație, și de odihnă.

4. Dar, după toate acestea, cel mai cinic dintre nepăsătorii față de religie, poate să întrebe: „Ce-mi dă mie religia?”... Este o întrebare care se aude adeseori și care nu trebuie lăsată fără de răspuns: Religia, vorbim de religia noastră creștină, ne dă bunuri de care nu ne dăm seama deajuns, binecuvântări și daruri de care nimeni nu ne mai dă. Religia ne dă numele de creștin, cel mai cinstit nume ce-l poate purta un om. Religia ne dă credința mântuitoare. Nu orice credință, care poate să fie și diabolică, ci credința sfântă, „încredințarea despre cele nădăjduite și dovedirea lucrurilor viitoare”, adică concepția creștină despre Dumnezeu, despre lume, despre om, Biserică, mântuire, sfințire și viața veșnică. Religia ne dă viața sfântă, prin harul sfințelor Taine, pe care nici o altă doctorie nu ne-o poate da. Religia ne dă libertatea, adică independența față de rău; Religia ne dă cultul morților, comuniunea sfinților, legătura viilor cu morții, care numai prin religie se poate face. Religia ne dă sărbătorile, cu toate farmecele și bucuriile lor sfinte. Religia ne dă preotul, cel mai bun prieten în toate împrejurările vieții, de la naștere până la moarte. Religia ne da Biblia, Sfânta Scriptură, cartea vieții și a nemuririi. Religia ne da Biserica, așezământul mântuirii. Religia ne dă pacea cu Dumnezeu și viața veșnică, tot bunuri și haruri cerești, pe care nimeni nu ni le poate da sau afla, în afară de religie. Iată ce ne dă religia, binecuvântări, daruri și bunuri de care depinde hotărâtor viața și fericirea noastră vremelnică și veșnică.

5. Din tot ce am spus până aici, necesitatea, actualitatea și permanența religiei este, credem - pentru toți și pentru totdeauna - învederată. Încheierea, concluzia practică, ce se desprinde din expunerea făcută, este dictonul: Tine legea!... Tine religia!. Este o singură lege: religia creștină, legea dumnezeiască moștenită de la părinți, testamentul strămoșilor. Ține legea „fără pată și fără vina” (1 Timotei 6,14). „Ține legea tatălui tău și nu uita învățătura mamei tale, căci povața e sfeșnic și legea lumină, iar sfatul și învățătura sunt calea vieții” (Proverbe, 6,20-23).

Religia si cultura in serviciul meliorismului

1. Problema antropologică, meliorismul. 2. Apelul la morală, artă, știință, filosofie și sport. 3. Unificarea valorilor culturale și întărirea sufletului prin religie. 4. Orientarea culturii. 5. Viitorul religiei și finalitatea culturii. 6. Judecata florilor.

1. După ce Europa a fost scaldată în sânge și lacrimi după ce continentul întreg chinuit, desfigurat și în parte ruinat de războaie și revoluții, după ce criticile împotriva culturii s-au înmulțit, după ce negația progresului moral a câștigat destui adherenți, după ce în lipsa unor principii conducătoare, spiritul anarhic este în plină creștere, după ce mașinismul - semnul căderii în materialism - a ajuns la o dezvoltare golemică, după ce s-a înmulțit numărul falșilor profeți și de aceea rătăcim și după ce toate valorile universale și etern valabile au fost rând pe

rând contestate și scara lor răsturnată, este vremea să se pună în discuție, cu toată seriozitatea și sinceritatea problema antropologică, cea mai grea, cea mai complicată și mai neglijată problemă culturală. Înnobilarea plantelor, îmblânzirea ferocității fiarelor și protecția animalelor constituie pentru om probleme dintre cele mai vechi și mai importante. Chiar și defectele naturii fizice au început a se îndrepta. Se croiesc drumuri peste munți, prin munți și peste ape, se inaugurează linii drepte de comunicație aeriană și subterană, se seacă mlaștinile, se îndiguesc râurile și mările, se plantează păduri pentru îmblânzirea vânturilor și se sapă canale pentru utilizarea pustiurilor, se înfrumusețează tot mai mult fața pământului. Numai omul se mai sfâșie în veacul al 20-lea cu ferocitatea care nu se întâlnește nici la fiarele cele mai sălbatice... Numai ameliorarea lui, de care totul depinde, întârzie mereu... Problema antropologică s-a pus și până acum, în parte. Religia creștină o are în centrul ei. Numărul școlilor și al bibliotecilor a crescut extraordinar. Toți miniștrii culturii, instrucției și educației din lume nu mai încetează cu legile, ordinele și regulamentele care îndrumă activitatea didactică în școlile de toate gradele și categoriile. Toți pedagogii neamurilor și bărbații de stat aruncă mereu la lozinci, stabilesc la sisteme instructive și la metode educative. Toți suntem de acord: „Chezășia unei societăți fericite este puțința de perfecționare indefinită a individului” (T. Arghezi, în *Lumea de mâine*, p. 44). Cu toate acestea, problema antropologică, - meliorismul, îmbunătățirea omului - nu s-a pus în întregime și cu toată greutatea. S-a discutat numai parțial sau unilateral. Ea trebuie pusă cu toată sinceritatea și rezolvată cu toată seriozitatea. „Omenirea trebuie să aleagă între moarte și perfecționarea morală”, aceasta e alternativa în care ne aflăm și suntem chemați să ne hotărâm. Alegerea ni se impune, însă dăm de o mare dificultate: Lipsește principiul conducător, idealul luminător, forța de coeziune care unifică ideile și sufletele.

2. S-a făcut apel la puterea conștiinței. Există în sufletul omului o mare și misterioasă putere morală: conștiința. Ea lucrează în noi ca un înger păzitor și ca un tribunal de judecată. Ca înger păzitor, ne șoptește să facem binele și să ne ferim de rău, iar ca tribunal, după ce am făcut o faptă, ne judecă. Dacă am făcut o faptă bună, „inima” ne laudă și ne răsplătește; dacă am făcut o faptă rea, inima se tulbură, se neliniștește, ne mustră și ne osândește, uneori chiar la moarte. Câți oameni nu se sinucid, ca să scape de mustrările conștiinței!... Paragrafele după care lucrează conștiința sunt cuprinse în morală, adică în totalitatea normelor care cuprind poruncile, virtuțile și datoriile prin care se desăvârșește viața omului. Cu toate acestea: câți dintre oameni respectă cu sfințenie toate aceste legi și glasul conștiinței, ca să înfrângă în ei pornirile patimilor rele și astfel să devină mai buni? S-a făcut apel la lumina rațiunii. Minteă este în om ca o regină care domnește, ca un soare care luminează cărările vieții și ca o zeiță din care se naște filosofia - încercarea de a găsi o formulă de explicare a lumii, pentru ca din ea să se poată înțelege mai ales viața și destinul omului - și știința, cunoașterea rațională a lumii. S-a spus și s-a repetat de atâtea ori, că omul e destul să cunoască bine răul și nu-l mai face, dar în realitate lucrurile nu stau tocmai așa. Orgoliul și egoismul întunecă mintea și fac pe om să treacă peste judecățile cele drepte ale rațiunii sănătoase. Știința s-a industrializat și comercializat, și astfel a ajuns la o dezvoltare nemaipomenită. Puterea tehnică a mașinilor, de care se folosește omul, a crescut și s-a perfecționat încât a lăsat departe în urmă pe cel ce se folosește de ea. Mașinile s-au perfecționat și dezvoltat în chip monstruos, în vreme ce omul a rămas, din punct, de vedere moral, un pitic, o făptură nefericită și, ori de câte ori i se dă

ocazia, brutală din cale afară. Războaiele, revoluțiile, dictaturile, crimele, deportările și sinuciderile, sunt tot atâtea dovezi că oamenii înfrâng foarte ușor judecățile rațiunii logice, de unde urmează că nici mintea, oricât ar fi de strălucită nu este o frână destul de puternică împotriva instinctelor bestiale. S-a făcut apel la emoțiile sentimentului. Pentru a mișca inima omului, cât și pentru a trezi și cultiva în conștiința lui bucurii alese și în mintea lui idei înalte, s-au zămislit artele, cele mai alese creații ale spiritului omenesc ajuns în contact - prin inspirație cu spiritul divin. Dar sentimentul nu se poate întări de ajuns în lupta cu poftele și plăcerile vinovate. El este orb și emoțiile lui sunt de scurtă durată, ca focul de paie. În sfârșit s-a făcut apel la forța voinței, ca să înfrâneze patimile. Și ca voința să fie cât mai puternică, i s-a pus la îndemână sportul, educația fizică, totalitatea jocurilor recreative și instructive prin care se urmărește fortificarea corpului, asigurarea sănătății și sporirea vitalității. Că nici voința nu poate singură înfrâna patimile și josniciile, este un fapt pe cât de tragic pe atât de binecunoscut din propria noastră experiență. Apostolul Pavel, un om de o voință exemplară, care a trecut în viață peste piedici extraordinare și a propagat creștinismul de la Ierusalim și până la Roma, prin cele mai mari orașe din vremea lui, când a fost vorba de puterea voinței, a minții și a conștiinței omului, ca să biruiască trupul păcatelor, strigă ca un disperat: Om nenorocit ce sunt, cine mă va mântui de trupul morții acesteia, căci „nu fac binele pe care-l voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvârșesc”?!... (Romani 7,19, 24). Experiența aceasta, dramatică se repetă cu fiecare om, care încearcă să se facă mai bun numai prin puterea voinței. Toate aceste apeluri, la conștiință, la rațiune, la sentiment și la voință, cu alte cuvinte la morală, știință, filosofie, artă și sport, fără de religie, sunt strigate zadarnice, care au avut un singur ecou, un singur rezultat sigur: au dezbinat ființa omului, au împărțit sufletul lui unitar și l-au slăbit. A merge mai departe numai în direcția aceasta, a specializării, fără a ține legătura cu întregul, însemnează a ne pierde pe drumuri care nu se mai întâlnesc.

3. Nici știința fără de conștiință, nici conștiința fără de știință; nici arta fără morală, nici morala fără de artă; nici sportul fără de minte, nici mintea fără de sănătate și înțelepciune, nici una dintre ramurile culturii nu-și poate îndeplini misiunea, fără a ține legătura organică cu întregul, cu rădăcina vie a sufletului unitar.

Forța, care unifică valorile culturale și consolidează puterile naturale ale sufletului, este religia. Criza culturii europene începe și se desfășoară prin dezbinarea valorilor culturale. Nici în domeniul artelor, nici în domeniul științelor, nici în domeniul filosofiei, cultura nu are nici unitate, nici idei dominante, nici adevăruri neclintite. Unitatea aceasta o are și o reprezintă religia. Creștinismul e arcul de boltă care unifică ramurile culturii, solidarizează conștiințele (fără să le bruscheze) și astfel salvează progresul omenirii. Prin religie se readuc toate la un numitor comun: și arta și morala și filosofia și sportul, în vederea progresului. Religia polarizează și cristalizează în jurul principiilor și altarelor ei toate operele și manifestările sufletului omenesc. Există o știință, o filosofie, sociologie, o chimie, o biologie, o morală, o pedagogie, o estetică, o psihologie creștină, toate în spiritul larg al Evangheliei. Prin ele filosoful, savantul, artistul, moralistul, sportivul, se îmbină și se contopesc cu credinciosul. Dacă uneori s-au întâmplat mici conflicte între religie de o parte și filosofie, știință, arte și sport de altă parte, acestea nu s-au întâmplat dintr-o aversiune declarată. Creștinismul osândește filosofia, știința, arta și sportul când au apucat pe o cale greșită, îndărătnică, eretica și ateista, așa după cum părinții își mustră copiii neascultători când

persistă în greșeli. În fond, între religie și cultură nu există și nu poate să existe aversiune sau contradicție. Într-un pasaj de o rară pătrundere psihologică, Mitropolitul Nicolae al Ardealului, în studiul despre: „Religie și cultură” (Revista Teologică, Sibiu 1907, p. 344), spune: „... Religia nu poate fi contrară culturii, deoarece între religie și celelalte bunuri spirituale-morale, care constituiesc ființa culturii adevărate, nu numai că nu există nici o contrazicere internă, dar trebuie să existe cea mai desăvârșită legătură prietenească. Între dispoziția religioasă, a omului, care este izvorul psihologic al religiei; între rațiunea omului, cu atribuția năzuinței spre adevăr, care este izvorul psihologic al științei; între conștiința morală a omului, cu atribuția năzuinței spre bine, care este izvorul psihologic al moralității; între năzuința omului spre frumos, care este izvorul psihologic al artei; între dispoziția omului spre dreptate, care este izvorul psihologic al dreptului; cu un cuvânt: între acele puteri spirituale-morale ale omului, din a căror bogăție izvorăsc acele bunuri, care constituiesc ființa culturii desăvârșite, nu există și - în starea și dezvoltarea lor normală - nu poate să existe nici o contrazicere internă.

Puterile mari ale lumii sufletului omenesc după organizația și ființa lor sunt orânduite ca să trăiască în pace și bună înțelegere, spre mulțumirea și fericirea omului, nu în certuri și războaie. Sufletul omului trebuie să fie o lumină a păcii și a dragostei, ca să se poată bucura de viață. Prin urmare nici între bunătățile vieții, care le agonisește și chivernisește lucrarea puterilor sufletului omenesc, adică: între religie, știință, morală, artă, drept etc, nu este permis să existe dușmănia și învrăjbiri. Acel om, care pe toate le cultivă cu dragoste deopotrivă, în împreunarea și sprijinul lor cel mai prietenesc, este într-adevăr om cult, cult în toată puterea cuvântului. De asemenea: acel popor care poartă grijă de cultivarea armonioasă a tuturor acelor bunuri - potrivit-le bine cu firea, cu caracterul, cu obiceiurile, cu limba și cu aspirațiile sale naționale, într-un cuvânt: cu individualitatea sa etnică - acel fericit popor, zic, și-a întemeiat o existență și o cultură națională, sănătoasă și trainică; acel popor cu un viitor de aur este chemat să îndeplinească o menire glorioasă în planul Providenței dumnezeiești. De fapt, în timpurile moderne nu putem să nu constatăm o oarecare despărțire între cultură și religie. Cultura s-a îndreptat spre raiul pământesc, exclusiv spre bunurile materiale, spre tehnică și civilizație, și de aci interese și nenumărate conflicte între oameni. E o greșeală, ca și aceea care susține că pământul e centrul universului și soarele se învârtește în jurul pământului. Cultura fără de religie e o cultură unilaterală, pseudocultură, care îngustează orizontul cunoașterii și sărăcește conținutul vieții sufletești. Trec peste omenire catastrofe tot mai mari și totuși nu ne reculegem și nu învățăm din lecțiile și experiențele ei. Căutăm un punct de echilibru și valori noi, stabile și eterne. Nu le vom găsi în afară de creștinism. Se cere revizuit fondul, sensul și scopul culturii moderne și pus de acord cu evanghelia creștină, cu valorile religioase și morale, stabile și eterne, pe care le-a revelat Iisus Hristos. Prin creștinism se unifică valorile culturale și se fortifică puterile naturale ale omului. Dar religia nu este numai un mijloc de întrepătrundere și de unificare a valorilor culturale, și de consolidare a sufletelor. Religia ne oferă și remediul de echilibrare, ameliorare, armonizare și întărire a puterilor sufletești și trupești în lupta lor cu instinctele și cu patimile deviate. Înainte de convertire, Saul a fost un rabin intelectual, raționalist; Ioan a fost un pescar visător; Luca un medic învățat; Petru un muncitor harnic; Iustin un filosof nemulțumit. După convertire: Pavel ajunge apostol devenit sfânt și martir, Ioan teolog, evanghelist și mistic neîntrecut, Luca evanghelist, Petru apostol și martir sfânt, Iustin filosof martir. Prin convertire s-a produs

în ființa lor o schimbare fundamentală, care echivalează cu o renaștere. A lucrat în sufletul lor o forță necunoscută, o putere divină, energia harului, care a zguduit până în temelii conștiința lor, a consolidat voința lor spre bine, a iluminat mintea lor spre adevăr, a îndreptat pașii lor pe calea virtuții morale și a dat astfel vieții lor un stil nou, un conținut ales, etic și estetic. A făcut din ei oameni mai buni, dovadă simplă și convingătoare că meliorismul este posibil. De astă dată nu mai întâlnim un Pavel învins de slăbiciuni și disperat, ci un caracter creștin îndreptat, nebiruit, optimist și conștient de adaosul de forță pe care a primit-o prin convertire. - „Prin harul lui Dumnezeu sunt ceea ce sunt și harul lui, care este în mine, nu a fost în zadar” (I Corinteni 15,10). Din colaborarea cu energia harului s-a născut omul nou, creștinul, apostolul neînvins nici de patimi, nici de moarte. Fără de har nu este mântuirea (Efeseni 2, 5, 8). După cum ochiul nu vede fără de lumină, tot așa viața curată nu este fără de lumina harului. Cum străbate lumina și căldura soarelui prin aer și face cu putință viața, vegetația și rodirea pământului, la fel străbate și lumina și căldura harului în viața sufletului nostru, ca să o inspire, întărească și sfințească. Cum ajută părinții copiilor să se ridice și să umble în picioare, așa ajută harul ca să se întărească puterile slăbănoage ale sufletului și trupului. Cum soarele nimicește microbii, harul nimicește păcatul și întărește natura omului spre bine, aprinde în noi lumina minții negreșelnice și plăcerea inimii curate. Harul trezește conștiința, harul întărește virtuțile, harul sfințește viața, harul consolidează puterile omului în vederea mântuirii, harul asigură triumful spiritului asupra materiei și a binelui asupra răului. Fără colaborarea cu harul divin, sufletul omului se ofilește, ca orice floare lipsită de căldura și lumina soarelui. Fără har, vedem binele, dar facem răul; dorim desăvârșirea și pe Dumnezeu, dar slujim materiei și ne muncim neputincioși în vâltoarea vieții, fără har, rațiunea e uscată, conștiința slabă, sentimentul rece și voința moartă. Fără har nu ne putem mântui și nici desăvârși. Astfel, prin harul divin, toată ființa și puterea sa, religia este melioristă, progresistă. Singurul evoluționism la care aderează ea, fără rezerve și fără condiții, este meliorismul, teren nelimitat pe întinsul căruia religia devine cultură și cultura religie. Când normele morale, principiile filosofice, lucrările științifice, creațiile artistice și jocurile sportive vor sta în slujba meliorismului, ca și religia creștină, putem fi încredințați că problema antropologică s-a pus bine și îmbunătățirea omului nu va întârzia să se arate. Pe lângă lumina și tăria necesară în serviciul meliorismului, în lupta cu slăbiciunile firii omenești, religia creștină ne mai arată că sensul și scopul vieții e fericirea eternă în comuniune de iubire sfântă cu Dumnezeu și cu aproapele. Nu este omul mai nefericit decât atunci când și-a greșit ținta, nici mai fericit decât atunci când și-a împlinit scopul vieții. Fericirea e un scop împlinit; nefericirea tocmai invers; o catastrofă în drumul spre țintă. Religia creștină este temelia culturii și a caracterului moral, doctrina cea mai clară și mai sublimă despre viață și despre caracter, întemeiată pe nenumărate exemple de sfinți, și de martiri. Având pe Iisus Hristos de model, modelul ideal al creștinismului desăvârșit, Biserica, și Evanghelia ca îndreptar, energia harului de ajutor și fericirea nemuritoare ca scop al vieții omului, creștinismul nu numai ameliorează, unifică și solidarizează sufletele, dar joacă și un rol important în orientarea culturii.

4. E necesar și de o însemnătate crucială să știm: care este sensul, încotro se orientează cultura. Pot fi două sensuri sau direcții de orientare: o direcție pragmatică, materialistă, și a doua spiritualistă, creștină. Ca și pământul, și cultura are doi poli, de aceea se zice că e

bipolară. Acești doi poli sunt divinul și diabolicul. Cele mai alese creații culturale se spune pe dreptate că sunt sublime, divine, pe când creațiile care duc la degradarea omului, aparțin diabolicului. Între aceste două limite, între divin și diabolic, oscilează toată cultura omenirii. Orientarea culturii în direcție pragmatică este un eres, o greșeală care pregătește inevitabil moartea, sleirea și mumificarea culturii. Cultura este opera spiritului și trăiește prin spirit. Când abdică de la acest privilegiu, trece de la esențial la efemer, devine civilizație, tehnică, în slujba senzualismului hedonist. Din operă divină ajunge o cultură falsă, maimuțărare, slughenie, otravă, îndeletnicire materialistă, ca să sfârșească demonic în brațele morții (finalitatea materialismului fiind zero). Orientarea culturii în direcție spiritualistă e singura orientare dreaptă, firească și fecundă, din simplul motiv că spiritul inspiră ideile alese, imaginile frumoase, principiile generoase și toate operele clasice, nu materia. Spiritul e creator, nu materia. Spiritul fecundează și dinamitează cultura, nu materia. Adevărurile, virtuțile, certitudinile, vin de la spiritul creator și nemuritor, nu de la materia moartă și inertă. Spre deosebire de fenomenele mecanice, care sunt lipsite de finalitate, fenomenele spirituale au o finalitate infinită. (Lucian Blaga: *Cultură și conștiință*, p. 20). În privința direcției orientării culturii, clasicismul ne oferă criterii absolute. Noi nu ne putem orienta după toți aventurierii și negustorii de idei. Noi ne orientăm după clasicism. În clasicism avem capodoperele, care sunt pentru noi „criterii absolute” de orientare în mijlocul zăpăcelii și anarhiei moderniste. Capodoperele sunt creațiile, roadele nepieritoare ale culturii. Ele ne vorbesc mai limpede prin autorii, prin conținutul și prin nemurirea lor, despre spirit, nu despre materie, despre Dumnezeu și nu despre diavoli. Nu există capodopere născute din mlaștinile și din mortăciunile demonicului, după cum nu există viața conștientă și operă culturală din corpurile putrede. Viața se naște din viață și capodoperele culturii din capodopera spiritului divin și etern. Cultura trăiește în afară de materialism și de mașinism. Poetul sau artistul nu crează cu ajutorul mașinii sau a materiei, care răstoarnă valorile, ci prin inspirația spiritului care le consacră. Nimic industrial, nimic tehnic, nimic materialist, nu se află nici în morală, nici în artă, nici în literatură, nici în poezie. Cultura trăiește prin spirit, în spirit, pentru spirit. Creștinismul totdeauna a militat pentru orientarea etică, spiritualistă, a culturii, singura autentică și rodnică. Dacă de mult timp se vorbește insistent despre o criză a culturii și dacă împotriva culturii actuale se înregistrează pretutindeni tot mai multe plângeri, acestea sunt îndreptățite din pricina orientării greșite, luciferiene, materialiste, a culturii. Când arta în creațiile ei nu mai ține seama de morală și în direcția aceasta nu mai poate crea capodopere nemuritoare, când știința își oferă serviciile ei operei de distrugere a culturii și a muncii omului, când filosofia a apucat atâtea direcții încât nu mai știe încotro să apuce, când sportul pretinde să devină singura preocupare a oamenilor, când forța armată a devenit singura care reglementează raporturile internaționale dintre popoare, când se strigă în gura mare că trăim din „cultul iluziilor” și că trebuie obligată cultura să se îndrepte spre „descoperirea spiritului”, când trebuie să recunoaștem că omul a ajuns să fie „copleșit de convențional”, când se spune fără sfială că „morbil originalității” și „orgoliul nemăsurat” au viciat activitatea noastră intelectuală, când se constată că libertatea după care aleargă oamenii „este o anarhie și o monstruoasă”, când se relevă că omul modern nu are nici un ideal, când se afirmă, că nu cunoaștem cea mai importantă parte a sufletului nostru, „rezervorul imens de energii ascuns în străfundurile ființei noastre” (A. Dumitriu: *Orient și Occident*), când se neagă fățiș valorile universale și etern valabile și se răstoarnă fără a se înlocui cu altele, când neliniștea și

disperarea cutremură tot mai multe suflete, când persoana omului este tot mai puțin respectată, când virtuțile sunt hulite și viciile intens laudate și propagate, când omul - deși știm atâtea despre el - e declarat „o ființă necunoscută”, când „sfînțenia” și toate principiile conduitei morale sunt batjocorite în loc să fie trăite, când singurul „adevăr” recunoscut este contestarea tuturor adevărilor, fără îndoială trebuie să recunoaștem că ne aflăm pe o cale greșită și că o întoarcere la rostul și sensul adevărat al culturii este necondiționat necesară. Religia creștină militează pentru întoarcerea culturii de la eres la adevăr. V. Voiculescu tălmăcește înțelesul creștinismului ortodox în următoarele propoziții: „Ortodoxia trebuie înțeleasă ca lumina cea albă, cea dreaptă: lumina principală. Sunt multe corpuri care produc schisma luminii ce le străbate. Așa prisma, ca un Arie sau ca Luther, strâmbă razele și în loc de lumina pură, împrăștie spectrul ei. Alte corpuri opresc razele și nu le lasă să treacă decât pe cele de o esență cu ele; rubinul nu împărtășește decât razele roșii, raze schismatice”. „Adevăratul credincios este acela care recompune la loc, în el, lumina, așa cum vine din cer”. (Gândirea, anul IX p. 373). Ca oamenii care trăiesc în lumina cea albă și dreaptă - cum vine din cer - să se înmulțească, trebuie evident ca - fără întârziere - cultura să revină la misiunea sa esențială, de a forma oameni buni, ființe nobile, nu fiare; caractere morale, nu monștri; suflete curate, nu animale sălbatice. Tot V. Voiculescu spune cu perfectă dreptate: „Ne străduim, construim neconținut mașini cu forte din ce în ce mai mari, până la mii de cai, putere. Și nu ne gândim să facem oameni care să aibă măcar două, dacă nu o sută și o mie de suflete putere! Sau aceasta presupune o suprastare omenească: stare de sfînțenie?” (id. ib.). Suflete putere, suflete bune, suflete nobile și sfinte, personalități creștine, iată idealul religiei și teologia culturii sănătoase și adevărate.¹²²

Creștinismul nu poate concepe cultura în afară de sfînțenie, nici progresul în afară de meliorism. Cultura e menită să trezească conștiințele, să lumineze sufletele, să semene bunătatea în inimi. Cultura trebuie să fie triumful bunătății, al frumosului și sfînțeniei, peste toate formele sub care se înfățișează răul, urâtul și păcatul. Cultura trebuie să fie, ca și religia, o revoluție permanentă, dar în domeniul spiritului, pentru detronarea idolilor, alungarea demonilor și ameliorarea oamenilor. Cultura trebuie să asigure progresul, adică promovarea binelui, adevărului și frumosului, care garantează prin fuziunea și sinteza dintre tradiție, evoluție și revoluție. Astfel înțeleasă și orientată cultura, în sens creștin - tocmai ceea ce lipsește omenirii criza ei, care prea mult se prelungește, va avea un sfârșit și viitorul ei va fi încununat de glorie.

¹²² A. Schopenhauer are despre bunătatea inimii următoarele cuvinte de elogiu: „După cum torțele și focurile de artificii pălesc și se sting când răsare soarele, tot astfel și spiritul și geniul și însăși frumusețea sunt aruncate în umbră și eclipsate de bunătatea inimii. Inteligența cea mai mărginită și urâtenia cea mai pocită, îndată ce sunt însoțite de bunătatea care vorbește din ele, sunt transfigurate, le învăluie un fel de iradiere de frumusețe mai înaltă și încep a exprima o înțelepciune, față de care orice altă înțelepciune ametește. Fiindcă bunătatea inimii este o însușire transcendentă: ea aparține unei ordini de lucruri care răspund mai departe și este incomensurabilă în raport cu orice altă perfecțiune. Când bunătatea locuiește într-o inimă, o deschide atât de larg, încât ea cuprinde lumea toată, totul pătrunde în ea, nimic nu rămâne pe dinafară, căci ea identifică toate ființele cu sine însăși și le comunică tuturor indulgența pe care omul nu o arată de obicei decât pentru sine”.

5. Nu putem cunoaște surprizele și tainele viitorului. Oamenii se întreabă: care este religia viitorului și finalitatea culturii?... Un fapt e sigur: viitorul culturii este viitorul religiei. Cultura se naște, se dezvoltă, ajunge la apogeu și moare împreună cu religia. O religie nemuritoare asigură o cultură nemuritoare. Așa ne învață istoria omenirii, din începuturi și până astăzi. Există o religie și o cultură babiloniană, egipteană, chineză, persană, greacă, romană, europeană (creștină). Pentru noi, religia nemuritoare a culturii nemuritoare este creștinismul. Religia creștină este religia viitorului, pentru că în ea se cuprinde „partea cea bună”, esențialul. Charles W. Eliot, în cartea sa: „Religia viitorului va recunoaște adevărul incontestabil din aceste fapte (faptele îndurărilor trupești și sufletești, n.n.) și ca urmare ea va cinsti toate persoanele care prin viața lor au exemplificat și apropiat de înțelesul semenilor lor, idealul omenesc de bunătate și bunăvoință. Ea va fi o religie a Tuturor Sfinților. În ea își vor găsi locul toate tradițiile, toate poveștile referitoare la virtuțile și excelența neamului omenesc. Ea va cinsti pe descoperitori, pe profesori, pe martirii și apostolii libertății, ai curățeniei și ai dreptății. Ea va respecta și aduce laude tuturor ființelor omenești, care prin puterea și blândețea lor ne vor face să ne gândim la calitățile similare pe care noi le adorăm în Dumnezeu...” „Religia secolului al douăzecelea nu va fi, în sfârșit, în armonie numai cu ideile seculare, care străbat cu atâta putere societatea modernă - cu democrația, cu individualismul, cu idealismul social, cu dorința fiecăruia de a se educa, cu spiritul investigator al timpului, cu înclinarea pe care o avem cei de azi către tot ce este nou, cu lupta în favoarea medicinei preventive, cu progresele făcute în timpul din urmă în domeniul eticei, comerțului și industriei, ci ea va fi de acord și cu adevărata învățătură a lui Iisus Hristos, așa cum o găsim în Evanghelie. Învățătura lui va atinge în chipul acesta, în religia cea nouă, punctul culminant al realizării ei. Religia cea nouă nu va fi, cu alte cuvinte, decât o întrupare, cea mai desăvârșită dintre toate, a învățăturilor lui Iisus Hristos” (Trad. V.I. Bărbat, p. 44 și 78). Un alt gânditor de seamă, I. Petrovici, vorbind despre religia viitorului, scrie: „Personal n-am putut să înțeleg cum se pot găsi oameni care să afirme: Creștinismul aparține trecutului, când el nu aparține încă nici prezentului, ci cu foarte puține excepții, aparține mai degrabă viitorului, și unui viitor care nu se va consuma la repezeală, ci unuia care nu poate să se istovească niciodată. Creștinismul nu este îmbătrânit și nu este învechit. Că unii au putut să vadă unele zbârcituri aparente, aceasta e posibil, dar ele seamănă mai degrabă cu acele picturi greoaie și afumate care se aflau în interiorul unor biserici, dar care, atunci când au fost șterse (rase) nu s-a ajuns prin aceasta la scheletul zidului, ci s-a descoperit dedesubt altă pictură, luminoasă, fragedă și de o tinerețe uimitoare” (Fulgerării, p. 165). Omenirea nu poate să trăiască fără valorile și virtuțile Evanghelici creștine, fără Hristos. Nu poate trăi fericită fără să se iubească; fără ca toți oamenii să conviețuiască în pace, în bunătate, în cumpătate, în frăție, în iertare și în comuniune de iubire sfântă cu Dumnezeu. „Ce s-ar alege de lume, dacă am scoate din ea pe Iisus Hristos?” Iată întrebarea, pe: care ar trebui să și-o pună toți aceia care rostesc judecăți nechibzuite asupra religiei creștine. „S-ar petrece ceva asemănător cu ceea ce se întâmplă la întunecimea de soare: ne-ar copleși întunericul și groaza de moarte. Omul nu pretuește îndeajuns lumina, câtă vreme știe că după noapte va răsări iar soarele. Ce-ar fi însă dacă o dată soarele n-ar mai răsări? Noi ne gândim la întunecimea din suflete: dacă s-ar stinge soarele Adevărului creștin. Câte mii de ani s-a trudit mintea înțelepților ca să scape câteva scântei de lumină în noaptea omenirii, până ce Iisus Hristos a aprins soarele

Adevărului întreg și veșnic!” (Dr. Andrei Mageriu: Pastorală). Intr-o biserică din Apus (Copenhaga) se află o celebră statuie a lui Iisus Hristos, care cu cât crește mai mult, întinericul din jurul ei, devine tot mai luminoasă, vrând prin aceasta să ne spună că oamenii cu cât se cufundă mai adânc în noapte, cu cât caută mai mult să se depărteze de Dumnezeu, cu atât chipul Mântuitorului se luminează mai mult în fața lor.¹²³ Din atâtea și atâtea motive, creștinismul e religia prezentului și viitorului. O mărturisește aceasta și un bărbat de stat, ca Ed. Benes, președintele Cehoslovaciei, care într-un articol despre „Viitorul Europei”, spune că după război viața religioasă va lua din nou un mare avânt, va fi mai sinceră și mai adâncă. Religia se va bucura de mai multă libertate și de mai multă înțelegere... Biserica este cetatea viitorului, cetatea de mântuire a omenirii... „Neamurile vor umbla în lumina ei, iar împărații pământului își vor aduce slava lor într-însa. Și porțile cetății nu se vor mai închide ziua, căci noapte nu va mai fi acolo. Și neamurile își vor aduce într-însa mărirea și cinstea lor. Și în cetate nu va intra nimic pângărit și nimeni din cei dedați la ticăloșii și la minciuni, ci numai cei scriși în cartea vieții Mielului” (Apocalipsa 21, 24-27). Principiile fundamentale ale creștinismului au depășit timpul și aparțin veșniciei. Ele au pentru totdeauna o importanță supremă și decisivă. Niciodată omenirea nu se va putea lipsi nici de virtutea iubirii - valoarea cea mai înaltă - ca să se amelioreze și nici de energia harului puterea cea mai sfântă - ca să se mântuiască. Iubirea lui Dumnezeu, dragostea aproapelui, sfințirea și desăvârșirea sufletului, constituie esențialul religiei și a culturii de astăzi și de totdeauna. În omenire, fiecare popor are misiunea unei orchestre și fiecare om e chemat să fie un artist. Pentru ca în concertul neamurilor să se poată obține premiul întâi, fiecare artist e dator să-și perfecționeze calitățile până la potența maximă, astfel ca el să cânte mai frumos (P. Sergescu). Pentru ca noi să cântăm mai bine, noi trebuie să ne ameliorăm și perfecționăm mai mult. Ca omenirea întreagă să cânte o armonie divină în onoarea Creatorului, e dator să se amelioreze și perfecționeze. Viitorul culturii e în funcție de meliorism, de efectul până la care poate ajunge opera de îmbunătățire și perfecționare a omului. Îmbunătățirea și desăvârșirea omului - care e nelimitată - aduce cu sine progresul omenirii, care numai în chipul acesta poate fi nelimitat. În înțelesul acesta se lămurește și finalitatea culturii, tot în funcție morală și în asemănare cu teleologia religiei. Finalitatea creștinismului este viața, viața bună, fericită și eternă. Finalitatea culturii este perfecțiunea absolută și eternă, întruchipată în ființa iubitoare a lui Dumnezeu. „Fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru cel din ceruri desăvârșit, este” - ne îndeamnă Mântuitorul (Matei 5, 48). Fiți buni, generoși, iubitori și perfecți, ca Dumnezeu. Aceasta este ținta, măsura, maxima și limita ultimă a meliorismului. Prin urmare, istoria culturii adevărate începe cu religia, merge într-un sens și paralel cu ea, ca la sfârșit iarăși să se întâlnească, pentru a nu se mai despărți niciodată. În genere, întreaga problemă a religiei, cât și problema culturii, prin iubirea creștină se dezleagă. Prin iubirea lui Dumnezeu

¹²³ Hristos este dezlegarea întrebărilor mari și mici, grele și ușoare. N-a fost chimist și a stăpânit chimia, prefăcând sub porunca sa, mai mult decât a năzuit a face știința vreodată: apa în vin; n-a fost doctor și a făcut ceea ce nimeni nu cuteza să facă: a înviat morții; n-a fost cu numele nici filosof și a gândit valabil pentru două milenii; n-a fost socialist, dar a iubit cu putere și desăvârșire pe cei săraci cu duhul sau cu fapta; n-a avut titluri de dascăl fariseu, dar a învățat pe toți învățații veacurilor, legile cunoașterii prin armonie. A fost Hristos om: și totuși a închipuit în lut desăvârșirea” (Pr. Gh. Noveanu: Geneza mântuirii noastre, p. 32).

Creatorul, Pronietorul, Mântuitorul, Simțitorul și Judecătorul lumii, înțelegem religia. Prin iubirea aproapelui avem metoda educativă, calea de a cultiva, îmbunătăți și perfecționa omul, până la asemănarea lui cu Dumnezeu. Iubirea lui Hristos - cea mai divină dintre valori, virtutea în care se rezumă esența creștinismului - este cheia fermecată, mijlocul divin prin care pătrundem în sanctuarul religiei și în tainele inimilor, cea mai bună metodă, educativă prin care oamenii pot deveni mai buni și mai fericiți, cea mai puternică forță de ameliorare umană, cel mai bun program social și cel mai autentic ideal cultural... Prin religia iubirii s-a emancipat bărbatul - din rob frate iubit; femeia - din sclavă mamă și soție bună; copilul - din făptură crescută de sclavi - cu dreptul tatălui sau al statului de a nu-l recunoaște și de-al ucide - fiu iubit; în spitale, bolnavii - prin grija de sănătatea lor; săracii - prin recunoașterea lor în rândul oamenilor cu drept la viață și la bunurile pământului; nefericiții - prin ajutarea și ocrotirea lor în azile; viața - prin declararea ei de drept divin; cultura și așezămintele ei moderne, școlile de la universități și până la grădinițele de copii. Omenirea întreagă se ameliorează și se desăvârșește prin religia iubirii, religia culturii. Acesta e răspunsul nostru la întrebarea: de ce e bună religia și de ce se cuvine să o respectăm, să o iubim, să o trăim și să o apărăm din convingere și până la moarte. Religia creștină dezleagă - prin revelație - enigma și destinul lumii, al omului și al sufletului. Religia creștină descoperă sensul și scopul vieții, care e fericirea în comuniune de iubire cu Dumnezeu și cu aproapele. Religia creștină ameliorează omul și ne oferă tipul de om ideal, care e creștinul. Religia creștină lărgeste orizontul vederii spirituale și sporește patrimoniul moral și cultural al omenirii. Religia creștină e temelia culturii și a caracterului moral. Religia creștină unifică valorile culturale și solidarizează sufletele. Religia creștină este „antidotul, contra bestialității”, forța spirituală care susține progresul și orientează cultura spre bunătate și nemurire, - motive suficiente de ponderoase ca să ne identificăm cu principiile, rosturile și idealurile ei, în fond comune cu ale culturii. Dumnezeu vrea, prin religie și cultură, să ne facă mai buni, mai iubitori, mai fericiți; să trezim și să reprezentăm în lume mai mult adevăr, mai multă noblete, mai multă virtute și frumusețe morală. Că de aceea Tatăl a creat lumea, Fiul și-a vărsat sângele pe cruce pentru noi și Duhul Sfânt ne împărtășește în Sf. Taine darurile sale sfințitoare și mântuitoare...

6. Bineînțeles, că în opera de îmbunătățire morală și spirituală, care e cea mai dificilă și mai importantă dintre toate, joacă un rol hotărâtor libertatea și răspunderea personală a omului. Trebuie să știm că în fața lui Dumnezeu, noi oamenii trăim sub „legea slobozeniei” sau în termeni mai noi sub regimul libertății de conștiință. Dumnezeu ne-a creat și ne-a lăsat să trăim fapturi libere, pentru că fără libertate nu este nici fericire; nici bine, nici rău, nici răsplată, nici pedeapsă, nici rai, nici iad. Viața fericită, atât pe pământ cât și dincolo de moarte, nu poate să existe fără de libertate; și lucrul acesta este ușor de înțeles. Noi oamenii în viață atâta mulțumire simțim, câtă libertate avem. Cât muncim, cât creăm, cât trăim în libertate, atâta bucurie și atâta merit avem. De aceea Dumnezeu, în interesul propriei noastre mulțumiri și fericiri, ne-a creat liberi și ne respectă libertatea. „Iată stau la ușă și bat, zice Domnul; de va auzi cineva glasul meu și va deschide ușa, voi intra la el și voi cina cu el și el cu mine” (Apocalipsa 3, 20). Așa se întâmplă că oamenii tin mai mult la libertate decât la viață și de aceea, atunci când am făcut un lucru bun, ne bucurăm de el, fiindcă știm că e copilul nostru, rodul ostenețelor noastre, meritul nostru, lauda noastră, vrednicia noastră, creația noastră. De pildă, e meritul nostru că mergem la biserică, e bucuria noastră că ne

rugăm, e folosul nostru că cerem și primim ajutorul harului dumnezeiesc, e vrednicia noastră oricând facem un lucru bun. Nimeni nu ne poate sili nici să ne rugăm, nici să mergem la biserică, nici să ne mântuim. Hotărârile acestea se iau liber. Astfel, libertatea este răspântia de la care începe dreapta și stânga, binele și răul, fericirea și durerea, răsplata și pedeapsa, cerul și iadul. Încât, relele din lume nu vin ele la Dumnezeu, ci de la om. Omul, făptură liberă, e cauza binelui și a răului din lume; el e creatorul răului, ca și al binelui în jurul său, pentru că e lăsat de Dumnezeu, în interesul propriei lui fericiri, liber.

Dar cum a ajuns omul din libertate la atâta rău, cât este în lume? Ușor: a folosit libertatea fără simț de răspundere. Văzându-se că e liber, omul a socotit că nu mai are sa dea seama nimănui de faptele sale. Apostolul spune: Toate îmi sunt slobode, dar nu toate de folos; toate îmi sunt slobode, dar nu toate zidesc (1 Corinteni 6, 12). Omul a crezut că în libertate are dreptul să și dărâme, să facă orice. Și astfel a trecut de la libertate la anarhie, închipuindu-și că slobozenia lui e fără de margini și fără de nici o răspundere. Aici este începutul tragediei. Vrem să ne bucurăm de darul și demnitatea libertății, fără să mai răspundem pentru faptele noastre. Ceea ce nu se poate, deoarece libertatea implică răspunderea. Ceea ce semănăm, aceea culegem; și cine seamănă vânt, culege furtună (Proverbe). Putem face ceea ce vrem, căci suntem liberi - iubirea e liberă, generozitatea e liberă și ura e liberă, - dar numai atunci ne mântuim și progresăm când răspundem pentru sentimentele, gândurile, cuvintele și faptele noastre, sau după cum spunem în rugăciune, cânel dăm „răspuns bun la înfricoșata judecată a lui Hristos.”. Poporul român, care a asimilat o bogată cultură creștină, biblică și bisericească, prezintă judecata din urmă în aceste versuri, care se pot aplica și creațiilor culturii: Foaie verde grâu mărunț, Câte flori sunt pe pământ, Toate merg la jurământ; Numai spicul grâului, Si cu vița vinului, Și cu lemnul Domnului, Zboară-n naltul cerului, Stau în poarta raiului, Și judecă florile, Unde li-s miroasele.

Grâul și vinul sunt elementele din care se pregătește hrana nemuririi: Sfânta Cuminecătură. Lemnul Domnului ne duce cu gândul la cruce, la simbolul creștinismului și a culturii mântuitoare. După legea libertății, toate vin la judecată; și florile pentru miroasele lor. Cu atât mai mult oamenii pentru sufletul lor și neamurile pentru cultura lor. De aceea, e bine să ne însemnăm. Numai sufletele bune și operele culturale zămislite și isprăvite sub semnul crucii, în farmecul iubirii și prin energia harului divin, în garanția salvării și siguranța nemuririi. În lumina acestui adevăr, destinul și idealul nostru cultural creștin este: cât mai sus și tot mai sus, cât mai liberi și tot mai liberi, cât mai buni și tot mai buni, cât mai iubitori și tot mai iubitori, cât mai aproape și tot: mai aproape de Tine, Doamne... Melior... Excelsior...

Postfata

O altă prefață în afara celei deja scrise de autorul cărții negăsindu-si motivarea, cei ce si-au luat obligația tipăririi, la jumătate de veac de la încheierea manuscrisului, au socotit potrivit să-l întregească prin considerațiile personale, care urmăresc de fapt recomandarea către cititor. Oricum acesta trebuie prevenit că răstimpul scurs de la scriere până la tipărire poate ridica întrebări de fond sau formă, la care răspunsul l-ar fi dat doar o aducere la zi a întregii problematice și încă prin prisma autorului. Nu dificultatea încercării lipsește lucrarea de întregirea dorită ci aprecierea că, așa cum ne-a rămas gata de publicat, doar cu necesarele corecturi, e suficientă pentru orientarea într-o problematică mereu actuală, căreia cei competenți îi pot da noile dimensiuni. Și desigur această optică nu trebuie să acrediteze acuza, unei încremeniri în formulări învechite, ci dimpotrivă aceea a tradiției dinamice a Bisericii, manifestată prin transpunerea învățăturii creștine în viață spre slujirea mai binelui în lume. Mulți gânditori au fost aprobați sau contestați de posteritate după modul în care au fost înțeleși sau urmați de către discipolii lor. Părintele Ilarion Felea a lăsat în urmă o pleiadă de admiratori, care știu să-i contureze chipul adevărat de preot și teolog pentru a fi primit întocmai și de generația tânără, care să-i continue opera bisericească. Personal, desigur că nu ar fi refuzat eventuale confruntări sau îndreptări de opinie, tocmai spre a răspunde exigențelor crescânde cu vremea, dar pe temeiul tezaurului doctrinal al Ortodoxiei. Ar fi vorba nu de adaptări artificiale ce ar schimba sensul principiilor etern valabile, ci explorarea lor maximă, având mereu conștiința prezentei lui Dumnezeu în lume. Oricum, alăturarea noțiunii de religie la oricare alta, ce indică vreun domeniu al afirmării posibilităților materiale și spirituale ale omenirii este îmbietoare la o suită de considerații, plecând de la cele privitoare la raporturi tangențiale, chiar sub unghiul excluderii dintre sacru și profan și mergând până la cele de adâncime, în care știința și cultura, economia și sociologia, ca și multe altele arată tot ceea ce este divin. Între toate, desigur că un loc central de investigație îl ocupă cultura. Un aspect obișnuit sub care se afirmă religia este cel cultic, denumirea însăși făcând legătura cu ceea ce e comun și culturii ca mijloc de exteriorizare a bogățiilor sufletești. Relațiile abordate de pe una sau alta dintre poziții; religioasă sau culturală, pot ajunge adesea și la concluzii diferite, ce ar favoriza pe una sau alta. De aceea teologia e chemată să pună cu toată competența în lumină, relațiile în cauză, sub formă apologetică sau polemică uneori, dar

constant prin modalitatea caracteristică datului revelat. Cel vrednic de pomenire, semnat al cărții, dă dovada înzestrării cu acest har, ce câștigă sufletul pentru Iisus Hristos Mântuitorul. Lucrarea depășește cadrele unui curs de teologie fundamentală, ce ar edifica pe studenții candidați la preotie sau cadre școlare, asupra misiunii creștine, adresându-se tuturor căutătorilor de valori nepieritoare pe baza celor trei realități cu care s-a identificat Domnul însuși, redate pregnant în limba strămoșilor noștri prin cuvintele: via, vita, veritas (conform Ioan 14, 6). Lectura ei nădăjduim că va duce la această constatare. De altfel această convingere au nutrit-o și cei ce au ostenit la tot ceea ce presupune editarea, mai ales prin îndreptările menționate, între aceștia Preotul Vasile Pop, Consilierul sectorului cultural al Episcopiei Aradului, profesorii de la Facultatea de Teologie Pastorală și Teologie litere: Preot dr. Ioan Tulcan și lector dr. Lizica Mihut, precum și studenta Laura Ilinca.

Dacă vom trece lectura și prin viața și activitatea autorului aflăm o confirmare în plus, aceea pe care o dă predicii cuiva trăirea sa. În acest sens, avem privilegiul prezenței între noi, ca profesor de teologie și mentor al noii generații de studenți pe unul dintre foștii dascăli ai Academiei teologice arădene, Părintele Demian Tudor, urmașul Părintelui Prof. Ilarion V. Felea la parohiile arădene, coleg slujitor la Catedrala episcopală, iar apoi împreună pătimitor. Socotim cu cale să-i dăm în continuare prilejul prezentării celui ce de acum intră în rândurile aceluia pentru care ne rugăm să dobândească atât cununa dreptății (II Timotei 4, 8), cât și a deplinei noastre recunoștințe.

TIMOTEI, Episcopul Aradului

PREOTUL PROFESOR Dr. ILARION V. FELEA
(Date biografice, activitatea, bibliografia)

Preotul profesor Ilarion-Virgil Felea, autorul acestui valoros volum, s-a născut la 21 martie 1903 în comuna Valea Bradului, județul Hunedoara, unde tatăl său era preot. A urmat școala primară în comuna natală (1910-1914), iar cursurile liceale la Liceul „Avram Iancu” din Brad (1914-1920) și la Liceul „Moise Nicoară” din Arad (1920-1922), unde și-a luat bacalaureatul. Între anii 1922-1926 a studiat teologia la Academia „Andreiană” din Sibiu, unde și-a luat diploma de capacitate preoțească, la 22 iunie 1926. În anul școlar 1926-1927 a funcționat ca profesor suplinitor la Liceul „Avram Iancu” din Brad.

La 29 iulie 1927 a fost hirotonit preot în cadrul Arhiepiscopiei Sibiului, de la 6 august, același an, slujind ca preot paroh la Valea Bradului până la 30 august 1930, când a trecut în Eparhia Aradului, obținând prin concurs, parohia Arad-Șega. Între anii 1927-1929, a urmat și absolvit cursurile Facultății de Litere și Filosofie din Cluj. În parohia Arad-Șega, desprinsă de curând din parohia Arad-Centru, tânărul și entuziastul preot a moștenit o biserică nouă, ridicată în roșu, o modestă casă parohială, o „Casă culturală”, fostă școală confesională, ce se cereau renovate și extinse, și o populație alcătuită în majoritate din români ortodocși, cei mai mulți fiind meseriași și muncitori la fabricile „Astra” și UTA, din apropiere. Cu dârzenia sa de mare luptător și jertfitor pentru Biserică și Neam, cu zelul său misionar, slujitor evlavios la altar și păstor de vocație „care își pune sufletul pentru oile sale” (Ioan 10,11), „fără de prihană..., veghetor înțelept, cuviincios, iubitor de straini, destoinic să învețe pe alții..,

neagonisitor de câștig urât, ci blând, pașnic, neiuibitor de argint, binechivernisind casa lui...” (I Timotei 3, 2-4), îmbinând fericit altarul și amvonul bisericii cu catedra scolii și cu activitatea intensă de la casa culturală, izbutește să câștige în scurtă vreme inimile și interesul credincioșilor. În decursul celor 9 ani de slujire și păstorire în această parohie n-a renunțat nici la strădaniile sale de cunoaștere și adâncire teologică, nici la harul scrisului, în care a debutat încă din anul 1924, la Revista Teologică din Sibiu, pe când era student. La 20 decembrie 1932, și-a luat licența la Facultatea de Teologie din București cu subiectul: „Mântuirea după concepția ortodoxă, catolică, protestantă și sectantă”, iar la 30 octombrie 1939 doctoratul în Teologie cu valoroasa teză: „Pocăința, studiu de documentare teologică și psihologică” publicată în „Seria Teologică”. Tot în acest timp a colaborat la următoarele reviste și ziare: Revista Teologică și Telegraful Român din Sibiu, Biserica și Școala, Apărarea Națională, Aradul, Granița, din Arad, Renașterea din Cluj, Viața ilustrată din Sibiu-Cluj, Zărandul din Brad, Lumina satelor, Oastea Domnului din Sibiu și a scos de sub tipar studii teologice și lucrări de popularizare: „Convertirea creștină” tipărită în Seria Teologică Sibiu 1935; „Critica, ereziei baptiste”, tot în Seria Teologică, Sibiu 1937; „Dumnezeu și sufletul în poezia română contemporană” în colecția „Cărțile vieții” din Cluj, 1937; „Beția din punct de vedere religios, științific și social”, în Biblioteca creștinului ortodox Arad, 1931; „Icoane alese din viața Ortodoxiei”, tot în Biblioteca creștinului ortodox, Arad, 1933; „Culegere de rugăciuni și cântări, Arad, 1935 și „Drumul crucii” (în colaborare) Arad, 1937. În anul universitar 1937-38 a funcționat ca profesor suplinitor la Academia Teologică din Cluj, iar de la 1 ianuarie 1939 a fost numit preot la parohia Arad-Centru, unde a funcționat până la 30 septembrie 1942, fiind reintegrat la aceeași parohie la data de 1 iulie 1952, activând până la 25 septembrie 1958, când a fost ridicat de Securitate. La 1 octombrie 1938 a fost numit profesor la Catedra de dogmatică și apologetică de la Academia Teologică din Arad, unde a funcționat până în 1948, deținând un anumit timp și funcția de Rector. A predat cu competență și aleasă, dăruire, studenților din anul III și IV, Teologia dogmatică, Teologia morală, Asctica și mistica și Omiletica practică. La 1 iunie 1939 i s-a încredințat și redactarea revistei „Biserica și Școala”, căreia i-a purtat de grijă până în anul 1945 și mai apoi, la 1 august 1943, până în 1945, „Calea mântuirii”, foaie religioasă pentru popor. În paginile lor publică o seamă de articole de teologie și viață bisericească, informații și recenzii despre cărți și reviste. Perioada în care a slujit ca preot la parohia Arad-Centru și totodată redactor la revistele „Biserica și Școala” și „Calea mântuirii”, de asemenea ca profesor la Academia Teologică din Arad, poate fi considerată cea mai prodigioasă din activitatea preotului profesor Ilarion V. Felea. A continuat colaborarea la „Revista Teologică” din Sibiu până în anul 1943, a mai colaborat la revista „Duh și Adevăr”, la reviste oficiale ale Mitropoliei Banatului și la alte reviste și ziare din Arad, a rostit și publicat o seamă de conferințe religioase și de cultură. Totdeauna bine documentat, aducea precizări, sensibiliza inimi și minți îndoielnice sau rezervate, îndreptându-le și aducându-le în albia Bisericii, statornicind la cunoaștere și mărturisire a lui Hristos. În predicile și meditațiile sale rostit pe amvonul Catedralei și în alte biserici, totdeauna bine pregătite și de actualitate, a atras spre rugăciune și Biserică un număr însemnat de intelectuali, care veneau să-l asculte și cu care întreținea legături spirituale cât mai apropiate. Îndrăzneț și pătrunzător, cuvântul preotului Ilarion V. Felea rostit cu glas de tunet și cu duh de profet, dezbărat de orice dulcegărie și repetire, în care se simțea obișnuința dascălului de a vorbi, aducea lumină și determina

transformări lăuntrice. Au văzut lumina tiparului în acest timp: „Teologie și preoție” în Anuarul Academiei Teologice din Arad pe anul 1938/1939; „Paisie și paisianismul” în colecția „Cărțile Vieții” Cluj 1940, „Catehism creștin ortodox”, Arad, 1955, tipărit în 4 ediții, „Sfintele Taine” în Biblioteca „Veniți la Hristos”, Sibiu 1946, „Mântuirea” în Biblioteca „Calea mântuirii” Arad, 1947. A redactat Calendarul eparhial (îndrumătorul tipiconal) pe anii 1948, 1952, 1956 și a tipărit un „Antologhion” pentru preoți, cântăreți și pentru folosul acestora și a altor credincioși, îndreptar de cântare bisericească. Culmea cea mai înaltă a acestor tipăriri o atinge însă preotul profesor Ilarion V Felea prin ciclul de cărți de predici, conferințe și meditații religioase în care a încercat și a izbutit a defini esența, doctrina și apologia creștinismului, răspunzând în același timp, unei întrebări potrivite oricărui volum, ce vor apărea fiecare la vremea lor și cu voia cea sfântă a lui Dumnezeu: „Ce este creștinismul?”, din care au văzut lumina tiparului: „Duhul Adevărului”, de conținut dogmatic apărută cu binecuvântarea Episcopului Andrei Magieru în editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, editată la Arad în 1942, ediția a II-a tot la Arad, în 1943, premiată de Academia Română, amândouă edițiile bucurându-se de o largă răspândire, în rândul preoțimii și al credincioșilor, material folosit ca îndreptar în predicile de pe amvoanele bisericilor și nu o dată, în lipsa unui preot la altar, citite de cântărețul stranei la slujba Utreniei, drept hrană sporitoare în credință, în viața creștină, alături sau în locul tradiționalei Cazanii.

Tot cu binecuvântarea P.S. Părinte Episcop Andrei al Aradului și a Veneratului Consiliu Eparhial a văzut lumina tiparului: Religia Iubirii de cuprins apologetic, apărută în aceeași editură la Arad, în 1946. În viața preotului Ilarion V. Felea, ca și în a noastră, a tuturor, au intervenit apoi anii Joii Pătimirilor datorate dictaturii materialist-ateiste, în decursul cărora a fost pusă la grea încercare viața și existența sa ca om. La data de 3 martie 1945 a fost ridicat împreună cu o seamă de oameni de cultură și de trăire religioasă și deținut în lagărul de la Caracal până în iulie 1945. În dimineața Bobotezei, 6 ianuarie 1949, după ce a terminat cu sfințirea caselor, a fost ridicat și dus într-o pivnița insalubră și înghesuită, anchetat, deținut o vreme singur într-o celulă de la capătul etajului II, rezervată pe seama așa numiților deținuți politici. A fost transferat apoi la Penitenciarul din Timișoara, iar la 28 octombrie 1949, a fost judecat și condamnat la un an închisoare corecțională pentru „omisiunea denunțării”, trecând și prin celulele vechi ale Aiudului, de unde a fost eliberat la data de 5 ianuarie 1950. După eliberare a lucrat la Biblioteca Sf. Episcopiei, apoi la data de 1 iulie 1952 a fost reintegrat ca preot la parohia Arad-Centru (Catedrală) din Arad, unde activează până la data arestării. La data de 25 septembrie 1958, a fost ridicat din nou și dus la Ministerul de Interne (Uranus) din București și supus unei foarte severe și nedrepte anchete, transportat la Cluj, judecat în secret și pe baza unor mărturii nejustificate, împreună cu alți 6 preoți din Arad, condamnat la data de 14 martie 1959 de Tribunalul Militar Cluj la 20 ani muncă silnică și 8 ani degradare civică, pentru infracțiunea de „uneltire contra ordinii sociale” și 20 ani temniță grea pentru „activitate intensă contra clasei muncitoare și mișcării revoluționare”. Detenția a făcut-o la Penitenciarul din Gherla, apoi la cel din Aiud, unde a încetat din viață la 18 septembrie 1961. Înmormântat iară cruce și fără a i se cunoaște locul unde odihnesc rămășițele pământești, preotul proferor Dr. Ilarion V. Felea s-a încununat prin moartea sa, cu aureola de martir pentru Biserică și Neam, așa cum odinioară au făcut-o strămoșii săi, moșii, de unde a provenit.

A izbutit să lase în urma sa o seamă de cărți și studii de mare valoare teologică și culturală pe care le-a tipărit pe când era în viață, precum și o serie de studii, meditații, predici și conferințe de o înaltă spiritualitate creștină, cuprinse în șase volume în manuscris, salvate cu voia lui Dumnezeu de la distrugere și păstrate cu mare devoțiune și cu ferma convingere că și acestea vor ajunge să vadă lumina tiparului, spre slava lui Dumnezeu și vrednica cinstire a celui ce le-a scris tocmai în vremea când i se pregăteau lanțurile care l-au pogorât prea devreme într-o groapă comună, unde trupul său chinuit își doarme somnul de veci în așteptarea învierii.

LUCRĂRI PUBLICATE

1. „Beția din punct de vedere religios, științific și social” în Biblioteca Creștinismului ortodox - Arad, 1931.
2. „Convertirea creștină” în Seria Teologică - Sibiu, 1935.
3. „Icoane alese din viața Ortodoxiei” în Biblioteca Creștinului ortodox - Arad, 1935.
4. „Culegere de rugăciuni și cântări” - Arad, 1935.
5. „Drumul Crucii” (în colaborare) - Arad, 1937.
6. „Critica ereziei baptiste” în Seria Teologică, Sibiu, 1937.
7. „Dumnezeu și sufletul în poezia română contemporană” în colecția „Cărțile vieții”, Cluj, 1937.
8. „Teologie și preoție” în Anuarul Academiei Teologice din Arad pe anul 1938-1939.
9. „Pocăința, studiu de documentare teologică și psihologică” (Teză de doctorat) Seria Teologică, Sibiu - 1938.
10. „Paisie și paisianismul” în colecția „Cărțile vieții”, Cluj, 1940.
11. „Catehism creștin ortodox” (4 ediții). Arad, 1940, 1946, 1957, 1958.
12. „Duhul Adevărului”, Arad, ed. 1,-1942, ed. a II-a 1943.
13. „Religia iubirii”, Arad, 1946.
14. „Sfintele Taine” în Biblioteca „Veniți la Hristos”, Sibiu, 1946.
15. „Mântuirea” în Biblioteca „Calea Mântuirii”, Arad, 1947.
16. Calendarul Eparhial (îndrumătorul tipiconal), Arad, 1948, 1952-1956.
17. „Antologhion” - Arad.

COLABORĂRI LA PERIODICE

1. Biserica și Școala, Arad, din anul 1930.
2. Revista Teologică, Sibiu, din anul 1929.
3. Duh și Adevăr, Timișoara, din anul 1944.

REDACTĂRI DE PERIODICE

1. Biserica și Școală, revista oficială a Eparhiei Aradului între anii 1939-1945.
2. Calea Mântuirii, foaie religioasă pentru popor, Arad, 1935 și din 1 august 1943, în continuare.

LUCRĂRI RĂMASE ÎN MANUSCRIS

1. „Religia culturii” terminată din „secură” cum se exprimă autorul în 23 august 1944, pe când se afla la Valea Bradului... (vezi prefața la Religia culturii).

2. „Religia mântuirii și a desăvârșirii” (Bătut la mașină și propus studenților din an II și III la catedra „Formarea duhovnicească și misionară” cu aprobarea Consiliului profesoral al Facultății de Teologie. Are pe ultima pagină, înainte de cuprins, scris cu mână: 23 august 1955.)
3. „Curățirea” (Bătut la mașină) Are pe ultima pagină a cuprinsului, scris ev. mână, de către I. Felea: Rusaliile 1956.
4. „Religia Luminării” în manuscris. Are pe prima pagină data de 3.1.1951, iar pe ultima pagină de manuscris, Arad, 3.VII. 1951.
5. „Religia vieții cu Dumnezeu: Desăvârșirea” Ciclul volumelor 2-5 este numit de autor „Spre Tabor”.
6. „Religia Sfinților”. Calendarul Bisericii cu viețile sfinților. Manuscris. Are menționat pe prima pagină din Prolog: 24.1.1956, iar pe ultima pagină a manuscrisului: 30 noiembrie 1956. Toate aceste manuscrise au fost salvate de la distrugere și păstrate cu nădejde de tipărire de către maica Patricia Codau și preotul Tudor Demian. Unele din ele au fost prezentate de către maica preoteasă Valeria Felea, Părintelui Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, I.P.S. Mitropolit Nicolae Mladin de la Sibiu și I.P.S. Mitropolit Dr. Nicolae Corneanu al Banatului, bucurându-se de frumoase aprecieri din partea acestora. O parte din cele bătute la mașină au fost donate în 1982 și Bibliotecii Patriarhiei Ortodoxe Române din București, de către soția Părintelui Profesor Ilarion V. Felea.

Preot TUDOR DEMIAN